WYCHOWANIE DO WARTOŚCI

3

Podręcznik
dla liceów i techników

INSTYTUT PAPIEŻA JANA PAWŁA II W WARSZAWIE

WYCHOWANIE DO WARTOŚCI 3

Podręcznik
dla liceów i techników

Ks. Zdzisław Struzik

Podręcznik
dla liceów i techników

WYCHOWANIE DO WARTOŚCI

3

Instytut Papieża Jana Pawła II
Warszawa 2022

REDAKTOR NACZELNY
ks. dr hab. Zdzisław Struzik

RECENZENCI
ks. prof. dr hab. Zbigniew Marek SJ
ks. prof. dr hab. Andrzej Jacek Najda

REDAKTOR PROWADZĄCY, OPRACOWANIE REDAKCYJNE
Michał M. Pełka
Elżbieta Salwocka

KOREKTA
Marta Świerczek

ZDJĘCIA
Archiwum Instytutu Papieża Jana Pawła II
https://istockphoto.com
https://pixabay.com
https://unsplash.com

KONCEPCJA GRAFICZNA SERII, PROJEKT OKŁADKI
Julia Wiśniewska
Andrzej Winiarek

SKŁAD I ŁAMANIE
Andrzej Winiarek

DRUK
Drukarnia Wydawnictwa Arka

© Copyright by Instytut Papieża Jana Pawła II, Warszawa 2022

ISBN Instytutu Papieża Jana Pawła II · 978-83-67056-16-8
ISBN Wydawnictwa Naukowego UKSW · 978-83-8281-158-2

Instytut Papieża Jana Pawła II
ul. Księdza Prymasa Augusta Hlonda 1 • 02-972 Warszawa
tel. 22 213 11 90 · instytut@ipjp2.pl • www.ipjp2.pl

Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie
ul. Dewajtis 5, domek nr 2 • 01-815 Warszawa • tel. 22 561 89 23
wydawnictwo@uksw.edu.pl • wydawnictwo.uksw.edu.pl

Instytut Papieża Jana Pawła II jest jednostką organizacyjną
Samorządu Województwa Mazowieckiego

SPIS TREŚCI

8 WYKAZ SKRÓTÓW

10 WSTĘP DO PROGRAMU WYCHOWAWCZEGO DLA LICEÓW I TECHNIKÓW

40 WARTOŚĆ 1
Życie – poświęcenie czy obdarowanie?

50 WARTOŚĆ 2
Dlaczego sprawiedliwość jest taka cenna?

60 WARTOŚĆ 3
Prawda jest światłem

70 WARTOŚĆ 4
Czy człowiek jest wolny?

80 WARTOŚĆ 5
Wartość empatii

90 WARTOŚĆ 6
Wartość altruizmu

100 WARTOŚĆ 7
Wartość rodziny

110 WARTOŚĆ 8
Wartość relacji braterskiej

120 WARTOŚĆ 9
Jedność małżeńska

130 **WARTOŚĆ 10**
Wartość dojrzałości seksualnej

140 **WARTOŚĆ 11**
Wartość zdrowia

152 **WARTOŚĆ 12**
Rozwój talentów

164 **WARTOŚĆ 13**
Rozwój kompetencji

176 **WARTOŚĆ 14**
Nabywanie nowych umiejętności (ambicja)

186 **WARTOŚĆ 15**
Współczesne szanse rozwoju

196 **WARTOŚĆ 16**
Wartość państwa

206 **WARTOŚĆ 17**
Człowiek jako istota społeczna od momentu narodzin

216 **WARTOŚĆ 18**
Wychowanie w szkole i w społeczeństwie

228 **WARTOŚĆ 19**
Kto to jest patriota

240 **WARTOŚĆ 20**
Zawieszenie broni wśród narodów

250 **WARTOŚĆ 21**
Wartość poszczególnych wyznań

264 **WAROŚĆ 22**
Obyczaje, poglądy, wierzenia

276 **WARTOŚĆ 23**
Współistnienie świata ludzi i zwierząt

286 **WARTOŚĆ 24**
Nauka i technika wokół nas

296 **WARTOŚĆ 25**
Wartość nauk humanistycznych

306 **WARTOŚĆ 26**
Filozofia we współczesnym świecie

316 **WARTOŚĆ 27**
Przekazywanie wartości poprzez sztukę i literaturę

326 **WARTOŚĆ 28**
Wartość słowa pisanego

338 **WARTOŚĆ 29**
Ars poetica

348 **WARTOŚĆ 30**
Wartość teatru

358 **BIBLIOGRAFIA**

WYKAZ SKRÓTÓW

AL Franciszek, *Adhortacja apostolska Amoris laetitia* (19.03.2016)

ChL Jan Paweł II, *Adhortacja apostolska o powołaniu i misji świeckich w Kościele i świecie Christifideles laici* (30.12.1988)

Cz Częstochowa

CV Benedykt XVI, *Encyklika Caritas in veritate* (7.07.2009)

DD Jan Paweł II, *List apostolski Dies Domini do biskupów, kapłanów i wiernych o świętowaniu niedzieli* (31.05.1998)

DM Jan Paweł II, *Encyklika Dives in misericordia* (30.11.1980)

DSP Sobór Watykański II, *Dekret o środkach społecznego przekazywania myśli Inter mirifica* (4.12.1963)

DWCH Sobór Watykański II, *Deklaracja o wychowaniu chrześcijańskim Gravissimum educationis* (28.10.1965)

EG Franciszek, *Adhortacja apostolska Evangelium gaudium* (24.11.2013)

EiE Jan Paweł II, *Adhortacja apostolska Ecclesia in Europa* (28.06.2003)

EV Jan Paweł II, *Encyklika Evangelium vitae* (25.03.1995)

FC Jan Paweł II, *Adhortacja apostolska Familiaris consortio* (22.11.1981)

FR Jan Paweł II, *Encyklika Fides et ratio* (14.09.1998)

JP Jan Paweł II, *List apostolski Juvenum Patris* (31.01.1988)

KDK	Sobór Watykański II, *Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym Gaudium et spes* (7.12.1965)
KiPA	*Kazania i Przemówienia Autoryzowane*
KKK	Kongregacja Nauki Wiary, *Katechizm Kościoła Katolickiego* (2002)
LA	Jan Paweł II, *List do artystów* (4.04.1999)
LdR	Jan Paweł II, *List do rodzin Gratissimam sane* (2.02.1994)
NMI	Jan Paweł II, *List apostolski Novo millennio ineunte* (6.01.2001)
PS	Jan Paweł II, *List apostolski Parati semper* (31.03.1985)
RH	Jan Paweł II, *Encyklika Redemptor hominis* (4.03.1979)
SRS	Jan Paweł II, *Encyklika Sollicitudo rei socialis* (30.12.1987)
VSpl	Jan Paweł II, *Veritatis splendor* (6.08.1993)
wyd.	wydawnictwo

Skróty ksiąg biblijnych oraz wszystkie cytaty zostały zaczerpnięte z: *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Biblia Tysiąclecia*, wyd. Pallottinum, Poznań 2012.
Fragmenty z *Katechizmu Kościoła Katolickiego* pochodzą z: Kongregacja Nauki Wiary, *Katechizm Kościoła Katolickiego*, wyd. Pallottinum, Poznań 2002.

WSTĘP DO PROGRAMU WYCHOWAWCZEGO DLA LICEÓW I TECHNIKÓW[1]

I. WARTOŚCI OGNIWEM INTEGRUJĄCYM

Czynniki polityczne, gospodarcze i ideowe spowodowały, że w Europie zaczęły pojawiać się plany zinstytucjonalizowania współpracy między państwami. Było to możliwe dzięki podobnej strukturze kulturowej, filozoficznej i politycznej, opartej na zbliżonych systemach wartości. Dziedzictwo duchowe i moralne kultury europejskiej opiera się przecież na niepodzielnych i uniwersalnych wartościach: godności, wolności, równości i solidarności[2]. Wspólnotę państwową buduje się na zasadach demokracji oraz praworządności. I choć obserwujemy dziś tendencję do redukowania religii w życiu społecznym, która w cień usuwa religijne źródła historii Europy, nadal sięga się po jej spuściznę kulturową i humanistyczną. Poszczególne systemy wartości, które kształtowały się w danych epokach historycznych, wskazują na jedność kultury, która jest podstawą formowania się tożsamości europejskiej[3].

1.1. EDUKACJA AKSJOLOGICZNA WYZWANIEM DLA SZKOŁY

Elementem scalającym i jednoczącym państwa Europy jest przynależność do europejskiej kultury prawnej, a więc pewien stały stosunek społeczeństwa do prawa, które podobnie rozpoznaje normy i zasady postępowania[4]. Przez wieki powstawania państw europejskich ich indywidualne prawa formowały się, powiedzielibyśmy „nasycały się", określonymi wartościami, budowały się na religii i kulturze chrześcijańskiej. W Europie podobnie rozumiano tzw. „rządy prawa", których zadaniem była służba człowiekowi i ochrona jego godności.

Błędem byłoby utożsamienie prawa z porządkiem religijnym, systemem norm moralnych czy obyczajowością. A jednak wychowanie w określonej kulturze, tu kulturze europejskiej, „ustawia" wartości niejako w pewnej hierarchii.

---

1 Niniejsze wprowadzenie jest poszerzoną wersją *Wprowadzenia do Programu wychowawczego opartego na wartościach według nauczania Jana Pawła II*. Por. Z. Struzik, *Program wychowawczy oparty na wartościach według nauczania Jana Pawła II*, wyd. Instytut Papieża Jana Pawła II, Warszawa 2018.

2 Por. EiE 108-112.

3 Por. F. Gołembski, *Kulturowe aspekty integracji europejskiej*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2008.

4 Por. R. Tokarczyk, *Współczesne kultury prawne*, wyd. Wolters Kluwer, Warszawa 2012.

Dzisiejszy obraz Europy jest wynikiem kilku etapów formowania się prawa. Pierwszym z nich była recepcja prawa rzymskiego, która wprowadziła autonomię reguł prawnych wobec innych systemów regulujących stosunki między ludźmi. Jednocześnie w Europie postawa wobec świata, poczucie dobra i zła, poczucie sprawiedliwości, stosunek do życia etc. (a więc czynniki kształtujące świadomość prawną) były silnie zdeterminowane przez chrześcijaństwo[5]. Do XVIII wieku rozwijające się różnorodne nurty teorii prawa nie kwestionowały norm prawa pozytywnego. Raczej, mając zaplecze w postaci nakreślonych przez chrześcijaństwo wartości: sprawiedliwości, wolności, odpowiedzialności za życie, próbowały odpowiedzieć na pytanie: jak formułować ustawodawstwo prawne, aby najlepiej oddawało powszechnie przyjmowane wartości.

Rewolucja francuska (1789-1799) dokonała zmian w kwestii prawa, zdecydowanie odrzuciwszy w sferze funkcjonowania państwa wymiar religijny; choć wyrosła na mocnym fundamencie kultury chrześcijańskiej, pozbawiła płaszczyzny sacrum dotychczasowe definicje wartości: wolności, sprawiedliwości i braterstwa[6]. Francuska Deklaracja Praw Człowieka i Obywatela, mimo iż odrzuciła Boga i religię z życia publicznego, nadal sytuowała człowieka w centrum relacji pomiędzy państwem a społeczeństwem. W swoich założeniach broniła praw człowieka, które określała jako naturalne i nieprzedawnione.

W ostatnich kilkudziesięciu latach kultura prawna Europy krytykowana jest za swój nadmierny liberalizm i aksjologiczny indyferentyzm, czyli obojętność i niestałość wobec wartości uniwersalnych. Jednak z drugiej strony u podstaw zmian prawa, dokonywanych w obrębie państw Europy, leży poszanowanie wartości związanych z godnością osoby, z przestrzeganiem praw człowieka, z wprowadzaniem międzynarodowych mechanizmów, które zapewniłyby bezpieczeństwo i podniosłyby standard życia.

Funkcjonowanie państw europejskich opiera się na pewnym określonym modelu instytucji, której główną normą, jak się wydaje, jest „jedność w różnorodności". Realizuje się ją w oparciu o zasady solidarności i pomocniczości. W obliczu głębokich przemian, jakie dotykają cywilizację europejską, konieczny jest powrót do edukacji aksjologicznej. Wychowanie do wartości będzie odzwierciedleniem aksjologii, jeśli będzie przebiegać we wszystkich środowiskach, w których funkcjonuje człowiek, począwszy od rodziny, przez szkołę, miejsce pracy i Kościół.

---

5 Por. M. Safjan, *Prawo, wartości i demokracja*, „Chrześcijaństwo – Świat – Polityka. Zeszyty Społecznej Myśli Kościoła" 2008, nr 1(5), s. 5-23.

6 Por. tamże, s. 9.

Będzie to możliwe, jeżeli wykształcenie i wychowanie człowieka oprze się na jednakowym rozumieniu wartości: życia, solidarności, wolności, prawdy, miłości, braterstwa i pokoju.

1.2. CZYM SĄ WARTOŚCI?

Podstawowa sprawność, w jaką powinien być „wyposażony" człowiek, to umiejętność wartościowania, poznawania siebie, swoich emocji i reakcji oraz odpowiedzialność za siebie i innych.

Zanim zadamy sobie pytanie, jakimi wartościami kieruje się w życiu Europejczyk i jakie wartości są konieczne w procesie integracji europejskiej, należałoby zapytać, czym jest wartość?

Najbardziej ogólna i dość powszechnie funkcjonująca definicja, określa wartość jako to, co jest cenne i ważne dla jednostki i społeczeństwa, a co prowadzi do jej integralnego rozwoju, dzięki czemu osiąga się pełnię człowieczeństwa. Najkrótsza, a zarazem najgłębsza definicja „wychowania do wartości", którą podaje Jan Paweł II to kształtowanie własnego człowieczeństwa. „W wychowaniu bowiem chodzi o to, ażeby człowiek stawał się coraz bardziej człowiekiem – o to, ażeby coraz bardziej «był», a nie tylko więcej «miał» – aby więc poprzez wszystko, co «ma», co «posiada», umiał bardziej i pełniej być człowiekiem – to znaczy, ażeby również umiał bardziej «być» nie tylko «z drugim», ale także i «dla drugich»"[7].

Powstanie aksjologii – nauki o wartościach zawdzięczamy filozofii XX wieku. Nie oznacza to jednocześnie, że filozofowie nie interesowali się tą problematyką dużo wcześniej. Wśród wartości estetycznych najbardziej interesowano się muzyką, rzeźbą, architekturą czy malarstwem. Filozofia XIX wieku, podążając za myślą Dawida Hume'a i Augusta Comte'a, sprowadziła wartości wyłącznie do sfery wyrażania uczuć spowodowanych kontaktem z rzeczą i wynikających stąd stopni zadowolenia bądź rozczarowania i zawodu. Konsekwentnie uważano, że wartości należą do sfery przeżyć psychicznych, co uzewnętrznia się w postaci uczuciowego stosunku do konkretnych przedmiotów[8]. Zaszeregowanie wartości do sfery przeżyć subiektywnych automatycznie wykluczało aksjologię z obszaru nauki obiektywnej, doświadczalnie sprawdzalnej.

---

7 Jan Paweł II, *W imię przyszłości kultury. Przemówienie w UNESCO*, Paryż, 2.06.1980, w: tegoż, *Wiara i kultura. Dokumenty, przemówienia, homilie*, wybór tekstów i oprac. red. M. Radwan, S. Wylężek, T. Gorzkuła, wyd. Polski Instytut Kultury Chrześcijańskiej. Fundacja Jana Pawła II–Redakcja Wydawnictw KUL, Rzym–Lublin 1988, s. 58.

8 Por. A. Siemianowski, *Szkice z etyki wartości*, wyd. Gaudentinum, Gniezno 2006.

Nowe spojrzenie na wartości, jako nie subiektywne, ale obiektywne doświadczenie, przyniosła dopiero w XX wieku szkoła fenomenologiczna. Okazało się, że błędne poglądy i teorie zniekształcają sposób pojmowania wartości w procesie wychowania człowieka. I tak na przykład racjonaliści, ponieważ nie przyjmują istnienia sfery ducha, niewłaściwie interpretują emocjonalne odczuwanie wartości. Dla naturalistów wartości są wyłącznie subiektywnym, a przez to fałszywym dodatkiem do obiektywnego świata natury. Nihiliści z kolei twierdzą, że wartości nie istnieją w ogóle, ponieważ obiektywne są jedynie ludzkie potrzeby i dążenia.

Jednak bardziej niebezpieczne od błędnych pojęć i teorii uniemożliwiających prawidłowe rozumienie wartości są niewłaściwe postawy i zachowania. Brak zdefiniowanej obiektywnej hierarchii wartości prowadzi do kierowania się w życiu własnymi, subiektywnymi normami postępowania i zasadami działania, które odczytują dobro, sprawiedliwość, wolność, prawdę wyłącznie w sferze własnych potrzeb i korzyści. Wartości rozpoznajemy w kontekście doświadczenia, które często nazywa się przeżywaniem. Nietypowość tego doświadczenia polega na tym, że podczas poznania każdej obiektywnej wartości człowiekowi towarzyszy uczucie wzruszenia. Doświadczenie to jest spotęgowane osobistym przeżywaniem i całym spektrum odczuć i skojarzeń, które w tej samej chwili się ujawniają. Warto przywołać tu refleksję fenomenologów, którzy mówią o emocjonalnej intuicji wartości, o emocjonalnej percepcji[9]. Nie oznacza to, że poprzez odczuwanie wartości zaprzeczamy ich obiektywności i powszechności.

Jeżeli zatem przyjmiemy papieskie personalistyczne spojrzenie na człowieka, wówczas samo doświadczenie aksjologiczne również musi zostać zdefiniowane całościowo z rozumową, emocjonalną i duchową sferą poznawczą człowieka. Samo poznanie racjonalne czy też samo tylko przeżycie emocjonalne pozbawia właściwego spojrzenia na wartości. Wartości muszą zostać rozpoznane w kontekście całej psychofizycznej sfery człowieka. Rozpoznawanie wartości, doświadczanie wartości i wychowywanie do wartości są przeżyciami złożonymi i zróżnicowanymi w zależności od typu wartości. Dlatego inaczej określamy wartości estetyczne, utylitarne, moralne, materialne czy też wartość przeżyć duchowych i konkretnych czynów.

Z uwagi na różnorodność wartości, nasuwa się kolejna klasyfikacja – ze względu na sam przedmiot, który staje się nosicielem wartości. Jak zauważamy, mogą to być przedmioty indywidualne, żywe lub martwe, osobowe lub nieoso-

9 Por. tamże, s. 57.

bowe, wytworzone przez człowieka, przez naturę, nawet przez konkretne wydarzenia. Możemy więc mówić o wartości życia, o wartości relacji z rodzicami, o wartości kontaktów z przyrodą nieożywioną, o wartości kultury, o wartości poematu literackiego czy wartości heroicznych czynów bohaterów wojennych.

1.3. PERSONALISTYCZNE UJĘCIE JANA PAWŁA II

Personalistyczne ujęcie Jana Pawła II przypomina, że pośród tej różnorodności to człowiek jest wartością samą w sobie. Dodatkowo, sam jest ich nosicielem i twórcą. Wartość osoby nie ulega zmianie w zależności od jej postępowania. Oszust, złodziej czy morderca nadal zachowuje swoją wartość, pomimo negatywnej oceny jego czynów. Człowiek jako wartość ontyczna nie ma nigdy swego negatywnego bieguna. Inaczej jest z wartościami kwalitatywnymi, które charakteryzują się dwubiegunowością: sprawiedliwość – niesprawiedliwość; uczciwość – nieuczciwość; pokora – pycha.

Współczesnym problemem w procesach wychowania jest odejście od wartości uniwersalnych, które kształtują osobowość człowieka oraz jego relacje z innymi ludźmi. Coraz trudniejsze staje się urzeczywistnienie wartości obiektywnych, które nie zależą od preferencji i subiektywizmu. Fundamentem papieskiego spojrzenia na wychowanie jest godność człowieka. Człowiek jest zawsze podmiotem, jest takim dobrem, które nie może być traktowane jak przedmiot użycia czy zaspokajania przyjemności. Ta integralna wizja człowieka jest podstawą wychowania aksjologicznego. Mamy żyć i wzrastać w człowieczeństwie poprzez niekończące się uświadamianie sobie, kim jesteśmy i kim być powinniśmy? Papieska koncepcja wychowania z góry zakłada, że proces wychowawczy rozpoczyna się już w momencie poczęcia i ukierunkowany jest na cel nadrzędny, celem tym jest – w wymiarze religijnym – odnajdywanie i rozwijanie w sobie obrazu i podobieństwa do Boga.

Wychowanie jest więc zadziwiającym procesem, który nieodłącznie wiąże się z rozpoznawaniem i kierowaniem się w codziennym życiu wartościami. Pięć podstawowych wartości, jakie wyróżnia Jan Paweł II to: życie, prawda, miłość, wolność, sprawiedliwość. Można przyjąć, że na ich podstawie mówi się o innych, bardziej szczegółowych wartościach. Sama aksjologia, jako proces wychowania do wartości, wymaga zaangażowania osoby – samowychowania oraz zaangażowania wspólnoty, która prowadzi i porządkuje proces wychowawczy dzieci, młodzieży, jak również dorosłych.

1.4. NORMY W WYCHOWANIU

Według Karola Wojtyły istnieją pewne stałe normy, które pozwalają na sformułowanie zasad wychowawczych. Jedną z nich jest wartość wolności, która w zależności od procesów wychowawczych czy samowychowania pozwala na wypowiadanie siebie poprzez swój czyn – w sposób wolny[10]. Wychowanie do wolności to kształtowanie umiejętności bycia wolnym dla wartości. Drogą wychowania do wolności będzie właśnie rozwijanie systemu motywacyjnego oraz kształtowanie umiejętności dokonywania wyborów. Właściwą normą będzie takie wychowanie, które rozwija poczucie odpowiedzialności i umożliwia odpowiedzialne działania. Według Karola Wojtyły odpowiedzialność za siebie przenosi się na odpowiedzialność wobec drugiego i odwrotnie. „Człowiek dlatego bywa odpowiedzialny za swe czyny i dlatego przeżywa odpowiedzialność, ponieważ posiada zdolność odpowiadania wolą na wartość. Zachodzi powinność odniesienia się do przedmiotu wedle jego prawdziwej wartości, a w parze z nią rodzi się odpowiedzialność za przedmiot pod kątem jego wartości – czyli krótko mówiąc: odpowiedzialność za wartość"[11]. Jan Paweł II w nauczaniu o wychowaniu opiera się na sumieniu ludzkim, które zawsze przypomina człowiekowi, że istnieją prawdy i wartości moralne najwyższej rangi[12].

Te wartości są niejako zdeponowane w naturze człowieka, w jego człowieczeństwie. Dzięki temu sumienie podpowiada, co jest najważniejsze, najgodniejsze i najwartościowsze. Wyższość i dominacja sfery duchowej w człowieku sprawiają, że jest on w stanie poświęcić nawet swoje życie dla wyższych wartości.

Niezmienne normy moralne, możliwe do rozpoznania przez sumienie człowieka, w niczym nie ograniczają wolności. Wręcz przeciwnie, normy te stanowią o jego godności. Kiedy człowiek je zna, przestrzega ich i broni, wtedy staje w prawdzie i wyraża przez tę prawdę swoją wolność[13]. Więcej, można powiedzieć, że normy uniwersalne wpływają na osobowość i są drogą do wolności, a nawet są warunkiem istnienia wolności. Bez nich człowiek nie

---

10 Por. K. Wojtyła, *Osoba i czyn oraz inne studia antropologiczne*, red. T. Styczeń, W. Chudy, J.W. Gałkowski, wyd. TN KUL, Lublin 2000, s. 201.

11 Tamże, s. 207.

12 „Stanowczy głos sumienia zawsze przypomina człowiekowi, że istnieją prawdy i wartości moralne, dla których musi być gotów nawet oddać życie. W wyznawaniu, a nade wszystko w ofierze życia oddanego za wartości moralne, Kościół dostrzega to samo świadectwo o tej prawdzie, która jest już obecna w stworzeniu, a w pełni jaśnieje na obliczu Chrystusa […]". VSpl 94.

13 „[…] obrona absolutnie niezbywalnych wymogów, jakie wypływają z osobowej godności człowieka, jest drogą do wolności i warunkiem samego jej istnienia". Tamże, 96.

może być wolny. Bez norm następuje w ludzkim sumieniu zamieszanie moralne, czyli brak hierarchii wartości, brak ideałów, co prowadzi do utrwalenia się sumienia błędnego (bardziej lub mniej zawinionego). Dzieje się tak, dlatego że w życiu moralnym nie ma pustych przestrzeni. Jan Paweł II uważał, że „[...] trzeba pilnie odkryć na nowo istnienie wartości ludzkich i moralnych, należących do samej istoty i natury człowieka, które wynikają z prawdy o człowieku oraz wyrażają i chronią godność osoby: wartości zatem, których żadna jednostka, żadna większość ani żadne państwo nie mogą tworzyć, zmieniać, ani niszczyć, ale które winny uznać, szanować i umacniać"[14].

Istniejące wartości ludzkie i moralne mają charakter uniwersalny, powinny być przyjęte i stosowane w każdej społeczności, która pragnie swojego ustawicznego rozwoju. W wolnych społeczeństwach muszą istnieć wartości, które zabezpieczają najwyższe dobro każdego człowieka, a wszelkie przemiany ekonomiczne powinny służyć kształtowaniu świata bardziej ludzkiego i sprawiedliwego[15].

Sprawiedliwy i ludzki świat to najbardziej upragnione i nieustannie poszukiwane środowisko życia ludzkiego. Człowiek zarówno w wymiarze indywidualnym, jak i społecznym instynktownie do niego dąży. Świat, ludzki i sprawiedliwy, jest zaplanowany przez Boga Stwórcę. W tym planie wszyscy pełnią określone role, funkcje; wypełniają określone obowiązki, zadania[16]; a relacje międzyludzkie są prawidłowe.

1.5. PODMIOTY W WYCHOWANIU

Wychowanie jest dynamicznym procesem, na który składa się wiele czynników wzajemnie siebie warunkujących, a szczególne znaczenie mają najważniejsze podmioty: wychowanek i wychowujący. Można też uwzględnić znaczenie środowiska, w jakim dokonuje się proces wychowawczy. Są nimi: rodzice, szkoła, ojczyzna – naród – państwo, Kościół oraz wspólnoty parafialne, a także środki społecznego przekazu. Każda z tych grup dodaje swoją część do kompleksowej formacji osobowej. Skoro więc wychowanie do wartości kształtuje relacje człowieka wychowywanego z innymi ludźmi, to w szerszej perspektywie tą samą zasadą objęte zostaną nie tylko szkoła, miejsce

14 EV 71.

15 Por. Jan Paweł II, *Przemówienie wygłoszone w Parlamencie*, Warszawa, 11.06.1999, w: tegoż, *Pielgrzymki do Ojczyzny: 1979, 1983, 1987, 1991, 1995, 1997, 1999, 2002. Przemówienia, homilie*, red. J. Poniewierski, wyd. Znak, Kraków 2012, s. 1085.

16 Por. Hi 7,1; 1 Kor 9,7; 2 Tm 2,3n.

pracy i wszystkie grupy społeczne, ale naród, państwo, a jeszcze szerzej relacje i stosunki między państwami.

Aby budować społeczeństwo sprawiedliwe, moralne, zintegrowane konieczny jest powrót do wartości uniwersalnych, które porządkują funkcjonowanie człowieka w społeczeństwie, jego relacje z innymi, a ostatecznie jego szczęście i poczucie spełnienia.

1.6. WARTOŚĆ ŻYCIA

Wartość życia i godność człowieka stanowią fundamentalne dobro. Życie jest wartością, którą zawsze należy afirmować i chronić od poczęcia do naturalnej śmierci, ponieważ jest darem.

Objawienie chrześcijańskie rzuca nowe światło na tożsamość człowieka, którego godność wypływa z racji stworzenia go na obraz i podobieństwo Boga[17]. Kresem życia człowieka nie jest wędrówka tu, na ziemi, ale wezwanie do wspólnoty z Bogiem w wieczności. Stąd konieczna jest wdzięczność za wartość życia, poprzez którą nawiązuje się relacje: miłości, sprawiedliwości i solidarności z innymi osobami.

Wychowanie powinno pogłębiać przyrodzoną człowiekowi wrażliwość na wyjątkowość życia. Nie powstało ono bowiem z racji naukowych eksperymentów, ale decyzji miłującego Boga, która we wszystkich wymiarach przekracza człowieka. „Człowiek jest powołany do pełni życia, które przekracza znacznie wymiary jego ziemskiego bytowania, ponieważ polega na uczestnictwie w życiu samego Boga. Wzniosłość tego nadprzyrodzonego powołania ukazuje wielkość i ogromną wartość ludzkiego życia w jego fazie doczesnej. Życie w czasie jest bowiem podstawowym warunkiem, początkowym etapem i integralną częścią całego i niepodzielnego procesu ludzkiej egzystencji”[18]. Zasadami postępowania wynikającymi ze zrozumienia wartości życia będą konkretne działania realizowane we wszystkich grupach społecznych, w których funkcjonuje człowiek[19].

Normą dla wartości życia jest szacunek dla życia we wszystkich jego wymiarach, szacunek dla każdego człowieka: rozmówcy, wychowawcy, ucznia, podwładnego, sąsiada, chorego i upośledzonego, nieznajomego, wyznawcy innej religii, członka innej społeczności. Ochrona życia to również sprzeciw wobec wszelkich używek, które pozornie miałyby służyć zadowoleniu i poprawie ludzkiej egzystencji, a które docelowo niszczą organizm. Troska o życie to

17 „A wreszcie rzekł Bóg: Uczyńmy człowieka na Nasz obraz, podobnego Nam” (Rdz 1,26).
18 EV 2.
19 Por. VSpl 50.

również takie postępowanie, które nie naraża siebie i innych na niepotrzebne niebezpieczeństwo: lekkomyślne uprawianie sportów ekstremalnych, prowadzenie auta pod wpływem alkoholu, brak kompetencji specjalistów z różnych dziedzin, zaciąganie kredytów obciążających całą rodzinę jedynie na zaspokojenie własnych zachcianek.

Wartość życia, która u młodego człowieka zacznie realizować się w drobnych przejawach szacunku i miłości bliźniego, takich jak ustąpione miejsce w autobusie czy bezinteresowna pomoc, niewątpliwie w życiu dorosłym objawi się jako dojrzała i zdecydowana postawa walki o godność człowieka.

1.7. WARTOŚĆ SOLIDARNOŚCI

Człowiek jest istotą społeczną, co oznacza, że do realizacji własnego powołania i poczucia spełnienia potrzebuje drugiej osoby, wspólnoty, społeczeństwa, w którym mógłby się rozwijać i realizować siebie. Osoba nigdy nie egzystuje poza społeczeństwem. Takie życie jest niejako wymogiem jej natury. Solidarność[20] to znaczy jeden za drugiego, silniejszy za słabszego, mądrzejszy za „mniej mądrego", ale każdy z tą samą mocą wykorzystuje talenty, zdolności i sprawności, którymi obdarzył go Bóg (natura), a które ma obowiązek rozwijać ze względu na innych. Fundamentem solidarności jest współpraca, zarówno w odniesieniu do relacji między jednostkami, jak i narodami.

Wartość ta pozwala przekroczyć indywidualizm, wzajemną nieufność czy przedmiotowe traktowanie człowieka jako taniej siły roboczej. Kluczowe dla zasady solidarności jest przekroczenie bariery „moje – twoje", „nasze – obce" oraz poszukiwanie punktów możliwego porozumienia. Solidarność zmusza niejako do odkrywania wartości człowieka i zastanowienia, co nas łączy, aby móc dążyć do wspólnego dobra. Zaangażowanie w działalność na rzecz doczesnego świata oznacza zawsze służbę konkretnemu człowiekowi, a nie bezimiennej masie, którą zwykło się nazywać „zasobami ludzkimi". Zasada solidarności staje się równocześnie gwarantem dobra wszystkich i dobra jednostki. „Potrzebna jest dziś nowa wyobraźnia miłosierdzia, której przejawem będzie nie tyle, i nie tylko skuteczność pomocy, ale zdolność bycia bliźnim dla cierpiącego człowieka, solidaryzowania się z nim, tak aby gest pomocy nie był odczuwany jako poniżająca jałmużna, ale jako świadectwo braterskiej wspólnoty dóbr"[21].

---

20 Por. SRS 39.
21 NMI 50.

Wartość solidarności uczy odpowiedzialności, powszechnego braterstwa oraz umiejętności rezygnacji z osobistych celów. Solidarność jest właściwym odczytaniem sprawiedliwości i miłości.

„Miłość we wzajemnych stosunkach między ludźmi nie jest czymś gotowym. Jest ona naprzód zasadą czy też ideą, do której ludzie muszą niejako podciągnąć swe postępowanie, jeżeli chcą – czego chcieć powinni – uwolnić je od nastawienia użytkowego, czyli konsumpcyjnego względem innych osób”[22].

1.8. WARTOŚĆ PRAWDY I WOLNOŚCI

„Wiara w możliwość poznania prawdy mającej wartość uniwersalną nie jest bynajmniej źródłem nietolerancji; przeciwne, stanowi nieodzowny warunek szczerego i autentycznego dialogu między ludźmi”[23].

Poznanie ludzkie ze swej natury dąży do prawdy, czyli do uzyskania rzetelnej, obiektywnej, informacji o swoim przedmiocie. Według definicji wywodzącej się od Arystotelesa, a znanej ze sformułowań św. Tomasza z Akwinu, prawda to intencjonalna zgodność rozumu (intelektu) z rzeczą. Prawda i wolność są to dwie wartości, które nawzajem się warunkują i przenikają, a miejscem ich spotkania jest osoba. Do takiego stwierdzenia upoważnia przede wszystkim relacyjny charakter prawdy i wolności.

Wolność spełnia się wtedy, gdy kieruje się na zewnątrz samej siebie, ku jakiejś wartości, jakiemuś dobru, gdy je wybiera i urzeczywistnia. Pierwszym dobrem wolności jest prawda. Wierność wobec prawdy oznacza wierność „przede wszystkim dla prawdy o ludzkiej wolności, o jej naturze, o warunkach spełnienia wolności. [...] Żadna prawda nie może stać się prawdą dla człowieka i prawdą człowieka, jeśli za taką nie uzna jej jego wolność. [...] Tak więc to, że ja wierzę w posiadaną przeze mnie prawdę, wcale nie upoważnia mnie do przekreślania cudzej wolności. Aby wolność spełniła się w akcie uznania prawdy, drugi musi sam być przekonany, że to, co mu podaję, jest prawdą. [...] Im więcej jest między nami prawdy, tym więcej jest między nami wolności”[24].

Na poziomie rodziny rozpoznawanie prawdy i wolności ujawnia się poprzez poczucie własnej wartości. Na poziomie szkoły wspólne uczenie się i zdobywanie wiedzy pomaga w urzeczywistnianiu prawdy.

---

22 K. Wojtyła, *Miłość i odpowiedzialność*, red. T. Styczeń, J.W. Gałkowski, A. Rodziński, A. Szostek, wyd. TN KUL, Lublin 2015, s. 31-32.

23 FR 92.

24 J. Tischner, *Myślenie według wartości*, wyd. Znak, Kraków 2011, s. 200-201.

Na poziomie działań państwowych i międzynarodowych jest to umiejętność tworzenia prawa, które w służbie wolności człowieka będzie realizowało zasadę miłości bliźniego i sprawiedliwości.

1.9. WARTOŚĆ KULTURY OJCZYSTEJ I EUROPEJSKIEJ

Dziedzictwo kultury narodowej stanowi część tożsamości człowieka. Rozwija poczucie przynależności do Ojczyzny i jej kultury. Daje to możliwość odnalezienia swojego miejsca we wspólnocie, za czym idzie poczucie spełnienia i własnej wartości. „Nie można zaprzeczyć, że człowiek istnieje zawsze w ramach określonej kultury, ale prawdą jest też, że nie wyraża się on cały w tej kulturze. Zresztą sam fakt rozwoju kultur dowodzi, że w człowieku jest coś, co wykracza poza kulturę. To «coś» to właśnie ludzka natura: to ona jest miarą kultury i to dzięki niej człowiek nie staje się więźniem żadnej ze swych kultur, ale umacnia swoją osobową godność, żyjąc zgodnie z głęboką prawdą swego bytu”[25].

Chrześcijaństwo nadało kształt Europie, zaszczepiając w niej pewne podstawowe wartości. Europa, która dała światu ideał demokracji i praw człowieka, czerpie swe wartości z kultur poszczególnych państw europejskich wyrosłych z chrześcijaństwa. O prawdziwości i obiektywności tych wartości świadczy fakt, że tak różne kulturowo narody zdołały się zintegrować i potrafią wspólnie pracować z myślą o dobru człowieka[26].

1.10. WYCHOWANIE DO WARTOŚCI PRZEZ DIALOG

Z wychowaniem wiążą się prawda i wolność. Działania wychowawcze, jakie należy podejmować, inspirowane są szacunkiem dla życia ludzkiego. W tym celu papież Jan Paweł II wzywał do dialogu. Jest on trudny, ale możliwy. Ludzie są zdolni do tego, aby przezwyciężać podziały, konflikty interesów, nawet sprzeczności, zwłaszcza wtedy, gdy każda ze stron jest przekonana, że broni słusznej sprawy. Dialog wymaga otwartości i uznania różnic, tego, co dzieli bez rezygnacji z tego, o czym się wie, że jest dobre i słuszne. Z tego bowiem rezygnować nie wolno. Fałszywy i nietrwały byłby pokój oparty na kłamstwie, nawet w imię pozornego dobra. Tym bardziej, że sumienie człowieka bywa zniekształcone przez różne systemy społeczno-polityczne i ideologiczne. Budowanie pokoju oznacza również uznanie społecznej solidarności oraz propagowanie równej godności każdego człowieka.

---

25 VSpl 53.
26 Por. EiE 108.

Podstawowym podmiotem wychowującym jest Bóg. Tę prawdę przekazuje nam papież Jan Paweł II. Poszukując źródła prawa wychowawczego, sięga do Księgi Rodzaju. Bóg stworzył człowieka, „ulepił" go z nicości i przeznaczył do życia. Bóg jako wychowawca przejawia się więc w życiu człowieka poprzez akt stwórczy. Na tym poziomie wychowanie człowieka realizuje się również poprzez autorytet Boga i Jego Świętość. Człowiek ma być święty tak, jak święty jest Bóg. To On przekazał człowiekowi jasny i trwały nakaz: „Bądźcie płodni i rozmnażajcie się, abyście zaludnili ziemię i uczynili ją sobie poddaną" (Rdz 1,28).

To polecenie kierowane jest przez Boga do wszystkich ludzi i przyjmuje charakter przekazywania autorytetu i władzy oraz mocy stwarzającej i prawa do wychowania. Rodzice otrzymują od Boga mandat wychowawczy i na tej podstawie mają niezbywalne prawo do wychowywania dzieci. Rodzice stają się więc współuczestnikami mocy stwórczej Boga, a przez to biorą na siebie odpowiedzialność za wychowanie. W dziele stworzenia mają swój udział nie tylko rodzice, ale i inne podmioty wychowujące. Są więc nimi: szkoła, Kościół i inne instytucje. Zadaniem podmiotów wychowujących jest prowadzenie młodego człowieka ku głębszemu człowieczeństwu.

Praca wychowawcza, mimo iż rozpoczyna się w domu rodzinnym, znajduje swoje uzupełnienie w szeroko rozumianym pojęciu kultury. W jego ramach mieści się również szeroki dostęp do wiedzy i nauki. Wiedza jest związana z moralnością, powinna być tworzona i przekazywana ze względu na dobro człowieka. Trzeba więc zabiegać o edukację dziecka i tak nią kierować, aby w przyszłości mogła pozostawać w służbie życia.

Zdaniem Jana Pawła II dzieci i młodzież to grupa, która szczególnie szuka powiązania swojego życia z prawdą. Z chrześcijańskim ideałem życia należałoby więc trafiać szczególnie do młodzieży. Wydaje się, że młodzież jest dzisiaj bardzo wrażliwa na wszystkie naturalne, przyrodzone, humanistyczne właściwości osoby ludzkiej. Jan Paweł II postuluje więc pedagogikę personalistyczną, chrześcijańską. Papież przejmuje ideę wychowania od kard. Stefana Wyszyńskiego[27], kiedy zwraca się do wychowawców i opiekunów z przesłaniem o tym, że ideałem nowoczesnego wychowania powinno być odważne przyznanie się do Ewangelii Chrystusowej, wyznawanie jej przed ludźmi, w szkole, przed kolegami; uruchomienie własnego serca, aby „nabrzmiało" miłością społeczną i służbą, aby w życiu kierować się wartościami: miłości, sprawiedliwości, pokoju i wolności.

---

27 Por. Z. Struzik, *Obrona wolności narodu Księdza kardynała Stefana Wyszyńskiego Prymasa Polski w 100. rocznicę odzyskania niepodległości 1918-2018*, wyd. Instytut Papieża Jana Pawła II, Warszawa 2018.

Chcąc mieć wpływ na młodzież, zdaniem Ojca Świętego, należałoby zaapelować do niej na wstępie, nie tyle nawet wartościami narodowymi, socjologicznymi, pedagogicznymi czy nawet tradycjami, prawdami nieomylnymi podanymi przez Chrystusa, ale trzeba apelować do człowieczeństwa, do osobowości. W wychowaniu chrześcijańskim należy jak najmocniej podkreślić to: „Ecce homo [Oto człowiek]" (J 19,5), aż Chrystus Człowiek ukształtuje się w młodych. Owocne więc będzie przypomnienie im, że są ludźmi i ukazanie wszystkich naturalnych, ale wielkich właściwości człowieczeństwa.

Współczesne problemy, na jakie napotyka się, pracując z dziećmi i młodzieżą, to przede wszystkim ucieczka od autorytetów i brak dyscypliny. Niektórzy wychowawcy twierdzą, że wśród współczesnej młodzieży zanika rozumienie, co to jest praca nad sobą, przezwyciężanie siebie, samoograniczenie, wyrzeczenie, ofiara; zanika postawa służby, pomocy, uczynności, koleżeńskości. I jest w tym cząstka prawdy. Młodzież jednak nie jest i nigdy nie była zła. Jest tylko zagubiona i czasem rozpaczliwie szuka autorytetu, poprzez różne formy buntu (wyzywające ubranie, farbowanie włosów, lekceważące zachowanie). Swoim postępowaniem upomina się o osobę, która ją poprowadzi, wskaże drogę, zainspiruje. Nie w każdej dziedzinie i nie zawsze rolę tę mogą spełnić rodzice. Wychowawcy i nauczyciele powinni wpisać się w tę właśnie lukę wychowawczą. Aby wychowanie odniosło skutek, musi się zawsze łączyć z cierpliwą nadzieją. Nadzieja wydłuża perspektywy procesu wychowawczego. Wszystkiego sami nie zrobimy – ani przez szeptanie do ucha, ani w najlepszej rodzinie, ani też w szkole najbardziej oddanej młodzieży. Nadzieja w wychowaniu otwiera oczy wszystkim – rodzinie, narodowi i państwu – na dalekie cele, o których zawsze trzeba pamiętać. Wychowujemy przecież dla przyszłości, również dla własnej przyszłości. To oni, wkraczając w dorosłe życie, pragną wnieść swój wkład w budowanie cywilizacji pokoju. To młodzi dostarczają nowych rozwiązań starych problemów.

Jan Paweł II świadomy potencjału, jakim dysponują ludzie młodzi, kieruje do nich wezwanie: „Nie lękajcie się. [...] Przyszłość znajduje się w waszych sercach. [...] Musicie być ludźmi, którzy głęboko zaufali człowiekowi i którzy głęboko zaufali wielkości ludzkiego powołania: powołania, które ma być wypełniane w duchu poszanowania prawdy, godności i nienaruszalności praw osoby ludzkiej"[28]. Kto inny, jak nie nauczyciele mogą nauczyć młodzież ufności człowiekowi. Formacja młodzieży jest więc ściśle powiązana z formacją własną. Mądrzy i roztropni wychowawcy muszą odwołać się nie tylko do miłości zawodu

28 Jan Paweł II, *Pokój i młodzi idą razem. Orędzie na XVIII ŚDP – 1985 r.*, Watykan, 1.01.1985, w: tegoż, *Dzieła zebrane*, t. 4, *Konstytucje apostolskie. Listy motu proprio i bulle. Orędzia na światowe dni*, red. P. Ptasznik, Wydawnictwo M, Kraków 2007, s. 716-717.

i pracy, ale do miłości Boga. Jeśli te trzy prawdy: wiara, nadzieja, miłość są zharmonizowane, wtedy wychowanie jest możliwe i skuteczne. Słowo nauczyciela, wychowawcy, zwłaszcza gdy jest poparte przykładem, zaczyna wiele znaczyć.

Wydaje się więc, pisze papież, że zadaniem nauczyciela musi być przezwyciężenie w sobie autokratyzmu, który jest największą przeszkodą w dotarciu do młodzieży. Należy tworzyć atmosferę przyjaźni dla młodych serc, atmosferę współpracy. „Idźmy do młodzieży: oto pierwszy i podstawowy wymóg wychowawczy”[29]. Oznacza to uczestniczenie w jej życiu, sprawach, problemach, a przede wszystkim rozumienie. Proces wychowania należy rozpocząć od zrozumienia młodych. Zrozumieć i kochać to niezrównana formuła pedagogiczna. Miłość domaga się, aby w procesie wychowania rozwijać człowieczeństwo, przekazywać życiowe mądrości, umiejętności.

Podsumowując powyższe wskazania, można stwierdzić, że wartości są niewątpliwie elementem konstytuującym osobowość człowieka. Równocześnie, ponieważ naturą osoby jest życie i działanie w społeczeństwie i dla społeczeństwa, wyznawane wartości stanowią trwały fundament dla wszelkich wspólnot, również dla kultury prawa każdej społeczności państwowej.

II. ZAŁOŻENIA PROGRAMU WYCHOWAWCZEGO

Celem Programu wychowawczego[30] jest przygotowanie materiału dydaktycznego do procesu formacyjnego i wychowawczego uczniów wszystkich klas szkoły średniej.

2.1. CEL PROGRAMU WYCHOWAWCZEGO

Naturalnym obowiązkiem człowieka jest przekazywanie formacji z jednego pokolenia – starszego, na drugie – młodsze. Obowiązek ten wynika niejako z natury ludzkiej i zostaje rozpoznany przez społeczeństwo oraz jest wypełniany sukcesywnie, stosownie do etapu rozwoju człowieka. Na przestrzeni tysięcy lat kształtowania się różnych kultur i przekazywania ich swoim sukcesywnie następującym pokoleniom, można zaobserwować tendencje do odkrywania naturalnych wartości potrzebnych do ciągłości życia, do poczucia bezpieczeństwa i możliwości rozwoju. Odkrywane w ten sposób podstawowe wartości: wolność, sprawiedliwość, pokój, bezpieczeństwo, prawda i solidarność – powoli, ale systematycznie wpływały na umacnianie się określonych społeczności. Człowiek

29 JP 14.
30 Por. Z. Struzik, *Program wychowawczy…*, dz. cyt., s. 9-14.

na przestrzeni tysięcy lat starał się budować zorganizowane struktury rodzinne, plemienne i narodowe. Niektórym społecznościom udało się dojść do utworzenia narodu charakteryzującego się jednym językiem, jedną historią, religią i świadomością wspólnoty. Spojrzenie na historię świata pozwala zyskać przeświadczenie, że u podstaw antropologicznych człowieka leży umiejętność odkrywania wartości oraz zdolność kierowania się nimi. Do odkrywania wartości, podtrzymywania ich w świadomości i kultywowania, niejako naturalną formą przekazu stawało się wychowanie. Z czasem wychowanie stało się kształceniem, przekazywanym i zdobywanym dzięki zorganizowanym formom szkolnictwa.

Można zauważyć, że fundamentem formacji, edukacji i kształcenia, we wszystkich zakresach, jest postawa życzliwości, jako przejaw miłości i poszanowania drugiego człowieka. Każda cywilizacja, czyli zorganizowana społeczność ludzka, wymaga kształtowania należących do niej przedstawicieli – jednostek ludzkich tak, by kierowali się zasadą czynienia dobra. Dobro to – przekazywane dzieciom i młodzieży – jest podstawą egzystencji, rozwoju, postępu i wzajemnego doskonalenia. Kształtuje ono i utrwala świadomość indywidualną i społeczną oraz świadczy o pięknie ludzkiego życia i działania.

Człowiek dobry, szlachetny, wychowany i wykształcony dąży do osiągnięcia szczęścia i pragnie tym szczęściem podzielić się z innymi ludźmi, a nawet dzielić swoją radość z otaczającym go światem, z całą przyrodą ożywioną i nieożywioną.

Proces wychowania i kształcenia przyspiesza rozwój osobowości, pozwala na przyswojenie podstawowych wartości: prawdy, dobra, piękna, sprawiedliwości, miłości i solidarności oraz stwarza możliwość racjonalnego i harmonijnego rozwoju. Wszystkie wielkie cywilizacje powstawały i rozwijały się dzięki niestrudzonemu wysiłkowi wychowawczemu i formacyjnemu. Współczesny świat, ze względu na intensywny rozwój kultury, środków przekazu oraz narastającą globalizację, wymaga coraz lepszych programów wychowawczych uwzględniających wszystkie podstawowe wartości życia ludzkiego.

2.2. PODMIOTOWOŚĆ W PROGRAMIE WYCHOWAWCZYM

Program wychowawczy oparty na koncepcji, która angażuje dogłębnie dobrą wolę, może być realizowany tylko przy świadomym i wolnym udziale tych wszystkich, którzy w nim uczestniczą. Nie może być nikomu narzucony, na zasadzie celów i zadań pomijających dobro człowieka. Dla urzeczywistnienia go z całą wiernością, szkoła powinna móc liczyć na jedność intencji i stałość w przekonaniu do te-

goż programu, który będzie realizowany przez wszystkich członków wspólnoty szkolnej[31].

W sensie ogólnym podmiotem Programu wychowawczego jest człowiek jako taki, ponieważ wymaga on nieustannego samowychowania i samokształcenia w każdym momencie swego życia. Wychowanie nigdy się nie kończy, ponieważ stale pytamy o sens naszego istnienia i działania. Z chwilą wyznaczenia sobie określonych działań następuje konieczność poszukiwania adekwatnych środków do realizacji zamierzonych celów. Aby osiągnąć cele ogólne, społeczne oraz indywidualne, osobowe, musimy wejść na drogę poszukiwania właściwych metod i programów wychowawczych.

Podstawowym zadaniem w metodologii wychowania jest poznawanie własnego „ja" i poznawanie drugiego człowieka, rozumianego jako „dar" dany dla nas i dla drugich[32].

Wzajemne poznawanie się człowieka z człowiekiem, a także porozumiewanie się jednostki ze społeczeństwem rozpoczyna nieustanny dialog. Obie strony muszą realizować się wzajemnie, personalnie na siebie oddziaływać, wzajemnie się kształcić i odnosić obopólne korzyści moralne. Nie ma w tym dialogu żadnej dominacji, wyniosłości jednego podmiotu nad drugim. Wychowywany i wychowujący mają tę samą godność, wartość indywidualną. Ich wzajemne relacje charakteryzują się poszanowaniem, brakiem jakiejkolwiek agresji, zmuszania czy poniżania. Jedynym motywem wychowującego jest miłość do wychowanka oraz pragnienie dobra, poparte autorytetem, ale nigdy nienadużywanym.

W sensie szczegółowym podmiotem Programu wychowawczego i całego procesu wychowawczego jest uczeń szkoły średniej.

Wszechstronny rozwój ucznia powinien znajdować się w centralnym punkcie pracy edukacyjnej. Uczeń jest podmiotem, który podlega procesowi wychowania, a jednocześnie, jako byt rozumny, sam siebie wychowuje poprzez samokształcenie. Wszystkie inne podmioty wychowujące pełnią wobec niego funkcje pomocnicze, wspierające, dostarczając odpowiednich treści wychowawczych oraz przykładów procesów wychowawczych, poddanych kryterium prawdy.

Szczególną rolę w wychowaniu pełni środowisko rodzinne, z którego uczeń pochodzi. Rodzice mają pierwsze i podstawowe prawo do wychowywania swoich

---

31 Por. Kongregacja ds. Wychowania Katolickiego, *Religijny wymiar wychowania w szkole katolickiej*, w: *Służyć wzrastaniu w prawdzie i miłości. Wybór dokumentów Kościoła na temat szkoły katolickiej i wychowania*, wyd. AA, Kraków 2009, s. 431-476.

32 „[...] każdy urzeczywistnia siebie przez bezinteresowny dar z siebie samego". LdR 16.

dzieci[33]. Otrzymują to prawo poprzez fakt zrodzenia. Jest ono niepowtarzalne, jedyne, pełne i autonomiczne.

W sensie specjalnym podmiotem Programu wychowawczego jest pedagog, wychowawca klasy, moralnie i zawodowo odpowiedzialny za swoich uczniów. Każdy wychowawca kształtuje swoich podopiecznych zgodnie z własnym sumieniem, uformowanym wcześniej i zweryfikowanym przez własne doświadczenie życiowe. Dzieje się tak dlatego, że to człowiek wychowuje człowieka, w atmosferze miłości i zgodnie z prawdą.

W procesie wychowawczym mamy do czynienia ze zjawiskiem psychologicznym, w którym wzajemnie oddziałują na siebie ludzie o różnych osobowościach. Wyszczególnione podmioty: uczeń, wychowawca oraz rodzice ucznia, tworzą środowisko przyjazne i dobre dla kształtowania nowej, młodej indywidualności i osobowości. W procesie oddziaływania należy uwzględnić także inne środowiska i zbiorowości: dalszą rodzinę, społeczność szkolną, grupę podwórkową, miejscowość, region z własną kulturą, państwo oraz część świata, w której młody człowiek żyje.

2.3. PRZEDMIOTOWOŚĆ W PROGRAMIE WYCHOWAWCZYM

Program opiera się na założeniach filozoficznych, psychologicznych (psychologia rozwojowa dziecka) i dydaktycznych, zawartych między innymi w *Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*[34], dokumentach Kościoła Katolickiego[35], *Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym*[36], *Konwencji o prawach dziecka*[37].

Wszystkie wyżej wyszczególnione źródła są zbiorem autorytatywnym, który powstał na podstawie doświadczeń oraz został sformułowany normatywnie, dla dobra jakie ma przynosić proces wychowawczy. Dobro procesu wychowawczego jest najważniejszym czynnikiem ukierunkowanym na człowieka. Powszechność źródeł – osiągnięcia naukowe pedagogiki i dydaktyki, państwowe akty prawne, nauczanie Kościoła, literatura fachowa oraz praktyka pedagogiczna – mogą i powinny gwarantować właściwą przedmioto-

33 „Zadanie wychowania wypływa z najbardziej pierwotnego powołania małżonków do uczestnictwa w stwórczym dziele Boga: rodząc w miłości i dla miłości nową osobę, która sama w sobie jest powołana do wzrostu i rozwoju, rodzice tym samym podejmują zadanie umożliwienia jej życia w pełni ludzkiego. Przypomniał o tym II Sobór Watykański". FC 36; por. DWCH 3.

34 *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.*, Dz.U. 1997, nr 78, poz. 483, ze zm.

35 *Pismo Święte*, *Katechizm Kościoła Katolickiego*, *Kodeks Prawa Kanonicznego*, dokumenty nauczania papieskiego.

36 *Ustawa z dnia 25.02.1964 r. Kodeks rodzinny i opiekuńczy*, tekst jedn. Dz.U. 2020, poz. 1359.

37 *Konwencja o prawach dziecka, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 r.*, Dz.U. 1991, nr 120, poz. 526, ze zm.

wość procesu wychowawczego. One są gwarantem poprawności, celowości i skuteczności.

Przedmiotowość procesu wychowawczego nie może pod żadnym pozorem wprowadzać w błąd, nie może mieć także charakteru eksperymentalnego. Tylko nauka pewna (dydaktyka i pedagogika), moralnie słuszna, sprawdzona i oparta na wartościach może być zaproponowana wychowywanemu człowiekowi. Ze względu na godność, osobowość, niepowtarzalność i unikalność życia ludzkiego proponowane wychowanie realizuje się tylko raz i pozostawia niezatarty ślad w człowieku.

Z tego też powodu do proponowanych programów wychowawczych należy podchodzić z wielką ostrożnością, kierując się wiedzą i doświadczeniem, a przede wszystkim dobrem wychowanka.

W Programie wychowawczym, wychodząc od aksjologii (wartości) – wyszczególniono w prospektach części z wybraną literaturą, wskazaną w podstawie programowej jako lektury szkolne dla poszczególnych poziomów nauczania[38]. Wybrano jedynie fragmenty z obowiązujących lektur, aby pedagogom wskazać ścieżkę poszukiwania wartości zawartych w literaturze szkolnej, ale także w innych utworach literackich i dziełach sztuki.

2.4. TREŚĆ PROGRAMU WYCHOWAWCZEGO

Treścią opracowanego Programu wychowawczego są wartości ogólnoludzkie: filozoficzne, intelektualne, moralne i informacyjne, które są niezbędne do odkrywania sensu życia ludzkiego i postępowania zgodnie z normami moralnymi przyjętymi w naszej kulturze narodowej i chrześcijańskiej[39].

Program zakłada budowanie relacji, dostosowanej do wieku ucznia. Zaproponowany podział uwzględnia systematyczny rozwój osobowości ucznia

---

38 *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14.02.2017 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej*, Dz.U. poz. 356.

39 „Kształtowanie się jest procesem duchowym wywołanym przez rozbudzony głos wartości urzeczywistnionych w wysoce wartościowych i przy tym różnorodnych dobrach kulturalnych: poznawczych, religijnych, moralnych i estetycznych, a nawet użytecznościowych i hedonistycznych". M. Boczar, *Wartości w kulturze czynnikami ukierunkowującymi edukację (w kontekście pedagogiki B. Nawroczyńskiego)*, w: *Pedagogika ogólna. Problemy aksjologiczne*, red. T. Kukołowicz, M. Nowak, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1997, s. 157-158; por. B. Nawroczyński, *Zasady nauczania*, wyd. WSiP, Warszawa 1987, s. 90.

(od poziomu nauczania 1 do 4), jego wzrastanie, dojrzewanie fizyczne i psychiczne oraz postęp w rozumieniu otaczającego świata i siebie samego.

Wartości omówione w części relacja „ja – społeczność" mają za zadanie pomóc ukształtować postawę życzliwości względem innych ludzi. Człowiek z natury jest bytem społecznym, jest częścią społeczności, w której żyje, w niej się rodzi, rozwija, dorasta, uczy się i kształtuje oraz buduje krąg relacji społecznych, takich jak: nauka, praca, pełnienie określonych ról społecznych, wypełnianie zadań zgodnych z wykształceniem i powołaniem. Od społeczności człowiek otrzymuje poczucie bezpieczeństwa, gwarancje bytowe i ekonomiczne, zabezpieczenie społeczne i zdrowotne. Relacja „ja – społeczność" nieustannie trwa, powoduje wzajemny rozwój, wspólne doskonalenie się, a celem tej relacji są osiągane i wprowadzane w życie wartości.

W części relacja „ja – ty" Program kształtuje poprawne i moralnie dobre postawy wobec drugiego człowieka spotykanego w rodzinie, w szkole, w grupach rówieśniczych, podczas wypoczynku. Poziom, zakres, intensywność i celowość relacji „ja – ty", świadczą o sposobie realizacji własnego życia. Ta relacja wpływa na uspołecznienie się, zbudowanie środowiska opartego na akceptacji, zaufaniu i pozytywnych związkach uczuciowych.

Relacja „ja – wobec samego siebie" pomaga w poprawnym poznawaniu swoich zalet, a także słabości charakteru, ukazuje możliwości samodoskonalenia się i budowania osobowości nakierowanej na dobro, sprawiedliwość, prawdę, piękno i miłość[40]. W procesie wychowania te podstawowe wartości powinny być przez ucznia (wychowanka) rozpoznane, wewnętrznie zaakceptowane, a następnie podtrzymywane przez całe życie.

2.5. FORMA PROGRAMU WYCHOWAWCZEGO

Program wychowawczy zbudowany jest w sposób logiczny, z zastosowaniem zasad ogólnie przyjętych w literaturze popularnonaukowej. Specyfika przedmiotu wymaga wykorzystania wiedzy oraz doświadczenia, które są stosowane w programach nauczania obowiązujących w szkolnictwie polskim. Formę zastosowaną w niniejszym programie, w pewnym sensie, można uważać za rodzaj konspektów skoncentrowanych wokół danych wartości. Na każdy poziom edukacji zaproponowano 30 tematów, dotyczących konkretnych wartości. Niektóre wartości są tematycznie bardzo zbliżone do siebie i tworzą bloki, które grupują

40 Por. H. Słotwińska, *Samokształcenie i samowychowanie elementami autoformacji*, „Paedagogia Christiana" 2007, nr 1(19), s. 65-81.

się wokół jakiegoś szerszego zagadnienia, np. światopoglądu, relacji międzyludzkich, pracy, zabawy czy sportu.

Każda z opracowanych wartości zawiera stałe elementy:

- I. Prospekt wartości: 1.1. Cel ogólny, 1.2. Cel szczegółowy, 1.3. Cel wychowawczy, 1.4. Proponowane tematy, 1.5. Zadania dla ucznia, samowychowanie, 1.6. Zadania dla rodziców, 1.7. Zadania dla szkoły, wychowawcy, 1.8. Sposób realizacji, 1.9. Osiągnięcia, efekty, 1.10. Zagrożenia;
- II. Wybrana literatura z komentarzem;
- III. Nauczanie: 3.1. Nauczanie filozoficzne, 3.2. Nauczanie dydaktyczne i pedagogiczne, 3.3. Nauczanie psychologiczne;
- IV. Nauczanie religijne: 4.1. Teolog, 4.2. Nauczanie papieskie, 4.3. Pismo Święte, 4.4. Katechizm Kościoła Katolickiego;
- V. Literatura.

Każdy z tematów stanowi konspekt lekcji, według którego nauczyciel może przeprowadzić zajęcia o wybranej wartości. Punkt „Wybrana literatura z komentarzem" prezentuje fragment lektury szkolnej z danej klasy z komentarzem. Następnie podano komentarze do tematu z perspektywy filozoficznej, dydaktycznej, pedagogicznej i psychologicznej. Nauczanie religijne zawiera krótkie wprowadzenie teologiczne, cytaty z Pisma Świętego oraz z nauczania Kościoła, dotyczące prezentowanej wartości. Ostatni punkt każdej wartości stanowi Literatura.

2.6. MIEJSCE REALIZACJI PROGRAMU WYCHOWAWCZEGO

Wychowanie obejmuje całe – bliższe i dalsze – środowisko, w którym żyje uczeń: dom rodzinny, szkołę, pracę, miejsca rozrywki, środki masowego przekazu itd. Każde z tych środowisk intensywnie oddziałuje na wychowanka i stwarza możliwość dynamicznego współdziałania, a to współdziałanie jest jednocześnie wychowaniem.

Ze względu na dydaktyczno-wychowawczy charakter Programu szkoła jest miejscem jego realizacji, natomiast przestrzeń oddziaływania będzie rozciągnięta na wszystkie wspomniane sfery życia i działalności ucznia.

Szkoła jako jeden z głównych „wychowawców" powinna organizować, we współpracy z innymi podmiotami wychowującymi, odpowiednie pola oddziaływania, zachowując swoje kompetencje i odpowiedzialność. Szczególnym polem współpracy dla szkoły powinna być rodzina ucznia, ponieważ w rodzinie dokonuje się podstawowe wychowanie, i to właśnie na rodzinie spoczywają główne i zasadnicze prawa wychowawcze[41].

41 „Bezpośrednimi wychowawcami w stosunku do swoich dzieci pozostają zawsze na pierwszym miejscu rodzice". LdR 16.

III. METODOLOGIA

Ogólnym metodologicznym założeniem Programu wychowawczego jest spójny projekt pracy wychowawczo-dydaktycznej z młodzieżą każdej klasy szkoły średniej. Program przewidziany jest do realizacji na lekcjach. W tym celu przygotowano 30 tematów (wartości). Do poszczególnych zagadnień podawane są lektury dla każdej klasy oraz literatura przedmiotu (m.in. dokumenty nauczania papieskiego, publikacje fachowe, prasa).

3.1. ZAŁOŻENIA METODOLOGICZNE PROGRAMU WYCHOWAWCZEGO

Pedagog realizujący Program wychowawczy może dowolnie wybrać zaproponowane tematy, zredukować je lub zmienić, uwzględniając możliwości czasowe, percepcję uczniów, sugestie rodziców oraz materiały dydaktyczne, jakimi dysponuje. Uczniowie mogą wprowadzać do Programu wychowawczego swoje sugestie, pomysły i innowacje w zależności od aktualnych zainteresowań i potrzeb. Dynamiczna współpraca pomiędzy nauczycielem a uczniem ma uczynić z Programu wychowawczego skuteczne narzędzie formacji moralnej i intelektualnej, realizowanej na terenie szkoły oraz w środowisku rodzinnym i społecznym.

Rodzice powinni włączyć się w realizację Programu wychowawczego, aby proces wychowawczy następował w sposób integralny. Na początku roku szkolnego pedagog dostarczy rodzicom ogólne założenia i treść Programu ze szczególnym uwzględnieniem tych części, które dotyczą praktycznej jego realizacji w domu rodzinnym.

W ramach omawiania poszczególnych wartości, Program wychowawczy proponuje odrębne zadania dla każdej z grup, do której jest adresowany:

- Zadania dla ucznia, samowychowanie;
- Zadania dla rodziców;
- Zadania dla szkoły, wychowawcy.

Zadania dla ucznia polegają na zapoznaniu się z odpowiednimi dla omawianej wartości normami i zasadami postępowania. Uczeń stara się je usystematyzować i realizować w życiu codziennym.

Zadania dla rodziców polegają na wspólnej z dzieckiem realizacji założeń Programu wychowawczego w środowisku domowym, przy wsparciu nauczycieli, podejmujących tę pracę na terenie szkoły. Rodzice bądź opiekunowie czynnie uczestniczą w całym procesie wychowawczym. Powinni oni ze szczególnym zaangażowaniem i poświęceniem pracować wychowawczo ze swoim wychowankiem.

Zadania dla nauczycieli i wychowawców obejmują również dyrekcję szkoły, dydaktyka, pedagoga, psychologa, opiekuna na wycieczce lub wypoczynku wakacyjnym, czyli tych wszystkich, którzy mają przygotować, zaproponować i realizować Program wychowawczy w trakcie nauki ucznia w szkole.

3.2. SPÓJNOŚĆ PROGRAMU WYCHOWAWCZEGO

Przy omawianiu kolejnych wartości można zaproponować jeden lub więcej tematów do realizowania w ramach jednostki lekcyjnej.

W każdym temacie wyróżniamy normy[42], które potwierdzają rozpoznaną wartość lub wartości, ich akceptację, czyli przyjęcie za swoje oraz ich praktyczne zastosowanie. Sposób postępowania ma charakter normatywny i autorytatywny i jego źródłem jest prawodawca pozytywny lub prawo naturalne, które człowiek rozpoznaje jako podstawę swojego życia indywidualnego i społecznego. Bez stosowania tych norm trudno sobie wyobrazić jakiekolwiek współistnienie i współdziałanie ludzi. Bez stosowania ogólnie przyjętych norm dochodzi najczęściej do patologii zachowań, do powstawania negatywnych subkultur, do walki społecznej, a niekiedy do konfliktu zbrojnego. W zorganizowanych społecznościach źródłem norm jest władza ustawodawcza, która, respektując prawo naturalne, swoim autorytetem ustanawia normy (konstytucja, prawo cywilne) i zobowiązuje do ich stosowania.

Do norm, wynikających z wartości, należy dostosować odpowiednie zasady postępowania[43], dzięki którym czyny ludzkie – formalne (wewnętrzne) i materialne (zewnętrzne) – otrzymują hierarchię wartości, zostają poddane moralnej ocenie oraz skutecznie oddziałują. W procesie wychowania człowiek uczy się zasad, przyjmuje je za swoje i wprowadza w życie. Im więcej tych zasad będzie funkcjonowało, tym społeczeństwo będzie reprezentować

---

42 „Teza, w której treści zawarte jest prawo rządzące jakimiś procesami; podstawa, na której coś się opiera, reguła [...]. Normy postępowania, uznane przez kogoś za obowiązujące". Hasło *Zasada*, w: *Słownik języka polskiego*, t. 3, red. M. Szymczak, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002, s. 995; por. także: „Norma moralna, norma etyczna, ogólna reguła postępowania, obowiązująca w społeczeństwie – we wzajemnych stosunkach między ludźmi. Norma moralna może mieć charakter ogólnoludzki [...] może też być normą obowiązującą tylko w danym społeczeństwie [...]. Normy moralne, podobnie jak normy prawne, są przykładem norm aksjologicznych, uzasadnia się je za pomocą odpowiednich ocen". Hasło *Norma moralna*, w: W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, wyd. Żak, Warszawa 2007, s. 264-265.

43 „Ustalona, ogólnie przyjęta zasada; reguła, przepis, wzór; w etyce: zasada postępowania, dyrektywa wyznaczająca obowiązek określonego zachowania się w danej sytuacji przez odwołanie się do odpowiednich ocen i wartości moralnych". Hasło *Norma*, w: *Słownik języka polskiego...*, dz. cyt., s. 389-390.

wyższą kulturę, łatwiej się będzie wszystkim żyło i pracowało. Powiększać się będzie także zakres poczucia bezpieczeństwa, a norma sprawiedliwości będzie powszechnie stosowana.

Zarówno normy, jak i zasady postępowania (działania) wzajemnie się przenikają i uzupełniają w procesie realizacji odpowiednich wartości. Wartości, normy oraz zasady postępowania tworzą zwarty, wewnętrznie spójny system.

3.3. CEL WYCHOWANIA W PROGRAMIE WYCHOWAWCZYM

Realizując proces wychowawczy, należy precyzyjnie określić cele podejmowanych działań, aby osiągnąć zamierzony skutek. W procesie wychowawczym, na szczególnych zasadach, dokonuje się wymiana idei i wartości. Młody człowiek – wychowywany przez rodziców, przy pomocy szkoły, wychowawcy, środowiska – ma odkrywać, poznawać i realizować wartości ludzkie. Ma rozpoznawać, kim jest i do czego dąży.

3.4. WYCHOWANIE DO WARTOŚCI

W procesie wychowawczym podjętym świadomie i przyjętym dobrowolnie[44], zawsze występują określone cele. Dąży się do osiągnięcia postulowanych wyników, określonego ideału wychowawczego, którym jest „dobrze wychowany człowiek". Treść wychowania zamyka się w sferze życia psychicznego i duchowego człowieka, dlatego przy formułowaniu celów wychowywania konieczne jest posługiwanie się pojęciami abstrakcyjnymi. Nie zawsze możliwe jest zweryfikowanie tych pojęć w praktyce, w doświadczeniu wychowawcy, wychowanka oraz obserwatora. Weryfikacja może następować w dużym odstępie czasu. Człowiek wychowywany może nosić w sobie wpojone i zaakceptowane ideały, ale z różnych powodów na co dzień ich nie ujawniać. Duże znaczenie mogą mieć zewnętrzne okoliczności, wszelkiego rodzaju przymus. Często dochodzi do ujawnienia się ideałów dopiero w ekstremalnych warunkach, np. miłość do ojczyzny ujawnia się w czasie wojny obronnej danego kraju.

Cele wychowania bywają przedmiotem kontrowersji o charakterze ideologicznym i politycznym. Rodzice czy dziadkowie mają tendencje do przekazywania treści wychowawczych w sposób uznany tylko przez siebie, nie

44 W przypadku dziecka i młodzieży zakładamy, że jego akceptacja procesu wychowawczego i zawartych w tym procesie ideałów, dokonuje się w oparciu o domniemanie zgody. Dziecko ufa rodzicom, najpierw potencjalnie, a kiedy dorasta, uznaje autorytet swoich rodziców potwierdzony ich miłością.

uwzględniając rozwoju psychicznego i socjologicznego dziecka, który następuje w nim z biegiem lat.

W celach wychowawczych zawsze są zawarte jakieś określone założenia światopoglądowe, ideowo-moralne i społeczno-polityczne. Każda religia wychowuje swoich wyznawców na podstawie własnej tradycji i własnych treści. Nie zawsze wyznawcy danego światopoglądu reprezentują postawy tolerancji i pluralizmu wyznaniowego.

Z kolei założenia ideowo-moralne zakładają osiągnięcie wpływów w wychowaniu danej grupy ludzi i rozwój określonej ideologii, która ma służyć umocnieniu i zdobyciu władzy jednego człowieka nad drugim. Ideologia nie kieruje się prawdą czy dobrem powszechnym, ale dąży do stworzenia takiego kodeksu moralnego, który ubezwłasnowolnia jednostkę i każe jej służyć z bezgranicznym zaufaniem. Tak powstają wszelkiego rodzaju subkultury, niekiedy przeciwne zorganizowanym społecznościom, sprzeczne z podstawowymi prawami moralnymi, agresywne w swoim działaniu, niekiedy samoniszczące się.

Cele społeczno-polityczne zmieniają się i w każdym systemie politycznym są inne. Partie i ugrupowania społeczne walczą o zdobycie władzy, która pozwala rządzić, sterować gospodarką, wpływać na bogacenie się określonej grupy społecznej, organizują struktury życia społecznego i politycznego, aby zdobytą władzę za wszelką cenę utrzymać.

Cele i założenia niniejszego Programu są ściśle skorelowane z założeniami programu wychowawczego szkoły opracowanego przez MEiN[45]: „U podstaw programu wychowawczego leży również określona filozofia, lecz tym razem jest to filozofia człowieka, czyli antropologia. Oznacza to, że nauczyciele, autorzy programu, tworzą swoje dzieło, nie tylko wykorzystując

45 „Od roku szkolnego 2017/2018 w przedszkolach i szkołach realizowana jest nowa podstawa programowa. Począwszy od wychowania przedszkolnego, celem kształcenia jest rozwijanie u młodych ludzi świadomości i postaw społecznych oraz obywatelskich. Uczniowie uczą się, że wszyscy ludzie mają równe prawa, niezależnie od tego, gdzie się urodzili, jak wyglądają, jaką religię wyznają, jaki mają status materialny. Poznają także metody i sposoby postępowania w sytuacji zagrożenia zdrowia i życia [...]. Warto również wspomnieć, że od roku szkolnego 2017/2018 nastąpiło połączenie programu wychowawczego i programu profilaktyki w jeden dokument – program wychowawczo-profilaktyczny szkoły, uchwalany przez radę rodziców w porozumieniu z radą pedagogiczną. Jego celem jest wspieranie wychowanków we wszechstronnym rozwoju ukierunkowanym na osiągnięcie pełni dojrzałości fizycznej, emocjonalnej, intelektualnej, duchowej i społecznej". Ministerstwo Edukacji i Nauki, *Działania edukacyjno-wychowawcze w szkołach*, 17.01.2019, „Serwis Rzeczypospolitej Polskiej", [online:] https://www.gov.pl/web/edukacja-i-nauka/dzialania-edukacyjno-wychowawcze-w-szkolach [dostęp: 30.03.2022].

rozeznanie, kim są konkretne dzieci – uczniowie ich szkoły i jakie są ich potrzeby. Pisząc swój program wychowawczy, nauczyciele muszą mieć także rozeznanie, kim jest człowiek i ku czemu powinien zmierzać jego rozwój”[46].

Antropologia zaproponowana w Programie wychowawczym opiera się na współpracy wszystkich podmiotów (ucznia, wychowawcy, rodziny, środowiska), działających w ramach określonej filozofii. W tym wypadku proponuje się filozofię chrześcijańską.

3.5. CEL NADRZĘDNY

Celem nadrzędnym Programu wychowawczego jest „osiąganie przez ucznia pełni rozwoju osobowego, przebiegającego w sprzyjającym mu środowisku wychowawczym”[47].

Mówiąc o celu nadrzędnym, należy wskazywać na wartości z zachowaniem ich hierarchii: miłość, dobro, sprawiedliwość, piękno, pokój. Wartości te są osiągane w trakcie całego życia człowieka – od urodzenia aż do śmierci. Konieczne jest spojrzenie na człowieka, uwzględniające wszystkie etapy jego rozwoju: dzieciństwo, wiek młodzieńczy, dojrzałość oraz wiek starczy. Na każdym z tych etapów życie człowieka ma określoną wartość, godność. Należy mówić o osiągnięciach, celach, czyli wartościach rozpoznanych, zaakceptowanych i wprowadzanych w życie na określonym jego etapie. W tym przypadku – w wieku młodzieńczym, szkolnym.

3.6. CELE OGÓLNE

Dla ułatwienia procesu wychowawczego można rozróżniać w osobowości ucznia wielorakie sfery: sferę fizyczną, uczuciowo-emocjonalną, intelektualną, sferę woli i sferę duchową. W odniesieniu do każdej z tych sfer wyznaczamy cele ogólne, czyli: rozwój fizyczny[48]; rozwój zdolności postrzegania

---

46 *Ministerstwo Edukacji Narodowej o programie wychowawczym szkoły*, red. J. Dobrzyńska, „Biblioteczka Reformy” nr 37, wyd. MEN. Biuro Administracyjne, s. 28.

47 Dokument MEiN mówi o celu jako procesie: „osiąganie przez ucznia pełni rozwoju osobowego, przebiegające w sprzyjającym mu środowisku wychowawczym. Na rozumienie tego celu wpływają osobiste poglądy i filozofia życiowa człowieka”. Niewątpliwie, wychowywanie jest procesem rozciągniętym w czasie. Zakładamy tutaj czas określony trwaniem nauki w szkole podstawowej i średniej. Proces ten jest dynamiczny, rozwijający się poprzez wzajemne przenikanie się relacji międzyludzkich pomiędzy podmiotami. Niemniej jednak mówiąc o celu, powinniśmy założyć etap zakończony, a w tym wypadku – „osiągnięcie rozwoju osobowego” na etapie szkolnym. Por. tamże, s. 31.

48 „Proces zachodzenia zmian we wzroście i ciężarze ciała oraz w różnicowaniu się i funkcjonowaniu tkanek i organów ustroju; poziom rozwoju fizycznego określa się przez pomiar wagi i wzrostu ciała, a także na podstawie kostnienia nasad kości długich nadgarstka lub

i kojarzenia[49]; rozwój emocjonalny[50]; rozwój intelektualny[51]; rozwój moralny[52]; rozwój woli[53]; rozwój duchowy[54]; rozwój społeczny[55].

mutacji głosu, wyrzynania się zębów i in." Hasło *Rozwój fizyczny*, w: W. Okoń, *Nowy słownik...*, dz. cyt., s. 343.

49 „Zdolność, możliwość uzyskania spodziewanych wyników przy wykonywaniu danych czynności w określonych warunkach zewnętrznych [...], zdolności mają charakter ogólny [...]. Do zdolności ogólnych zalicza się: spostrzegawczość, sprawność myślenia, wyobraźnię, pamięć, uwagę oraz sprawność motoryczną. Rozwój zdolności zależy od wrodzonych właściwości układu nerwowego, od wpływu kształcenia i wychowania, m.in. od rozwoju pozytywnej motywacji, zainteresowań i postaw oraz od własnej aktywności jednostki". Hasło *Zdolność*, w: W. Okoń, *Nowy słownik...*, dz. cyt., s. 463.

50 „Środowisko wychowawcze stymuluje rozwój dziecka, dostarczając mu odpowiedniej wiedzy emocjonalnej i umożliwiając trening odpowiednich umiejętności emocjonalnych. Może to robić, organizując jego doświadczenia i dostarczając mu wzorców reagowania emocjonalnego oraz za pośrednictwem przekazu werbalnego". A. Matczak, *Zarys psychologii rozwoju*, wyd. Żak, Warszawa 2003, s. 153.

51 Rozwój intelektualny opiera się na zdolnościach umysłu, posługując się rozumem, człowiek jest zdolny do poznawania świata i dokonywania operacji myślowych. W procesie rozwoju intelektualnego człowiek gromadzi wiedzę, którą następnie stosuje w relacjach osobowych i społecznych. Działanie rozumowe opiera się na prawdzie odkrytej przez intencjonalną zgodność umysłu poznającego z przedmiotem poznawanym. Rozwój intelektualny dokonuje adaptacji struktur poznawczych (schematów i operacji) do wymagań środowiska. Por. Hasło *Intelekt*, w: W. Okoń, *Nowy słownik...*, dz. cyt., s. 145; A. Birch, T. Malim, *Psychologia rozwojowa w zarysie. Od niemowlęctwa do dorosłości*, tłum. J. Łuczyński, M. Olejnik, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 41.

52 „Proces stopniowych zmian zachodzących we wrażliwości moralnej dziecka: w jego stosunku do dobra i zła, do własnych czynów i ich skutków oraz do spraw innych ludzi". Hasło *Rozwój moralny*, w: W. Okoń, *Nowy słownik...*, dz. cyt., s. 343.

53 „Wola, w psychologii zdolność do realizacji określonych czynności, zamiarów i zadań, a zarazem powstrzymywania się od innych". Hasło *Wola*, w: W. Okoń, *Nowy słownik...*, dz. cyt., s. 440.

54 Rozwój duchowy dotyczy pierwiastka duchowego człowieka, który jest źródłem dynamizmu, a wyraża się w sprawczości, odpowiedzialności, samostanowieniu i sumieniu. Wszystkie te przymioty mogą się realizować w pełnej wolności, która dąży do prawdy, a ta z kolei prowadzi do dobra. Można powiedzieć, że miarą rozwoju duchowego człowieka jest dobro, jakie wprowadza on w życie. Por. I. Mroczkowski, *Osoba i cielesność. Moralne aspekty teologii ciała*, wyd. IPJPII, Warszawa 2008, s. 65. Z punktu widzenia teologii postęp duchowy zmierza do coraz większego zjednoczenia z Chrystusem. Zjednoczenie to jest nazywane zjednoczeniem „mistycznym", ponieważ jest ono uczestnictwem w misterium Chrystusa przez sakramenty – „święte misteria" – a w Nim, w misterium Trójcy Świętej. Por. KKK 2014.

55 Rozwój społeczny dotyczy zmian, które przychodzą wraz z wiekiem ucznia, a dotyczą prawidłowej relacji jednostki z otoczeniem, opartej na równowadze pomiędzy przystosowaniem się do społeczności, a oddziaływaniem jednostki na tę społeczność. Można w tym wypadku mówić o procesie „socjalizacji", która prowadzi do poznania i zastosowania sposobów zachowania się przyjętych w danym społeczeństwie. Takie przystosowanie i jednocześnie czynny udział w życiu społecznym prowadzić ma do rozwoju form życia zbiorowego, do zaspokajania potrzeb i tworzenia kultury. Por. A. Birch, T. Malim, *Psychologia rozwojowa...*, dz. cyt., s. 15 i 154; hasło *Społeczeństwo*, w: W. Okoń, *Nowy słownik...*, dz. cyt., s. 364.

3.7. CELE SZCZEGÓŁOWE

Do każdego z wymienionych etapów i aspektów rozwoju osobowości ucznia można wprowadzić cele szczegółowe, oparte na: zdolnościach, umiejętnościach, sprawnościach, poznawaniu, gotowości, poszukiwaniu, zainteresowaniach i aktywności. Każdy człowiek jest inny, niepowtarzalny i wyjątkowy. Jest obdarzony różnorakimi zdolnościami, które, mimo że czasami są podobne, różnią się swoim zakresem i intensywnością. Ta bogata osobowość człowieka skłania do wyszukiwania celów szczegółowych dostosowanych w procesie wychowania do indywidualnych potrzeb.

O celach szczegółowych można mówić także na terenie szkoły. Szkoła, pomimo że ma ustaloną strukturę działania, może i powinna dostosowywać się do środowiska, w którym funkcjonuje. Poszczególne szkoły dysponują własną charakterystyką wychowawczą związaną z realizowanym przesłaniem, na przykład z tytułem szkoły, jej założycielem czy patronem. Przesłanie może dotyczyć profilów kształcenia ogólnego, zawodowego, a nawet może skupiać się na określonych specjalizacjach. Ministerstwo Edukacji i Nauki określa cele szczegółowe w następujący sposób: „Nauczyciele powinni wybrać takie cele szczegółowe, które w danej szkole jawią się jako szczególnie ważne i zostały wyłonione w wyniku diagnozy pracy szkoły. Szkoła [...] powinna skupić wysiłki na tych wybranych celach”[56].

3.8. CELE WYCHOWAWCZE

Cele wychowawcze wyznaczają odpowiednie zadania wychowawcze, czyli działania szkoły, wychowawcy, rodziców i środowiska. W osiąganiu określonych celów należy stosować odpowiednie środki działania, uwzględniając wiele czynników, okoliczności, a także odpowiednią strategię działania. Przy realizacji celów wychowawczych zaangażowana jest cała wiedza dydaktyczna i doświadczenie wychowawcze podmiotów wychowujących. Poszczególne podmioty muszą ze sobą współpracować i wzajemnie się uzupełniać, nieustannie szukając ideału wychowania, który ma być wprowadzany w życie. Cele wychowawcze mogą być osiągane albo nie. W przypadku braku osiągnięć należy weryfikować zadania wychowawcze i ponownie dostosowywać je do powstałej sytuacji wychowawczej, tak jednostkowej danego ucznia, jak i zbiorowej sytuacji środowiska uczniowskiego. Ministerstwo Edukacji i Nauki zadania wychowawcze określa w następujący sposób: „Zadania zależeć będą od wielu czynników, m.in. od umiejętności wychowawczych nauczycieli, ich cech osobowościowych, za-

56 *Ministerstwo Edukacji Narodowej o programie...*, dz. cyt., s. 34.

interesowań, ilości czasu, który są w stanie poświęcić na przygotowanie zajęć. Przede wszystkim jednak zadania muszą odpowiadać wiekowi uczniów, czyli powinny być dopasowane do poziomu ich dojrzałości psychicznej”[57].

3.9. REALIZACJA PROGRAMU WYCHOWAWCZEGO

Program wychowawczy powinien być realizowany przy wzajemnej zgodzie, porozumieniu, współpracy wszystkich podmiotów: uczniów, rodziców, wychowawców oraz instytucji, takich jak wspólnoty wyznaniowe, organizacje społeczne, młodzieżowe (np. harcerstwo, skauting), sportowe, organizacje samorządowe oraz inne instytucje funkcjonujące legalnie w Rzeczypospolitej Polskiej.

3.9.1. REALIZACJA W SZKOLE

Przygotowany, udokumentowany i zastosowany w szkole Program wychowawczy powinien zostać zaproponowany uczniom danej klasy w wersji papierowej lub elektronicznej, wzbogacony o wyczerpujący komentarz wychowawcy.

Konfrontacja propozycji Programu wychowawczego z rzeczywistością ma uwzględnić możliwości szkoły, możliwości i zdolności uczniów, ramy czasowe, kondycję psychofizyczną wszystkich podmiotów oraz środki materialne pozostające w ich dyspozycji.

Środowisko szkolne ma swój niepowtarzalny charakter, klimat i własną strukturę. Można także wyróżnić opinie o danej szkole, na przykład: „Ta szkoła wychowuje dobrze, a w tamtej są nieustanne problemy wychowawcze”. Po zakończonym procesie wychowania szkolnego, absolwent szkoły wydaje opinię, często utożsamia się z wartościami przekazywanymi w szkole, wspomina czasy szkolne z sentymentem, z uznaniem wyraża się o wychowawcach i nauczycielach.

3.9.2. REALIZACJA W KLASIE

Podstawowym miejscem oddziaływania i realizacji Programu wychowawczego jest klasa, czyli zespół uczniów o podobnych wiekowo cechach rozwojowych, zorganizowanych w grupach zainteresowań i podejmujących wspólne działania. Zespół, jakim jest klasa, ma za zadanie wspólnie zdobywać formację moralną, wiedzę w zakresie poszczególnych przedmiotów oraz umiejętności niezbędne w życiu człowieka. Zarówno w każdej grupie społecznej, jak i w zespole klasowym mają miejsce różnorakie relacje koleżeńskie, charakteryzujące się dynamizmem, towarzyszącymi im emocjami, wzajemnym oddziaływaniem, wykonywaniem

57 Tamże, s. 39.

wspólnych zadań, pracą, wysiłkiem intelektualnym, a także obejmujące rekreację, zabawę i sport. Wszystkie te elementy mają charakter wychowawczy i określają środowisko, w którym dokonuje się wychowanie. Pedagog sprawuje pieczę nad środowiskiem klasowym, posługując się wiedzą i autorytetem, kieruje całym zespołem, z uwzględnieniem cech indywidualnych każdego z wychowanków.

3.9.3. GRUPY ZAINTERESOWAŃ

Na początku roku szkolnego uczniowie w klasie zostają podzieleni na poszczególne grupy zainteresowań, by podejmować wspólne działania. Każda z grup powinna wykazać zainteresowanie danym tematem (wartością) i we właściwy sobie sposób wspólnie go przygotowywać, realizować, przedstawiać, omawiać, a nawet inscenizować i filmować. Zakłada się pełną dowolność przy wyborze zainteresowań i sposobie ich realizacji. Powinny one jednak uwzględniać perspektywę przyszłego wyboru kierunku rozwoju.

W niniejszym Programie wychowawczym opartym na wartościach proponowane są następujące grupy zainteresowań:

- dyscyplinarna (samorząd klasowy) – współpraca z dyrekcją oraz rodzicami, kontrola pracy poszczególnych grup, koordynacja działań;
- filozoficzna – prezentacja podłoża filozoficznego tematu;
- teologiczna – prezentacja wartości religijnych zawartych w temacie;
- filmowo-medialna – wyszukiwanie i prezentowanie materiałów filmowych, radiowych, ilustrujących omawiany temat (wskazane również tworzenie własnych materiałów tego typu);
- historyczna – przedstawianie podłoża historycznego określonego tematu;
- informacyjna – wzbogacanie tematu o najnowsze dane (na przykład legislacja dotycząca danego zagadnienia w różnych krajach, opinia społeczna na dany temat, publikacje prasowe);
- literacka – prezentacja utworów literackich związanych z tematem, również własnych (wskazana współpraca z polonistą i grupą teatralną);
- muzyczna – wzbogacenie lekcji utworami muzycznymi;
- naukowa – w zakresie nauk przyrodniczych i ścisłych: analiza i prezentacja osiągnięć nauki, a także historii nauki w omawianym temacie (w tym zakresie wskazana ścisła współpraca z grupą historyczną);
- psychologiczno-socjologiczna – prezentacja zagadnień psychologicznych i socjologicznych, a także zmiany postrzegania tych zagadnień w określonym temacie na przestrzeni dziejów (w tym zakresie również wskazana jest ścisła współpraca z grupą historyczną), opracowywanie i analiza ankiet oraz badań socjologicznych;

- sportowo-turystyczna – tworzenie gier i zabaw związanych z tematem, proponowanie i planowanie tras wycieczek;
- teatralna – uatrakcyjnianie lekcji przez odgrywanie przedstawień teatralnych (skecze, scenki, teatr alternatywny), również według własnego pomysłu.

W zależności od zainteresowań, liczby uczniów oraz możliwości materialnych, do grup mogą należeć zespoły: dwu-, trzy-, cztero- i wieloosobowe.

Wychowawca będzie przygotowywał i ukierunkowywał poszczególne zespoły na zdobywanie odpowiednich materiałów i ich selekcję, tak by mogły zaprezentować swoje osiągnięcia na forum klasy czy szkoły. Konieczna będzie współpraca z rodzicami, przy odpowiednim doborze, a także dokonywaniu ewentualnej selekcji, korekty i ocenianiu materiału.

3.9.4. REALIZACJA PROGRAMU WYCHOWAWCZEGO W DOMU RODZINNYM

Rodzice ucznia bądź jego opiekunowie mają za zadanie poznać zaproponowany Program wychowawczy, przekazać na jego temat swoje uwagi, propozycje oraz dokonać odpowiedniej korekty. Tematy omawiane na lekcjach powinny być przemyślane, przedyskutowane i – jeśli to możliwe – realizowane w domu rodzinnym. Rodzice powinni być w stałym kontakcie ze szkołą, ze wszystkimi podmiotami wychowującymi, a w szczególny sposób współpracować z wychowawcą klasy. Okresowo należy przeprowadzać ankiety anonimowe wśród rodziców, ściśle związane z treściami zawartymi i wprowadzanymi przez Program wychowawczy.

1. ŻYCIE POŚWIĘCENIE CZY OBDAROWANIE?

I. PROSPEKT WARTOŚCI

Współcześnie słowo „poświęcenie" ma raczej negatywne konotacje, jednak nie zawsze. Zazwyczaj rezygnuje się z jednej wartości na korzyść innej – ważniejszej. W ten sposób, poświęcając się, obdarowujemy drugą osobę. Życie ludzkie toczy się w dwóch wymiarach: duchowym i materialnym. Razem stanowią one o jedności osoby ludzkiej. Dzięki współdziałaniu jednostki i społeczności człowiek nieustannie rozwija się, tworzy kulturę. Zadaniem wszystkich podmiotów wychowujących jest podkreślenie wartości życia oraz ukazanie, na czym polega godność człowieka.

1.1. CEL OGÓLNY

Rozwój moralny.

1.2. CEL SZCZEGÓŁOWY

Zdolność wartościowania.

1.3. CEL WYCHOWAWCZY

Wykształcenie odpowiedzialności za siebie i innych.

1.4. PROPONOWANE TEMATY

- Właściwe pojmowanie poświęcenia.
- Czy potrafisz zrezygnować z własnych korzyści na rzecz kolegów, rodzeństwa?
- Co sprawia Ci większą radość – dawanie czy otrzymywanie prezentu?

1.5. ZADANIA DLA UCZNIA, SAMOWYCHOWANIE

→ *NORMY*

- Każde życie jest wartością.
- Prawdziwy dar jest bezinteresowny.
- Każdy jest odpowiedzialny za to, jak żyje.

→ *ZASADY*

- Dbam o własne życie i zdrowie.
- Jestem świadomy, że miłość jest podstawą odpowiedzialnego rodzicielstwa.
- Poświęcam się, aby bezinteresownie obdarować drugą osobę.

1.6. ZADANIA DLA RODZICÓW

→ *NORMY*

- Powołanie nowego życia to największy dar.
- Nikt nie może decydować o zakończeniu czyjegoś życia.
- Trzeba szanować własne życie.

→ *ZASADY*

- Mówię, że istota ludzka od samego poczęcia jest osobą.
- Ukazuję, że godność jest darem Boga.
- Każdego potomka przyjmuję z nadzieją.

1.7. ZADANIA DLA SZKOŁY, WYCHOWAWCY

→ *NORMY*

- Życie jest skarbem.
- Nikogo nie można pozbawić życia.
- Życie człowieka trwa od momentu poczęcia aż do naturalnej śmierci.

→ *ZASADY*

- Przygotowuję uczniów do odpowiedzialnego rodzicielstwa.
- Organizuję dyskusje i pokazy uświadamiające wychowankom, że w życiu mogą trafić na pseudowartości.

- Pytam, czy uczniowie wiedzą, co to są pytania egzystencjalne i gdzie mogą szukać na nie odpowiedzi.

1.8. SPOSÓB REALIZACJI

Wypisz informacje o Stanisławie Leszczyńskiej i Januszu Korczaku.

1.9. OSIĄGNIĘCIA, EFEKTY

Kiedy człowiek traktuje swoje życie jako dar, potrafi się poświęcić dla innych. Otwierając się na drugiego człowieka, sami zyskujemy. Poświęcenie dla życia prowadzi do samorozwoju. Jan Paweł II mówił: „Każdy z was, młodzi przyjaciele, znajduje też w życiu jakieś swoje «Westerplatte». Jakiś wymiar zadań, które musi podjąć i wypełnić. Jakąś słuszną sprawę, o którą nie można nie walczyć. Jakiś obowiązek, powinność, od której nie można się uchylić. Nie można «zdezerterować». Wreszcie – jakiś porządek prawd i wartości, które trzeba «utrzymać» i «obronić», tak jak to Westerplatte, w sobie i wokół siebie. Tak, obronić – dla siebie i dla innych”[1]. Młodzi ludzie powinni kształtować w sobie cechę roztropności, ponieważ wiąże się z nią rzeczywiste otwarcie na przyjęcie daru życia w dorosłości.

1 Jan Paweł II, *Homilia w czasie liturgii słowa skierowana do młodzieży zgromadzonej na Westerplatte*, Gdańsk, 12.06.1987, w: tegoż, *Pielgrzymki do Ojczyzny: 1979, 1983, 1987, 1991, 1995, 1997, 1999, 2002. Przemówienia, homilie*, red. J. Poniewierski, wyd. Znak, Kraków 2012, s. 481.

1.10. ZAGROŻENIA

Brak dojrzałości emocjonalnej może doprowadzić do postaw egoistycznych i traktowania człowieka jak przedmiotu, a nie podmiotu. Niewłaściwa edukacja prowadzi do braku wiedzy na temat płodności. Duże niebezpieczeństwo powoduje nieznajomość skutków wynikających z wszelkich naukowych interwencji w ludzkie życie. Poważnym zagrożeniem jest również niewłaściwe rozumienie poświęcenia jako obowiązku, a nie jako bezinteresownego daru.

II. LITERATURA WYBRANA Z KOMENTARZEM

GRANICA

– Zrobiłaś wtedy, co sama chciałaś. Samaś tak zdecydowała, nie namawiał cię nikt. Przecież mogłaś mieć dziecko i wiedziałaś, że też byłbym cię bez pomocy nie zostawił. – Jak to: wiedziałam? Tego już nie mów. A te pieniądze, coś mi dał wtedy? [...] – Dlaczego tak mówisz? Przecież liczyłem się z tym, że chcesz dziecka. Ciągle ci powtarzałem... [...]

– No, właśnie wiedziałeś, że go chciałam, żeby żyło, żeby aby żyło. Rozpłakała się i łzy wycierała nie dłońmi, tylko całymi zgiętymi w łokciach rękami.

– Aleś mi dał pieniądze na to, żeby się popsuć.

– A co miałem robić, Justyno? Miałem ci nie dać? Co byś wtedy powiedziała, jakbym ci nie dał? [...]

– Naturalnie, żeś mógł nie dać. Toby ono teraz żyło. Sameś wiedział przecie, że już był nie czas. I ta akuszerka dlatego tyle policzyła, że było późno, tylko się za takie pieniądze podjęła. Gdybyś ty chciał, tobyś był nie dał tych pieniędzy. Od tych jednych pieniędzy wszystko poszło. Moja choroba i ten mój bzik.

↑ Z. Nałkowska, *Granica*, Wydawnictwo Greg, Kraków 2020, s. 185.

KOMENTARZ

Zenon Ziembiewicz, romansując z Justyną Bogutówną, wielokrotnie przekracza granicę moralną. Ma romans z Justyną jako kawaler, a później narzeczony i mąż innej kobiety. Dochodzi do tragedii: uwiedziona dziewczyna zachodzi w ciążę, a po jej usunięciu popada w depresję. Tęsknota za nienarodzonym dzieckiem niszczy ją fizycznie i emocjonalnie, doprowadzając do szaleństwa. Zenon troszczy się o nią i leczy, ale ona obwinia go. W końcu mści się na kochanku, oblewając mu twarz kwasem. Trafia do więzienia.

III. NAUCZANIE

3.1. SUGESTIE FILOZOFICZNE

Aby dobrze wychować młode pokolenie, trzeba bazować na różnych źródłach: psychologicznych, dydaktycznych, religijnych i filozoficznych.

Spośród wszystkich istot człowiek posiada wyjątkową godność. Według św. Tomasza z Akwinu godność należy do istoty Boga. Wiąże się z tym posiadanie rozumu, wolnej woli, sumienia, godności ciała, dążenie do prawdy, panowanie nad innymi stworzeniami i nawiązywanie relacji międzyludzkich. Jan Paweł II mówił o tym w następujący sposób: „Dobroczynny prąd przenika i ogarnia wszystkie ludy świata, które coraz lepiej uświadamiają sobie godność człowieka, a więc nie rzeczy lub przedmiotu, którymi można się posługiwać, ale zawsze i tylko podmiotu, który posiada sumienie i wolność, jest wezwany do odpowiedzialnego życia w społeczeństwie i w dziejach, a także podporządkowany wartościom duchowym i religijnym”[2].

Na przestrzeni wieków różni filozofowie zajmowali się rozważaniami na temat osoby ludzkiej. Wielokrotnie termin „personalizm” stosowano do różniących się między sobą kierunków filozoficznych. Chociaż personalizm[3] jako samodzielny kierunek filozoficzny pojawił się dopiero na przełomie XIX i XX wieku, to jego elementy można odnaleźć już w starożytności u sofistów i u Sokratesa. Następnie wymienić należy: św. Tomasza z Akwinu, R. Descartes’a, G. Berkeleya, R.H. Lotzego, M.F. Maine de Birana, O. Hamelina, Ch. Renouviera, B.P. Browna, R.T. Flewellinga. Pod wpływem tomizmu ukształtował się personalizm katolicki, którego reprezentantami są m.in.: J. Maritain, É. Gilson, M.D. Chenu, w Polsce: K. Wojtyła, M.A. Krąpiec, M. Gogacz i J. Tischner.

3.2. SUGESTIE DYDAKTYCZNE I PEDAGOGICZNE

Chociaż *Granica* Zofii Nałkowskiej została wydana prawie dziewięćdziesiąt lat temu, to niektóre wątki poruszone przez autorkę są nadal aktualne. Tytułowa „granica” ma charakter metaforyczny. Bohaterowie pochodzą z różnych warstw społecznych i wszyscy przekraczają rozmaite granice: społeczne, obyczajowe, psychologiczne, moralne i filozoficzne – tak też dzieje się we współczesnym społeczeństwie.

Młodzież nie zawsze kieruje się w życiu wartościami, rezygnuje z nich na rzecz doraźnych korzyści. Ciężko jest zrezygnować z siebie i poświęcić się

2 ChL 5.
3 Zob. S.T. Kołodziejczyk, *Personalizm*, w: *Słownik filozofii*, red. J. Hartman, Krakowskie Wydawnictwo Naukowe, Kraków 2009, s. 166.

dla obcej osoby, dla kolegi czy nawet dla członka rodziny. Dzieje się tak, ponieważ człowiek ma instynktowną potrzebę dbania o własne dobro. Rozum pozwala stwierdzić, czy wartość, dla której się poświęcamy, rzeczywiście jest wartością wyższą.

W szkole nie tylko na języku polskim, lecz również na innych przedmiotach porusza się temat ludzkiego życia. Jest ono największą wartością od poczęcia aż do naturalnej śmierci[4]. Żadna jednostka ani nawet większość demokratyczna nie powinny podejmować decyzji o zakończeniu życia. Są jednak na świecie kraje, w których aborcja i eutanazja są dozwolone.

Światowa Organizacja Zdrowia informuje, że coraz więcej osób boryka się z chorobami psychicznymi, które mogą doprowadzić do samobójstwa. Jesteśmy zobowiązani pomagać takim ludziom. Śmierć zawsze jest tragedią, niezależnie od okoliczności.

3.3. SUGESTIE PSYCHOLOGICZNE

Proces formacyjny i wychowawczy jest zjawiskiem psychologicznym, ponieważ mamy do czynienia ze wzajemnym odziaływaniem osobowości ludzkich. Młody człowiek na co dzień funkcjonuje w rodzinie, wśród kolegów, wśród nauczycieli,

4 Zob. A. Pawełczak, *Życie – nie zabijaj*, w: *Wychowanie ku wartościom w świetle nauczania Jana Pawła II. Elementy teorii i praktyki*, t. 3, red. K. Chałas, wyd. Jedność, Lublin–Kielce 2006, s. 121-125.

we wspólnocie religijnej. Zadaniem rodziców jest nauczenie nastolatków dojrzałego podejścia do życia, w tym przygotowanie do założenia rodziny.

Na odpowiedzialne rodzicielstwo składa się wiele aspektów psychologicznych i socjologicznych, a także wiedza na temat płodności człowieka. Próby samobójcze czy dokonanie aborcji mogą w przyszłości wywołać depresję, agresję, lęki. Dziecko wychowywane w rodzinie, w której szanuje się ludzkie życie, w przyszłości będzie bardziej dojrzałe do miłości i odpowiedzialności. Jest bardziej otwarte w życiu społecznym, umie budować trwałe więzi międzyludzkie.

IV. NAUCZANIE RELIGIJNE

4.1. TEOLOG

Zostaliśmy powołani do życia z miłości. „Z miłości przeznaczył nas dla siebie jako przybranych synów przez Jezusa Chrystusa" (Ef 1,5). Naturalnym przejawem miłości jest płodność kobiety i mężczyzny. Młody człowiek nie ma wpływu na to, co się z nim dzieje w kwestii biologii, seksualności, ale musi być odpowiedzialny za swoje czyny[5]. Im więcej się siebie oddaje, tym więcej się zyskuje. Życie każdego człowieka zostało zaplanowane przez Boga. Ludzie jednak sami dokonują wyborów, które często nie są zgodne z wolą Bożą. To prowadzi do cierpienia drugiego człowieka.

W teologii mówi się o pośrednictwie rodziców w stwórczych mocach Boga. Pojawienie się na świecie potomka zmienia życie każdego człowieka. Ojciec i matka muszą być jeszcze bardziej odpowiedzialni niż dotychczas. Miłość w rodzinie wiąże się nie tylko z codzienną opieką, ale również z akceptacją, szacunkiem i czcią. Jest to związane z zadaniem rodziny, która ma chronić życie od poczęcia do śmierci. Młodym ludziom należy dostarczać wyczerpujących informacji oraz argumentów naukowych i teologicznych, które świadczą o tym, że istota ludzka od samego poczęcia staje się osobą. Od każdego indywidualnie zależy, czy zechce postępować według zasad moralności katolickiej.

4.2. NAUCZANIE PAPIESKIE

Dlatego nawet życie ludzkie, choć jest fundamentalnym dobrem człowieka, zyskuje sens moralny dopiero przez odniesienie do dobra osoby, którą zawsze należy afirmować dla niej samej: podczas gdy zabójstwo niewinnej ludzkiej istoty pozostaje zawsze niedozwolone, to oddanie własnego życia (por. J 15,13)

5 Por. K. Wojtyła, *Miłość i odpowiedzialność*, wyd. TN KUL, Lublin 2015.

dla miłości bliźniego lub na świadectwo prawdzie może być czynem dozwolonym i chwalebnym, a nawet obowiązkiem. W rzeczywistości więc jedynie przez odniesienie do tego, czym jest ludzka osoba jako „integralna jedność", to znaczy jako „dusza, która wyraża się poprzez ciało, i ciało formowane przez nieśmiertelnego ducha", można odczytywać ów szczególny ludzki sens ciała.

↑ VSpl 50.

Dziękuję wam wszystkim za tę chwilę sprzyjającą rozważaniu opartemu na obrazach i dialogach z filmu *Maryja z Nazaretu*. [...] Głównymi postaciami filmu są trzy kobiety, których życia krzyżują się, ale które dokonują zdecydowanie innych wyborów. Herodiada pozostaje zamknięta w sobie, w swoim świecie, nie potrafi podnieść wzroku i odczytać znaków Bożych, tkwi w złu. Losy Marii Magdaleny są bardziej złożone. Ulega urokowi łatwego życia, opartego na rzeczach, i posługuje się różnymi środkami, by osiągnąć własne cele, aż po dramatyczną chwilę, kiedy zostaje osądzona, skonfrontowana ze swoim życiem, i wtedy spotkanie z Jezusem otwiera jej serce, zmienia jej życie. Ale w centrum jest Maryja z Nazaretu – w Niej jest bogactwo życia, które wyraziło się w słowach „oto ja", powiedzianych Bogu: jest Matką, która chciałaby, by Syn był zawsze z Nią, ale wie, że należy On do Boga; Jej wiara i miłość są tak wielkie, że zgadza się na to, by odszedł i pełnił swoją misję; jest to powtarzanie słów „oto ja" Bogu – od zwiastowania aż po krzyż.

↑ Benedykt XVI, *Trzy kobiety – trzy życiowe wybory. Przemówienie po projekcji filmu „Maryja z Nazaretu"*, [online:] https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/benedykt_xvi/przemowienia/fim-maryja_16052012.html [dostęp: 4.02.2022].

W naszym życiu słyszymy również propozycje, które nie pochodzą od Jezusa, nie pochodzą od Boga. To jasne, że nasze słabości często kierują nas na tę drogę. Bądź na inną, która jest jeszcze bardziej niebezpieczna: umawiamy się na trochę Boga i trochę was. Umawiamy się i żyjemy podwójnym życiem: trochę życia tym, co słyszymy, że nam mówi Jezus, i trochę życia tym, co słyszymy, co nam mówi świat, moce świata i wiele innych rzeczy.

↑ Franciszek, *Msza św. w Domu św. Marty. «Posłuszeństwo to słuchanie, które wyzwala»*, w: *Co Franciszek myśli o ...?*, wybór i oprac. K. Pytlarz, Wydawnictwo WAM–Księża Jezuici, Kraków 2014, s. 49.

4.3. PISMO ŚWIĘTE

To jest moje przykazanie, abyście się wzajemnie miłowali, tak jak Ja was umiłowałem. Nikt nie ma większej miłości od tej, gdy ktoś życie swoje oddaje za przyjaciół swoich. Wy jesteście przyjaciółmi moimi, jeżeli czynicie to, co wam przykazuję. Już was nie nazywam sługami, bo sługa nie wie, co czyni jego

pan, ale nazwałem was przyjaciółmi, albowiem oznajmiłem wam wszystko, co usłyszałem od Ojca mego. Nie wyście Mnie wybrali, ale Ja was wybrałem i przeznaczyłem was na to, abyście szli i owoc przynosili, i by owoc wasz trwał – aby Ojciec dał wam wszystko, o cokolwiek Go poprosicie w imię moje. To wam przykazuję, abyście się wzajemnie miłowali.

↑ J 15,12-17; por. Hi 12,10; Rz 14,7-8.

4.4. KATECHIZM KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO

Pismo święte określa szczegółowo zakaz zawarty w piątym przykazaniu: „Nie wydasz wyroku śmierci na niewinnego i sprawiedliwego" (Wj 23,7). Zamierzone zabójstwo niewinnego człowieka pozostaje w poważnej sprzeczności z godnością osoby ludzkiej, ze „złotą zasadą" i ze świętością Stwórcy. Prawo, które tego zakazuje, jest prawem powszechnie obowiązującym: obowiązuje wszystkich i każdego, zawsze i wszędzie.

↑ KKK 2261; por. 2258; 2262.

V. LITERATURA

Benedykt XVI, *Trzy kobiety – trzy życiowe wybory. Przemówienie po projekcji filmu „Maryja z Nazaretu"*, [online:] https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/benedykt_xvi/przemowienia/fimmaryja_16052012.html [dostęp: 4.02.2022].

Blachnicki F., *Życie moje oddaję*, Wydawnictwo Światło-Życie, Kraków 2013.

Franciszek, *Msza św. w Domu św. Marty. «Posłuszeństwo to słuchanie, które wyzwala»*, w: *Co Franciszek myśli o ...?*, wybór i oprac. K. Pytlarz, Wydawnictwo WAM–Księża Jezuici, Kraków 2014, s. 49.

Israël L., *Eutanazja czy życie aż do końca*, tłum. A. Wojciechowski, Wydawnictwo WAM, Kraków 2002.

Jan Paweł II, *Adhortacja Christifideles laici*, w: tegoż, *Adhortacje apostolskie Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 1, red. M. Romanek, wyd. Znak, Kraków 2006, s. 351-490.

Jan Paweł II, *Encyklika Veritatis splendor*, w: tegoż, *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 2, red. S. Małysiak, Wydawnictwo Świętego Stanisława BM Archidiecezji Krakowskiej, Kraków 2005, s. 533-634.

Jan Paweł II, *Homilia wygłoszona w czasie liturgii słowa skierowana do młodzieży zgromadzonej na Westerplatte*, Gdańsk, 12.06.1987, w: tegoż, *Pielgrzymki do Ojczyzny: 1979, 1983, 1987, 1991, 1995, 1997, 1999, 2002. Przemówienia, homilie*, red. J. Poniewierski, wyd. Znak, Kraków 2012, s. 476-484.

Jan Paweł II, *O życiu. Aborcja, eutanazja, wojna*, red. A. Sujka, Wydawnictwo M, Kraków 2005.

Kołodziejczyk S.T., *Personalizm*, w: *Słownik filozofii*, red. J. Hartman, Krakowskie Wydawnictwo Naukowe, Kraków 2009, s. 166.

Kornas-Biela D., *Wokół początku życia ludzkiego*, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 2002.

Majewska-Opiełka I., *Wychowanie do szczęścia*, Dom Wydawniczy Rebis, Poznań 2016.

Między życiem a śmiercią. Uzależnienia, eutanazja, sytuacje graniczne, red. W. Bołoz, Wydawnictwo Naukowe UKSW, Warszawa 2002.

Nałkowska Z., *Granica*, Wydawnictwo Greg, Kraków 2020.

Niepłodność. Zagadnienia interdyscyplinarne, red. E. Lichtenberg-Kokoszka, E. Janiuk, J. Dzierżanowski, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2009.

Pawełczak A., *Życie – nie zabijaj*, w: *Wychowanie ku wartościom w świetle nauczania Jana Pawła II. Elementy teorii i praktyki*, t. 3, red. K. Chałas, wyd. Jedność, Lublin–Kielce 2006, s. 121-125.

Wojtyła K., *Miłość i odpowiedzialność*, wyd. TN KUL, Lublin 2015.

Zabielski J., *Odpowiedzialność za życie*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2007.

2. DLACZEGO SPRAWIEDLIWOŚĆ JEST TAK CENNA?

I. PROSPEKT WARTOŚCI

Podstawowe wartości to: życie, prawda, miłość, wolność, sprawiedliwość. Od nich biorą się inne wartości. Trzeba je rozpoznawać i kierować się nimi każdego dnia, w domu, w pracy, w szkole. Wychowanie jest procesem złożonym, w którym trzeba nieustannie odwoływać się do aksjologii. Celem edukacji aksjologicznej jest zapoznanie ucznia z wartościami i rozwijanie odpowiedzialności za cały proces wartościowania. Ważne jest, aby młodzież umiała postępować sprawiedliwie, aby dokonywała właściwych wyborów moralnych.

1.1. CEL OGÓLNY

Rozwój moralny.

1.2. CEL SZCZEGÓŁOWY

Zdolność wartościowania.

1.3. CEL WYCHOWAWCZY

Uczeń powinien umieć wymienić podstawowe wartości: życie, miłość, sprawiedliwość, prawda, wolność.

1.4. PROPONOWANE TEMATY

- Co to jest sprawiedliwość?
- W jaki sposób sprawiedliwość przyczynia się do budowania pokoju?
- Wymień cechy człowieka sprawiedliwego.

1.5. ZADANIA DLA UCZNIA, SAMOWYCHOWANIE

→ NORMY

- Sprawiedliwość jest podstawą miłości.
- W człowieku istnieje silna potrzeba sprawiedliwości.
- Odpowiedź złem na zło powoduje kolejne konflikty.
- Każdy myślący człowiek poszukuje sprawiedliwości.

→ ZASADY

- Postępuję sprawiedliwie.
- W polemicznych dyskusjach opowiadam się za wartościami.
- Szanuję starszych, ponieważ są przekazicielami wartości.
- Wiem, że pytania egzystencjalne są czymś naturalnym.

1.6. ZADANIA DLA RODZICÓW

→ NORMY

- Sprawiedliwość rodzi się naturalnie w każdym człowieku.
- Brak sprawiedliwych decyzji prowadzi do degradacji relacji w rodzinie.
- Nastolatek oczekuje sprawiedliwości od rodziców.

→ ZASADY

- Pracuję nad własnym charakterem, aby być przykładem.
- Pomagam zrozumieć młodzieży istotę sprawiedliwości.
- Udzielam odpowiedzi nawet na pytania egzystencjalne.

1.7. ZADANIA DLA SZKOŁY, WYCHOWAWCY

→ NORMY

- Uczeń potrzebuje sprawiedliwości.
- Obojętność wychowawcy wobec przejawów niesprawiedliwości jest karygodna.
- Zawód nauczyciela wiąże się z misją.

→ *ZASADY*

- Staram się wychowywać uczniów w duchu sprawiedliwości, wolności, miłości i prawdy.
- Nie zostawiam wychowanka samego w obliczu antywartości.
- Przytaczam przykłady bohaterów z historii, literatury czy filmu, którzy mają przemyślaną hierarchię wartości.

1.8. SPOSÓB REALIZACJI

Uczniowie są proszeni o wypisanie na małych karteczkach tego, co jest dla nich cenne. Następnie podchodzą do tablicy i naklejają swoje propozycje. W ten sposób powstanie obraz tego, co jest według nich najważniejsze w życiu.

1.9. OSIĄGNIĘCIA, EFEKTY

Uczniowie dostrzegają hierarchię wartości, w tym np. wartość sprawiedliwości. Rozumieją, że prawdziwa sprawiedliwość opiera się na oddawaniu każdemu, co mu się należy. Ważne, aby młody człowiek znalazł sobie autorytet i aby brał z niego przykład, aby własnym zachowaniem potwierdzał wierność wartościom, które wyznaje.

1.10. ZAGROŻENIA

Brak poszanowania wartości sprawiedliwości prowadzi do powstawania i szerzenia się postawy roszczeniowej w rodzinach i w szkołach. Nauczyciele tracą autorytet. Liczne filmy i gry komputerowe propagują postawę lekceważenia wobec postaw sprawiedliwych. Uczniowie przenoszą negatywne wzorce zachowania ze świata wirtualnego do życia codziennego.

II. LITERATURA WYBRANA Z KOMENTARZEM

MIŁOŚĆ I ODPOWIEDZIALNOŚĆ

Określając i zalecając pewien sposób odniesienia do istot, które są osobami, pewną postawę względem nich, norma personalistyczna jako przykazanie miłości zakłada nie tylko godziwość takiego odniesienia i takiej postawy, ale także jej sprawiedliwość. Sprawiedliwe jest bowiem zawsze to, co się komuś słusznie należy. Osobie należy się słusznie, aby była traktowana jako przedmiot miłości, nie zaś jako przedmiot użycia. W pewnym sensie można więc powiedzieć, że miłość jest wymaganiem sprawiedliwości, tak jak używanie osoby w roli środka byłoby tej sprawiedliwości przeciwne. Istotnie porządek sprawiedliwości jest bardziej podstawowy niż porządek miłości – i w pewnej mierze nawet go zawiera – o tyle, o ile miłość może być wymaganiem sprawiedliwości. Na pewno przecież kochać człowieka lub Boga, miłować osobę, jest czymś sprawiedliwym. Równocześnie jednak miłość – o ile wziąć pod uwagę samą jej istotę – jest czymś poza sprawiedliwością i ponad nią; inna jest po prostu istota miłości, a inna sprawiedliwości. Sprawiedliwość dotyczy rzeczy (dóbr materialnych czy też moralnych, np. dobrego imienia) ze względu na osoby, osób więc dotyczy raczej pośrednio, miłość natomiast dotyczy osób wprost i bezpośrednio; zawiera się w jej istocie afirmacja wartości osoby jako takiej. I jeśli słusznie możemy powiedzieć, że ten, kto miłuje osobę, jest przez to względem niej sprawiedliwy, to już nie będzie prawdą stwierdzenie, że miłość osoby polega na tym, aby być względem niej tylko sprawiedliwym.

↑ K. Wojtyła, *Miłość i odpowiedzialność*, wyd. TN KUL, Lublin 2015, s. 43.

KOMENTARZ

Pierwsze wydanie *Miłości i odpowiedzialności* autorstwa ks. bp. Karola Wojtyły ukazało się w Lublinie w 1960 roku. Do dzisiaj książka ta ma wiele wydań nie tylko w Polsce, lecz także w innych krajach europejskich, a nawet w USA i Japonii. Jest to studium etyczne poświęcone wartościom.

Jednym z zagadnień wnikliwie omówionych przez ks. bp. Karola Wojtyłę jest sprawiedliwość w relacjach kobiety i mężczyzny. Każdy akt małżeński powinien zawierać wewnętrzną sprawiedliwość, bez spełnienia tego warunku miłość małżeńska nie jest prawdziwa. Małżonkowie, podejmując współżycie seksualne, muszą liczyć się z tym, że mogą powołać do życia człowieka. Jeśli z góry zakładają, że nie dojdzie do poczęcia, wówczas ich stosunek nie jest wzajemnie usprawiedliwiony. Autor wyjaśnia zagadnienia relacji małżeńskich w kontekście normy personalistycznej. Osoby nie można traktować jak przedmiotu użycia.

III. NAUCZANIE

3.1. SUGESTIE FILOZOFICZNE

Gdyby zapytać ludzi, co jest dla nich cenne, część odpowiedziałaby, że samochód, wczasy nad ciepłym morzem, dobra praca, ale są kraje, których mieszkańcy odpowiedzą, że pełny talerz i dach nad głową. Na tak postawione pytanie można odpowiedzieć jeszcze inaczej – prawda, dobro, sprawiedliwość, piękno czy prawo.

Dzisiejszy świat jest szalenie zróżnicowany pod względem ekonomicznym i politycznym. Zdaniem wielu filozofów jedynie sprawiedliwość, czyli określenie tego, co się komu należy, może być kryterium zespalającym wszystkich ludzi. Już w starożytności sądzono, że sprawiedliwość jest podstawową cnotą społeczną. Według Platona i Sokratesa sprawiedliwość polega na tym, że każdy zajmuje się jedną rzeczą, do której ma wrodzone zdolności.

Współcześnie zagadnieniem sprawiedliwości zajmował się m.in. Leszek Kołakowski. Mówił on, że sprawiedliwość społeczna jest kwestią wiary i służy potwierdzeniu tezy o tym, że ludzkość (tak jak sądził Kant) jest kategorią moralną, dlatego ludzie mają obowiązki względem siebie[1].

3.2. SUGESTIE DYDAKTYCZNE I PEDAGOGICZNE

W szkole mówi się młodzieży, że sprawiedliwość jest to zasada zobowiązująca człowieka do respektowania praw innych ludzi. Jest to zasada zarówno moralna, jak i społeczna. Uczeń zdaje sobie sprawę, że sprawiedliwość jest kluczowa dla funkcjonowania społeczeństwa. Często utożsamia się sprawiedliwość ze spełnieniem oczekiwań pewnej grupy osób, z pominięciem postulatów innej grupy[2].

---

1 Zob. L. Kołakowski, *Moje słuszne poglądy na wszystko*, wyd. Znak, Kraków 2011, s. 190.
2 Zob. A. Janik, *Sprawiedliwość w szkole*, „Edukacja i Dialog" (185)2007, s. 2-7.

Jest to dowód na to, że różnorodność rozumienia idei sprawiedliwości rodzi niebezpieczeństwo jej wypaczenia. Zadaniem szkoły jest uświadomienie uczniów, że mają moralny obowiązek reagowania na przejawy niesprawiedliwości. Młodzież może kształtować właściwą postawę i wybierać uczciwe rozwiązania.

3.3. SUGESTIE PSYCHOLOGICZNE

Człowiek jest największą wartością samą w sobie. Chociaż popełnia liczne przewinienia, jego wartość nie spada. Człowiek jako wartość ontyczna nigdy nie ma negatywnego bieguna. Jest zawsze podmiotem, nigdy nie powinien być traktowany jak przedmiot, służący do zaspokojenia czyichś celów. Dlatego warto tłumaczyć nastolatkom, że są wokół nich ludzie, którzy chcą sfałszować im ich własny obraz, np. członkowie sekt, pseudoterapeuci czy wróżki. Osoby te dążą do zmanipulowania człowieka, do uzależnienia go od siebie, żeby czerpać z tego korzyści[3].

Życie ludzkie jest ciągłym procesem wychowawczym. Człowiek ma się stale rozwijać, doskonalić. Powstaje pytanie, czym się kierować? Odpowiedź

3 Zob. R. Cialdini, *Jak się obronić przed manipulacją*, w: tegoż, *Wywieranie wpływu na ludzi. Teoria i praktyka*, tłum. B. Wojciszke, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Sopot 2016, s. 121-132.

brzmi – wartościami, m.in. sprawiedliwością. Tej wartości pragnie każdy człowiek, ponieważ przysługują mu pewne prawa, a sprawiedliwość jest właśnie ich respektowaniem.

IV. NAUCZANIE RELIGIJNE

4.1. TEOLOG

Sprawiedliwość jest jedną z ważniejszych wartości podejmowanych przez chrześcijańską myśl społeczną. W chrześcijaństwie sprawiedliwość łączy się z cnotami teologalnymi. Według Biblii człowiek sprawiedliwy to ten, który wypełnia wszystkie przykazania: „Bo powiadam wam: Jeśli wasza sprawiedliwość nie będzie większa niż uczonych w Piśmie i faryzeuszów, nie wejdziecie do królestwa niebieskiego" (Mt 5,20). Sprawiedliwość wprowadza w stosunki międzyludzkie ład, przyczynia się do utrzymania pokoju. Każdy człowiek, który chce być zbawiony musi przestrzegać naturalnego i objawionego prawa Bożego, a także prawa ludzkiego.

W *Konstytucji duszpasterskiej Gaudium et spes* czytamy: „Z coraz ściślejszej zależności wzajemnej, z każdym dniem ogarniającej powoli cały świat wynika, że dobro wspólne – czyli suma warunków życia społecznego, jakie bądź zrzeszeniom, bądź poszczególnym członkom społeczeństwa pozwalają osiągać pełniej i łatwiej własną doskonałość – staje się dziś coraz bardziej powszechne i pociąga za sobą prawa i obowiązki, dotyczące całego rodzaju ludzkiego. Każda grupa społeczna musi uwzględnić potrzeby i słuszne dążenia innych grup, co więcej, dobro wspólne całej rodziny ludzkiej”[4].

4.2. NAUCZANIE PAPIESKIE

Trudno nie stwierdzić, że w świecie współczesnym zostało rozbudzone na wielką skalę poczucie sprawiedliwości. Z pewnością też ono jeszcze bardziej uwydatnia to wszystko, co ze sprawiedliwością jest sprzeczne, zarówno w stosunkach pomiędzy ludźmi, pomiędzy grupami społecznymi czy „klasami”, jak też pomiędzy poszczególnymi narodami, państwami, wreszcie systemami politycznymi, czy też całymi tak zwanymi światami. Ów głęboki i wieloraki nurt, u podstaw którego świadomość współczesnych ludzi postawiła sprawiedliwość, świadczy o etycznym charakterze owych napięć i zmagań, które przenikają świat.

Kościół dzieli z ludźmi naszych czasów owo głębokie, gorące pragnienie życia pod każdym względem sprawiedliwego. Nie przestaje też poddawać uwadze licznych aspektów owej sprawiedliwości, o jaką chodzi w życiu ludzi i społeczeństw. Świadczy o tym tak bardzo rozbudowana na przestrzeni ostatniego wieku dziedzina katolickiej nauki społecznej. W ślad za nauczaniem idzie wychowywanie, czyli kształtowanie ludzkich sumień w duchu sprawiedliwości, a także poszczególne inicjatywy, zwłaszcza w dziedzinie apostolstwa świeckich, które w tym duchu się rozwijają.

↑ DM 12.

Starajcie się gorliwie o dobro drugiego człowieka, wiernie wypełniajcie przyjęte zobowiązania. Nie wahajcie się rezygnować z radością z niektórych waszych rozrywek, akceptujcie wielkodusznie konieczne ofiary, dawajcie świadectwo waszej wiernej miłości do Jezusa, głosząc Jego Ewangelię zwłaszcza wśród waszych rówieśników.

↑ Benedykt XVI, *Miłujcie się wzajemnie, tak jak Ja was umiłowałem. Orędzie na XXII Światowy Dzień Młodzieży*, Watykan, 27.01.2007, w: Jan Paweł II, Benedykt XVI, Franciszek, *Tryptyk o wierze*, wybór i oprac. S. Tasiemski, Wydawnictwo M, Kraków 2014, s. 141-142.

4 KDK 26.

Prośmy Najświętszą Maryję Pannę, aby umacniała nas w działaniu dla sprawiedliwości, byśmy byli braćmi idącymi wspólną drogą. I prośmy Ją, naszą Matkę, aby nie brakowało nam wyciszenia, tak koniecznego do modlitwy. Nie będziemy sprawiedliwi, jeśli tego nie wymodlimy, nie można być sprawiedliwym inaczej, jak tylko o to prosząc.

↑ Franciszek, *Modlić się o bycie sprawiedliwym*, 1.10.2012, w: J.M. Bergoglio, *Kwiatki papieża Franciszka*, tłum. X. Bordas i in., Wydawnictwo M, Kraków 2013, s. 89.

4.3. PISMO ŚWIĘTE

Bo powiadam wam: Jeśli wasza sprawiedliwość nie będzie większa niż uczonych w Piśmie i faryzeuszów, nie wejdziecie do królestwa niebieskiego.

↑ Mt 5,20; por. 1 Kor 1,30-31.

4.4. KATECHIZM KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO

Uczestnictwo wszystkich w pracy na rzecz dobra wspólnego zakłada, jak każdy obowiązek etyczny, wciąż ponawiane nawrócenie uczestników życia społecznego. Oszustwo i różne wykręty, przez które niektórzy uchylają się od wymogów prawa i przepisów odnoszących się do obowiązków społecznych, powinny być zdecydowanie potępione jako niezgodne z wymaganiami sprawiedliwości. Należy troszczyć się o rozwój instytucji, które poprawiają warunki życia ludzkiego.

↑ KKK 1916; por. 2213; 2820.

V. LITERATURA

Abeln R., Kner A., *Odpowiedzi na pytania stawiane przez życie*, tłum. T. Semczuk, Wydawnictwo WAM, Kraków 2003.

Benedykt XVI, *Miłujcie się wzajemnie, tak jak Ja was umiłowałem. Orędzie na XXII Światowy Dzień Młodzieży*, Watykan, 27.01.2007, w: Jan Paweł II, Benedykt XVI, Franciszek, *Tryptyk o wierze*, wybór i oprac. S. Tasiemski, Wydawnictwo M, Kraków 2014, s. 139-145.

Cialdini R., *Jak się obronić przed manipulacją*, w: tegoż, *Wywieranie wpływu na ludzi. Teoria i praktyka*, tłum. B. Wojciszke, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Sopot 2016, s. 121-132.

Franciszek, *Modlić się o bycie sprawiedliwym*, 1.10.2012, w: J.M. Bergoglio, *Kwiatki papieża Franciszka*, tłum. X. Bordas i in., Wydawnictwo M, Kraków 2013, s. 89.

Jan Paweł II, *Encyklika Dives in misericordia*, w: tegoż, *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 1, red. S. Małysiak, Wydawnictwo Świętego Stanisława BM Archidiecezji Krakowskiej, Kraków 1996, s. 57-99.

Janik A., *Sprawiedliwość w szkole*, „Edukacja i Dialog" (185)2007, s. 2-7.

Kalniuk J., *Sprawiedliwość*, w: *Encyklopedia nauczania społecznego Jana Pawła II*, red. A. Zwoliński, wyd. Polwen, Radom 2003, s. 482-484.

Kołakowski L., *Moje słuszne poglądy na wszystko*, wyd. Znak, Kraków 2011.

Kruk R., *Autorytet wyzwalający – najlepszy*, „Edukacja i Dialog", 10(2005), s. 56-59.

Łobocki M., *Wartości tworzywem wychowania*, w: *Wychowanie chrześcijańskie a kultura*, red. M. Nowak, T. Ożóg, wyd. RW KUL, Lublin 2000, s. 45-57.

Ostrowska K., *W poszukiwaniu wartości*, cz. 2, *Z Biblią przez życie*, wyd. Rubikon, Kraków 2004.

Sobór Watykański II, *Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym* [*Gaudium et spes*], w: tegoż, *Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, red. M. Przybył, wyd. Pallottinum, Poznań 2002, s. 526-606.

Wojtyła K., *Miłość i odpowiedzialność*, wyd. TN KUL, Lublin 2015.

3. PRAWDA JEST ŚWIATŁEM

I. PROSPEKT WARTOŚCI

Prawda jest jedną z pięciu podstawowych wartości wyróżnionych przez Jana Pawła II. W wymiarze egzystencjalnym jest określana jako umiejętność odróżniania tego, co sprzyja człowiekowi, od tego co mu szkodzi. Proces wychowawczy polega na uczeniu wychowanka prawdy o nim samym i o świecie. Dzięki myśleniu, doświadczeniu i obserwacji człowiek może dokonywać słusznych wyborów. Zdolność przyjęcia prawdy świadczy o stopniu rozwoju człowieka.

1.1. CEL OGÓLNY
Rozwój moralny.

1.2. CEL SZCZEGÓŁOWY
Kształtowanie dojrzałości.

1.3. CEL WYCHOWAWCZY
Umiejętność budowania relacji społecznych.

1.4. PROPONOWANE TEMATY

- Społeczny charakter prawdy.
- Komu należy wierzyć w środowisku szkolnym?
- Na czym polega życie w prawdzie?
- Dlaczego prawda jest światłem?

1.5. ZADANIA DLA UCZNIA, SAMOWYCHOWANIE

→ *NORMY*

- Poszukiwanie prawdy stanowi o mojej godności i człowieczeństwie.
- Owocem prawdy jest zgodność myśli, słów i czynów.
- Wszystkie informacje powinny być oparte na prawdzie.

→ *ZASADY*

- Poszukuję prawdy w relacjach międzyludzkich.
- Cała wspólnota szkolna dąży do poznania prawdy.
- Prawdę należy stosować, zabiegać o nią i ją pielęgnować.

1.6. ZADANIA DLA RODZICÓW

→ *NORMY*

- Dzięki prawdzie młody człowiek otwiera się na drugą osobę.
- Dom rodzinny powinien być miejscem sprzyjającym szczerości.
- Wiek dorastania jest szczególnym czasem odkrywania prawdy o świecie.

→ *ZASADY*

- Pozwalam nastolatkom na samodzielność.
- Dążę do odkrycia prawdy i życia prawdą.
- Zachęcam młodzież do wyrażania własnego zdania.

1.7. ZADANIA DLA SZKOŁY, WYCHOWAWCY

→ *NORMY*

- Szkoła kształci i wychowuje do prawdy.
- Przebywanie uczniów we wspólnocie szkolnej kształtuje ich zmysł społeczny.
- Wspólnota szkolna pomaga w dochodzeniu do prawdy.

→ *ZASADY*

- Zabiegam o odpowiednie relacje między uczniami.
- Zachęcam do kierowania się prawdą na każdym etapie życia.
- O prawdzie mówimy wtedy, gdy to, co wiemy, zgadza się z otaczającą nas rzeczywistością.

1.8. SPOSÓB REALIZACJI

Nauczyciel mówi, że manipulacja jest kłamstwem. Uczniowie zastanawiają się nad problemem manipulacji, m.in. w mediach. Podają przykłady fake newsów. Zdają sobie sprawę, że są to informacje nieautentyczne, celowo podawane z intencją wprowadzenia odbiorcy w błąd. Odpowiadają na pytanie, jak nie dać się omamić kłamstwu.

1.9. OSIĄGNIĘCIA, EFEKTY

Uczeń wie, że człowiek ma prawo do poszukiwania prawdy. Szczerości poszukuje się w każdej dziedzinie życia. Młody człowiek w sposób logiczny i krytyczny weryfikuje informacje, które do niego docierają. Wie, że prawdy szukamy u ludzi, którym wierzymy, którzy są szczerzy.

1.10. ZAGROŻENIA

W szkole zachodzi duże prawdopodobieństwo niezdrowej rywalizacji, tzw. wyścig szczurów. Najlepsi uczniowie myślą wyłącznie o własnych wynikach, pomijając zupełnie potrzeby słabszych kolegów. Często walka o oceny odbywa się nawet w sposób nieetyczny, nie ma wówczas mowy o szczerości i prawdzie[1].

1 „[...] człowiek określa wartość swojego postępowania i działania, co odsłania aspekt etyczny prawdy. Wiąże się to z interpretacją dyspozycji do moralnego osądu, zwanej sumieniem, której jednym z istotnych wyznaczników jest poznawana prawda. Sumienie jest wewnętrznie związane prawdą o dobru i złu moralnym, która nadaje mu autorytet stojący na straży obiektywnych (niezależnych od podmiotu) zasad moralnych, uzdalniających człowieka do osądu moralnego". T. Duma, *Prawda*, w: *Encyklopedia aksjologii pedagogicznej*, red. K. Chałas, A. Maj, Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne, Radom 2016, s. 869.

II. LITERATURA WYBRANA Z KOMENTARZEM

MIŁOŚĆ I ODPOWIEDZIALNOŚĆ

Miłość w przekonaniu ludzi sprowadza się przede wszystkim do prawdy uczuć. Jakkolwiek nie sposób temu całkowicie zaprzeczyć, wynika to, bowiem choćby z samej analizy upodobania, to jednak ze względu na wartość zarówno upodobania, jak i całej miłości trzeba się domagać, ażeby prawda o osobie, która jest przedmiotem upodobania, grała w tym upodobaniu rolę przynajmniej nie mniejszą niż sama tylko prawda uczuć. Na odpowiednim scaleniu tych prawd polega właściwa kultura upodobania, jeden z elementów prawdziwie wychowanej i prawdziwie dobrej miłości.

↑ K. Wojtyła, *Miłość i odpowiedzialność*, wyd. TN KUL, Kraków 2015, s. 73-74.

KOMENTARZ

Kobieta podoba się mężczyźnie a mężczyzna kobiecie, ponieważ widzą w sobie dobro. Na upodobaniu opiera się miłość małżeńska, ale nie może ona bazować wyłącznie na wyglądzie zewnętrznym, na pięknie zmysłowym. Znakiem miłości jest prawda. W małżeństwie realizuje się istota miłości, czyli bezinteresowność. Pragnie się wspólnego dobra. Miłość nie podlega stopniowaniu. Ma charakter pełny.

Szczerość w relacji małżeńskiej wynika z wyjątkowości człowieka, z jego godności. Sfera seksualna nie jest kwestią związaną wyłącznie z aspektem cielesności człowieka, ale z całą osobą ludzką. Człowiek prowadzi bogate życie wewnętrzne, dlatego dąży do szczerości i do dobra.

III. NAUCZANIE

3.1. SUGESTIE FILOZOFICZNE

Zagadnienie prawdy w filozofii zajmuje szczególną pozycję, ponieważ dla filozofii bardzo ważne jest poznanie przez człowieka sensu istnienia i potrzeba zachowania go. Naturalną cechą ludzką jest to, że człowiek dąży do poznania prawdy, czyli obiektywnej informacji. Prawda ściśle łączy się z wolnością. Te dwie wartości mają charakter relacyjny. Prawda jest dobrem wynikającym z wolności.

Według Arystotelesa i św. Tomasza z Akwinu prawda to intencjonalna zgodność rozumu z rzeczą. Według Sokratesa poszukiwanie prawdy to dążenie do zrozumienia siebie i otaczającego świata. Definicji prawdy poszukiwali również filozofowie późniejszych epok, m.in. Max Scheler. Według niego

osiągnięcie prawdy wiązało się z wiarą. Ten niemiecki myśliciel za nadrzędną wartość uważał sacrum, a prawdę religijną utożsamiał z prawdą o istocie człowieczeństwa.

Kontynuatorami aksjologii Schelera byli m.in.: Dietrich von Hildebrand, Roman Ingarden, Karol Wojtyła, Józef Tischner i inni. W *Myśleniu według wartości* czytamy: „Żadna prawda nie może stać się prawdą dla człowieka i prawdą człowieka, jeśli za taką nie uzna jej jego wolność. [...] Tak więc to, że ja wierzę w posiadaną przeze mnie prawdę, wcale nie upoważnia mnie do przekreślania cudzej wolności. Aby wolność spełniła się w akcie uznania prawdy, drugi musi sam być przekonany, że to, co mu podaję, jest prawdą. [...] Im więcej jest między nami prawdy, tym więcej jest między nami wolności”[2].

3.2. SUGESTIE DYDAKTYCZNE I PEDAGOGICZNE

Pojęcie prawdy jest trudne do zdefiniowania. Wielu filozofów chciało tego dokonać. Byli to m.in.: Arystoteles, św. Tomasz z Akwinu czy Alfred Tarski. W szkole przekazuje się uczniom klasyczną definicję – prawda jest to właściwość sądów polegająca na ich zgodności z faktycznym stanem rzeczy. W chrześcijaństwie prawda jest podstawą wolności człowieka.

W środowisku szkolnym prawda objawia się poprzez wspólne zdobywanie wiedzy, ale szkoła ma nie tylko przekazywać wiedzę, ale także wychowywać. Prawda to nieodłączny element wychowania. Jeśli wiara, nadzieja i miłość są zharmonizowane, wówczas można zakładać sukces wychowawczy. Nauczyciel nie może być gołosłowny, jego zasady powinny być poparte przykładem. „Wiara w możliwość poznania prawdy mającej wartość uniwersalną nie jest bynajmniej źródłem nietolerancji; przeciwne stanowi nieodzowny warunek szczerego i autentycznego dialogu między ludźmi”[3].

3.3. SUGESTIE PSYCHOLOGICZNE

Człowiek dąży do prawdy w życiu prywatnym, zawodowym, w kwestiach państwowości. Jest to naturalne, ponieważ prawdy nie da się oddzielić od relacji międzyludzkich. Bycie szczerym jest niezwykle ważne w małżeństwie. Długo skrywane tajemnice mogą zaszkodzić. Pojęcie prawdy w związku kobiety i mężczyzny można interpretować na dwa sposoby. Pierwszy to mówienie drugiej osobie o swoich wszystkich spostrzeżeniach, emocjach, o tym co nas spotkało i czego oczekujemy.

---

2 J. Tischner, *Myślenie według wartości*, wyd. Znak, Kraków 2011, s. 200-201.
3 FR 92.

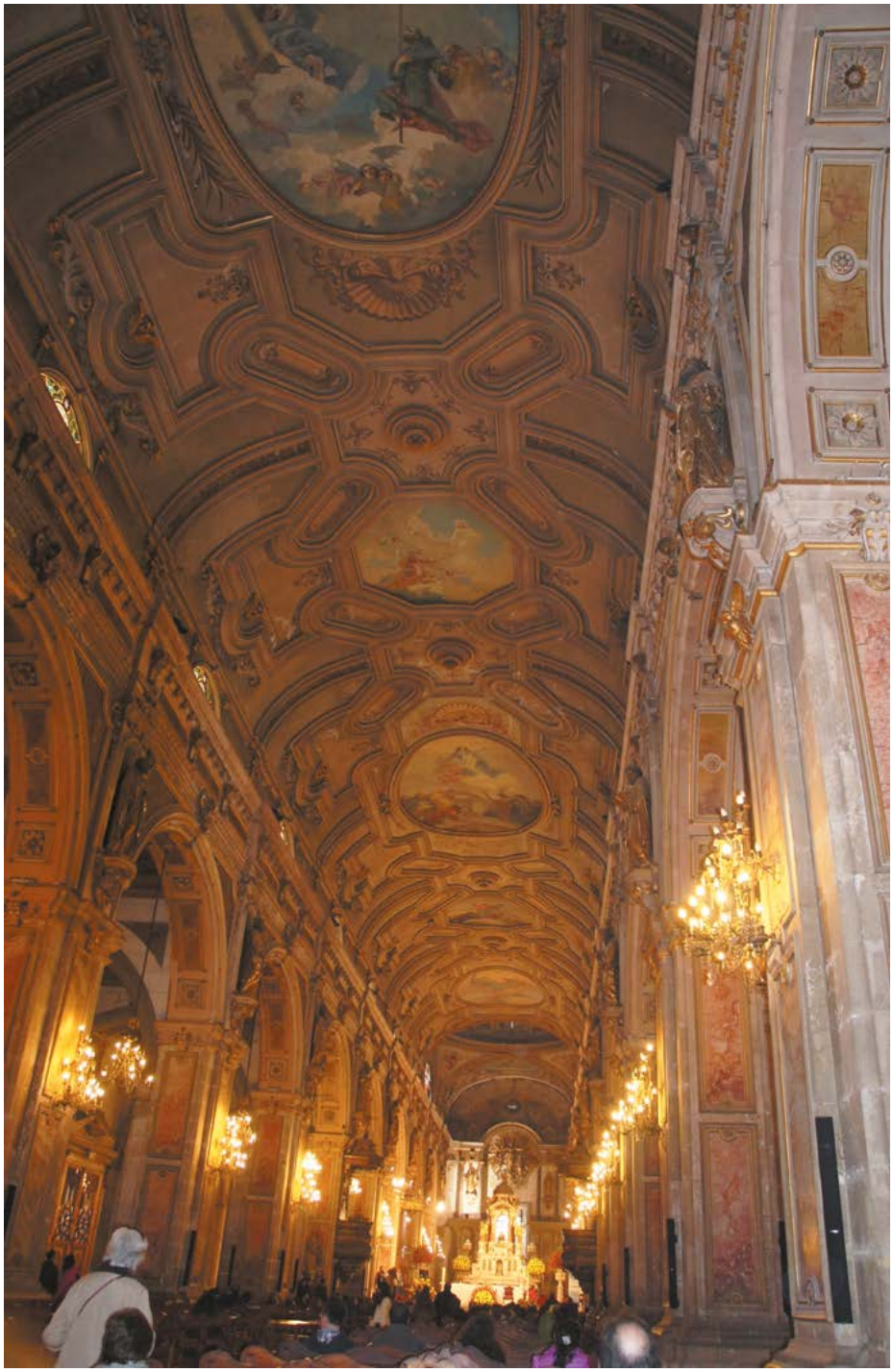

Bycie szczerym można też rozumieć jako bycie w zgodzie z samym sobą. To sytuacja, w której nie boimy się mówić mężowi czy żonie o swoich uczuciach i myślach, to nieukrywanie niczego. Na szczerość mogą sobie pozwolić osoby, które czują się kochane i akceptowane. To daje poczucie bezpieczeństwa. Tajemnice mogą spowodować, że małżonkowie będą czuli się samotni, a to z kolei doprowadzi do osłabienia więzi, a nawet do rozwodu.

IV. NAUCZANIE RELIGIJNE

4.1. TEOLOG

Człowiek, żeby funkcjonować, potrzebuje światła, bez niego jest bezradny – nic nie widzi. W życiu chrześcijanina tym światłem jest Jezus Chrystus. W Ewangelii św. Jana czytamy: „A oto znów przemówił do nich Jezus tymi słowami: «Ja jestem światłością świata. Kto idzie za Mną, nie będzie chodził w ciemności, lecz będzie miał światło życia»" (J 8,12). Jezus jest Prawdą (por. J 14,6), ponieważ przez Niego przychodzimy do Ojca. Jest światłością, ukazując nam drogę.

Jezus jest także Prawdą jako człowiek. W tajemnicy wcielenia ukazał nam prawdę o człowieku, o tym, kim człowiek jest, jakie jest jego powołanie i cel życia. Jezus ukazuje nam, jak mamy żyć. Aby ognisko płonęło, trzeba dokładać do niego drewien. Tak samo jest z prawdą. Trzeba o nią dbać, trzeba do niej dążyć.

Owocem szczerego postępowania jest zgodność myśli, mowy i działania. Każdy chrześcijanin powinien sobie odpowiedzieć na pytanie, czy prawda za-

warta w Biblii jest dla niego światłem, które rozprasza mroki życia? Każdy, kto przyjmuje Jezusa, żyje w prawdzie i w wolności. Jan Paweł II argumentuje to w następujący sposób: „Według wiary chrześcijańskiej i nauki Kościoła tylko wolność podporządkowana prawdzie prowadzi osobę ludzką ku jej autentycznemu dobru. Dobrem osoby jest «istnienie w Prawdzie i czynienie Prawdy»”[4].

4.2. NAUCZANIE PAPIESKIE

Wiara w możliwość poznania prawdy mającej wartość uniwersalną nie jest bynajmniej źródłem nietolerancji; przeciwnie, stanowi nieodzowny warunek szczerego i autentycznego dialogu między ludźmi. Tylko spełniając ten warunek mogą oni przezwyciężyć podziały i razem dążyć do poznania całej prawdy, przemierzając drogi, które zna tylko Duch zmartwychwstałego Chrystusa. Obecnie pragnę zatem ukazać, jakie konkretne formy przyjmuje dziś ten postulat jedności z punktu widzenia aktualnych zadań teologii.

↑ FR 92.

Pierwsze czytanie przedstawia nam tę samą perspektywę, ukazując, że posłańcy Boga często nie są dobrze przyjmowani. Tak było w przypadku proroka Amosa, wysłanego przez Boga, by przepowiadał w sanktuarium w Betel, w sanktuarium królestwa Izraela (por. Am 7,12-15). Amos z wielką energią występuje przeciwko niesprawiedliwościom, oskarżając przede wszystkim króla i notabli o nadużycia, o wyrządzanie krzywd, które obrażają Pana i czynią daremnymi akty kultu. Dlatego kapłan z Betel, Amazjasz, rozkazuje Amosowi, aby odszedł, lecz on odpowiada, że nie wybrał sobie tej misji, ale Pan uczynił go prorokiem i posłał właśnie tam, do królestwa Izraela. Zatem niezależnie od tego, czy zostanie zaakceptowany, czy nie, będzie nadal przepowiadał, głosząc to, co Bóg mówi, a nie to, co chcieliby usłyszeć ludzie. Taka właśnie jest misja Kościoła: on nie głosi tego, co chcą usłyszeć możni. Kieruje się kryterium prawdy i sprawiedliwości, nawet jeśli to nie spotyka się z poklaskiem i przeciwstawia się ludzkiej władzy.

↑ Benedykt XVI, *Posłannictwem Kościoła jest głoszenie prawdy. Homilia podczas Mszy św. we Frascati*, 15.07.2012, [online:] https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/benedykt_xvi/homilie/frascati_15072012.html [dostęp: 3.02.2022].

W początku XXI wieku już nie istnieje rozsądek, sens, a jedynie wiele fragmentarycznych, cząstkowych sensów. Samo poszukiwanie prawdy – a nawet sam ideał „prawdy” – został zanegowany: jeśli już coś można uznać za „prawdę” [to jest to jedynie prawda częściowa] bez aspiracji do powszechnego uznania,

4 VSpl 84.

różne perspektywy, wymienne opinie. Relatywizm jest więc czynnikiem tak zwanej „polityki konsensusu", której działanie zawsze wiąże się równaniem w dół. Jest to czas „słabego myślenia".

↑ Franciszek, *Upadek fundamentów*, 28.03.2001, w: J.M. Bergoglio, *Kwiatki papieża Franciszka*, tłum. X. Bordas i in., Wydawnictwo M, Kraków 2013, s. 16-17.

4.3. PISMO ŚWIĘTE

Bądźcie sobie wzajemnie poddani w bojaźni Chrystusowej. Żony niechaj będą poddane swym mężom, jak Panu, bo mąż jest głową żony, jak i Chrystus – Głową Kościoła: On – Zbawca Ciała. Lecz jak Kościół poddany jest Chrystusowi, tak i żony mężom – we wszystkim. Mężowie, miłujcie żony, bo i Chrystus umiłował Kościół i wydał za niego samego siebie, aby go uświęcić, oczyściwszy obmyciem wodą, któremu towarzyszy słowo, aby samemu sobie przedstawić Kościół jako chwalebny, nie mający skazy czy zmarszczki, czy czegoś podobnego, lecz aby był święty i nieskalany. Mężowie powinni miłować swoje żony, tak jak własne ciało. Kto miłuje swoją żonę, siebie samego miłuje. Przecież nigdy nikt nie odnosił się z nienawiścią do własnego ciała, lecz każdy je żywi i pielęgnuje, jak i Chrystus – Kościół, bo jesteśmy członkami Jego Ciała. Dlatego opuści człowiek ojca i matkę, a połączy się z żoną swoją, i będą dwoje jednym ciałem. Tajemnica to wielka, a ja mówię: w odniesieniu do Chrystusa i do Kościoła. W końcu więc niechaj również każdy z was tak miłuje swą żonę jak siebie samego. A żona niechaj ze czcią się odnosi do swojego męża.

↑ Ef 5,21-33.

4.4. KATECHIZM KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO

Prawda jako prawość postępowania i prawość słowa ludzkiego nazywa się prawdomównością, szczerością lub otwartością. Prawda lub prawdomówność jest cnotą, która polega na tym, by okazywać się prawdziwym w swoich czynach, by mówić prawdę w swoich słowach, wystrzegając się dwulicowości, udawania i obłudy.

↑ KKK 2468; por. 1954.

V. LITERATURA

Benedykt XVI, *Posłannictwem Kościoła jest głoszenie prawdy. Homilia podczas Mszy św. we Frascati*, 15.07.2012, [online:] https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/benedykt_xvi/homilie/frascati_15072012.html [dostęp: 3.02.2022].

Błasiak A., *Młodzież – świat wartości*, wyd. Wyższa Szkoła Filozoficzno-Pedagogiczna „Ignatianum", Kraków 2002.

Duma T., *Prawda*, w: *Encyklopedia aksjologii pedagogicznej*, red. K. Chałas, A. Maj, Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne, Radom 2016, s. 868-873.

Franciszek, *Upadek fundamentów*, 28.03.2001, w: J.M. Bergoglio, *Kwiatki papieża Franciszka*, tłum. X. Bordas i in., Wydawnictwo M, Kraków 2013, s. 16-17.

Jan Paweł II, *Encyklika Fides et ratio*, w: tegoż, *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 2, red. S. Małysiak, Wydawnictwo Świętego Stanisława BM Archidiecezji Krakowskiej, Kraków 2005, s. 823-920.

Jan Paweł II, *Encyklika Veritatis splendor*, w: tegoż, *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II,* t. 2, red. S. Małysiak, Wydawnictwo Świętego Stanisława BM Archidiecezji Krakowskiej, Kraków 2005, s. 533-634.

Olbrycht K., *Prawda, dobro i piękno w wychowaniu człowieka jako osoby*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2000.

Ślipko T., *Zarys etyki ogólnej*, Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy, Kraków 2009.

Tischner J., *Myślenie według wartości*, wyd. Znak, Kraków 2011.

Wojtyła K., *Miłość i odpowiedzialność*, wyd. TN KUL, Kraków 2015.

4. CZY CZŁOWIEK JEST WOLNY?

I. PROSPEKT WARTOŚCI

Człowiek, realizując normy moralne, kieruje się sumieniem. Normy te w niczym nie ograniczają jego wolności, ponieważ świadczą o godności. Normy kształtują osobowość człowieka, przez co stanowią warunek odczuwania wolności. W życiu moralnym nie ma wolnych przestrzeni. Sami podejmujemy decyzję, czym je wypełnimy. Bez hierarchii wartości człowiek czuje się zagubiony, jego życie jest pozbawione sensu. Normy są warunkiem istnienia wolności.

1.1. CEL OGÓLNY
Rozwój moralny.

1.2. CEL SZCZEGÓŁOWY
Umiejętność wartościowania.

1.3. CEL WYCHOWAWCZY
Kształtowanie tożsamości ucznia.

1.4. PROPONOWANE TEMATY

- Wolność potrzebuje mądrości.
- Czy Kościół jako instytucja ogranicza naszą wolność?
- Czy samowola daje szczęście?

1.5. ZADANIA DLA UCZNIA, SAMOWYCHOWANIE

→ *NORMY*

- Wolność jest darem, który należy dobrze wykorzystać i którego nie wolno zmarnować.
- Każdy jest odpowiedzialny za swoje życie.
- Podejmowanie trudnych decyzji związane jest z wewnętrzną walką człowieka.

→ *ZASADY*

- Jestem świadomy, że wolność opiera się na wartościach.
- Nie ulegam uzależnieniom, które ograniczają moją wolność.
- Pomagam kolegom przeżywającym problemy egzystencjalne.

1.6. ZADANIA DLA RODZICÓW

→ *NORMY*

- Wolność jest wartością podstawową.
- Nikomu nie można ograniczać wolności.
- Wolność oparta jest na prawdzie.

→ *ZASADY*

- Nieograniczanie drugiego człowieka jest wyrazem miłości.
- Swoim przykładem ukazuję wartość wolności.
- Pozwalam nastolatkom na samodzielne podejmowanie decyzji.

1.7. ZADANIA DLA SZKOŁY, WYCHOWAWCY

→ *NORMY*

- Człowiek od momentu poczęcia jest wolny.
- Ograniczanie swobód drugiego człowieka nie może być zaakceptowane.
- Człowiek ma prawo postępować zgodnie z sumieniem i wolnością[1].

→ *ZASADY*

- Dbam o to, aby uczeń znał sens pojęcia wolności.

---

1 „Człowiek dostał wszak cenny dar – samoświadomość. Może jednocześnie robić pewne rzeczy i oceniać je według kryteriów, które posiada". I. Majewska-Opiełka, *Prawdziwa odpowiedzialność*, w: tejże, *Wychowanie do szczęścia*, Dom Wydawniczy Rebis, Poznań 2016, s. 173.

- Organizuję dyskusje i pokazy uświadamiające uczniom wartość wolności człowieka.
- Nie ingeruję nadmiernie w życie uczniów.

1.8. SPOSÓB REALIZACJI

Uczniowie wspólnie formułują definicję wolności. Ustalają, na czym powinna się opierać prawdziwa wolność. W ramach pracy domowej piszą, co ich zniewala i dlaczego? Czy widzą jakieś możliwości zmiany tej sytuacji?

1.9. OSIĄGNIĘCIA, EFEKTY

Uczeń rozumie, czym jest hierarchia wartości. Potrafi wymienić podstawowe wartości. Przyjęcie moralnych zasad życia w wolności ma przede wszystkim ogromny wpływ na samego człowieka i jego otoczenie. U podstaw prawdzi-

wej wolności leży prawda. Człowiek opowiada się za wolnością poprzez wybór dobra. Uczeń powinien własnym postępowaniem potwierdzać wierność temu, co świadomie wybrał, m.in. wierność wolności.

1.10. ZAGROŻENIA

Brak wiedzy na temat prawa do wolności. Nieznajomość zagrożeń wynikających ze stosowania wszelkich używek, zniewalających człowieka. Poważnym niebezpieczeństwem jest również mylnie pojmowana wolność, bunt i anarchia.

II. LITERATURA WYBRANA Z KOMENTARZEM

METAFIZYKA MORALNOŚCI

Wolność powiązana z wewnętrznym prawodawstwem rozumu jest więc w istocie rzeczy jedynie rodzajem zdolności albo też mocy [*allein ein Vermögen*], wszelkie zaś odchylenie od niej - wyrazem niemocy [*Unvermögen*]. Jakim sposobem mielibyśmy tłumaczyć to drugie, uciekając się do pierwszego? Definicja pojęcia praktycznego (tj. wolności), która posiłkuje się wnioskami wyciąganymi z jego zastosowania na gruncie doświadczenia, stanowiłaby karygodną hybrydę (*definitio hibrida*) i postawiła owo pojęcie w podejrzanym świetle.

↑ I. Kant, *Metafizyka moralności*, tłum. E. Nowak, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2015, s. 36.

KOMENTARZ

Immanuel Kant (1724-1804) - niemiecki filozof, profesor logiki i metafizyki na Uniwersytecie Albrechta w Królewcu. Przez całe życie był związany z tym miastem. Jest twórcą filozofii krytycznej (transcendentalnej). Jego główne dzieła to: *Krytyka czystego rozumu* (1781), *Uzasadnienie metafizyki moralności* (1785), *Krytyka praktycznego rozumu* (1788), *Metafizyka moralności* (1797).
W *Metafizyce moralności* (1797) Immanuel Kant rozwinął problem wolności. W jego rozumowaniu wolność, jako samorzutna przyczynowość ludzkiego postępowania, została przeciwstawiona mechanistycznej przyczynowości zjawisk przyrody. Myśliciel odrzuca idee wolności jako możliwość swobodnego wyboru spośród działań moralnych i niemoralnych. Człowiek powinien postępować tak, jak chciałby, aby wszyscy postępowali. Jest to prawo imperatywu kategorycznego.

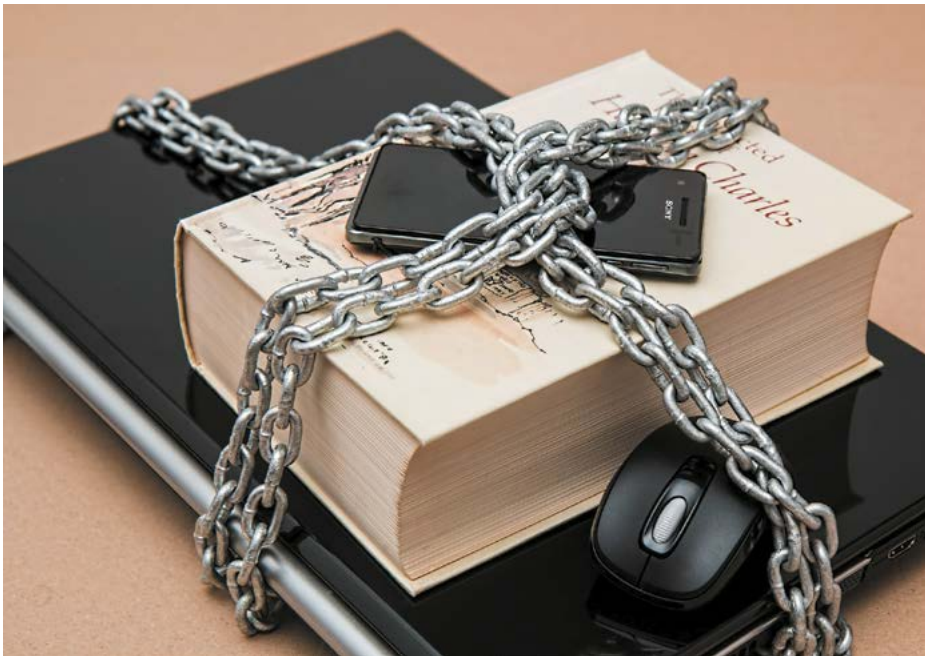

III. NAUCZANIE

3.1. SUGESTIE FILOZOFICZNE

Wolność[2] jest intrygującym problemem filozoficznym. Aby o niej mówić, trzeba dopuścić istnienie duszy lub umysłu, czyli czegoś, co decyduje o podjęciu decyzji. Wolność jest przeciwieństwem zacofania, ponieważ człowiek, kierując się wiedzą i rozumem, może oprzeć się popędom. Zastanawiali się nad tym Platon i Arystoteles. Kartezjusz stwierdził nawet, że wolność jest źródłem ludzkiej godności.

Jean-Paul Sartre i inni egzystencjaliści głosili, że wolność jest podstawowym czynnikiem istnienia. Immanuel Kant powiązał zagadnienie wolności z moralnością. Wolność daje możliwość decydowania, człowiek ma moc sprawczą. Kant zakładał, że podmiot jest poznawczym warunkiem przedmiotu. Podstawowymi cechami jego koncepcji filozoficznej są: agnostycyzm poznawczy względem noumenów oraz aprioryzm w stosunku do zjawisk.

Znacznie późniejsi filozofowie, np. Thomas Hobbes, uważali, że wolność to jest brak fizycznego przymusu. W tym kontekście zaskakującą definicję

2 Zob. Z. Kuderowicz, *Wolność*, w: *Słownik filozofii*, red. J. Hartman, Krakowskie Wydawnictwo Naukowe, Kraków 2009, s. 247-249.

głosił Pierre Joseph Proudhon. Według niego nawet człowiek zniewolony, uwięziony w obozie koncentracyjnym pozostaje wolny, ponieważ wolność jest czynnikiem określającym jego człowieczeństwo.

3.2. SUGESTIE DYDAKTYCZNE I PEDAGOGICZNE

„W naszych czasach, gdy istnieje tyle sprzecznych ze sobą koncepcji wolności, gdy propaguje się wręcz kult niczym nieskrępowanej wolności, nauczenie w procesie wychowania umiejętności korzystania z niej staje się zadaniem priorytetowym. Wymaga to najpierw wprowadzenia wychowanków w świat wartości, tzn. ukazania im tego wszystkiego, co wartościowego istnieje w kulturze narodowej i ogólnoludzkiej. Kultura bowiem jest nośnikiem wartości i poprzez nią coraz to nowe pokolenia je przejmują”[3].

Każdy człowiek doświadcza w życiu sytuacji, w której wydaje mu się, że jego wolność jest ograniczona. Nikt nie lubi przymusu, wszyscy chcą postępować zgodnie z własną wolą. Wolność to sytuacja, w której można wybrać spośród różnych opcji.

Praca wychowawcza i pedagogiczna powinny dążyć do wychowania człowieka do wolności. Aby zrealizować ten cel, trzeba właściwie rozwijać jego system motywacyjny i kształtować zdolność dokonywania wyborów. Uczeń musi wiedzieć, że prawdziwa wolność opiera się na prawdzie. Dojrzały człowiek potrafi dawać świadectwo prawdzie poprzez wybór dobra.

Właściwe rozpoznawanie wolności odbywa się poprzez poczucie własnej wartości. W szkole uczeń podlega różnym prawom czy regulaminom, które, realizując zasadę sprawiedliwości, mają decydujący wpływ na odczuwanie wolności.

3.3. SUGESTIE PSYCHOLOGICZNE

Psychologia na różne sposoby definiuje pojęcie wolności. Istnieją dwa stanowiska. Pierwsze – wolność jest odrzucana i identyfikowana z zachowaniem i środowiskiem zewnętrznym. Druga – jest zjawiskiem zbyt homogenicznym. Taki stan badań wynika z tego, że wolność jest pojęciem interdyscyplinarnym. Próbuje się je opisywać w aspekcie: religijnym, moralnym, socjologicznym, prawnym, ekonomicznym i politycznym. Pojęcie to jest wieloznaczne.

Aby mówić o wolności w szerszym kontekście – wolności społecznej, narodowej, państwowej, wyznaniowej – potrzebna jest świadomość wolności

3 Z. Matulka, *Wychowanie do wolności jako podstawowy problem pedagogiczny*, w: *Pedagogika ogólna. Problemy aksjologiczne*, red. T. Kukołowicz, M. Nowak, wyd. RW KUL, Lublin 1997, s. 243.

indywidualnej. Jednostki połączone w społeczność kierują się aksjologicznym wymiarem wolności. Pierwszą szkołą każdej wartości, w tym wartości wolności oraz miejscem realizacji wartości jest rodzina. Prymas Stefan Wyszyński pisał: „Do tego celu dochodzi człowiek w życiu swoim z pomocą rodziny”[4].

IV. NAUCZANIE RELIGIJNE

4.1. TEOLOG

Chrystus wyswobodził człowieka ku wolności (por. Ga 5,1). Biblia nawołuje ludzi do wolności w Jezusie. Jest to wolność wewnętrzna, wolność sumienia, wolność czynienia dobra, a także wolność od grzechu. Jezus podkreśla, że przez grzech popadamy w niewolę, z której On nas wyprowadza.

Z wartością wolności nierozerwalnie wiąże się wartość prawdy. Kiedy człowiek przyjmuje Jezusa, żyje w prawdzie i osiągnie wolność. Warto rozważyć słowa Ewangelii: „Weźcie moje jarzmo na siebie i uczcie się ode Mnie, bo jestem cichy i pokorny sercem, a znajdziecie ukojenie dla dusz waszych (Mt 11,29)”. Czym jest jarzmo? Jest to uprząż dla zwierząt pociągowych, które pracowały w znoju. Jezus, przywołując to urządzenie, daje człowiekowi do zrozumienia, że jest tuż

4 S. Wyszyński, *Człowiek – istotą nieznaną?!*, „Ład Boży” R. 1(1945), nr 2, s. 3.

obok, że pomaga w codziennym trudzie, w rozterkach i bolączkach, a Jego łaska daje człowiekowi wolność.

Temat wolności w Kościele jest cały czas aktualny. „Dlatego przyjaciółmi Kościoła są wszyscy, którzy mają odwagę bronić wolności opinii i wolności słowa. Kościół też uważa ich za przyjaciół, bo bronią tej samej nieśmiertelnej mocy i prawa człowieka do wolności wypowiadania się mężnie i odważnie”[5].

Wolność jest dana ludziom. W codziennym życiu objawia się dobrymi relacjami z ludźmi i silną wiarą. W życiu doczesnym nie ma takiej instancji, która mogłaby ograniczać tak pojmowaną wolność.

4.2. NAUCZANIE PAPIESKIE

Wśród tych praw wymienia się - i z jakąż słusznością - prawo wolności religijnej obok prawa wolności sumienia. Sobór Watykański uznał za szczególnie potrzebne w związku z tym wypracowanie obszernej deklaracji na ten temat. W dokumencie zatytułowanym *Dignitatis humanae* znalazło wyraz nie tylko teologiczne ujęcie zagadnienia, ale także ujęcie z punktu widzenia prawa natury - a więc ze stanowiska „czysto ludzkiego”, w oparciu o te przesłanki, jakie dyktuje samo doświadczenie człowieka, jego rozum oraz poczucie ludzkiej godności. Z pewnością bowiem ograniczanie wolności religijnej osób i wspólnot nie tylko jest bolesnym doświadczeniem tychże osób i wspólnot, ale nade wszystko godzi w samą godność człowieka niezależnie od wyznawanej religii czy też światopoglądu. Godności człowieka, jego obiektywnym uprawnieniom sprzeciwia się ograniczanie wolności religijnej, jej naruszanie. Wspomniany dokument soborowy dość jasno mówi, co jest takim ograniczaniem i naruszaniem wolności religijnej. Z pewnością mamy tutaj do czynienia z radykalną niesprawiedliwością wobec tego, co jest szczególnie głębokie w człowieku, wobec tego, co jest autentycznie ludzkie. Owszem, samo nawet zjawisko niewiary, areligijności, ateizmu, jako zjawisko ludzkie, rozumie się tylko w relacji do zjawiska religii i wiary. Trudno więc z „czysto ludzkiego” nawet punktu widzenia przyjąć takie stanowisko, wedle którego tylko ateizm ma prawo obywatelstwa w życiu publicznym i społecznym, a ludzie wierzący niejako z zasady bywają zaledwie tolerowani czy też traktowani jako obywatele „gorszej kategorii”, a nawet - co już także ma miejsce - odmawia się im w ogóle prawa obywatelstwa.

↑ RH 17.

5 S. Wyszyński, *Wczoraj – dziś – i jutro... Polski katolickiej. Podczas Sumy w uroczystość św. Wojciecha*, Gniezno, 26.04.1964, w: tegoż, *Dzieła zebrane*, t. 12, *styczeń-maj 1964*, red. M. Bujnowska, I. Czarcińska, Z. Struzik i in., wyd. Instytut Papieża Jana Pawła II-Soli Deo, Warszawa 2013, s. 384.

Tematu wolności dotknęliśmy już przed chwilą. W opowiadaniu o odejściu syna marnotrawnego łączą się bowiem temat życia i temat wolności. Syn pragnie życia i dlatego chce być całkowicie wolny. Być wolnym znaczy – według tej koncepcji – móc robić wszystko, co się chce; nie musieć dostosowywać się do żadnych kryteriów, które są poza czy ponad mną samym. Iść wyłącznie za własnym pragnieniem i wolą. Kto tak żyje, prędko zderzy się z kimś innym, kto chce żyć w taki sam sposób. Nieuniknionym rezultatem tej egoistycznej koncepcji wolności jest przemoc, wzajemne niszczenie wolności i życia.

↑ Benedykt XVI, *Życie, wolność, jedność, współodpowiedzialność. Homilia Papieża w wigilię uroczystości Zesłania Ducha Świętego*, 3.06.2006, [online:] https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/benedykt_xvi/homilie/ruchyk_03062006.html [dostęp: 8.02.2022].

4.3. PISMO ŚWIĘTE

Wy zatem, bracia, powołani zostaliście do wolności. Tylko nie bierzcie tej wolności jako zachęty do hołdowania ciału, wręcz przeciwnie, miłością ożywieni służcie sobie wzajemnie. Bo całe Prawo wypełnia się w tym jednym nakazie: Będziesz miłował bliźniego swego jak siebie samego. A jeśli u was jeden drugiego kąsa i pożera, baczcie, byście się wzajemnie nie zjedli.

↑ Ga 5,13-15; por. Rdz 1,27.

4.4. KATECHIZM KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO

Wolność nie zakłada prawa do mówienia i czynienia wszystkiego. Fałszywe jest przekonanie, że człowiek, „podmiot tej wolności, (jest) jednostką samowystarczalną i mającą na celu zaspokojenie swojego własnego interesu przez korzystanie z dóbr ziemskich". Poza tym, uwarunkowania porządku ekonomicznego i społecznego, politycznego i kulturowego, konieczne do właściwego korzystania z wolności, bardzo często są nieuznawane i gwałcone. Te sytuacje zaślepienia i niesprawiedliwości obciążają życie moralne i wystawiają zarówno mocnych, jak i słabych na pokusę grzechu przeciw miłości. Człowiek, oddalając się od prawa moralnego, przynosi szkodę własnej wolności, sam się zniewala, zrywa braterstwo z innymi ludźmi i buntuje się przeciw prawdzie Bożej.

↑ KKK 1740; por. 160; 311.

V. LITERATURA

Benedykt XVI, *Życie, wolność, jedność, współodpowiedzialność. Homilia Papieża w wigilię uroczystości Zesłania Ducha Świętego*, 3.06.2006, [online:] https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/benedykt_xvi/homilie/ruchyk_03062006.html [dostęp: 8.02.2022].

Jan Paweł II, *Encyklika Redemptor hominis*, w: tegoż, *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 1, red. S. Małysiak, Wydawnictwo Świętego Stanisława BM Archidiecezji Krakowskiej, Kraków 1996, s. 1-53.

Kant I., *Metafizyka moralności*, tłum. E. Nowak, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2015.

Kuderowicz Z., *Wolność*, w: *Słownik filozofii*, red. J. Hartman, Krakowskie Wydawnictwo Naukowe, Kraków 2009, s. 247-249.

Majewska-Opiełka I., *Prawdziwa odpowiedzialność*, w: tejże, *Wychowanie do szczęścia*, Dom Wydawniczy Rebis, Poznań 2016, s. 171-206.

Marek Z., *Podstawy wychowania moralnego*, wyd. Wyższa Szkoła Filozoficzno-Pedagogiczna „Ignatianum", Kraków 2005.

Matulka Z., *Wychowanie do wolności jako podstawowy problem pedagogiczny*, w: *Pedagogika ogólna. Problemy aksjologiczne*, red. T. Kukołowicz, M. Nowak, wyd. RW KUL, Lublin 1997, s. 243-250.

Murzyn A., *Filozofia edukacji u schyłku XX wieku. Wybrane kwestie*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2001.

Sajdak-Burska A., *Edukacja kreatywna*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2008.

Schmitt E.E., *Oskar i pani Róża*, wyd. Znak, Kraków 2011.

Serafin K., *Doświadczenie wartości w obszarze „Ja" w ujęciu Józefa Tischnera*, „Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne" 2008, nr 1(12), s. 204-230.

Wyszyński S., *Człowiek – istotą nieznaną?!*, „Ład Boży" R. 1(1945), nr 2, s. 3.

Wyszyński S., *Wczoraj – dziś – i jutro... Polski katolickiej. Podczas Sumy w uroczystość św. Wojciecha*, Gniezno, 26.04.1964, w: tegoż, *Dzieła zebrane*, t. 12, *styczeń-maj 1964*, red. M. Bujnowska, I. Czarcińska, Z. Struzik i in., wyd. Instytut Papieża Jana Pawła II–Soli Deo, Warszawa 2013, s. 380-388.

5. WARTOŚĆ EMPATII

I. PROSPEKT WARTOŚCI

W dzisiejszym świecie, szalenie zróżnicowanym pod wieloma względami, często stawia się na egocentryzm i rozwój indywidualny. Przeciwieństwem takiej postawy jest empatia. Wzajemna troska o siebie, dostrzeganie problemów i uczuć ludzi wokół nas stanowi o sile społeczeństwa.

1.1. CEL OGÓLNY
Rozwój emocjonalny.

1.2. CEL SZCZEGÓŁOWY
Wychowanie do wchodzenia w relacje emocjonalne z innymi ludźmi.

1.3. CEL WYCHOWAWCZY
Rozumienie emocji i uczuć drugiego człowieka (inteligencja emocjonalna).

1.4. PROPONOWANE TEMATY

- Zdolność do empatii jest przejawem dojrzałości osobowej.
- Umiejętność uczestniczenia w przeżyciach innych ludzi świadczy o społecznej naturze człowieka.
- Empatia jest emocjonalnym i intelektualnym zaangażowaniem się w przeżycia drugiej osoby.
- Empatia posiada wymiar negatywny (współczucie, litość) i pozytywny (współodczuwanie radości, miłości, szczęścia).

1.5. ZADANIA DLA UCZNIA, SAMOWYCHOWANIE

→ NORMY

- Umiejętność postawienia się w sytuacji drugiej osoby jest drogą do dialogu.
- Postawa emocjonalna pozwala na łączność w przeżyciach z drugą osobą.
- Wczucie się w świat wewnętrzny drugiej osoby pomaga lepiej zrozumieć samego siebie.

→ ZASADY

- Chcąc udzielić pomocy drugiej osobie, biorę pod uwagę jej potrzeby, historię życia, wychowanie, osobowość.
- Przeżycia moich przyjaciół konfrontuję z obiektywną normą postępowania.
- Nie czynię z moich odczuć obiektywnego kryterium oceny rzeczywistości.

1.6. ZADANIA DLA RODZICÓW

→ NORMY

- Doświadczenie miłości i poczucia bezpieczeństwa w rodzinie warunkuje pozytywne relacje z rówieśnikami.
- Brak więzi rodzinnych, zranienia spowodowane odrzuceniem przez rodziców są przyczyną oziębłości emocjonalnej.
- Związki uczuciowe w rodzinie sprzyjają kształtowaniu się empatii.

→ ZASADY

- Rozmowy w rodzinie o sposobie myślenia, przeżywania i odbierania świata przez młodzież.
- Nie potępiam dziecka za jego przewinienia, ale podejmuję z nim rozmowę o tym, co się wydarzyło.
- Pomagam synowi, córce zrozumieć ich stany emocjonalne i uczę, jak mądrze nad nimi panować.

1.7. ZADANIA DLA SZKOŁY, WYCHOWAWCY

→ *NORMY*

- Zrozumienie motywów i uwarunkowań drugiej osoby ułatwia wybaczenie popełnianych przez nią błędów.
- Empatia oznacza spojrzenie z miłością na drugiego człowieka nawet wtedy, kiedy źle postępuje.
- Empatia jest całościowym spojrzeniem na drugą osobę.

→ *ZASADY*

- Unikam pochopnej i powierzchownej oceny ucznia, staram się zrozumieć jego motywacje.
- Szukam przyczyn niewłaściwych zachowań uczniów.
- Buduję wzajemne zaufanie i szczerość w relacjach z wychowankami.

1.8. SPOSÓB REALIZACJI

Klasa dzieli się na kilka grup panelowych, z których każda będzie zajmowała się jednym z problemów społecznych, takich jak: bezdomność, bieda, nierówności społeczne, wykluczenie.

Każda z grup omawia między sobą skalę problemu, genezę oraz pomysły na ich ograniczenie. Uczniowie rozważają dany problem szczególnie w ich środowisku miasta, wsi, dzielnicy. Następnie każda z grup referuje na forum swoje wnioski oraz odbywa się krótka dyskusja.

1.9. OSIĄGNIĘCIA, EFEKTY

Zdolność empatii pociąga za sobą rozwój innych pozytywnych cech, jak np.: życzliwości, serdeczności; oraz sprawia, że wzrasta zainteresowanie sprawami innych – bardziej dostrzegamy drugiego człowieka, jego emocje, potrzeby i nastroje. Empatia ułatwia również dialog z drugim człowiekiem, otwiera na kontakty interpersonalne, pomaga w akceptacji odmienności i dokonaniu obiektywnej oceny osobowości i postępowania innych. Empatia jest zdolnością współodczuwania i wczuwania się w perspektywę widzenia świata innych ludzi.

1.10. ZAGROŻENIA

Dostrzeganie i branie pod uwagę cudzego punktu widzenia nie może wiązać się jednocześnie z jego bezkrytycznym przyjęciem. Prowadzić to może do braku obiektywnej oceny rzeczywistości. Niekiedy staje się ono również przyczyną utraty własnej tożsamości i prowadzi do uzależnienia od drugiej osoby. Silna empatia może doprowadzić do odczucia bólu, spowodowanego przyglądaniem się cierpieniom drugiej osoby.

II. WYBRANA LITERATURA Z KOMENTARZEM

MISTRZ I MAŁGORZATA

– O, nie – odpowiedziała mu z naciskiem Małgorzata – wiem, że z panem można rozmawiać tylko szczerze, więc powiem panu z całą szczerością, na jaką mnie stać – jestem lekkomyślna. Wstawiłam się za Friedą tylko dlatego, że byłam tak nierozważna i zrobiłam jej nadzieję. Ona czeka, messer, ona wierzy w moją potęgę. A jeśli zostanie zawiedziona, ja znajdę się w okropnej sytuacji. Przez całe życie nie zaznam spokoju. Cóż robić, tak się złożyło.

– Aa – powiedział Woland – rozumiem.

– Sprawi pan to? – zapytała cicho Małgorzata.

– W żadnym razie – odpowiedział Woland – zaszło tu, droga królowo, małe nieporozumienie. Każdy resort powinien się zajmować własnymi sprawami. Nie przeczę, mamy dość duże możliwości, znacznie większe, niż sądzą niektórzy, niezbyt dalekowzroczni ludzie...

– Ach, bez porównania większe – nie wytrzymał i wtrącił się kocur, najwyraźniej niezmiernie z tych możliwości dumny.

– Zamilcz wreszcie u diabła! – powiedział doń Woland i zwracając się do Małgorzaty kontynuował: – Ale jakiż jest sens zajmować się tym, czym, jak już powiedziałem, zająć się powinien inny resort? A zatem ja tego nie zrobię, pani to załatwi sama.

– A czy na moje życzenie zostanie to załatwione?

Asasello ironicznie wybałuszył na Małgorzatę pokrytą bielmem źrenicę, ukradkiem pokręcił rudą głową i prychnął.

– Niech pani spróbuje, co za utrapienie – mruknął Woland, pokręcił globus i jął się wpatrywać w jakiś punkt na nim, najwyraźniej w czasie rozmowy z Małgorzatą zajmując się również innymi sprawami.

– No, Frieda... – podpowiedział Korowiow.

– Frieda! – przeraźliwie krzyknęła Małgorzata.

Drzwi otworzyły się na oścież i wbiegła do komnaty naga, potargana, ale zupełnie już trzeźwa kobieta o szalonych oczach. Wyciągnęła ręce do Małgorzaty, a Małgorzata majestatycznie oznajmiła:

– Wybaczono ci. Nie będą ci już więcej przynosić chustki.

↑ M. Bułhakow, *Mistrz i Małgorzata*, tłum. L.A. Przebinda, G. Przebinda, I. Przebinda, wyd. Znak, Kraków 2016, s. 321-322.

KOMENTARZ

Powyższy fragment przedstawia scenę, w której Woland, w podziękowaniu Małgorzacie za pomoc w balu, miał spełnić jedno jej życzenie. Małgorzata zamiast poprosić o coś dla siebie, prosi o przebaczenie i uwolnienie od męki dla duszy Friedy – kobiety, która za życia w rozpaczy zamordowała swoje dziecko.

Bułhakow w swojej powieści zobrazował niezwykle niepokojącą i przygniatającą wizję Moskwy. Rzeczywistość Związku Radzieckiego lat trzydziestych to rzeczywistość totalitaryzmu i zdominowanie jednostki przez system komunistyczny. Panuje wszechobecna ignorancja praw obywatelskich i człowieka, ignorancja dla jakichkolwiek swobód, co ma na celu całkowite podporządkowanie społeczeństwa określonej ideologii. W takim systemie państwo nadzoruje i inwigiluje wszelkie działania obywateli w każdej sferze ich życia.

Mimo to Bułhakow poprzez swoje dzieło pokazuje, że w tak trudnej rzeczywistości ludzie są zdolni do aktów empatii, potrafią wyjść poza własny egoizm i interes.

III. NAUCZANIE

3.1. SUGESTIE FILOZOFICZNE

Już od najstarszych dziejów, sięgając starożytnej Grecji, kładziono nacisk na rozwój cnót w człowieku. To właśnie one świadczą o doskonałości ludzi i pomyślności całego społeczeństwa. Już greccy filozofowie odróżniali działanie

moralne od działania według reguł. Cnoty zależą od naszej woli i jak twierdził Arystoteles: „celem działania jest dobro”[1].

Niemniej empatia może zostać sprowadzona do rachunku zysków i strat, redukcji własnego stresu, a zatem przybrać pewną formę egoizmu[2].

Przejawiać może się to tym, że celem działania jest usunięcie osobistego dyskomfortu, wywołanego widokiem cierpienia innej osoby. Pragniemy usunąć to pobudzenie w inny sposób niż przez udzielenie pomocy tej osobie.

Inną formą, jaką może przybrać empatia, jest strach. W tym wypadku o samego siebie. Empatia w takich okolicznościach stanowi pewną formę obawy o to, że nieszczęście, które dotknęło innych, przytrafi się też nam.

Zatem, choć celem naszego działania powinno być jedynie dobro, to rzeczywistość pokazuje, że motywacja człowieka może przybrać różne formy.

3.2. SUGESTIE DYDAKTYCZNE I PEDAGOGICZNE

Empatia jest postawą, którą można, a nawet powinno się kształtować podczas procesu wychowania. Taki proces nie jest jedynie dodatkowym obowiązkiem szkoły, ale jej podstawowym zadaniem, tak jak każdej osoby i instytucji, która ma szansę na pozytywne wpłynięcie na proces wychowawczy. Skuteczna i pełna edukacja młodzieży nie jest możliwa bez przekazania wartości, bez wychowania. Tak samo jak życie nie jest możliwe bez empatii we współczesnym świecie.

3.3. SUGESTIE PSYCHOLOGICZNE

Często jest tak, że zapominamy o tym, że inni ludzie również mają uczucia. Większość ludzi potrafi jednak w mniejszym lub większym stopniu wczuć się w położenie drugiej osoby. Jednakże są widoczne różnice w społeczeństwie, bowiem u niektórych empatia jest bardzo wysoko rozwinięta, a u innych ten proces nie zachodzi, na zawsze pozostają egocentrykami.

Empatia jest pewnym etapem rozwoju poznawczego. Warto ten rozwój wspierać. Dzieci, aż do siódmego roku życia są egocentrykami, nie uświadamiają sobie, że inne osoby czy zwierzęta coś czują. Są nieświadomie skoncentrowane na sobie.

Oznacza to, że nie potrafią wczuć się w położenie innej osoby, są przekonane, że znajdują się w centrum wszechświata. Z czasem świadomość rozwija się i dziecko staje się stopniowo, coraz bardziej empatyczne.

---

1 Arystoteles, *Etyka nikomachejska*, w: tegoż, *Dzieła wszystkie*, t. 5, tłum. D. Gromska, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000, s. 77.

2 Zob. B. Wojciszke, *Psychologia społeczna*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2021, s. 368.

IV. NAUCZANIE RELIGIJNE

4.1. TEOLOG

Chrystus przez całe swoje nauczenie przekazywał naukę o miłości do drugiego człowieka. Swoim życiem dawał nieustanne świadectwo tego, jak bardzo przejmował się losem ludzi; nasza bieda, cierpienie, choroby, porażki Jego samego dotykały. Chrystus okazywał wrażliwość na cierpienie drugiego człowieka.

Jak chociażby wtedy, kiedy pochylił sie nad biedą głuchoniemego mężczyzny i go uleczył (Mk 7,31-37). Przy innej okazji Jezus zauważył wdowę, która właśnie miała pochować swego jedynego syna. Natychmiast wczuł się w jej ból, podszedł do konduktu pogrzebowego i wskrzesił chłopca (Łk 7,11-17).

4.2. NAUCZANIE PAPIESKIE

Czyż będziemy w tej chwili rozważać i analizować sprawę tej niegościnności człowieka w stosunku do Boga? My wszyscy, którzy tu jesteśmy, chcemy, aby było inaczej. Chcemy, aby dla Boga, który się rodzi jako człowiek, otwarło się wszystko w człowieku. Z tym pragnieniem tu przychodzimy!

Więc tylko pomyślmy jeszcze tej nocy o wszystkich ludziach, którzy padają ofiarą ludzkiej nieludzkości, okrucieństwa, bezwzględności, nieposzanowania obiektywnych praw każdego człowieka. Pomyślmy o samotnych, starych, chorych, o tych, którzy nie mają swego domu, którzy głodują, których nędza materialna jest konsekwencją wyzysku i niesprawiedliwości ustrojów ekonomicznych. Pomyślmy o tych, którym tej nocy nie wolno uczestniczyć w liturgii Bożego Narodzenia, którzy nie mają kapłana, aby odprawił im mszę świętą, których sumienia, dusze, wiara są w udręce.

↑ Jan Paweł II, *Solidarność z tym, który cierpi z powodu nieposzanowania praw człowieka. Homilia na Pasterce w Bazylice św. Piotra*, 25.12.1978, w: tegoż, *Nauczanie społeczne 1978-1979*, red. B. Różycka, P. Nitecki, wyd. Ośrodek Dokumentacji i Studiów Społecznych, Warszawa 1982, s. 56-57.

Odczuwanie miłosierdzia zmienia wszystko. To najlepsze, co możemy odczuwać: zmienia świat. Nieco miłosierdzia czyni świat mniej zimnym i bardziej sprawiedliwym. Musimy dobrze zrozumieć to Boże miłosierdzie, tego miłosiernego Ojca, który jest tak bardzo cierpliwy... Pamiętamy słowa proroka Izajasza, który mówi, że nawet jeśli nasze grzechy będą jak szkarłat, miłość Boża uczyni je białymi jak śnieg (por. Iz 1,18). Miłosierdzie jest piękne!

↑ Franciszek, *Odczuwanie miłosierdzia zmienia wszystko*, 17.03.2013, w: J.M. Bergoglio, *Kwiatki papieża Franciszka*, tłum. X. Bordas i in., Wydawnictwo M, Kraków 2013, s. 103.

4.3. PISMO ŚWIĘTE

Błogosławcie tych, którzy was prześladują! Błogosławcie, a nie złorzeczcie! Weselcie się z tymi, którzy się weselą, płaczcie z tymi, którzy płaczą. Bądźcie zgodni we wzajemnych uczuciach! Nie gońcie za wielkością, lecz niech was pociąga to, co pokorne! Nie uważajcie sami siebie za mądrych! Nikomu złem za złe nie odpłacajcie. Starajcie się dobrze czynić wobec wszystkich ludzi! Jeżeli to jest możliwe, o ile to od was zależy, żyjcie w zgodzie ze wszystkimi ludźmi!

↑ Rz 12,14-18; por. Prz 3,4.

4.4. KATECHIZM KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO

W naszych braciach i siostrach widzimy dzieci naszych rodziców; w naszych kuzynach – potomków naszych przodków; w naszych współobywatelach synów naszej ojczyzny; w ochrzczonych – dzieci naszej matki, Kościoła; w każdej osobie ludzkiej – syna lub córkę Tego, który chce być nazywany „naszym Oj-

cem". Dlatego więc nasze związki z bliźnim mają charakter osobowy. Bliźni jest nie tylko „jednostką" zbiorowości ludzkiej, ale jest „kimś", kto z racji swojego wiadomego pochodzenia zasługuje na szczególną uwagę i szacunek.

↑ KKK 2212; por. 2261; 2262.

V. LITERATURA

Aronson E., Wilson T.D., Akert R.M., *Psychologia społeczna*, tłum. J. Gilewicz, wyd. Zysk i S-ka, Poznań 2012.

Arystoteles, *Etyka nikomachejska*, w: tegoż, *Dzieła wszystkie*, t. 5, tłum. D. Gromska, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000, s. 7-300.

Benedykt XVI, *Encyklika Spe salvi*, Wydawnictwo M, Kraków 2007.

Bułhakow M., *Mistrz i Małgorzata*, tłum. L.A. Przebinda, G. Przebinda, I. Przebinda, wyd. Znak, Kraków 2016.

Davis M.H., *Empatia. O umiejętności współodczuwania*, tłum. J. Kubiak, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2001.

Franciszek, *Odczuwanie miłosierdzia zmienia wszystko*, 17.03.2013, w: J.M. Bergoglio, *Kwiatki papieża Franciszka*, tłum. X. Bordas i in., Wydawnictwo M, Kraków 2013, s. 103.

Hoffman M.L., *Empatia i rozwój moralny*, tłum. O. Waśkiewicz, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2006.

Jan Paweł II, *Homilia wygłoszona w czasie Mszy św. beatyfikacyjnej abpa Zygmunta Szczęsnego Felińskiego, o. Jana Beyzyma, Jana Balickiego i s. Sancji Janiny Szymkowiak*, Kraków, 18.08.2002, w: tegoż, *Pielgrzymki do Ojczyzny: 1979, 1983, 1987, 1991, 1995, 1997, 1999, 2002. Przemówienia, homilie*, red. J. Poniewierski, wyd. Znak, Kraków 2012, s. 1211-1215.

Jan Paweł II, *List apostolski Novo millennio ineunte do biskupów, duchowieństwa i wiernych na zakończenie Wielkiego Jubileuszu Roku 2000*, w: tegoż, *Listy apostolskie Ojca Świętego Jana Pawła II*, red. M. Romanek, wyd. Znak, Kraków 2007, s. 617-675.

Jan Paweł II, *Solidarność z tym, który cierpi z powodu nieposzanowania praw człowieka. Homilia na Pasterce w Bazylice św. Piotra,* 25.12.1978, w: tegoż, *Nauczanie społeczne 1978-1979*, red. B. Różycka, P. Nitecki, wyd. Ośrodek Dokumentacji i Studiów Społecznych, Warszawa 1982, s. 55-57.

Łopatkowa M., *Pedagogika serca w dobie globalizacji*, Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej, Warszawa 2006.

Madre P., *Zranienie życia. Odrodzić się w swej tożsamości*, tłum. M. Deskur, Wydawnictwo Księży Marianów, Warszawa 2005.

Prekop J., *Wczuwanie się czyli inteligencja serca*, tłum. M. Świętek, wyd. Media Rodzina, Poznań 2003.

Studia z psychologii rozwoju, red. J. Makselon, Wydawnictwo Naukowe PAT, Kraków 2002.

Wojciszke B., *Psychologia społeczna*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2021.

6. WARTOŚĆ ALTRUIZMU

I. PROSPEKT WARTOŚCI

Termin altruizm powstał w pierwszej połowie XIX wieku, wprowadził go August Comte. Pierwotnie pojęcie to dotyczyło zachowania charakterystycznego wyłącznie dla człowieka, który kierował się dobrem innych. Był gotowy do poświęceń i do dobrowolnego zrzeczenia się własnych praw na rzecz innych.

Jednakże altruizm to nie tylko termin, to postawa, którą winniśmy pielęgnować w sobie od najmłodszych lat. Wychodzenie poza siebie, swoje potrzeby, prawa, swoje „ja", na rzecz drugiego człowieka, to najpiękniejszy wyraz miłości i człowieczeństwa.

1.1. CEL OGÓLNY

Rozwój społeczny.

1.2. CEL SZCZEGÓŁOWY

Umiejętność współżycia z ludźmi.

1.3. CEL WYCHOWAWCZY

Kształtowanie cnót społecznych.

1.4. PROPONOWANE TEMATY

- Człowiek jest istotą społeczną i może się rozwijać prawidłowo jedynie w społeczeństwie.
- Postawa altruistyczna może wyrażać się w poświęceniu dobra osobistego na rzecz dobra społecznego, a także w odwadze zaangażowania się w obronę słusznych praw bliźniego.
- Czy potrafię poświęcić swój czas potrzebującemu?

1.5. ZADANIA DLA UCZNIA, SAMOWYCHOWANIE

→ NORMY

- Miłość jest bezinteresownym służeniem drugiej osobie.
- Im bardziej człowiek realizuje się przez bezinteresowny dar z siebie, tym bardziej staje się wolny; im bardziej poddaje się dążeniom egoistycznym, tym bardziej zniewala siebie i innych.
- Wychowanie indywidualistyczne sprzyja samorealizacji bez pomocy lub kosztem innych ludzi. Konsekwencją tego jest samotność, wyobcowanie, izolacja.

→ ZASADY

- Uczę się przełamywać nieśmiałość i wygodnictwo, wychodzę naprzeciw problemom innych ludzi.
- Pomagam, na ile mogę, moim kolegom w ich trudnościach.
- Dzielę się z innymi własnymi talentami, umiejętnościami, wiedzą czy dobrami materialnymi.
- Uczę się rezygnować z zachcianek, interesów lub planów na rzecz drugiego.

1.6. ZADANIA DLA RODZICÓW

→ NORMY

- Kształtowanie w młodzieży postaw altruistycznych jest podstawą poprawnego współżycia z innymi.
- Okazywanie dziecku miłości kształtuje w nim pozytywny stosunek do innych ludzi.
- Rodzina stanowi grupę, w której młodzież przyswaja sobie normy społeczne, zasady współżycia i współdziałania.

→ *ZASADY*

- Czuję się odpowiedzialny za wszechstronny rozwój całej rodziny.
- Mój stosunek do dzieci powinien być pełen serdeczności, zaufania, delikatności i uprzejmości.
- Wymagam od młodego człowieka altruizmu. Jednocześnie sam jestem przykładem poświęcenia i oddania wobec dziecka.

1.7. ZADANIA DLA SZKOŁY, WYCHOWAWCY

→ *NORMY*

- W procesie kształcenia ogromną rolę odgrywa wychowanie postaw społecznych: współdziałania, życzliwości, sprawiedliwości oraz altruizmu.
- Odpowiedzialność nauczyciela za wychowanie ucznia ma znaczenie w dalszym życiu wychowanka.
- Wychowanie do wartości musi być połączone ze świadectwem własnego życia.

→ *ZASADY*

- Kształtuję u uczniów postawę otwartości i wrażliwości na potrzeby innych.
- Zachęcam uczniów do wzajemnej pomocy i bezinteresownego dzielenia się swoimi zdolnościami, talentami, umiejętnościami i rzeczami materialnymi.
- Czuwam nad tym, aby między wychowankami nie było niezdrowego współzawodnictwa.

1.8. SPOSÓB REALIZACJI

Praktycznym wymiarem postawy altruistycznej jest zaangażowanie się uczniów (indywidualne lub grupowe) w różne formy wolontariatu. Mogą to być zajęcia z dziećmi przebywającymi w domach dziecka, pomoc w odrabianiu lekcji w świetlicach czy też odwiedzanie dzieci w hospicjach.

1.9. OSIĄGNIĘCIA, EFEKTY

Altruistyczne wyjście naprzeciw drugiemu człowiekowi wyrywa człowieka ze zbytniej koncentracji na własnych problemach, które są częstą przyczyną smutku, zniechęcenia i depresji. Świadcząc bezinteresownie dobro bliźnim, człowiek zjednuje sobie przyjaciół, buduje pozytywne i harmonijne więzi międzyludzkie.

1.10. ZAGROŻENIA

Nie zawsze młody człowiek uświadamia sobie istotę postawy altruistycznej. Istnieje zagrożenie zatracenia się w postawie altruistycznej. Taki człowiek obwinia siebie za wszelkie zło wokół siebie i czuje się powołany do jego naprawy. Problemy innych przedkłada nad swoje obowiązki i prawa.

Zagrożeniem dla zdrowej postawy altruistycznej jest postawa konformizmu, gdy człowiek zgadza się bezkrytycznie z zasadami i normami dla własnej wygody, nie angażuje się w pomoc drugiemu. W imię utrzymania własnego stanu posiadania (stanowiska, dóbr materialnych, sławy, dobrego imienia) rezygnuje z uczciwości, szczerości i prawdy, podporządkowuje swoje myślenie i działania tym, od których zależy jego stanowisko.

Takie postępowanie sprzyja wykształceniu się postawy egoistycznej - kierowanie się tylko własnym dobrem. Kolejnymi zagrożeniami są: postawa uniku - wycofywania się od odpowiedzialności oraz działania na rzecz innych z lęku, by się nie narazić na ewentualne trudności. Skutkiem takich zachowań jest otępienie, brak przyjęcia konkretnego stanowiska oraz zobojętnienie na sprawy drugiego człowieka.

II. WYBRANA LITERATURA Z KOMENTARZEM

ZDĄŻYĆ PRZED PANEM BOGIEM

W szpitalu dają spuchniętym z głodu dzieciom po pół jajka w proszku i po pastylce cebionu dziennie – to już dzielą lekarze, bo nie można narażać salowej, która też jest spuchnięta, na mękę dzielenia. (Tylko biały personel szpitalny ma przydział żywności: po pół litra zupy i sześć deka chleba na osobę. Na spe-

cjalnym zebraniu postanowiono zrezygnować z dwustu gramów zupy i dwóch deka chleba i podzielić to wśród palaczy i salowych. W ten sposób wszyscy mieli jednakowo: po trzysta gramów zupy i cztery deka chleba na osobę).

↑ H. Krall, *Zdążyć przed Panem Bogiem*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2020, s. 27-28.

KOMENTARZ

Marek Edelman był zastępcą komendanta Żydowskiej Organizacji Bojowej, potem pracował jako kardiochirurg, zdobywając międzynarodowy rozgłos. Pomysł napisania książki zrodził się po rozmowie, jaką Hanna Krall przeprowadziła z Edelmanem, na temat likwidacji getta warszawskiego i powstania w 1943 roku.

Realia wojny, okupacji, ekstremalnych zdarzeń są bardzo trudne, wręcz niewyobrażalne. Niemniej, jak pokazuje powyższa scena nawet w takich okolicznościach człowieka stać na akty altruizmu. Lekarze nie musieli decydować się na taki akt rezygnacji ze swoich racji żywieniowych w geście solidarności z rodakami, a jednak tak uczynili. Jest to bardzo dobry przykład postawy altruistycznej, kiedy robi się coś dla ludzi zupełnie bezinteresownie, czasem nawet ze stratą dla nas samych. Takie postawy świadczą o naszym człowieczeństwie, co tak naprawdę znaczy być człowiekiem – pełnym empatii, wrażliwości, nadziei.

III. NAUCZANIE

3.1. SUGESTIE FILOZOFICZNE

Altruizm jako troska o dobro drugiego człowieka – uznawany jeszcze do niedawna za mało realny postulat moralny – wydaje się dzisiaj wręcz koniecznym wymogiem normalnego funkcjonowania jednostki i grup ludzkich we współczesnym świecie. Chociaż poglądy na przełomie wieków były różne.

O altruizmie, czy szeroko pojętej życzliwości, zwróceniu uwagi na drugiego człowieka pisał już w starożytności Arystoteles: „Życzliwość jest umiarem pomiędzy pochlebstwem i nienawiścią, a dotyczy czynów i słów. Bo pochlebcą jest ten, kto przypisuje komuś więcej zalet, niż się godzi i niż jest w rzeczywistości. A nienawistny jest wrogo usposobiony do bliźniego i ujmuje mu zalet. A zatem żadnego z nich naprawdę nie można pochwalić, a życzliwy znajduje się pośrodku pomiędzy nimi, bo ani więcej nie doda, niż jest, ani nie pochwala tego, co nie zasługuje na to, ani odwrotnie, niczego nie pomniejsza, ani w żadnych okolicznościach nie będzie się sprzeciwiał wbrew przekonaniu. Taki więc jest człowiek życzliwy”[1].

1 Arystoteles, *Etyka wielka*, w: tegoż, *Dzieła wszystkie*, t. 5, tłum. W. Wróblewski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000, s. 337.

Innego zdania był z kolei Thomas Hobbes, który „występował przeciw tradycyjnej od Arystotelesa tezie, że człowiek jest istotą społeczną. Przeciwnie, z natury i instynktu każdy jest egoistą; jedynym celem jest zachowanie samego siebie, jedynym dobrem własne dobro”[2].

3.2. SUGESTIE DYDAKTYCZNE I PEDAGOGICZNE

W gronie podstawowych wartości, jakie koniecznie powinny pojawić się w procesie wychowania, na szczególną uwagę zasługują m.in. takie, jak: odpowiedzialność, wolność, sprawiedliwość i właśnie altruizm. Jest on jedną z nieocenionych wartości, które bezwzględnie warto wpajać wychowankom. To bardzo ważne, aby uświadamiać młodzieży potrzebę okazywania innym troski. A przede wszystkim zwracać uwagę na bezinteresowność tego typu aktów.

„Altruistą bywa nie tylko ten, kto ma do zaoferowania komuś coś nader wymiernego, jak pieniądze i różnego rodzaju rzeczy do własnego użytku lub wykonania użytecznych czynności kosztem utraty własnej energii, zdrowia i czasu. Przyjmuje się tu, iż na miano altruisty zasługuje również człowiek, który nie szczędzi innym swej akceptacji, życzliwości, wyrozumiałości; jest zarazem wrażliwym na krzywdę ludzką i nie zamyka się przed ludźmi, lecz przeciwnie wychodzi im naprzeciw i stanowi dla nich silne oparcie moralne; z łatwością przynosi im pociechę i ukojenie, jest siewcą pogody ducha i źródłem wiary w godność i wielkość człowieka; interesuje się sprawami innych ludzi i jest gotowy ich wysłuchać”[3].

3.3. SUGESTIE PSYCHOLOGICZNE

Jedni ludzie potrafią być bardzo pomocni, potrafią odczuwać emocje i potrzeby innych, są zdolni do altruizmu, a drudzy z kolei jeszcze sami przyczynią się do nieszczęścia innego człowieka. Czemu tak się dzieje, skoro mamy tak samo zbudowane mózgi i potrafimy odczuwać wszystkie emocje?

W dużym stopniu odpowiedzialni za takie zachowania są rodzice, także szkoła. Młody człowiek potrzebuje właściwych wzorców. Gdy nie dostarcza ich najbliższe środowisko, wówczas nie ma szans na zrodzenie się odruchów altruistycznych. Umiejętność współodczuwania to pierwszy krok do altruizmu.

Bogdan Wojciszke, psycholog społeczny, przytacza teorię altruizmu wzajemnego zaproponowaną przez Roberta Triversa. „Zakłada ona, iż pomaganie innym osobnikom własnego gatunku jest korzystne dla pomagającego, o ile

2 W. Tatarkiewicz, *Historia filozofii*, t. 2, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005, s. 77.
3 M. Łobocki, *Altruizm jako troska o dobro innych ludzi*, „Dydaktyka Literatury”, t. 16, wyd. Lubuskie Towarzystwo Naukowe, Zielona Góra 1996, s. 43-52.

jest odwzajemniane. Dzięki temu osobnik pomagający dysponuje zwiększonymi zasobami «pożyczonymi» od innych. Pomaganie odwzajemniane jest powszechnie w ludzkich społecznościach"[4].

Zasadę wzajemności obserwuje się począwszy od zachowania społeczeństw, przez łowców-zbieraczy przy podziale zdobyczy, po kooperację w strukturach kapitalistycznych przedsiębiorstw. Według autora można przyjąć, że teoria altruizmu wzajemnego jest uwarunkowana po części genetycznie, po części zaś przez normy kulturowe[5].

IV. NAUCZANIE RELIGIJNE

4.1. TEOLOG

Pytania o to, czy ludzka natura jest dobra czy zła, skoncentrowana na sobie czy otwarta na innych, altruistyczna czy egoistyczna, były przedmiotem dociekań i dyskusji od najwcześniejszych czasów (Arystoteles, Platon, Epikur, Sokrates). Natura ludzka jest dobra, bo została stworzona przez Boga, jednak pozostaje skażona po grzechu pierworodnym. Wszystkie większe religie wskazują, że egoizm jest przyczyną wszelkiego zła na świecie. Największymi cnotami w chrześcijaństwie są tzw. cnoty teologalne. Największą z nich jest miłość (1 Kor 13,13). Religia miałaby, poprzez swoją naukę i głoszone poglądy, sprawiać, że osoby

4 B. Wojciszke, *Człowiek wśród ludzi. Zarys psychologii społecznej. Wykłady z psychologii*, t. 8, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2006, s. 328.

5 Zob. tamże.

wierzące stawałyby się bardziej odpowiedzialne za innych ludzi, bardziej chętne do pomocy i ponoszenia ofiar.

4.2. NAUCZANIE PAPIESKIE

Aby dzielić życie z ludźmi i wielkodusznie dać siebie, musimy także uznać, że każda osoba jest godna naszego poświęcenia. Nie ze względu na wygląd fizyczny, zdolności, język, mentalność albo ze względu na przyjemność, jaką może nam sprawić, ale dlatego, że jest dziełem Boga, Jego stworzeniem. On ją stworzył na swój obraz i w jakieś mierze jest ona odbiciem Jego chwały.

↑ EG 274.

Naśladowanie Jezusa nie oznacza uczestnictwa w pochodzie triumfalnym! Oznacza udział w Jego miłości miłosiernej, włączenie się w Jego wielkie dzieło miłosierdzia dla każdego człowieka i dla wszystkich ludzi. Dziełem Jezusa jest właśnie dzieło miłosierdzia, przebaczenia, miłości! A to powszechne przebaczenie, to miłosierdzie idzie przez krzyż.

↑ Franciszek, *Cierpliwie i wytrwale zabiegamy o pokój. Rozważanie Ojca Świętego przed modlitwą „Anioł Pański"*, 8.09.2013, w: *Co Franciszek myśli o…?*, Wydawnictwo WAM -Księża Jezuici, Kraków 2014, s. 120.

4.3. PISMO ŚWIĘTE

Nikt zaś z nas nie żyje dla siebie i nikt nie umiera dla siebie: jeżeli bowiem żyjemy, żyjemy dla Pana; jeżeli zaś umieramy, umieramy dla Pana. I w życiu więc i w śmierci należymy do Pana.

↑ Rz 14,7-8; por. Pwt 5,17; Hi 12,10.

4.4. KATECHIZM KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO

Przez dobro wspólne należy rozumieć „sumę warunków życia społecznego, jakie bądź zrzeszeniom, bądź poszczególnym członkom społeczeństwa pozwalają osiągnąć pełniej i łatwiej własną doskonałość". [Sobór Watykański II, konst. *Gaudium et spes*, 26: por. 74]. Dobro wspólne odnosi się do życia wszystkich. Od każdego domaga się roztropności, a szczególnie od tych, którym zostało powierzone sprawowanie władzy. Obejmuje *trzy istotne elementy*.

Po pierwsze, zakłada *poszanowanie osoby* jako takiej. W imię dobra wspólnego władze publiczne są zobowiązane do poszanowania podstawowych i niezbywalnych praw osoby ludzkiej. Społeczność powinna umożliwić każdemu ze swych członków urzeczywistnienie swego powołania. W szczególności dobro wspólne polega na korzystaniu ze swobód naturalnych niezbędnych do roz-

woju powołania ludzkiego; są nimi: „prawo... do postępowania według słusznej normy własnego sumienia, do ochrony życia prywatnego oraz do sprawiedliwej wolności, także w dziedzinie religijnej" [Sobór Watykański II, konst. *Gaudium et spes*, 26].

Po drugie, dobro wspólne domaga się *dobrobytu społecznego* i *rozwoju społeczności*. Rozwój jest syntezą wszystkich obowiązków społecznych. Z pewnością do władzy należy rozstrzyganie – w imię dobra wspólnego – między różnymi partykularnymi interesami. Powinna ona jednak zapewnić każdemu to, czego potrzebuje on do prowadzenia życia prawdziwie ludzkiego: wyżywienie, odzież, opiekę zdrowotną, pracę, wychowanie i kulturę, odpowiednią informację, prawo do założenia rodziny itd. [Por. tamże].

Dobro wspólne stanowi wreszcie *pokój*, czyli trwałość i *bezpieczeństwo* sprawiedliwego porządku. Tak więc wymaga ono, by władza przy użyciu godziwych środków zapewniała *bezpieczeństwo* społeczności i jej członkom. Stanowi podstawę prawa do słusznej obrony osobistej i zbiorowej.

↑ KKK 1906-1909; por. 2261; 2262.

V. LITERATURA

Aronson E., Aronson J., *Człowiek - istota społeczna*, tłum. J. Radzicki, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2011.

Arystoteles, *Etyka wielka*, w: tegoż, *Dzieła wszystkie*, t. 5, tłum. W. Wróblewski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000, s. 301-383.

Benedykt XVI, *Ewangelia daru i bezinteresowności*, Watykan, 19.05.2012, [online:] https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/benedykt_xvi/przemowienia/laikat_19052012.html [dostęp: 16.05.2022].

Fedeli M., *Temperamenty. Charaktery. Osobowości. Profil medyczny i psychologiczny*, tłum. P. Graczykowski, K. Trojan, Wydawnictwo WAM, Kraków 2003.

Franciszek, *Cierpliwie i wytrwale zabiegamy o pokój. Rozważanie Ojca Świętego przed modlitwą „Anioł Pański"*, 8.09.2013, w: *Co Franciszek myśli o...?*, Wydawnictwo WAM -Księża Jezuici, Kraków 2014, s. 120.

Jan Paweł II, *Bądźcie poszukiwaczami, świadkami i głosicielami prawdy Chrystusa. List do młodzieży Rzymu*, 8.09.1997, w: tegoż, *Dzieła zebrane*, t. 3, *Listy*, red. P. Ptasznik, Wydawnictwo M, Kraków 2007, s. 443-446.

Franciszek, *Adhortacja „Evangelii gaudium". O głoszeniu Ewangelii w dzisiejszym świecie*, Wydawnictwo M, Kraków 2013.

Jarosz M., *Interpersonalne uwarunkowania religijności*, wyd. TN KUL, Lublin 2003.

Krall H., *Zdążyć przed Panem Bogiem*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2020.

Łobocki M., *Altruizm jako troska o dobro innych ludzi*, „Dydaktyka Literatury", t. 16, wyd. Lubuskie Towarzystwo Naukowe, Zielona Góra 1996, s. 43-52.

Śliwak J., *Osobowość altruistyczna. Osobowościowe korelaty altruizmu. Psychologiczne badania empiryczne*, wyd. RW KUL, Lublin 2001.

Tatarkiewicz W., *Historia filozofii*, t. 2, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005.

Tillmann K.J., *Teorie socjalizacji. Społeczność, instytucja, upodmiotowienie*, tłum. G. Bluszcz, B. Miracki, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005.

Wojciszke B., *Człowiek wśród ludzi. Zarys psychologii społecznej. Wykłady z psychologii,* t. 8, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2006.

Wojtyła K., *Osoba i czyn oraz inne studia antropologiczne*, wyd. TN KUL, Lublin 2019.

7. WARTOŚĆ RODZINY

I. PROSPEKT WARTOŚCI

Z zachowań naszych krewnych czerpiemy wzorce, którymi potem kierujemy się w dorosłym życiu. Najważniejsze jest jednak to, że rodzina kocha nas bezinteresownie i akceptuje takimi, jakimi jesteśmy. To najcenniejszy kapitał, najwyższa wartość, szalenie ważna dla rozwoju młodego człowieka w czasie jego dojrzewania i wchodzenia w dorosłość. Bezwarunkowa akceptacja wzmacnia bowiem poczucie wartości i pozytywne myślenie o samym sobie.

1.1. CEL OGÓLNY
Rozwój społeczny.

1.2. CEL SZCZEGÓŁOWY
Umiejętność funkcjonowania w środowisku rodzinnym.

1.3. CEL WYCHOWAWCZY
Kształtowanie prawidłowych relacji rodzinnych.

1.4. PROPONOWANE TEMATY

- Etos rodziny polskiej.
- Jakie są zadania rodziny?
- Kształtowanie cywilizacji miłości w rodzinie.

1.5. ZADANIA DLA UCZNIA, SAMOWYCHOWANIE

→ *NORMY*

- Osoba otrzymuje siebie i swoje człowieczeństwo od Boga.
- Osoba rozpoznaje swoją tożsamość w bezinteresownym darze z siebie.
- „Małżeństwo i rodzina stanowią jedno z najcenniejszych dóbr ludzkości”[1].

→ *ZASADY*

- W rodzinie uczę się doskonalić swoje człowieczeństwo.
- Kształtuję w sobie postawę służby i ofiarności.
- Przyczyniam się do nieustannego rozwoju miłości w mojej rodzinie.

1.6. ZADANIA DLA RODZICÓW

→ *NORMY*

- Rodzina jest wspólnotą życia i miłości.
- W rodzinie zachodzi wymiana wychowawcza między pokoleniami.
- Potomkowie są darem dla rodziców.

→ *ZASADY*

- Jestem odpowiedzialny za przekazywanie miłości w mojej rodzinie.
- Nieustanne „dawanie i przyjmowanie” buduje i ożywia relacje w rodzinie.
- Troszczę się o prawidłowy rozwój swoich podopiecznych.

1.7. ZADANIA DLA SZKOŁY, WYCHOWAWCY

→ *NORMY*

- Miłość jest podstawowym powołaniem człowieka.
- W rodzinie dokonuje się socjalizacja osoby – rodzina uczy budowania relacji.
- „Przyszłość ludzkości idzie poprzez rodzinę”[2].

→ *ZASADY*

- Pomagam młodym osobom w rozpoznaniu ich powołania.
- Współpracuję z rodzicami w przygotowaniu ucznia do funkcjonowania w różnych społecznościach.
- Zachęcam do udzielania pomocy osobom pozbawionym rodziny.

---

1 FC 1.
2 Tamże, 86.

1.8. SPOSÓB REALIZACJI

Zapraszamy na lekcję wychowawczą małżeństwo. Małżonkowie przedstawiają świadectwa dotyczące życia rodzinnego. Ukazują zasady życia małżeńskiego, wyjaśniają, jakie cechy należy już teraz kształcić w sobie, by być zdolnym w przyszłości założyć rodzinę. Spotkanie to będzie omawiane wspólnie z uczniami na następnej lekcji wychowawczej.

1.9. OSIĄGNIĘCIA, EFEKTY

Młody człowiek rozeznaje w rodzinie swoje powołanie życiowe. Uczy się miłości, braterskich relacji i ofiarności względem drugiej osoby. We wspólnocie osób, jaką jest rodzina rozwija swoje człowieczeństwo oraz przyczynia się do rozwoju innych członków rodziny. W rodzinie poznaje i przeżywa cywilizację miłości.

1.10. ZAGROŻENIA

Istnieje zagrożenie, że młody człowiek nie będzie brał udziału w życiu rodzinnym. Relacje rodzinne będą go interesowały o tyle, o ile będzie czerpał z nich korzyść. W jego postawie wobec rodziny może zacząć dominować egoizm i brak szacunku wobec rodziców i rodzeństwa. Brak porozumienia z rodzicami może doprowadzić go do alienacji i zerwania więzi rodzinnych.

II. WYBRANA LITERATURA Z KOMENTARZEM

NADBEREZYŃCY

Stutysięczne rzesze płynęły miastem, zwiastując swoim i ciemiężcom, że oto po stu dwudziestu latach rusyfikacji, zakazaniu nauki w języku ojczystym, zamykaniu kościołów, chrzczeniu dzieci z mieszanych małżeństw w cerkwi, zachęcaniu do przejścia na prawosławie nagrodą służby rządowej, nadziale ziemi i innych sposobach jeszcze i w kraju dalekich kresów Rzeczpospolitej wielka siła narodu polskiego pozostaje, narodu, w którym jakkolwiek już zatraciła się częściowo mowa przodków, jednak trzyma się świadomość swej odrębności, płonie wiara żarliwa, wiąże go zdumiewająca solidarność i miłość braterska i mieszka w nim duch.

↑ F. Czarnyszewicz, *Nadberezyńcy*, wyd. Arcana, Kraków 2017, s. 97.

KOMENTARZ

Florian Czarnyszewicz, pośród wielu omawianych kwestii, poruszył również zagadnienie głębokiego poczucia wspólnoty i tożsamości. To pojęcie bardzo istotne i aktualne również w naszych czasach. Często bowiem społeczeństwom brak jest wspólnotowości. Polityczne podziały niejednokrotnie oddziałują na wychowanie młodego pokolenia, gdyż są czasami bardzo głębokie i trwałe.

Tytułowi mieszkańcy znad Berezyny pomimo trudności (jarzma rosyjskiego) trwali w nadziei, trwali we wspólnocie i nie zatracili ani tradycji, ani tożsamości, ani przynależności do swojego rodzinnego miejsca.

Autor ukazuje, jak w rodzinie można pielęgnować wartości. To rodzina jest pierwszym miejscem, wspólnotą, do której należy młody człowiek. To w tym środowisku rodzinnym, uczymy się kontaktu ze światem i budujemy charakter.

III. NAUCZANIE

3.1. SUGESTIE FILOZOFICZNE

Wielu filozofów wychodziło z założenia, że przestrzeń prywatna, zwłaszcza rodzina jest wolna od relacji władzy. Niemniej przestrzeń publiczna przenika przez przestrzeń rodziny i są one od siebie zależne. Dom rodzinny nie jest tylko miejscem wytchnienia i odpoczynku, jakie człowiek znajduje po uczestnictwie w sferze publicznej.

„Tylko rodzina przez szczególny wgląd w psychikę swych członków, przez długoletnie wspólne przeżywanie, przez wyznawane wspólnie ideały, wspólne przeżycia religijne i obyczajowe jest władna pokierować skutecznie

właściwym rozwojem człowieka. Dlatego polityka państw i Kościoła wobec rodziny staje się obecnie coraz bardziej dostrzegalną formą pracy społecznej i formą zapewnienia dobra społecznego. I przeciwnie, rozbijanie małżeństw, rozwody, ingerowanie państwa w wychowanie w rodzinie stanowi podstawę destrukcji społecznego ładu i, w konsekwencji, instrumentalizowanie człowieka”[3].

3.2. SUGESTIE DYDAKTYCZNE I PEDAGOGICZNE

Dla zdrowego rozwoju i budowania relacji potrzebna jest zdrowa moralnie i silna rodzina. To w niej każdego dnia młodzież rozwija umiejętności komunikacji, wyrażania swoich uczuć i emocji, tworzenia więzi miłości, budowania sfery duchowej.

„Poszukując «sił» tkwiących w rodzinie, które w sposób naturalny integrują rodzinę, wzmacniając więź między domownikami, należałoby dostrzegać je w takich właściwościach i specyficznych cechach każdego domu z osobna, jak: bliskość (w znaczeniu biologicznym i aksjologicznym), intymność, poczucie bezpieczeństwa, zadomowienie, zakorzenienie, transmisja wartości kultury, możliwość codziennych spotkań, komunikowanie się. Przebywanie i wtapianie się w przestrzeń domu rodzinnego, codzienne uczestniczenie w życiu, funkcjonowaniu rodziny, stała w nim obecność fizyczna i duchowa prowadzi do zadomowienia oraz zakorzenienia”[4].

3.3. SUGESTIE PSYCHOLOGICZNE

Jak już zostało wielokrotnie podkreślone, rodzina jest podstawową komórką społeczną. Występuje ona we wszystkich społeczeństwach i epokach. Rodziny nie stworzyła żadna instytucja czy prawo. Wspólnota rodziny była i zawsze będzie potrzebna. Stąd płynie jej wielka wartość. Poczucie wspólnoty i strach przed samotnością są pierwotne i bardzo silne. „Każdy, kto albo nie potrafi żyć we wspólnocie, albo jest tak samowystarczalny, że jej nie potrzebuje, i dlatego nie uczestniczy w życiu społeczności, jest albo zwierzęciem, albo bogiem”[5].

---

3 M.A. Krąpiec, *Rodzina*, w: *Powszechna encyklopedia filozofii*, [online:] http://www.ptta.pl/pef/pdf/r/rodzina.pdf [dostęp: 28.03.2022].

4 K.J. Izdebska, *Rodzina*, w: *Encyklopedia aksjologii pedagogicznej*, red. K. Chałas, A. Maj, Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne, Radom 2016, s. 963.

5 E. Aronson, *Człowiek istota społeczna*, tłum. J. Radzicki, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1995, s. 14.

IV. NAUCZANIE RELIGIJNE

4.1. TEOLOG

W *Liście do Rodzin* Jan Paweł II pisze: „pośród wielu dróg (jaką idzie w swoim życiu człowiek) rodzina jest drogą pierwszą i z wielu względów najważniejszą. Jest drogą powszechną, pozostając za każdym razem drogą szczególną, jedyną i niepowtarzalną, jak niepowtarzalny jest każdy człowiek. Rodzina jest tą drogą, od której nie może się on odłączyć. Wszak normalnie każdy z nas w rodzinie przychodzi na świat, można więc powiedzieć, że rodzinie zawdzięcza sam fakt bycia człowiekiem. A jeśli w tym przyjściu na świat oraz we wchodzeniu w świat człowiekowi brakuje rodziny to jest to zawsze wyłom i brak nad wyraz niepokojący i bolesny, który potem ciąży nad całym życiem”[6].

Papież mocno podkreślał, jak człowiek bez rodziny jest osamotniony. Rodzina chrześcijańska to wspólnota wiary, nadziei i miłości. Nazywana jest Kościołem domowym. W katolickiej nauce społecznej podstawą rodziny jest małżeństwo, rozumiane jako związek kobiety i mężczyzny. Współczesny świat niesie jednak wiele zagrożeń dla wspólnoty jaką tworzy rodzina. Zagrożenia te uderzają w jej filary, fundamenty. Do charakterystycznych cech małżeństwa bowiem należą: wyłączność, nierozerwalność i jedność.

6 LdR 2.

4.2. NAUCZANIE PAPIESKIE

W wychowaniu bowiem chodzi o to, ażeby człowiek stawał się coraz bardziej człowiekiem – o to, ażeby coraz bardziej „był", a nie tylko więcej „miał" – aby więc poprzez wszystko, co „ma", co „posiada", umiał bardziej i pełniej być człowiekiem – to znaczy, ażeby również umiał bardziej „być" nie tylko „z drugim", ale także i „dla drugich".

↑ Jan Paweł II, *W imię przyszłości kultury. Przemówienie w UNESCO*, Paryż, 2.06.1980, w: tegoż, *Wiara i kultura. Dokumenty, przemówienia, homilie*, wybór tekstów i oprac. red. M. Radwan, S. Wylężek, T. Gorzkuła, wyd. Polski Instytut Kultury Chrześcijańskiej. Fundacja Jana Pawła II–RedakcjaWydawnictw KUL, Rzym–Lublin 1988, s. 64.

Dialog nie rodzi się z taktyki czy z wyrachowania, ale jest działaniem mającym swe uzasadnienie, wymogi, godność: wypływa z głębokiego szacunku dla tego wszystkiego, co w każdym człowieku „zdziałał ten Duch, który «tchnie tam, gdzie chce»". Kościół zamierza przezeń odkrywać „ziarna Słowa", „promień owej Prawdy, która oświeca wszystkich ludzi", ziarna i promienie, które znajdują się w poszczególnych osobach i w tradycjach religijnych ludzkości. Dialog opiera się na nadziei i miłości i przyniesie owoce w Duchu Świętym.

↑ DD 14.

4.3. PISMO ŚWIĘTE

Strzeżcie się fałszywych proroków, którzy przychodzą do was w owczej skórze, a wewnątrz są drapieżnymi wilkami. Poznacie ich po ich owocach. Czy zbiera się winogrona z ciernia albo z ostu figi? Tak każde dobre drzewo wydaje dobre owoce, a złe drzewo wydaje złe owoce. Nie może dobre drzewo wydać złych owoców ani złe drzewo wydać dobrych owoców. Każde drzewo, które nie wydaje dobrego owocu, będzie wycięte i w ogień wrzucone. A więc: poznacie ich po ich owocach.

↑ Mt 7,15-20.

4.4. KATECHIZM KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO

Rodzina jest podstawową komórką życia społecznego. Jest naturalną społecznością, w której mężczyzna i kobieta są wezwani do daru z siebie w miłości i do przekazywania życia. Autorytet, stałość i życie w związkach rodzinnych stanowią podstawy wolności, bezpieczeństwa i braterstwa w społeczeństwie. Rodzina jest wspólnotą, w której od dzieciństwa można nauczyć się wartości moralnych, zacząć czcić Boga i dobrze używać wolności. Życie rodzinne jest wprowadzeniem do życia społecznego.

↑ KKK 2207.

V. LITERATURA

Aronson E., *Człowiek istota społeczna*, tłum. J. Radzicki, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1995.

Czarnyszewicz F., *Nadberezyńcy*, wyd. Arcana, Kraków 2017.

Czynniki dezintegracji współczesnej rodziny polskiej. Studium socjologiczne, red. W. Majkowski, Wydawnictwo Księży Sercanów, Kraków 1997.

Franciszek, *Adhortacja „Evangelii gaudium". O głoszeniu Ewangelii w dzisiejszym świecie*, Wydawnictwo M, Kraków 2013.

Franciszek, *Przy rodzinnym stole. Audiencja generalna*, Watykan, 11.11.2015, [online:] http://www.vatican.va/content/francesco/pl/audiences/2015/documents/papa-francesco_20151111_udienza-generale.html [dostęp: 16.05.2022].

Izdebska K.J., *Rodzina*, w: *Encyklopedia aksjologii pedagogicznej*, red. K. Chałas, A. Maj, Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne, Radom 2016, s. 957-965.

Jan Paweł II, *Adhortacja Familiaris consortio*, w: tegoż, *Adhortacje apostolskie Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 1, red. M. Romanek, wyd. Znak, Kraków 2006, s. 91-216.

Jan Paweł II, *List apostolski Dies Domini do biskupów, kapłanów i wiernych o świętowaniu niedzieli*, w: tegoż, *Dzieła zebrane,* t. 3, *Listy,* red. P. Ptasznik, Wydawnictwo M, Kraków 2007, s. 450-487.

Jan Paweł II, *List Gratissimam sane do rodzin*, w: tegoż, *Dzieła zebrane,* t. 3, *Listy*, red. P. Ptasznik, Wydawnictwo M, Kraków 2007, s. 358-399.

Jan Paweł II, *List z okazji 700-lecia Sanktuarium Świętego Domu w Loretto*, Watykan, 15.08.1993, w: tegoż, *Dzieła zebrane,* t. 3, *Listy*, red. P. Ptasznik, Wydawnictwo M, Kraków 2007, s. 349-354.

Jan Paweł II, *W imię przyszłości kultury. Przemówienie w UNESCO*, Paryż, 2.06.1980, w: tegoż, W*iara i kultura. Dokumenty, przemówienia, homilie*, wybór tekstów i oprac. red. M. Radwan, S. Wylężek, T. Gorzkuła, wyd. Polski Instytut Kultury Chrześcijańskiej. Fundacja Jana Pawła II–RedakcjaWydawnictw KUL, Rzym–Lublin 1988, s. 64.

Kawula S., Bragiel J., Janke A., *Pedagogika rodziny*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2000.

Kawula S., *Kształty rodziny współczesnej. Szkice familiologiczne*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2005.

Krąpiec M.A., *Rodzina*, w: *Powszechna encyklopedia filozofii*, [online:] http://www.ptta.pl/pef/pdf/r/rodzina.pdf [dostęp: 28.03.2022].

Opieka i wychowanie w rodzinie, red. C. Kępski, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2003.

Pedagogika rodziny na progu XXI wieku. Rozwój, przedmiot, obszary refleksji i badań, red. A. Janke, Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń 2004.

Pokolenie wygranych? Dzieci i młodzież w procesie transformacji społeczno-gospodarczej i politycznej Polski, red. J. Sztumski, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2001.

Polska młodzież – zaburzenia, zagrożenia w aktualnej rzeczywistości społecznej, red. T. Sołtysik, M. Karwowska, wyd. Akademia Bydgoska im. Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2001.

Rodzina fundamentem społeczeństwa, narodu i państwa, red. S. Kowolik, wyd. Fundacja Krzewienia Katolickiej Nauki Społecznej, Tarnowskie Góry 2004.

8. WARTOŚĆ RELACJI BRATERSKIEJ

I. PROSPEKT WARTOŚCI

Podstawą dobrych i rokujących na przyszłość relacji braterskich jest szacunek. Adolescenci biorą przykład z rodziców, dziadków i starszego rodzeństwa. Z pewnością w rodzinie, w której panuje spokój, kontakty między rodzeństwem są poprawne. Bracia i siostry wiedzą, że mogą na siebie liczyć, nie okłamują się, chętnie wracają do domu i wspólnie spędzają wolny czas.

1.1. CEL OGÓLNY

Rozwój duchowy.

1.2. CEL SZCZEGÓŁOWY

Umiejętność porozumiewania się z rodzeństwem.

1.3. CEL WYCHOWAWCZY

Umiejętność budowania trwałych relacji.

1.4. PROPONOWANE TEMATY

- Co zawdzięczam swojemu rodzeństwu?
- Różnica pomiędzy braterstwem a przyjaźnią.
- Poznaję swoją godność poprzez dialog z drugim człowiekiem.

1.5. ZADANIA DLA UCZNIA, SAMOWYCHOWANIE

→ *NORMY*

- Każdego członka rodziny traktuj tak, jak ty chciałbyś być traktowany[1].
- Wspólne działanie rozwija osobowość.
- Najwyższą formą miłości jest poświęcenie własnego życia za innych[2].
- Każdy ma jednakową godność i wartość.

→ *ZASADY*

- Mam dobre relacje z rodzeństwem.
- W sytuacjach kryzysowych pomagam rodzeństwu.
- Chętnie uczestniczę w spotkaniach rodzinnych.

1.6. ZADANIA DLA RODZICÓW

→ *NORMY*

- Dziecko jest darem dla całej rodziny.
- Godność człowieka jest dobrem.
- Przemoc nie jest metodą wychowawczą.

→ *ZASADY*

- Traktuję z miłością wszystkie dzieci.
- Znam wartość dużej rodziny.
- Pilnuję, aby w moim domu nie dochodziło do przemocy.

---

1 „Prawa dziecka związane są z godnością, a ich źródłem jest obiektywna wartość bytu ludzkiego. Jedną z dróg poszanowania godności dziecka jest wychowanie podmiotowe w rodzinie, które ma mu służyć. Oznacza ono uznanie dziecka jako osoby autonomicznej, obdarzonej z natury godnością i wolnością, odpowiedzialnej za swoje czyny". J. Izdebska, *Rodzina*, w: *Encyklopedia aksjologii pedagogicznej*, red. K. Chałas, A. Maj, Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne, Radom 2016, s. 962.

2 Relacja między rodzeństwem jest niepowtarzalna. Kształtuje ją zespół międzyosobowych wartości. W rodzinie nie dotyczy to wyłącznie braterstwa, ale również ojcostwa i macierzyństwa. Miłość buduje i ożywia każdą relację. Ludzie są zależni od siebie nawzajem. Miłość w rodzinie sprawia, że jest ona najważniejszą i wyjątkową wspólnotą, tak jak wyjątkowy jest każdy człowiek. Por. L. Dyczewski, *Więź między pokoleniami w rodzinie*, wyd. TN KUL, Lublin 2002, s. 86.

1.7. ZADANIA DLA SZKOŁY, WYCHOWAWCY

→ *NORMY*

- Każdy uczeń zasługuje na szacunek.
- Należy kształtować postawę wielkoduszności.
- Zawód nauczyciela wiąże się ze służbą na rzecz innych.

→ *ZASADY*

- Z życzliwością traktuję rodziny z dziećmi.
- Analizuję, jaki wpływ na uczniów ma ich rodzeństwo.
- Nie zostawiam wychowanka samego w obliczu problemów rodzinnych.

1.8. SPOSÓB REALIZACJI

Uczniowie wypowiadają się na temat swoich relacji braterskich. Jeśli nie są one dobre, zastanawiają się, dlaczego jest tak, a nie lepiej. Czy widzą jakieś możliwości poprawy tej sytuacji? Może nie umieją szczerze rozmawiać? Może nie umieją wysłuchać drugiej strony? Może czują się skrzywdzeni? Co mogą zmienić, aby stworzyć silną więź z bratem lub siostrą? Odpowiadają na pytanie, czy są w stanie zacząć zmiany od samych siebie?

1.9. OSIĄGNIĘCIA, EFEKTY

Młodzi ludzie są odpowiedzialni za swoje rodzeństwo. Otaczają je troską i życzliwością. Budują więzi oparte na szacunku, wzajemnym zrozumieniu i szczerości.

Rozumieją, że w tworzeniu wspólnoty domowej biorą udział wszyscy domownicy. Wspólnie rozwiązują konflikty. Umieją wsłuchać się w drugiego człowieka.

1.10. ZAGROŻENIA

Następuje rozluźnienie więzi braterskich. Młodzież często nie ma cierpliwości do młodszego rodzeństwa. Nie chce z nim przebywać. Brak poszanowania wartości braterstwa prowadzi do powstawania i szerzenia się przejawów przemocy w rodzinach. Niewłaściwe filmy i gry komputerowe propagują postawę lekceważenia wobec brata lub siostry. W skrajnych przypadkach uczniowie mogą nawet przenieść negatywne wzorce zachowania ze świata wirtualnego do życia codziennego. Istnieje również ryzyko polegające na usilnym poszukiwaniu akceptacji ze strony innej osoby i zatracenie własnej tożsamości.

II. LITERATURA WYBRANA Z KOMENTARZEM

MORALNOŚĆ PANI DULSKIEJ

Ty siebie nienawidzisz, a ja to siebie żałuję. Strasznie. Nie dzieje mi się nic złego... Mam ojca, mamcię, was, chodzę na pensję – jestem prosta, dbają o mnie, dają mi żelazo, nacierają wodą – uczę się wszystkiego, a przecież, przecież, Zbyszko, mnie się zdaje, że mi się dzieje jakaś krzywda – że mnie ktoś więzi, że mi ściśnięto gardło, że... Ja ci tego opowiedzieć nie mogę, ale...

↑ G. Zapolska, *Moralność pani Dulskiej*, Wydawnictwo Greg, Kraków 2009, s. 5.

KOMENTARZ

Gabriela Zapolska napisała *Moralność pani Dulskiej* w zaledwie kilkanaście dni w 1906 roku. Autorka krytykuje mieszczańską obłudę. W przypadku Dulskiej mamy do czynienia z antywartościami. Jej moralność jest tylko pozorna. Wielokrotnie wygłasza podniosłe tyrady, ale to tylko puste słowa. Własnym kodeksem moralnym usprawiedliwia nikczemność. Jest to system wartości na opak. Chociaż jest to zamożna rodzina, prawie wszyscy jej członkowie są nieszczęśliwi. Nie ma między nimi szczerych relacji, a jakiekolwiek próby nawiązania takich relacji są tłumione przez despotyczną matkę. Pod określeniem dulszczyzna kryją się: zanik wartości moralnych, chciwość, egoizm, obłuda, wrogie nastawienie do zmian, a nawet okrucieństwo.

Rozmowa Meli ze Zbyszkiem dotyczy atmosfery, jak panuje w ich domu. Niby wszystko jest w porządku, ale to tylko pozory. Pani Dulska nie uczy dzieci miłości, szacunku, prawdy, patriotyzmu. Ona wszystko robi na pokaz. Jest despotyczna. Nikt z domowników nie czuje się swobodnie. Brakuje prawdziwych

więzi między rodzicami i dziećmi, między rodzeństwem, między Dulską i jej mężem. Prawdopodobnie tytułowa bohaterka wyszła za mąż dla pieniędzy, a nie z miłości. Wszyscy domownicy żyją wspólnie, jednak są samotni. Mela zdaje sobie sprawę ze swojej sytuacji, ale nie jest w stanie nic zmienić. Zbyszka przeraża myśl, że będzie żył tak samo jak jego rodzice.

III. NAUCZANIE

3.1. SUGESTIE FILOZOFICZNE

Owidiusz w *Metamorfozach* napisał: „Widzę to, co najlepsze, pochwalam, a jednak idę za tym, co gorsze”[3]. Takie postępowanie często widać również w relacjach rodzinnych. Podejmowanie ważnych decyzji wielokrotnie związane jest z wewnętrznym rozdarciem człowieka, nawet jeśli decyzje te dotyczą najbliższych osób. Zdarza się, że człowiek postępuje źle, krzywdzi kogoś swoim postępowaniem, ale robi tak, bo jest to dla niego wygodniejsze.

Najbliższe otoczenie ma bezpośredni wpływ na rozwój człowieka. Dobrze, jeśli jest to wpływ pozytywny. „Środowisko wychowawcze stymuluje rozwój dziecka, dostarczając mu odpowiedniej wiedzy emocjonalnej i umożliwiając trening odpowiednich umiejętności emocjonalnych. Może to robić, organizując jego doświadczenia i dostarczając mu wzorców reagowania emocjonalnego oraz za pośrednictwem przekazu werbalnego”[4]. Do zjawisk patologicznych dochodzi, jeśli młodzież nie ma skąd czerpać właściwych wzorców.

Człowiek, mając już kilkanaście lat, może samodzielnie ocenić swoje relacje z rodzeństwem. Jeśli stwierdzi, że są one poprawne, czuje się szczęśliwy. Według Władysława Tatarkiewicza na odczuwanie szczęścia mają wpływ, oprócz posiadanych dóbr i ogólnego zadowolenia z życia, pozytywne wydarzenia i przeżycia[5]. Czerpać satysfakcję można m.in. z więzi braterskiej.

3.2. SUGESTIE DYDAKTYCZNE I PEDAGOGICZNE

Relacja między rodzeństwem jest jedną z silniejszych relacji międzyludzkich, ponieważ jest uwarunkowana naturalnie. W rodzinie dzieci muszą dzielić się miłością i zainteresowaniem rodziców. Po pojawieniu się kolejnego potomka

---

3 Łac. *video meliora proboque, deteriora sequor*. Owidiusz, *Przemiany*, [online:] https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/video-meliora-proboque-deteriora-sequor;3992719.html [dostęp: 9.02.2022].

4 A. Matczak, *Zarys psychologii rozwoju*, wyd. Żak, Warszawa 2003, s. 153.

5 Por. W. Tatarkiewicz, *O szczęściu*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005.

starsze rodzeństwo może czuć się odrzucone, ponieważ rodzice muszą w pierwszej kolejności zająć się maluchem.

Zarówno szkoła, jak i dom rodzinny powinny uczyć postępowania zgodnego z tzw. złotą regułą etyczną: „Nie czyń drugiemu, co tobie niemiłe”[6]. Można wówczas uniknąć wielu przykrych sytuacji, np. sprzeczek czy bijatyk. Nie można robić komuś krzywdy, ponieważ to zachowanie ma negatywny wpływ zarówno na osobę krzywdzoną, jak i na osobę krzywdzącą.

Rodzice starają się minimalizować konflikty między swoimi dziećmi. Jest to trudne i frustrujące, a do tego niemożliwe, ponieważ zatargów nie ma tylko tam, gdzie nie ma żadnej relacji. W niektórych rodzinach bardzo często dochodzi do kłótni między rodzeństwem, ale w obliczu niebezpieczeństwa bracia i siostry powinni wiedzieć, że mogą na siebie liczyć.

3.3. SUGESTIE PSYCHOLOGICZNE

Aby relacje międzyludzkie były dobre, potrzebny jest dialog. Umiejętność słuchania jest konieczna w procesie budowania relacji personalnych. Trzeba umieć mówić i słuchać. Jeśli nie ma się pozytywnej relacji z rozmówcą, trudno nakłonić

6 Zasadę tę można odnaleźć w dialogach konfucjańskich zawierających myśl Konfucjusza (551-479 p.n.e.). Pojawia się też w dziełach: Arystotelesa, Platona, Seneki, Izokratesa, Filona z Aleksandrii, Hillela i w Ewangelii Mateusza. *Dialogi konfucjańskie*, [online:] https://pl.wikipedia.org/wiki/Dialogi_konfucja%C5%84skie [dostęp: 9.02.2022].

go do swoich poglądów. Żeby słuchać efektywnie, trzeba skupić się na tym, co ktoś do nas mówi. Warto jednak podjąć ten trud i mieć dobre relacjez braćmi i siostrami.

Braterstwo nie dotyczy jedynie pokrewieństwa biologicznego. Można być silnie związanym emocjonalnie i mentalnie z kimś, z kim nie łączą nas więzy krwi. Mówi się wówczas o braterstwie duchowym. Takie relacje cechują się przyjaźnią, bliskością, koleżeństwem, jednością, solidarnością.

Nauka społeczna traktuje braterstwo jako zasadę społeczną ważną dla funkcjonowania ludzi. Liczne ruchy i organizacje społeczne działają na rzecz duchowego rozwoju ludzkości. Należy jednak zdać sobie sprawę, że przerysowane braterstwo, które jednakowo traktuje wszystkich, nikogo nie traktuje rzetelnie.

IV. NAUCZANIE RELIGIJNE

4.1. TEOLOG

Członkowie rodziny żyją pod jednym dachem, a często są dla siebie jak obcy ludzie. Nie ma między nimi życzliwych relacji. Czasem krzywdzą się świadomie, a czasem nawet nieświadomie. Może nawet robią coś w dobrej intencji, a wychodzi na odwrót. Zło to brak dobra. Jeżeli realizujemy wartości, to jesteśmy w kręgu dobra. Zło kusi, ale pozostaje złem. Cierpi osoba krzywdząca, krzywdzona i relacja z Bogiem.

Wielu członków rodzin jest ze sobą skonfliktowanych. Bliscy sobie ludzie czują się źle we własnym domu. Życiu rodzinnemu towarzyszą rozterki, niepokoje. Biblia również dostarcza wielu takich przykładów. Wystarczy spojrzeć chociażby na losy Maryi. Ówczesna obyczajowość i obowiązujące prawo stanowiły dla Niej przeszkodę w realizacji powołania.

Ludzie ochrzczeni, wyznawcy Chrystusa, bez wyjątku, są dziećmi jednego Ojca. Z tej ojcowskiej relacji wynika nasze braterstwo z innymi ludźmi. Wszyscy jesteśmy braćmi (por. Mt 23,8b). Jezus w tajemnicy wcielania stał się jednym z nas – człowiekiem. Poprzez wcielenie stał się także bratem, dzieląc z każdym człowiekiem ludzką naturę, trudny ludzki los. Tę świadomość braterstwa mieli pierwsi chrześcijanie, którzy trwali w braterskiej wspólnocie pierwszego Kościoła, dzielili się wszystkim, co mieli i oddawali swoje dobra innym współbraciom w Chrystusie (por. Dz 2,44-47).

4.2. NAUCZANIE PAPIESKIE

Szczególnie jednak uczymy się człowieka, obcując z ludźmi. Trzeba, ażeby młodość pozwalała wam „wzrastać w mądrości" przez to obcowanie. Jest to przecież czas, w którym nawiązują się nowe kontakty, koleżeństwa, przyjaźnie, w kręgu szerszym niż sama rodzina. [...] Błogosławione będzie to doświadczenie młodości, jeżeli stopniowo nauczycie się z niego owej zasadniczej prawdy o człowieku - o każdym człowieku i o sobie samym - prawdy, którą syntetyzuje znakomity tekst konstytucji *Gaudium et spes*: „człowiek, będąc jedynym na ziemi stworzeniem, którego Bóg chciał dla niego samego, nie może odnaleźć się w pełni inaczej, jak tylko poprzez bezinteresowny dar z siebie samego [KDK 24]".

↑ PS 14.

Starajcie się gorliwie o dobro drugiego człowieka, wiernie wypełniajcie przyjęte zobowiązania. Nie wahajcie się rezygnować z radością z niektórych waszych rozrywek, akceptujcie wielkodusznie konieczne ofiary, dawajcie świadectwo waszej wiernej miłości do Jezusa, głosząc Jego Ewangelię zwłaszcza wśród waszych rówieśników.

↑ Benedykt XVI, *Miłujcie się wzajemnie, tak jak Ja was umiłowałem. Orędzie na XXII Światowy Dzień Młodzieży*, Watykan, 27.01.2007, w: Jan Paweł II, Benedykt XVI, *Franciszek, Tryptyk o wierze*, wybór i oprac. S. Tasiemski, Wydawnictwo M, Kraków 2014, s. 141-142.

Bóg będzie nas sądził z miłości bliźniego, z tego, jak go kochaliśmy w naszych braciach, zwłaszcza najsłabszych i potrzebujących.

↑ Franciszek, *Audiencja generalna. „Życie uśpionych chrześcijan jest życiem smutnym"*, 24.04.2013, w: *Co Franciszek myśli o...?*, wybór i oprac. K. Pytlarz, Wydawnictwo WAM–Księża Jezuici, Kraków 2014, s. 104.

4.3. PISMO ŚWIĘTE

Przykazanie nowe daję wam, abyście się wzajemnie miłowali, tak jak Ja was umiłowałem; żebyście i wy tak się miłowali wzajemnie. Po tym wszyscy poznają, żeście uczniami moimi, jeśli będziecie się wzajemnie miłowali.

↑ J 13,34-35.

4.4. KATECHIZM KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO

„Sercom czystym" jest obiecane widzenie Boga twarzą w twarz i upodobnienie do Niego. Czystość serca jest warunkiem poprzedzającym to widzenie. Już dzisiaj uzdalnia nas ona do widzenia tak, jak widzi Bóg, przyjmowania drugiego człowieka jako „bliźniego"; uzdalnia nas do uznania ciała ludzkiego – naszego własnego i ciała bliźniego – za świątynię Ducha Świętego, przejaw Boskiego piękna.

↑ KKK 2519; por. 2280.

V. LITERATURA

Abeln R., Kner A., *Odpowiedzi na pytania stawiane przez życie*, tłum. T. Semczuk, Wydawnictwo WAM, Kraków 2003.

Benedykt XVI, *Miłujcie się wzajemnie, tak jak Ja was umiłowałem. Orędzie na XXII Światowy Dzień Młodzieży*, Watykan, 27.01.2007, w: Jan Paweł II, Benedykt XVI, Franciszek, *Tryptyk o wierze*, wybór i oprac. S. Tasiemski, Wydawnictwo M, Kraków 2014, s. 139-145.

Dialogi konfucjańskie, [online:] https://pl.wikipedia.org/wiki/Dialogi_konfucja%C5%84skie [dostęp: 9.02.2022].

Dyczewski L., *Więź między pokoleniami w rodzinie*, wyd. TN KUL, Lublin 2002.

Franciszek, *Audiencja generalna. „Życie uśpionych chrześcijan jest życiem smutnym"*, 24.04.2013, w: *Co Franciszek myśli o...?*, wybór i oprac. K. Pytlarz, Wydawnictwo WAM–Księża Jezuici, Kraków 2014, s. 104.

Izdebska J., *Rodzina*, w: *Encyklopedia aksjologii pedagogicznej*, red. K. Chałas, A. Maj, Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne, Radom 2016, s. 957-965.

Jan Paweł II, *List Parati semper*, w: tegoż, *Listy apostolskie Ojca Świętego Jana Pawła II*, red. M. Romanek, wyd. Znak, Kraków 2007, s. 149-196.

Matczak A., *Zarys psychologii rozwoju*, wyd. Żak, Warszawa 2003.

Nouwen H.J.M., *Intymność*, Wydawnictwo Salwator, Kraków 2007.

Nie jesteś wyspą w morzu ludzi, red. K. Sielicki, wyd. Promic, Warszawa 2004.

Owidiusz, *Przemiany*, [online:] https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/video-meliora-proboque-deteriora-sequor;3992719.html [dostęp: 9.02.2022].

Papieska Rada Iustitia et Pax, *Kompendium nauki społecznej Kościoła*, tłum. D. Chodyniecki, wyd. Jedność, Kielce 2005.

Sobór Watykański II, *Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym* [*Gaudium et spes*], w: tegoż, *Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, red. M. Przybył, wyd. Pallottinum, Poznań 2002, s. 526-606.

Tarnowski J., *Jak wychowywać?*, Oficyna Wydawniczo-Poligraficzna Adam, Warszawa 2009.

Tatarkiewicz W., *O szczęściu*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005.

Zapolska G., *Moralność pani Dulskiej*, Wydawnictwo Greg, Kraków 2009.

9. JEDNOŚĆ MAŁŻEŃSKA

I. PROSPEKT WARTOŚCI

Przed ślubem narzeczeni powinni się dobrze poznać. Jest to jeden z warunków trwałości małżeństwa. Różnice w charakterze czy światopoglądzie mogą doprowadzić do konfliktu, a w ostateczności do rozpadu małżeństwa. Mężczyzna i kobieta, zawierając sakramentalny związek małżeński, tworzą wspólnotę do końca życia. Świadomie i dobrowolnie decydują się na potomstwo i na stworzenie mu odpowiedniego środowiska wychowawczego. Dzieci potrzebują wzrastać w rodzinie, w której panuje harmonia, miłość i szacunek.

1.1. CEL OGÓLNY
Rozwój duchowy i społeczny.

1.2. CEL SZCZEGÓŁOWY
Umiejętność tworzenia trwałych związków małżeńskich.

1.3. CEL WYCHOWAWCZY
Wychowanie do miłości.

1.4. PROPONOWANE TEMATY

- Czym jest dla Ciebie jedność małżeńska?
- Czy miłość ogranicza ludzką wolność?
- Co sakramentalność związku daje małżeństwu?
- Jaka jest różnica pomiędzy monogamią a poligamią?

1.5. ZADANIA DLA UCZNIA, SAMOWYCHOWANIE

→ *NORMY*

- Miłość do drugiej osoby jest nierozerwalnie związana z jej godnością.
- Kocha się bezwarunkowo.
- Wspólne cele jednoczą ludzi[1].

→ *ZASADY*

- Potrafię poświęcić się dla kogoś.
- Umiem przyjmować od kogoś pomoc.
- Z ukochaną osobą ustalamy wspólne cele.

1.6. ZADANIA DLA RODZICÓW

→ *NORMY*

- Miłość dąży do integracji zarówno „w" osobie, jak i „między" osobami[2].
- Miłość małżeńska jest niepowtarzalna.
- Wartości wyniesione z rodzinnego domu są gwarancją właściwej postawy w dorosłym życiu.

→ *ZASADY*

- Zjednoczenie osobowe i seksualne dąży do wyrażenia miłości i przekazania życia.
- Wychowuję potomstwo w miłości.
- Dbam, aby moje małżeństwo było silne.

1.7. ZADANIA DLA SZKOŁY, WYCHOWAWCY

→ *NORMY*

- Troska o dobro małżeństwa jest celem w budowaniu cywilizacji miłości.

---

1 „Jedyne wyjście z tego nieuchronnego egoizmu istnieje tylko poprzez uznanie poza dobrem czysto subiektywnym, tj. poza przyjemnością, dobra obiektywnego, które może również jednoczyć osoby – i wówczas nabiera cech dobra wspólnego. To wspólne dobro obiektywne jest fundamentem miłości, a osoby razem wybierając to wspólne dobro równocześnie mu się podporządkowują. Dzięki temu łączą się z sobą prawdziwym, obiektywnym węzłem miłości, który pozwala im wyzwalać się od subiektywizmu oraz ukrytego w nim nieodzownie egoizmu". K. Wojtyła, *Miłość i odpowiedzialność*, wyd. TN KUL, Lublin 2015, s. 40.

2 Zob. tamże, s. 105.

- Miłość z natury jest wzajemna.
- Wdzięczność za dar życia zarówno Bogu, jak i rodzicom jest konieczna.

→ *ZASADY*

- Uczę podopiecznych o rozwoju prenatalnym człowieka.
- Podkreślam, że każdy ma wolną wolę.
- Uświadamiam wdzięczność za dar życia.

1.8. SPOSÓB REALIZACJI

Rozmawiamy z uczniami na temat nienaruszalności ludzkiego życia. Pytamy, kto jest dawcą życia. W ramach pracy domowej uczniowie mają napisać podziękowanie dla swoich rodziców.

1.9. OSIĄGNIĘCIA, EFEKTY

Uczeń wie, czym jest odpowiedzialność. Miłość traktuje jako twórczą więź, zadaną na całe życie. Potrafi opowiedzieć, jak rozwija się dziecko od poczęcia do narodzin. Rozumie, z czym wiąże się decyzja o małżeństwie. Potrafi wymienić podstawowe metody naturalnego planowania rodziny. Ma świadomość, że w przyszłości może mieć dziecko i musi być odpowiedzialny za całą rodzinę. Jest to powołanie małżeństwa.

Istotą miłości jest pragnienie dobra drugiego człowieka, bezinteresowny dar z siebie. Jeśli się kogoś kocha, afirmuje się go. Ale afirmacja nie oznacza wychwalania i wywyższania, lecz zaakceptowanie go takim, jaki jest, uznanie go.

1.10. ZAGROŻENIA

Brak właściwych wzorców wychowawczych może doprowadzić do postawy utylitarystycznej. Uczucia będą drugorzędne, najważniejsze będzie zaspokojenie egoistycznych potrzeb. „Istotny błąd leży w uznaniu samej przyjemności za jedyne lub największe dobro, któremu wszystko inne w działaniu człowieka i społeczeństwa ludzkiego winno być podporządkowane”[3]. Młody człowiek może uważać, że moralność i wartości są nieważne. Liczy się tylko tu i teraz, bez wyrzeczeń i ograniczeń. Inne zagrożenia to: zdrada, zanik więzi, rozwody, separacje.

II. LITERATURA WYBRANA Z KOMENTARZEM

MIŁOŚĆ I ODPOWIEDZIALNOŚĆ

Miłość bowiem nigdy nie jest czymś gotowym, czymś tylko „danym” kobiecie i mężczyźnie, ale zawsze jest równocześnie czymś „zadanym”. Tak trzeba na nią patrzeć: miłość poniekąd nigdy nie „jest”, ale tylko wciąż „staje się” w zależności od wkładu każdej osoby, od jej gruntownego zaangażowania.

↑ K. Wojtyła, *Miłość i odpowiedzialność*, wyd. TN KUL, Lublin 2015, s. 124.

KOMENTARZ

Karol Wojtyła – jako ksiądz docent, biskup, arcybiskup, kardynał – kierował Katedrą Etyki na Wydziale Filozofii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Pracę dydaktyczno-naukową godził z obowiązkami kapłańskimi. Miał duże grono przyjaciół, również wśród młodzieży. Lubił towarzystwo młodych ludzi. Oni nazywali go Wujkiem. Wykłady i rozmowy ze studentami były impulsem do napisania *Miłości i odpowiedzialności* (1960).

Cytowany fragment dotyczy miłości jako daru, który jest pielęgnowany i rozwijany z drugą osobą. Małżonkowie są powołani do tego, aby o ten dar zadbać szczególnie. Różnorodność płci daje człowiekowi możliwość udziału w stwórczym dziele Boga, dlatego sprowadzanie miłości tylko do doznań cielesnych jest poważnym wypaczeniem. Miłość małżeńska związana jest nierozerwalnie z odpowiedzialnością za współmałżonka. Miłość to dar Boży, dlatego gorliwa wiara wpływa na rozwijanie i umacnianie tego daru.

3 Tamże, s. 38.

III. NAUCZANIE

3.1. SUGESTIE FILOZOFICZNE

Na przestrzeni wieków zmieniały się koncepcje filozoficzne dotyczące małżeństwa, rodziny, różnic płciowych i stosunków społecznych. Z pism wczesnych filozofów można wyczytać nawet niechęć do rodziny. Dla Platona stanowiła ona przeszkodę na drodze do realizacji idealnego państwa.

„Według Arystotelesa najbardziej trwałym i podstawowym związkiem społecznym jest monogamiczne małżeństwo. Polemizował on z koncepcją idealnego państwa Platona i dowodził, że wszelka własność kolektywna, brak stałych związków między mężczyzną a kobietą, czy wspólnota dzieci, powodowałyby osłabienie więzi społecznych [...]. Małżeństwo powinno opierać się na naturalnej miłości lub dzielności etycznej. Celem rodziny winno być wspólne dobro, którym są dzieci. Małżonkowie mają być względem siebie komplementarni, uzupełniać się w realizowaniu ról społecznych. Z połączenia dwóch osób, nie mogących istnieć bez siebie, powstaje rodzina, w której człowiek zaspokaja wszystkie potrzeby dnia codziennego. Następnie z połączenia wielu rodzin powstaje gmina wiejska, miasto, a dopiero z ich połączenia powstaje państwo – zatem rodzina jest pierwotna w stosunku do państwa”[4].

4 A. Szczap, *Rodzina w poglądach wybranych filozofów*, [online:] https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/4106/Tom_007_Art_001_Agnieszka_SZCZAP.pdf?sequence=1 [dostęp: 10.02.2022].

W średniowieczu rozważania na temat małżeństwa i rodziny były przeprowadzane w kontekście stworzenia, życia doczesnego i zbawienia. Nowożytne poglądy są zróżnicowane, a niekiedy sprzeczne ze sobą. Jean J. Rousseau łączył wychowanie i role społeczne z płcią. „Czy istnieje w świecie widok bardziej wzruszający i godny szacunku niż widok matki rodziny otoczonej dziećmi, kierującej służbą, dbałej o szczęście męża i mądrze zarządzającej całym swym domem? Wśród tych zajęć występuje w całej swojej godności kobiety uczciwej i budzi powszechny szacunek”[5].

Z całą stanowczością należy jednak stwierdzić, że we współczesnych koncepcjach filozoficznych zmienił się status kobiet i dzieci - są traktowane podmiotowo.

3.2. SUGESTIE DYDAKTYCZNE I PEDAGOGICZNE

Życie ludzkie to proces. Każdego dnia stajemy przed wieloma wyborami, które mają konsekwencje w kolejnych godzinach, dniach, miesiącach. Jedną z takich decyzji jest założenie rodziny. To właśnie w tej podstawowej komórce społecznej przekazywane są wartości i tradycja. To one służą budowaniu i rozwojowi cywilizacji miłości.

W procesie wychowawczym kładzie się nacisk na wykształcenie postawy odpowiedzialności i dojrzałości. Wychowawcy i rodzice często narzekają, że młodzi ludzie są niezdyscyplinowani i brakuje im wytrwałości. Są to ważne cechy w dorosłym życiu - cechy niezbędne do wyjścia za mąż lub ożenienia się.

Małżeństwo można zawrzeć w dwojaki sposób: w formie cywilnej - przed kierownikiem urzędu stanu cywilnego lub w formie wyznaniowej - przed duchownym. Niezależnie od formy małżonkowie mają równe prawa i obowiązki.

Podstawą miłości małżeńskiej jest wzajemne zrozumienie i chęć wspólnego dobra. Miłość pomiędzy kobietą a mężczyzną dąży do zjednoczenia w związku małżeńskim. Uczeń powinien rozumieć potrzebę szacunku, wyrozumiałości, tolerancji, wsparcia, wybaczenia i trwałości w małżeństwie.

3.3. SUGESTIE PSYCHOLOGICZNE

Aby związek małżeński był trwały i szczęśliwy, kandydaci do małżeństwa powinni być dojrzali. Psychologowie wyróżniają kilka aspektów dojrzałości: fizyczną, psychiczną, uczuciową, moralną, prawną, społeczną.

Z kolorowych gazet i z filmów wyłania się wyidealizowany obraz małżeństwa. Wstępowanie w związek małżeński z takim przekonaniem nie dopro-

5 J.J. Rousseau, *Umowa społeczna*, wyd. PWN, Warszawa 1966, s. 435–436.

wadzi do niczego dobrego. Małżeństwo to czas wzajemnego obdarowywania się sobą, gdzie nie powinno być egoistycznych oczekiwań. Rzeczywistość jest daleka od romantycznych wyobrażeń o ciągłych niespodziankach, prezentach i spełnianych zachciankach.

Rozpoznawanie i zrozumienie własnej płodności nie służy jedynie planowaniu rodziny. Z tej nauki płynie również wiedza na temat hormonów i ich wpływu na emocje. Huśtawki nastrojów mogą być bardzo duże - od euforii po smutek. Jednego dnia żona chwali męża i jest z niego dumna, a już następnego wszystko może jej w nim przeszkadzać. Kobieta powinna panować nad tymi emocjami, aby nie zranić męża. Mężczyzna z kolei musi wiedzieć, że to wpływ hormonów. Każdego dnia trzeba pracować nad własnym charakterem, a nie oczekiwać że współmałżonek będzie ideałem. Pracę trzeba zacząć od samego siebie[6].

IV. NAUCZANIE RELIGIJNE

4.1. TEOLOG

Małżeństwo sakramentalne nie jest związkiem czysto ludzkim, ponieważ zostało zawarte przed Bogiem. Kościół Chrystusowy poprzez Jezusa podniósł umowę małżeńską do godności sakramentu. Kobieta i mężczyzna przyjmują Boga w Trójcy Świętej Jedynego. W Kościele małżonkowie ślubują sobie miłość,

6 „Niewątpliwie na gruncie psychologii ewolucyjnej szczególne miejsce zajmuje analiza różnic pomiędzy kobietami a mężczyznami pod względem charakterystyki psychologicznej. Ta szczególna pozycja analiz różnic międzypłciowych bierze się ze ścisłego związku zmiany ewolucyjnej z mechanizmami doboru płciowego i z odmiennymi czynnikami selekcyjnymi działającymi na obie płcie w procesie tego doboru". *Psychologia akademicka*, t. 1, red. J. Strelau, D. Doliński, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2020, s. 336.

uczciwość i wierność aż do śmierci. Od tej chwili ich życie staje się sakramentalnym życiem chrześcijańskim. W Chrystusie małżonkowie odnajdują punkt odniesienia dla swojej miłości oblubieńczej (por. Ef 5,28-30). Przymierze miłości małżeńskiej ma dużą moc. Kobieta i mężczyzna powinni stanowić jedność cielesną i duchową. Komunia osób jest zgodna z naturalnym pragnieniem bycia z drugą osobą. Płciowość jest narzędziem, przez które wyraża się miłość. Jest to dar dla drugiej osoby.

Na temat nierozerwalności małżeństwa czytamy w Piśmie Świętym: „On odpowiedział: «Czy nie czytaliście, że Stwórca od początku stworzył ich jako mężczyznę i kobietę? I rzekł: Dlatego opuści człowiek ojca i matkę i złączy się ze swoją żoną, i będą oboje jednym ciałem. A tak już nie są dwoje, lecz jedno ciało. Co więc Bóg złączył, niech człowiek nie rozdziela»" (Mt 19,4-6; por. Rdz 2,24).

4.2. NAUCZANIE PAPIESKIE

Owa komunia małżeńska ma swoje korzenie w naturalnym uzupełnianiu się mężczyzny i kobiety, i jest wzmacniana przez osobistą wolę małżonków dzielenia całego programu życia, tego, co mają i tego, czym są. Stąd taka komunia jest owocem i znakiem potrzeby głęboko ludzkiej. Jednakże w Chrystusie Panu, Bóg przyjmuje tę potrzebę ludzką, potwierdza ją, oczyszcza i podnosi, prowadząc ją do doskonałości w sakramencie małżeństwa. Duch Święty, udzielony podczas uroczystości sakramentalnej, użycza małżonkom chrześcijańskim daru nowej komunii, komunii miłości, która jest żywym i rzeczywistym obrazem tej najszczególniejszej jedności, która czyni z Kościoła niepodzielne Ciało Mistyczne Chrystusa Pana.

↑ FC 19.

Nierozerwalne przymierze między mężczyzną a kobietą nie wymaga osobistej wiary zawierających małżeństwo, aby było sakramentalne; wymagana jest - jako minimalny konieczny warunek - intencja czynienia tego, co czyni Kościół. Ale choć ważne jest, aby nie mylić kwestii intencji z kwestią wiary osobistej zawierających związek, nie jest jednak możliwe całkowite ich rozdzielenie.

↑ Benedykt XVI, *Małżeństwo a relacja między wiarą i porządkiem naturalnym. Przemówienie do członków Trybunału Roty Rzymskiej*, 26.01.2013, [online:] https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/benedykt_xvi/przemowienia/rota_26012013.html [dostęp: 10.02.2022].

Małżeństwo jako instytucja społeczna stanowi ochronę i narzędzie wzajemnego zobowiązania dla dojrzewania miłości, aby decyzja o wyborze drugiej osoby umacniała swoją trwałość, konkretność i głębię, a równocześnie mogła wypełnić

swoją misję w społeczeństwie. Tak więc małżeństwo wykracza poza wszelką przelotną modę i trwa. Jego istota jest zakorzeniona w samej naturze osoby ludzkiej oraz jej charakterze społecznym. Pociąga za sobą szereg obowiązków, które wypływają jednak z samej miłości, z miłości tak określonej i szczodrej, że jest zdolna do zaryzykowania przyszłości.

↑ AL 131.

4.3. PISMO ŚWIĘTE

Lecz na początku stworzenia Bóg stworzył ich jako mężczyznę i kobietę: dlatego opuści człowiek ojca swego i matkę i złączy się ze swoją żoną, i będą oboje jednym ciałem. A tak już nie są dwoje, lecz jedno ciało. Co więc Bóg złączył, tego człowiek niech nie rozdziela!

↑ Mk 10,6-9; por. Rdz 1,21-25; 1 Kor 13.

4.4. KATECHIZM KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO

Pismo święte zaczyna się od opisu stworzenia mężczyzny i kobiety na obraz i podobieństwo Boże, a kończy wizją „godów Baranka" (Ap 19,9). Od początku do końca Pismo święte mówi o małżeństwie i jego „tajemnicy", o jego ustanowieniu i znaczeniu, jakie nadał mu Bóg, o jego początku i celu, o różnych sposobach jego urzeczywistniania w historii zbawienia, o jego trudnościach

wynikających z grzechu i o jego odnowieniu „w Panu" (1 Kor 7,39), w Nowym Przymierzu Chrystusa i Kościoła.

↑ KKK 1602; por. 1603; 1643.

V. LITERATURA

Benedykt XVI, *Małżeństwo a relacja między wiarą i porządkiem naturalnym. Przemówienie do członków Trybunału Roty Rzymskiej*, 26.01.2013, [online:] https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/benedykt_xvi/przemowienia/rota_26012013.html [dostęp: 10.02.2022].

Doherty W.J., *Jak trzymać się razem w świecie, który chce nas rozdzielić*, tłum. E. Kopocz, Wydawnictwo WAM, Kraków 2006.

Franciszek, *Adhortacja Amoris laetitia*, Wydawnictwo M, Kraków 2016.

Grzybowski J., *Nas dwoje. Przed nami małżeństwo*, Wydawnictwo M, Kraków 2009.

Jan Paweł II, *Adhortacja Familiaris consortio*, w: tegoż, *Adhortacje apostolskie Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 1, red. M. Romanek, wyd. Znak, Kraków 2006, s. 91-216.

Półtawska W., *Przygotowanie do małżeństwa*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2002.

Psychologia akademicka, t. 1, red. J. Strelau, D. Doliński, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2020.

Pulikowski J., *Ewa czuje inaczej. Warto zadbać o uczucia*, Inicjatywa Wydawnicza Jerozolima, Poznań 2008.

Rousseau J.J., *Umowa społeczna*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1966.

Szczap A., *Rodzina w poglądach wybranych filozofów*, [online:] https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/4106/Tom_007_Art_001_Agnieszka_SZCZAP.pdf?sequence=1 [dostęp: 10.02.2022].

Wojciszke B., *Psychologia miłości*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Sopot 2020.

Wojtyła K., *Miłość i odpowiedzialność*, wyd. TN KUL, Lublin 2015.

Zarembowie A. i B., *Szkoła miłości, czyli jak po ślubie nie być samotnym?*, wyd. Gaudium, Lublin 2017.

10. WARTOŚĆ DOJRZAŁOŚCI SEKSUALNEJ

I. PROSPEKT WARTOŚCI

Świadomość seksualna jest niezwykle ważna, jest ona integralną częścią osobowości. Od początku życia formują się właściwości seksualne. Wiąże się to z odkrywaniem własnej tożsamości, z rozwojem fizycznym, psychicznym, emocjonalnym oraz duchowym. Seksualność jest delikatną sferą ludzkiego funkcjonowania, jest narażona na zranienia i może przysparzać problemów osobistych.

1.1. CEL OGÓLNY

Rozwój emocjonalno-duchowy.

1.2. CEL SZCZEGÓŁOWY

Umiejętność tworzenia trwałych więzów miłości pomiędzy kobietą i mężczyzną.

1.3. CEL WYCHOWAWCZY

Wychowanie do miłości.

1.4. PROPONOWANE TEMATY

- Czy odpowiedzialna miłość ogranicza ludzką wolność?
- Czym jest subiektywizm i obiektywizm w relacji do miłości?
- Wzajemne kształtowanie kobiecości i męskości.

1.5. ZADANIA DLA UCZNIA, SAMOWYCHOWANIE

→ *NORMY*

- Wartość osoby związana jest z godnością osoby.
- Miłość jest przeciwieństwem utylitaryzmu.
- Więź wspólnego dobra i wspólnego celu jednoczy osoby.

→ *ZASADY*

- Kształtuję w sobie umiejętność dawania i przyjmowania.
- W odniesieniu do drugiej osoby zawsze stosuję normę personalistyczną.
- Z osobą, którą kocham, świadomie wybieram cele wspólnego działania.

1.6. ZADANIA DLA RODZICÓW

→ *NORMY*

- Powołanie małżeńskie to forma życia, która jest zarówno wyborem, jak również darem osobowym.
- Miłość małżeńska powinna być wierna.
- Współżycie seksualne jest znakiem miłosnego zjednoczenia osób.

→ *ZASADY*

- Jestem świadomy/a, że zjednoczenie osobowe i seksualne dąży do wyrażenia miłości i przekazania życia.
- Wychowuję nastolatków do miłości.
- Chronię miłość przed wypaczeniami, błędami i zanikiem.

1.7. ZADANIA DLA SZKOŁY, WYCHOWAWCY

→ *NORMY*

- Miłość wyraża się poprzez troskę.
- Cechą miłości jest wzajemność.
- Wartość ciała i wartość płci opierają się na wartości osoby.

→ *ZASADY*

- Jestem gotowy na przyjęcie dobra, jakie stanowi drugi człowiek.
- Oddanie siebie, swojej własnej osoby realizuję poprzez wolną wolę.
- Wartości seksualnej nie traktuję w oderwaniu od osoby drugiej płci.

1.8. SPOSÓB REALIZACJI

Analiza wiersza ks. Jana Twardowskiego *Poczekaj*[1]:

Nie wierzysz - mówiła miłość
w to że nawet z dyplomem zgłupiejesz
że zanudzisz talentem
że z dwojga złego można wybrać trzecie
w życie bez pieniędzy
w to że przepiórka żyje pojedynczo
w zdartą korę czeremchy co pachnie migdałem
w zmarłą co żywa pojawia się we śnie
w modnej nowej spódnicy i rozciętej z boku
w najlepsze najgorsze
w każdego łosia co ma żonę klępę
w dziewczynkę z zapałkami
w niebo i piekło
w diabła i Pana Boga
w mieszkanie za rok
Poczekaj jak cię rąbnę
to we wszystko uwierzysz

1 J. Twardowski, *Poczekaj*, w: tegoż, *Miłość której nie widać nie zasłania sobą*, wybór i wstęp M. Biżek, wyd. Edycja Świętego Pawła, Częstochowa 2004, s. 11.

Wychowawca organizuje spotkanie, podczas którego poruszony zostaje temat wartości miłości ludzkiej. Powyższy utwór jest punktem wyjścia do dyskusji. Uczniowie próbują odpowiedzieć na pytania: jak miłość jest przedstawiona w utworze; jakie ma cechy; jaki staje się człowiek, gdy zacznie żyć miłością i jaki staje się dla niego świat, gdy jest w nim obecna miłość; czy miłość ma związek z wiarą człowieka; czy prawdziwa miłość jest możliwa?

1.9. OSIĄGNIĘCIA, EFEKTY

Uczeń wie, że istotą miłości jest pragnienie dobra umiłowanej osoby – bezinteresowny dar z siebie. Zdaje sobie sprawę, że miłość jest normą moralności. Tworzy więzy miłości na podstawie logiki daru: pełne obdarowanie sobą i przyjęcie tego daru. Młody człowiek rozumie, że przyjęcie życia i darowanie życia w miłości jest powołaniem małżeństwa. Miłość ludzka afirmuje całą osobę. Przeżywana wartość seksualna zostaje włączona w wartość osoby. Człowiek wie, że miłość to nie tylko uczucie. Gotów jest świadomie szukać dobra z innymi, podporządkować się temu dobru ze względu na innych lub innym ze względu na to dobro. Miłość traktuje jako twórczą więź, zadaną na całe życie. Nie pojmuje miłości w oderwaniu od odpowiedzialności za kochaną osobę.

1.10. ZAGROŻENIA

Brak postawy personalistycznej w wychowywaniu do miłości może spowodować uformowanie się u młodego człowieka poglądu utylitarystycznego. Istnieje zagrożenie, że w swym postępowaniu zacznie kierować się zasadą użyteczności. Zasada maksymalizacji przyjemności przy równoczesnej minimalizacji przykrości może stać się wówczas normą ludzkiego postępowania. „Istotny błąd leży w uznaniu samej przyjemności za jedyne lub największe dobro, któremu wszystko inne w działaniu człowieka i społeczeństwa ludzkiego winno być podporządkowane”[2].

II. WYBRANA LITERATURA Z KOMENTARZEM

MISTRZ I MAŁGORZATA

Miała w rękach te okropnie, niepokojąco żółte kwiaty. [...] I te kwiaty ostro kontrastowały z czernią jej letniego płaszcza. Niosła żółte kwiaty! Niedobry kolor! Skręciła z Twerskiej w jakiś zaułek i nagle obejrzała się za siebie. [...] zawsze płyną tamtędy potoki ludzi, lecz przysięgam: ona patrzyła tylko na mnie, pa-

2 K. Wojtyła, *Miłość i odpowiedzialność*, wyd. TN KUL, Lublin 2015, s. 38.

trzyła nie ze strachem, ale z jakimś bólem w oczach. Wstrząsnęła mną nie tyle jej uroda, ile bezmiar samotności w jej spojrzeniu! Podążyłem za żółtym drogowskazem jak zahipnotyzowany, skręciłem w ślad za nią w pobliską uliczkę.

↑ M. Bułhakow, *Mistrz i Małgorzata*, tłum. L.A. Przebinda, G. Przebinda, I. Przebinda, wyd. Znak, Kraków 2016, s. 158-159.

KOMENTARZ

Bułhakow przedstawił miłość pomiędzy Mistrzem a Małgorzatą wielowymiarowo; to cała paleta przeżyć, targających emocji i pięknych chwil. Miłość przedstawia się tutaj jako cierpienie i tęsknota, jako forma oczekiwania i podniecenia, jako wspólna pasja, cel i wzajemne zrozumienie, jako siła i ogromna determinacja mogąca pokonać wszelkie przeszkody i przeciwności losu.

Nie ma tu względów materialnych. Miłość w powieści Bułhakowa jest całkowicie duchowa; szczera, autentyczna, ponadczasowa, ale też dojrzała i odpowiedzialna. Jest jednak przy tym „przyziemna", tzn. że jest w zasięgu ręki. Taką miłość można znaleźć pośród codzienności, spotkać przypadkowo na ulicy.

Mistrz zakochał się w Małgorzacie, w jednej chwili. Zapamiętał każdy szczegół spotkania, każdy jej gest, uśmiech, ton głosu. Przywoływał je potem bardzo często w swojej głowie i Małgorzata „ożywała" w opowieściach, jakie Mistrz snuł spotkanemu w klinice poecie Iwanowi Bezdomnemu.

Przytoczony fragment ukazuje głębszy aspekt miłości mężczyzny i kobiety. To nie tylko zauroczenie fizyczne, ale także duchowe. Taka miłość jest w stanie przetrwać najtrudniejsze przeszkody, czas, przestrzeń, a nawet śmierć.

III. NAUCZANIE

3.1. SUGESTIE FILOZOFICZNE

W filozofii miłość (Eros) traktuje się jako drogę do świata idei, jako formę (miłość) dążenia do Absolutu lub jako instynkt płciowy, kierujący ludzkim zachowaniem, aby przedłużyć gatunek ludzki. „W sensie cielesnym Eros jest pragnieniem nieśmiertelności poprzez rozmnażanie się, w znaczeniu duchowym Eros oznacza pragnienie obcowania z Pięknem samym. Bez obecności miłości poznanie idei byłoby niemożliwe"[3].

3 S.T. Kołodziejczyk, *Miłość*, w: *Słownik filozofii*, red. J. Hartman, Krakowskie Wydawnictwo Naukowe, Kraków 2009, s. 137-138.

Dzisiaj jednakże filozofia stoi przed innym wyzwaniem - seksualizacja zatacza szerokie kręgi, powoduje spłycenie bliskości i traktowanie ciała drugiej osoby przedmiotowo. Obserwujemy to we wszystkich mass mediach. Wpływa to szczególnie na osoby młode. Ta treść wręcz narzuca się, a powinna być jeszcze nieznana w tym wieku.

Nie pozostaje to bez konsekwencji, gdyż takie treści, trafiając do dojrzewającej młodzieży, wpływają na postrzeganie siebie. Zostaje zaburzona samoocena, a światopogląd doznaje uszczerbku. Młodzież jest szczególnie podatna na oddziaływania ze strony mediów i rówieśników, dlatego potrzebuje wyjątkowej uwagi i akceptacji.

Wszystko, co trafia do dojrzewającej młodzieży, ma wpływ na to, w jaki sposób zaczyna ona postrzegać siebie. Widząc, jaki sposób bycia jest ceniony, młodzi ludzie zaczynają się do niego dostosowywać, by spełnić potrzebę akceptacji i podziwu rówieśników. Dlatego też w kontekście edukacji seksualnej należy im poświęcić szczególną uwagę, ponieważ ze względu na właściwości rozwojowe okresu dojrzewania grupa ta jest szczególnie narażona na niebezpieczeństwa.

3.2. SUGESTIE DYDAKTYCZNE I PEDAGOGICZNE

Seksualność rozwija się wraz z innymi sferami człowieka. Jest niezbędnym elementem rozwoju osobowego. „Stopniowe poznawanie własnej seksualności, jej znaczenia i sensu w świetle prawdy o tym, kim jest człowiek; uczenie się kierowania seksualnością tak, by służyła rozwojowi człowieka oraz jego więziom z innymi, a nie była źródłem dramatów i niszczenia siebie oraz drugiej osoby; wykorzystanie seksualności jako daru związanego z płodnością i rodzicielstwem - wymaga czasu i wysiłku, wytrwałej pracy nad sobą (samowychowania), natomiast w małżeństwie potrzebuje również wzajemnej pomocy w tym zakresie”[4].

To bardzo istotne, droga wychowania i edukacji seksualnej jest wyjątkowo ważna, ale też odpowiedzialna i zarazem delikatna. Coraz mocniej, głównie w kulturze zachodniej, daje o sobie znać problem seksualizacji oraz pornografii. Druga osoba zostaje uprzedmiotowiona a jej atrakcyjność fizyczna jest oceniania w wąskiej, narzuconej normie. Kompletnie natomiast pominięta pozostaje jej sfera duchowa, godność i wolność.

„Dlatego trzeba podkreślić, że rozwój sfery seksualnej nie może być pozostawiony sam sobie, ale wymaga wychowania i samowychowania. Człowiek musi nauczyć się kierowania reakcjami o charakterze popędowym oraz emocjami i uczuciami, jakie budzą się w nim w związku z bodźcami seksualnymi, aby były podporządkowane rozumowi i woli”[5].

---

4 D. Kornas-Biela, *Seksualność*, w: *Encyklopedia aksjologii pedagogicznej*, red. K. Chałas, A. Maj, Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne, Radom 2016, s. 1040.

5 Tamże.

3.3. SUGESTIE PSYCHOLOGICZNE

Człowiek jako osoba wyraża siebie za pośrednictwem cielesności i płciowości, a także poprzez sferę seksualną. Jest ona bardzo ważna; dojrzałość seksualna to sposób komunikowania całym sobą miłości małżeńskiej. Człowiek nie jest zniewolony popędami ani instynktami, ale jest podatny na porywy namiętności.

„Najbardziej uderzającą cechą namiętności jest jej niepodatność na dowolną kontrolę - nie można jej ani zacząć, ani skończyć na zawołanie, a jej dynamika przedstawia się jako bardzo dramatyczna. Namiętność intensywnie rośnie, szybko osiągając swoje szczytowe natężenie, i niemal równie szybko gaśnie. [...] Początkowy wzrost namiętności jest procesem przebiegającym lawinowo, na zasadzie dodatniego sprzężenia zwrotnego, im silniejsza namiętność, tym więcej pociąga ona za sobą zachowań jeszcze bardziej ją nasilających. Najłagodniejsze z nich to częste kontakty, bliskość fizyczna, długotrwałe patrzenie sobie w oczy, a każdy z tych czynników wzmaga przeżywane przez człowieka emocje - czy to pozytywne, czy negatywne”[6].

Człowiek może nauczyć się kierowania seksualnością dzięki świadomości, wolności oraz przyjętej hierarchii wartości. Każdy ma kontrolę nad swoimi wyborami, nad zobowiązaniami. Miłość ma jednak wiele wymiarów i nie nad każdym ma się taką samą władzę.

IV. NAUCZANIE RELIGIJNE

4.1. TEOLOG

Dojrzała i odpowiedzialna miłość, a także dojrzałość seksualna przyjmuje swój pełny wyraz w małżeństwie. Miłość małżeńska jest odbiciem miłości Boga. Aby zrozumieć sens małżeństwa w świetle teologii katolickiej, należałoby podkreślić jego sakramentalny charakter. W sferze seksualności dojrzały człowiek nie może pozostać jedynie na płaszczyźnie egoistycznego zadowolenia. Miłość to zadanie. Zadanie powierzone przez Boga człowiekowi przy jego stworzeniu. Człowiek sam rozporządza swoją wolą, możliwościami, ale celem działania człowieka zawsze powinien być Bóg.

„Małżeństwo i rodzina z niego powstała są dziełem Boga. Stworzył On człowieka na Swój obraz i podobieństwo (por. Rdz 1,26). Stworzył jako mężczyznę i kobietę (Rdz 1,27), by byli rodzicami. Obdarzył ich w ten sposób zaproszeniem do współdziałania w Jego stwórczym dziele powoływania do życia człowieka. Bóg się cieszy tym dziełem. Cieszy się radosnym napełnianiem ziemi

6 B. Wojciszke, *Psychologia społeczna*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2021, s. 338.

Swoim niezwykłym stworzeniem, wyjątkowym wśród wszystkich stworzeń, gdyż będącym obrazem Boga. To wielki przywilej człowieka i wielka jego misja: «Abyście napełnili ziemię i uczynili ją sobie poddaną (Rdz 1,28)»”[7].

4.2. NAUCZANIE PAPIESKIE

Bóg stworzył człowieka mężczyzną i kobietą, wprowadzając przez to w całe dzieje ludzkości ową szczególną „dwoistość” przy całkowitej równości, gdy chodzi o godność osobową oraz zdumiewającej komplementarności, gdy chodzi o podział przymiotów, właściwości i zadań, związanych z męskością i kobiecością istoty ludzkiej.

↑ PS 12.

4.3. PISMO ŚWIĘTE

A wreszcie rzekł Bóg: „Uczyńmy człowieka na Nasz obraz, podobnego Nam. Niech panuje nad rybami morskimi, nad ptactwem podniebnym, nad bydłem, nad ziemią i nad wszystkimi zwierzętami pełzającymi po ziemi!”. Stworzył więc Bóg człowieka na swój obraz, na obraz Boży go stworzył: stworzył mężczyznę i niewiastę. Po czym Bóg im błogosławił, mówiąc do nich: „Bądźcie płodni i rozmnażajcie się, abyście zaludnili ziemię i uczynili ją sobie poddaną; abyście panowali nad ptactwem podniebnym, nad rybami morskimi i nad wszystkimi zwierzętami pełzającymi po ziemi”.

↑ Rdz 1,26-28.

4.4. KATECHIZM KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO

Dobre i czyste sumienie jest oświecane przez prawdziwą wiarę. Albowiem miłość wypływa równocześnie „z czystego serca, dobrego sumienia i wiary nieobłudnej” (1 Tm 1,5).

↑ KKK 1794.

V. LITERATURA

Bajda J., *Rodzina miejscem Boga i człowieka*, wyd. Fundacja „Pomoc Rodzinie”, Łomianki 2005.

Benedykt XVI, *Encyklika Deus Caritas est*, Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne, Radom 2006.

7 K. Majdański, *Małżeństwo i rodzina są dziełem Boga*, w: *Rodzina wiosną dla Europy i świata. Wybór tekstów z IV Światowego Kongresu Rodzin 11-13 maja, Warszawa 2007*, red. T. Mazan, K. Mazela, M. Walaszczyk, wyd. Fundacja „Pomoc Rodzinie”, Łomianki 2008, s. 29.

Bułhakow M., *Mistrz i Małgorzata*, tłum. L.A. Przebinda, G. Przebinda, I. Przebinda, wyd. Znak, Kraków 2016.

Doherty W.J., *Jak trzymać się razem w świecie, który chce nas rozdzielić*, tłum. E. Kopocz, Wydawnictwo WAM, Kraków 2006.

Grün A., *Otwórz serce dla miłości*, tłum. N. Stelmaszyk, wyd. Drukarnia i Księgarnia Świętego Wojciecha, Poznań 2007.

Grzybowski J., *Nas dwoje. Przed nami małżeństwo*, Wydawnictwo M, Kraków 2009.

Jan Paweł II, *List Parati semper*, w: tegoż, *Listy apostolskie Ojca Świętego Jana Pawła II*, red. M. Romanek, wyd. Znak, Kraków 2007, s. 149-196.

Kiernikowski Z., *Dwoje jednym ciałem w Chrystusie*, wyd. Promic, Warszawa 2015.

Kołodziejczyk S.T., *Miłość*, w: *Słownik filozofii*, red. J. Hartman, Krakowskie Wydawnictwo Naukowe, Kraków 2009, s. 137-138.

Kornas-Biela D., *Seksualność*, w: *Encyklopedia aksjologii pedagogicznej*, red. K. Chałas, A. Maj, Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne, Radom 2016, s. 1031-1044.

Majdański K., *Małżeństwo i rodzina są dziełem Boga*, w: *Rodzina wiosną dla Europy i świata. Wybór tekstów z IV Światowego Kongresu Rodzin 11-13 maja, Warszawa 2007*, red. T. Mazan, K. Mazela, M. Walaszczyk, wyd. Fundacja „Pomoc Rodzinie", Łomianki 2008, s. 29-31.

Słownik małżeństwa i rodziny, red. E. Ozorowski, wyd. Fundacja „Pomoc Rodzinie", Warszawa-Łomianki 1999.

Timmel P. i C., *Dlaczego warto się zaręczać? Odpowiedź dla dwojga zakochanych*, tłum. J. Kotowska, wyd. Drukarnia i Księgarnia Świętego Wojciecha, Poznań 2005.

Twardowski J., *Poczekaj*, w: tegoż, *Miłość której nie widać nie zasłania sobą*, wybór i wstęp M. Biżek, wyd. Edycja Świętego Pawła, Częstochowa 2004, s. 11.

Wojciszke B., *Psychologia społeczna*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2021.

Wojtyła K., *Miłość i odpowiedzialność*, wyd. TN KUL, Lublin 2015.

Zarembowie A. i B., *Szkoła miłości, czyli jak po ślubie nie być samotnym?*, wyd. Gaudium, Lublin 2017.

11. WARTOŚĆ ZDROWIA

I. PROSPEKT WARTOŚCI

Zdrowie nie stanowi dzisiaj wartości absolutnej; jego wartość zmienia się wraz ze zmianami uwarunkowań społeczno-ekonomicznych oraz kulturowych. Z biegiem czasu człowiek zdobywał coraz większą wiedzę na temat własnego zdrowia. Współczesny model życia wymusza ciągły bieg i nie daje wiele przestrzeni na zatrzymanie się, na refleksję nad tym, co jest w życiu ważne, jak zatroszczyć się o siebie i bliskich, których się kocha.

1.1. CEL OGÓLNY
Rozwój fizyczny.

1.2. CEL SZCZEGÓŁOWY
Umiejętne korzystanie z własnych predyspozycji fizycznych.

1.3. CEL WYCHOWAWCZY
Wychowanie do odpowiedzialności za siebie i innych.

1.4. PROPONOWANE TEMATY

- Zdrowie nie jest wartością absolutną.
- Zdrowie jest jednym z najważniejszych dóbr, za które ponosimy odpowiedzialność.
- Można poświęcić zdrowie jedynie w celu osiągnięcia dóbr wyższych: w służbie Bogu, rodzinie, bliźniemu lub społeczeństwu.

1.5. ZADANIA DLA UCZNIA, SAMOWYCHOWANIE

→ *NORMY*

- Dbałość o utrzymanie dobrego stanu zdrowia jest spełnieniem obowiązku człowieka wobec siebie i społeczności, w której żyje.
- Nie można lekceważyć własnego zdrowia.
- Troska o zdrowie nie oznacza tylko unikania chorób, ale również dbanie o dobrą kondycję fizyczną.

→ *ZASADY*

- Dbam o swoje zdrowie, by nie narażać innych na choroby oraz trud zajmowania się mną.
- Mam świadomość, że na straży mojego zdrowia stoi instynkt samozachowawczy.
- Nie narażam innych na utratę zdrowia.

1.6. ZADANIA DLA RODZICÓW

→ *NORMY*

- Utrzymanie dobrego stanu zdrowia przez młodego człowieka ma decydujący wpływ na jego późniejsze życie społeczne, zawodowe i rodzinne.
- Brak szacunku dla własnego zdrowia (w tym zachowanie autodestruktywne) może być sygnałem problemów rodzinnych, przemocy lub molestowania seksualnego.
- Wychowanie dziecka nie ogranicza się tylko do troski o zdrowie fizyczne. Zadaniem rodziców jest również pomoc w rozwiązywaniu problemów psychicznych, moralnych, duchowych i religijnych.

→ *ZASADY*

- Troszczę się o stan fizyczny i psychiczny członków rodziny.
- Nie lekceważę niepokojących symptomów, wskazujących na zaburzenia zdrowia u dziecka (choroby, infekcje, narkotyki, alkoholizm, nikotyna, uzależnienie od komputera).
- Interesuję się znajomymi, z którymi moje dziecko się przyjaźni, nie pozostaję obojętny na ich problemy zdrowotne.

1.7. ZADANIA DLA SZKOŁY, WYCHOWAWCY

→ *NORMY*

- Poświęcanie zdrowia dla urody, sławy, bogactwa zawsze obróci się przeciwko człowiekowi.
- Zdrowie jest darem, który należy szanować i pielęgnować.
- Należy zwracać uwagę młodzieży nie tylko na fizyczny aspekt zdrowia, ale również na jego znaczenie w integralnym rozwoju człowieka, w kształtowaniu dojrzałości osoby.

→ *ZASADY*

- Przeprowadzam lekcję udzielania pierwszej pomocy.
- Na zajęciach omawiam z uczniami zgubne konsekwencje uzależnień od tytoniu, alkoholu, narkotyków oraz proponuję profilaktykę.
- Zachęcam uczniów do pielęgnacji zdrowia fizycznego, intelektualnego, moralnego i duchowego.

1.8. SPOSÓB REALIZACJI

Klasę należy podzielić na kilka grup, każda z nich ma przygotować mapę myśli (metoda tworzenia i definiowania pojęć). Uczniowie opracowują na dużych arkuszach papieru szeroko pojęte zagadnienia związane ze zdrowiem; wykorzystują rysunki, symbole, wycinki z gazet, zwroty, hasła. Opisują choroby cywilizacyjne i ich przyczyny, a także współczesne zagrożenia: zanieczyszczenie powietrza, stres, używki, depresja. Uczniowie proponują formy przeciwdziałania tym zagrożeniom. Po wykonaniu zadania nauczyciel zawiesza wszystkie prace i prosi o komentarz. Uczniowie wskazują cechy wspólne dla wszystkich grup.

1.9. OSIĄGNIĘCIA, EFEKTY

Troska o własne zdrowie jest pierwszą lekcją dbałości także o zdrowie drugiego człowieka i wrażliwości na problemy związane z jego pielęgnacją. Młody człowiek, który nie niszczy daru zdrowia, staje się odpowiedzialny za siebie i innych, przez co osiąga dojrzałość osobową. Dzięki niej jest w stanie aktywnie podjąć obowiązki w życiu zawodowym, społecznym i rodzinnym.

1.10. ZAGROŻENIA

Promocji zdrowia nie sprzyja chaos medialny, który z jednej strony pokazuje ludzi zdrowych, pięknych i wysportowanych, z drugiej strony lansuje reklamy nobilitujące terapie i środki odchudzające, tytoń czy alkohol. Brak edukacji

w korzystaniu z mediów może prowadzić do niekontrolowanego i nieodpowiedzialnego posługiwania się środkami masowego przekazu, uzależnienia od gier komputerowych, Internetu, pornografii. Wreszcie propaganda środków wczesnoporonnych, klinik aborcyjnych, wprowadza nieład moralny i utrudnia prawidłowe odczytanie wartości zdrowia.

II. WYBRANA LITERATURA Z KOMENTARZEM

WESELE

Tak to czuję, tak to słyszę:
i ten spokój, i tę ciszę,
sady, strzechy, łąki, gaje,
orki, żniwa, słoty, maje.
Żyłem dotąd w takiej cieśni,
pośród murów szarej pleśni:
wszystko było szare, stare,
a tu naraz wszystko młode,
znalazłem żywą urodę,
więc wdecham to życie młode;
teraz patrzę się i patrzę
w ten lud krasy, kolorowy,
taki rześki, taki zdrowy –
choćby szorstki, choć surowy.
Wszystko dawne coraz bladsze,
ja to czuję, ja to słyszę,
kiedyś wszystko to napiszę;
teraz tak w powietrzu wiszę
w tej urodzie, w tym weselu;
lecę, jak mnie konie niosą –
od miesiąca chodzę boso,
od razu się czuję zdrowo,
chadzam boso, z gołą głową;
pod spód więcej nic nie wdziewam
od razu się lepiej miewam.

↑ S. Wyspiański, *Wesele*, Wydawnictwo Greg, Kraków 2018, s. 32.

KOMENTARZ

Inspiracją do napisania sztuki było wesele poety Lucjana Rydla z Jadwigą Mikołajczykówną. Odbyło się ono 20 listopada 1900 roku w domu Włodzimierza Tetmajera, malarza i poety, mieszkającego w Bronowicach (ówczesna podkrakowska wieś). Pan Młody wpada w przerysowany zachwyt wsią, w co powątpiewa jego żona. Przysłuchująca się temu Radczyni, również jest sceptycznie nastawiona, kwituje to krótkim: „Ach, pan gada, gada, gada".

Jednak Pan Młody podkreśla wartość zdrowia i chęć życia. Jego zachwyt jest przekoloryzowany, ale pozytywne nastawienie i radość mają kluczowy wpływ na samopoczucie i zdrowie. Dzisiaj tak często zapominamy cieszyć się i zachwycać małymi rzeczami, a nieustannie martwimy się o kolejny dzień.

III. NAUCZANIE

3.1. SUGESTIE FILOZOFICZNE

Hipokrates już w IV p.Chr. podkreślał wagę zdrowia i zalecał nade wszystko umiar tak w jedzeniu i piciu, jak również w spaniu czy miłości. Umiar zdaje się być kluczem do zdrowego życia i osiągnięcia dobrego samopoczucia również w naszych czasach.

Filozofia prowokuje nas do refleksji nad tematem własnego szczęścia, zdrowia, sensu życia. To bardzo istotne, aby zatrzymać się na chwilę i przyj-

rzeć się swoim przyzwyczajeniom, trybowi życia, temu, co nas gubi i ogranicza. Trzeba pokochać siebie. Pozytywny wpływ refleksji duchowej i dialogu wewnętrznego jest potwierdzony badaniami naukowymi. Liczne analizy dowodzą, że na skuteczność terapii i na tempo powrotu pacjenta do zdrowia wpływa jego stan psychiczny.

Sfera psychiczna i strefa somatyczna oddziałują na siebie. Dobrze jest uprawiać sport, mieć pasję, znaleźć więcej czasu dla bliskich, pielęgnować przyjaźnie, spróbować złapać rytm dnia codziennego i odnaleźć w nim spokój.

3.2. SUGESTIE DYDAKTYCZNE I PEDAGOGICZNE

Zdrowie jest jednym z podstawowych warunków pomyślnego przebiegu procesu wychowania. Nie można ignorować czynników zdrowotnych i całych splotów uwarunkowań zdrowotnych, które wpływają na skuteczność działań wychowawczych i dydaktycznych. Niniejsze czynniki mogą spiętrzać niepowodzenia szkolne.

Wysoka odporność i dobre zdrowie sprzyjają lepszym wynikom nauczania i wychowania. „Istotą edukacji zdrowotnej będącą promocją zdrowia i jej nową strategią określaną jako alfabetyzm zdrowotny, jest nie tylko skupienie się na jednostkach, ale na zbiorowościach ludzkich i na całym społeczeństwie. Dlatego też współczesna edukacja zdrowotna musi być zorientowana nie tylko na przekazywanie wiedzy o zdrowiu, ale na kształtowanie postaw i umiejętności, umożliwiających teraz i w przyszłości dokonywanie wyborów i podejmowanie decyzji sprzyjających zdrowiu i działaniu na jego rzecz w różnych dziedzinach życia społecznego”[1].

3.3. SUGESTIE PSYCHOLOGICZNE

Najprościej można powiedzieć, że utrzymanie zdrowia polega na zaprzestawaniu zachowań szkodliwych i ryzykownych przy jednoczesnym podejmowaniu działań konstruktywnych. Człowiekowi musi na zdrowiu zależeć. To my decydujemy o tym, co będziemy jedli, czy będziemy dbać o kondycję fizyczną, jak również o tym, jak będziemy podchodzić do problemów i sytuacji krytycznych. Rodzaj motywacji jest tutaj najważniejszy.

Przeszkodę w osiągnięciu zdrowia na ciele i duchu stanowią wszelkie lęki, obawy, stres, cierpienia, czyli brak poczucia szczęścia. „Porażki są nieuchronne, zawsze też znajdzie się ktoś lepszy od nas pod jakimś względem.

1 K. Żuchelkowska, *Zdrowie jako wartość*, w: *Encyklopedia aksjologii pedagogicznej*, red. K. Chałas, A. Maj, Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne, Radom 2016, s. 1541.

To powoduje, że często zamartwiamy się i przeżywamy doznane klęski, co nazwane jest ruminacją. Nawracają niechciane myśli o tym, jak do klęski doszło, co zrobiliśmy źle i co zrobiliśmy dobrze, gdybyśmy mogli na nowo wejść w tę sytuację. Często jednak nie da się sprawy powtórzyć i zamartwianie się jest kompletnie bezproduktywne. Nie każda klęska prowadzi do depresji, tylko taka, od której nie możemy się psychicznie oderwać”[2].

Zatem podstawą wszelkich działań jest stan umysłu. To od nas zależy, czy będziemy się martwić i poddawać się problemom, wpadniemy w marazm i zniechęcanie, czy wybierzemy konstruktywne rozwiązania, będziemy pewni siebie i swoich zdolności, damy sobie pomóc.

IV. NAUCZANIE RELIGIJNE

4.1. TEOLOG

Temat zdrowia to przede wszystkim dziedzina i sfera medycyny, nauki. Nie można jednak oderwać tego zagadnienia od sfery duchowej. To w człowieku spotyka się właśnie wymiar pcychofizyczny.

„W aktualnych badaniach nad zdrowiem podkreślane jest znaczenie czynników duchowych; mają one wpływ na: poczucie siły wewnętrznej, sens życia, korzystne dla zdrowia stany emocjonalne (optymizm, nadzieja i pokój), łagodzenie emocji negatywnych (napięcie, niepokój, lęk i złość), radzenie sobie ze stresem oraz wykorzystywanie go do własnego rozwoju, zachowania prozdrowotne oraz kontakt ze społecznym i przyrodniczym otoczeniem; duchowość jest przestrzenią, w której osoba religijna może doświadczyć uzdrawiającej mocy Boga”[3].

Chrześcijańska postawa wobec zdrowia powinna być odpowiedzialna. Życie to dar od Boga, ofiarowany nam z miłości. Należy ufać Bogu i Jego mądrości. Przywołując słowa Ewangelisty Mateusza: „Nie troszczcie się więc zbytnio i nie mówcie: co będziemy jeść? co będziemy pić? czym będziemy się przyodziewać? Bo o to wszystko poganie zabiegają. Przecież Ojciec wasz niebieski wie, że tego wszystkiego potrzebujecie. Starajcie się naprzód o królestwo i o Jego sprawiedliwość, a to wszystko będzie wam dodane. Nie troszczcie się więc zbytnio o jutro, bo jutrzejszy dzień sam o siebie troszczyć się będzie. Dosyć ma dzień swojej biedy” (Mt 6,31-34).

---

2 B. Wojciszke, *Psychologia społeczna*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2021, s. 265.
3 T. Ożóg, *Zdrowie*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 20, red. E. Gigilewicz, wyd. Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, Lublin 2014, s. 1329.

4.2. NAUCZANIE PAPIESKIE

Mówię więc do każdego i do każdej: nie niszcz siebie! Nie wolno ci niszczyć siebie, bo nie żyjesz tylko dla siebie. Kiedy więc degradujesz siebie przez nałóg, to równocześnie niszczysz drugich. Szkodzisz twojej rodzinie, twoim dzieciom. Osłabiasz społeczeństwo, które liczy na twoją trzeźwość, zwłaszcza przy pracy. Modlimy się co dzień: „Nie wódź nas na pokuszenie". Nie wolno kusić! Nie wolno igrać ze złem! Nie wolno „sprzedawać" człowieka za zysk doraźny i niegodziwy, zdobywany na ludzkich słabościach i wadach! Nie wolno wykorzystywać i pogłębiać ludzkiej słabości! Nie wolno dopuszczać do degradacji człowieka, rodziny, społeczeństwa, gdy się za nie wzięło odpowiedzialność wobec historii!

↑ Jan Paweł II, *Apel Jasnogórski*, Częstochowa, 12.06.1987, w: tegoż, *Pielgrzymki do Ojczyzny: 1979, 1983, 1987, 1991, 1995, 1997, 1999, 2002. Przemówienia, homilie*, red. J. Poniewierski, wyd. Znak, Kraków 2006, s. 503.

W Ewangeliach wiele stronic opowiada o spotkaniach Jezusa z chorymi i Jego wysiłkach, by ich uzdrowić. Występuje On publicznie jako Ten, kto walczy z chorobą i kto przyszedł, by uzdrowić człowieka z wszelkich chorób: chorób ducha i chorób ciała. Bardzo wzruszająca jest ewangeliczna scena, o której tylko wspomina Ewangelia św. Marka. Mówi ona: „Z nastaniem wieczora, gdy słońce zaszło, przynosili do Niego wszystkich chorych i opętanych" (Mk 1,32). Kiedy myślę o wielkich współczesnych miastach, zadaję sobie pytanie, gdzie są drzwi, przed które można zanosić chorych, z nadzieją, że zostaną uzdrowieni! Jezus nigdy nie odmawiał ich uzdrawiania. Nigdy nie przeszedł obok, nigdy nie odwrócił twarzy w drugą stronę. I kiedy jakiś ojciec lub matka, albo po prostu za-

przyjaźnione osoby przynosili do Niego chorego, by go dotknął i uzdrowił, nie zważał na moment; uzdrawianie było ważniejsze niż Prawo, również tak święte, jak odpoczynek w szabat (por. Mk 3, 1-6). Uczeni w Prawie robili wyrzuty Jezusowi, ponieważ uzdrawiał w szabat, czynił dobro w szabat. Lecz miłość Jezusa polegała na uzdrawianiu, czynieniu dobra: i to jest zawsze priorytetem!

↑ Franciszek, *Audiencja generalna*, 10.06.2015, [online:] http://w2.vatican.va/content/francesco/pl/audiences/2015/documents/papa-francesco_20150610_udienza-generale.html [dostęp: 15.03.2022].

4.3. PISMO ŚWIĘTE

Po opuszczeniu synagogi przyszedł do domu Szymona. A wysoka gorączka trawiła teściową Szymona. I prosili Go za nią. On, stanąwszy nad nią, rozkazał gorączce, i opuściła ją. Zaraz też wstała uzdrowiona, i usługiwała im. O zachodzie słońca wszyscy, którzy mieli cierpiących na rozmaite choroby, przynosili ich do Niego. On zaś na każdego z nich kładł ręce i uzdrawiał ich. Także złe duchy wychodziły z wielu, wołając: „Ty jesteś Syn Boży!". Lecz On je gromił i nie pozwalał im mówić, ponieważ wiedziały, że On jest Mesjaszem.

↑ Łk 4,38-41; por. Wj 15,26; Iz 33,24.

4.4. KATECHIZM KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO

Ciało człowieka uczestniczy w godności „obrazu Bożego"; jest ono ciałem ludzkim właśnie dlatego, że jest ożywiane przez duszę duchową, i cała osoba ludzka jest przeznaczona, by stać się w Ciele Chrystusa świątynią Ducha [por. 1 Kor 6, 19-20; 15,44-45].

↑ KKK 364; por. 1500-1505.

V. LITERATURA

Franciszek, *Audiencja generalna*, 10.06.2015, [online:] http://w2.vatican.va/content/francesco/pl/audiences/2015/documents/papa-francesco_20150610_udienza-generale.html [dostęp: 15.03.2022].

Gaweł A., *Pedagodzy wobec wartości zdrowia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2003.

Jan Paweł II, *Apel Jasnogórski*, Częstochowa, 12.06.1987, w: tegoż, *Pielgrzymki do Ojczyzny: 1979, 1983, 1987, 1991, 1995, 1997, 1999, 2002. Przemówienia, homilie*, red. J. Poniewierski, wyd. Znak, Kraków 2012, s. 499-504.

Karasowska A., *Profilaktyka na co dzień. Alkohol w życiu nastolatków*, Wydawnictwo Edukacyjne Parpa, Warszawa 2005.

Knez R., *Poznaję – wybieram. Programy integracyjno-profilaktyczne dla uczniów gimnazjum i szkół ponadgimnazjalnych*, wyd. Rubikon, Kraków 2003.

Moneta-Malewska M., *Narkotyki w szkole i w domu. Zagrożenie*, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 2004.

Ostrowska K., *Wokół rozwoju osobowości i systemu wartości*, wyd. Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej Ministerstwa Edukacji Narodowej, Warszawa 1998.

Ostrowska K., *Zdrowie, wychowanie, osobowość*, wyd. Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej Ministerstwa Edukacji Narodowej, Warszawa 1998.

Ożóg T., *Zdrowie*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 20, red. E. Gigilewicz, wyd. Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, Lublin 2014, s. 1328-1331.

Paź B., *Szkoła, która ochrania*, wyd. Rubikon, Kraków 2002.

Wojciszke B., *Psychologia społeczna*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2021.

Wychowanie na rozdrożu, red. F. Adamski, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1999.

Wyspiański S., *Wesele*, Wydawnictwo Greg, Kraków 2018.

Zajączkowski K., *Nikotyna. Alkohol. Narkotyki. Profilaktyka uzależnień. Krótki poradnik psychologiczny*, wyd. Rubikon, Kraków 2001.

Zdrowie dzieci i młodzieży w aspekcie fizycznym, psychicznym, społecznym i duchowym, red. A. Jopkiewicz, J. Schejbal, wyd. Kieleckie Towarzystwo Naukowe, Kielce 1998.

Żuchelkowska K., *Zdrowie jako wartość*, w: *Encyklopedia aksjologii pedagogicznej*, red. K. Chałas, A. Maj, Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne, Radom 2016, s. 1537-1542.

12. ROZWÓJ TALENTÓW

I. PROSPEKT WARTOŚCI

Talenty (uzdolnienia) to wrodzone predyspozycje, które przejawiają się ponad-przeciętnym stopniem sprawności w danej dziedzinie intelektualnej, ruchowej lub artystycznej. Talent jest też pewną zdolnością do szybkiego uczenia się - co jest w tych czasach szczególnie pożądane, zwłaszcza przez pracodawców. Czasy, w których żyjemy, są nad wyraz dynamiczne, nieustannie pojawiają się nowe kierunki rozwoju. Zdolność uczenia się i adaptacji to kwestie, które powinny być rozwijanie w szkole.

1.1. CEL OGÓLNY
Integralny rozwój osoby.

1.2. CEL SZCZEGÓŁOWY
Odkrywanie własnej indywidualności.

1.3. CEL WYCHOWAWCZY
Umiejętność rozpoznawania i rozwijania zdolności.

1.4. PROPONOWANE TEMATY

- Rozwój osoby nie zależy od rodzaju talentów, ale od sposobu korzystania z nich.
- W jaki sposób rozwijać uzdolnienia, aby wpływały na osobowość?
- Rozwój talentów a poczucie spełnionego życia.

1.5. ZADANIA DLA UCZNIA, SAMOWYCHOWANIE

→ *NORMY*

- Obowiązek rozwijania własnych predyspozycji.
- Zdolności i talenty podkreślają wyjątkowość człowieka.
- Indywidualne umiejętności pomagają odnaleźć swoje miejsce w grupie.

→ *ZASADY*

- Odkrywam i rozwijam własne zdolności.
- Poprzez talenty rozpoznaję swoją drogę życiową.
- Wykorzystuję uzdolnienia, by pomagać innym.

1.6. ZADANIA DLA RODZICÓW

→ *NORMY*

- Rodzice jako pierwsi rozpoznają zdolności swoich dzieci.
- Atmosfera w rodzinie powinna sprzyjać rozwojowi talentów.
- Kształtowanie zdolności i sprawności służy dobru ogółu.

→ *ZASADY*

- Przyglądam się młodzieży i pomagam jej odkrywać talenty.
- Aprobuję te zachowania, które służą rozwijaniu zdolności dziecka.
- Wspieram swoją córkę, swojego syna w doskonaleniu własnych sprawności.

1.7. ZADANIA DLA SZKOŁY, WYCHOWAWCY

→ *NORMY*

- Umiejętnie dobrane programy szkolne pomagają odkrywać zdolności młodzieży.
- Szkoła wychodzi naprzeciw zainteresowaniom uczniów.
- Nauczyciel stwarza warunki do rozwoju zainteresowań i sprawności wychowanków.

→ *ZASADY*

- Czuwam nad tym, aby szkoła była miejscem rozwijania zainteresowań uczniów.
- Oferuję uczniom szeroką gamę propozycji, które pozwolą im odkryć ukryte talenty.
- Zwracam uwagę na to, by uczniowie nie zaniedbywali się w pracy nad kształtowaniem swoich zdolności.

1.8. SPOSÓB REALIZACJI

Proponuję uczniom odczytanie biblijnej *Przypowieści o talentach* (Mt 25,14-30) i rozważenie jej w kontekście ich własnych doświadczeń. W ramach komentarza staram się uświadomić uczniom, że nie ma osoby, która nie byłaby obdarzona zdolnościami, przez co każdy z nas jest indywidualnością. Praca nad sobą wymaga, aby talenty w sobie odnaleźć, rozwijać i zrobić z nich użytek dla dobra własnego i innych. Możemy również rozwijać swoje talenty mimo naszych niedoskonałości. Potrzebna jest do tego wiara w siebie i praca.

1.9. OSIĄGNIĘCIA, EFEKTY

Poprzez odkrywanie, a następnie przypatrywanie się własnym zdolnościom i sprawnościom, młody człowiek potrafi zobaczyć własną indywidualność. Odkrywa, że rozwój talentów nadaje jego życiu określony kierunek. Podążanie tą drogą sprawia, że odczuwa on satysfakcję. Rozwijanie indywidualnych darów wpływa też korzystnie na rozwój całego społeczeństwa.

1.10. ZAGROŻENIA

Na skutek złego odczytania, zlekceważenia lub nieodpowiedniego wykorzystania talentów, człowiek może zaniedbać swój własny rozwój, kierując tym samym swoje życie na drogę, która nie przyniesie zadowolenia. Brak chęci do odkrywania własnych zdolności i talentów powoduje skupienie tylko na posiadanych dobrach materialnych, przez co zahamowuje się rozwój własnego człowieczeństwa.

II. WYBRANA LITERATURA Z KOMENTARZEM

ETYKA NIKOMACHEJSKA

Wszelka sztuka i wszelkie badanie, a podobnie też wszelkie zarówno działanie jak i postanowienie, zdają się zdążać do jakiegoś dobra i dlatego trafnie określono dobro jako cel wszelkiego dążenia. Cele jednak bywają różne; jedne z nich bowiem są czynnościami, inne jakimiś odrębnymi od nich wytworami. [...] Ponieważ zaś wiele jest rodzajów działania i wiele sztuk i rzemiosł oraz nauk, więc też rozliczane są cele: i tak celem sztuki lekarskiej jest zdrowie, celem sztuki budowania okrętów - okręt, celem sztuki dowodzenia jest zwycięstwo, a celem sztuki gospodarowania - bogactwo. Ilekroć większa ilość takich sztuk podpada pod jakąś jedną umiejętność - jak np. sztuka sporządzania wędzideł i wszelkich innych części uprzęży pod sztukę jazdy konnej, sama zaś ta sztuka wraz z wszelkimi działaniami wojennymi pod sztukę dowodzenia, i w ten sam sposób inne znowu sztuki pod inne - zawsze celom sztuk im podporządkowanych. Albowiem ze względu na pierwsze dąży się też do drugich. Wszystko jedno przy tym, czy celem odnośnych działań jest samo wykonywanie czynności, czy coś innego oprócz nich, których to wypadek zachodzi przy umiejętnościach wyżej wspomnianych.

↑ Arystoteles, *Etyka nikomachejska*, w: tegoż, *Dzieła wszystkie*, t. 5, tłum. D. Gromska, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000, s. 77.

KOMENTARZ

Arystoteles rozpatruje szeroko pojęty rozwój, celowość działań oraz ludzkie dążenia w powiązaniu z dobrem; każde działanie motywowane jest dobrem. Powyższy fragment opisuje szerzej jego filozofię. Każdy byt dąży do rozwoju, do lepszej wersji siebie, ale celem najwyższym jest właśnie dobro samo w sobie.

Można powiedzieć, że cały świat, a ściślej mówiąc, natura, dzięki celowości ludzi i zwierząt, jest teleologicznie uporządkowana. Cel, który jest w danym bycie od początku jego istnienia urzeczywistnia się w trakcie całego życia. Bez odkrycia tego celu, naszych zdolności nie może nastąpić pełny rozwój.

III. NAUCZANIE

3.1. SUGESTIE FILOZOFICZNE

Szczególne miejsce wśród filozoficznych teorii rozwoju zajmuje koncepcja arystotelesowsko-tomistyczna, według której rozwój jest związany z ruchem i ze

zmianą, z aktualizacją zawartych w każdym bycie potencjalności. Idąc za Arystotelesem, przede wszystkim jest związany z dążeniem do dobra.

„Talent jest indywidualną konfiguracją zdolności ogólnych i specyficznych; poziom osiągnięć zależy nie tylko od tych zdolności, ale innych cech osobowości człowieka, motywacji, odporności na stres, skłonności do ryzyka, aspiracji, wytrwałości, pracowitości oraz właściwości środowiska społecznego [...]”[1].

3.2. SUGESTIE DYDAKTYCZNE I PEDAGOGICZNE

Współczesna pedagogika głosi postulat wychowania i kształcenia każdego człowieka możliwie wszechstronnie, wykorzystując przy tym wszystkie jego uzdolnienia i możliwości. Tak rozumiany rozwój powinien uwzględniać osobiste talenty, uzdolnienia, preferencje, zainteresowania, a także ograniczenia poszczególnej osoby.

„Rozwój zachodzi wtedy, gdy coś jest możliwe, ale jeszcze nieurzeczywistnione lub gdy w świecie istnieje czynnik kreatywny, który stwarza nową jakość, do tej pory nieobecną w świecie w żaden sposób”[2].

Talent jest zatem pewnym potencjałem. W pedagogice rozwój człowieka polega między innymi na następujących po sobie zmianach w życiu człowieka, realizujących się wskutek tkwiących w nim możliwości oraz bodźców płynących z otoczenia, wpływu środowiska i wielorakich procesów wychowywania.

3.3. SUGESTIE PSYCHOLOGICZNE

W kwestii własnego rozwoju, odkrywania i rozwijania umiejętności, zdolności, talentów, w praktyce psychologicznej, a także w języku potocznym, wymienia się słowo samorealizacja. Jest ono używane jednak w różnych kontekstach.

W ujęciu bardzo ogólnym, oznacza ono rozwijanie tkwiących w człowieku wewnętrznych możliwości albo zmierzanie do wybranych przez siebie celów, ale bez ich precyzyjnego określenia i właściwie poza kontekstem jakiejś konkretnej teorii psychologicznej.

W dążeniu do wyznaczanych celów istotna jest motywacja, a także szerzej pojęta samoregulacja. To zaważa na wykorzystaniu potencjału, jaki tkwi w człowieku. „Samoregulacja zachowania polega na formułowaniu wyzwań i stawianiu sobie celów. W ślad za tym idzie stan oczekiwania i reakcje uczuciowe, których jakość zależy od tego, w jakim stopniu realizacja dążeń odpo-

1 T. Ożóg, *Talent*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 19, red. E. Gigilewicz, wyd. Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, Lublin 2013, s. 463.

2 J. Wojtysiak, *Rozwój*, w: *Słownik filozofii*, red. J. Hartman, Krakowskie Wydawnictwo Naukowe, Kraków 2009, s. 195.

wiada osobistym standardom. Jeśli działanie im odpowiada, człowiek odczuwa satysfakcję i umacnia poczucie własnej wartości; jeśli z nimi kontrastuje - odczuwa on niezadowolenie z siebie i ma skłonność do porzucenia takich działań [A. Bandura, (1999). *Social cognitive theory of personality*. W L.A. Pervin, O.P. John (red.), *Handbook of Personality: Theory and research* (wyd. 2, s. 154-196). New York: Guilford Press.]”[3].

IV. NAUCZANIE RELIGIJNE

4.1. TEOLOG

Odkrywanie, rozwijanie i pomnażanie zdolności jest naszym obowiązkiem. Co jednak stoi na przeszkodzie w rozwijaniu darów, jakie otrzymaliśmy? Czasem jest to niewiedza, brak świadomości; myślimy, że nie mamy wielu talentów lub że inni ludzie zostali bardziej pobłogosławieni zdolnościami niż my. Innym razem nie sięgamy do naszych predyspozycji w obawie przed porażką, przed krytyką; boimy się wystawić na pośmiewisko.

3 J. Strelau, D. Doliński, *Psychologia akademicka*, t. 1, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2020, s. 716.

Prawda jest inna. Uzdolnienia nie powinny być zakopane głęboko w nas, ale powinniśmy z nich korzystać, dla pożytku społecznego, a także po to, aby chwalić naszego Ojca Niebieskiego (por. Mt 5,16).

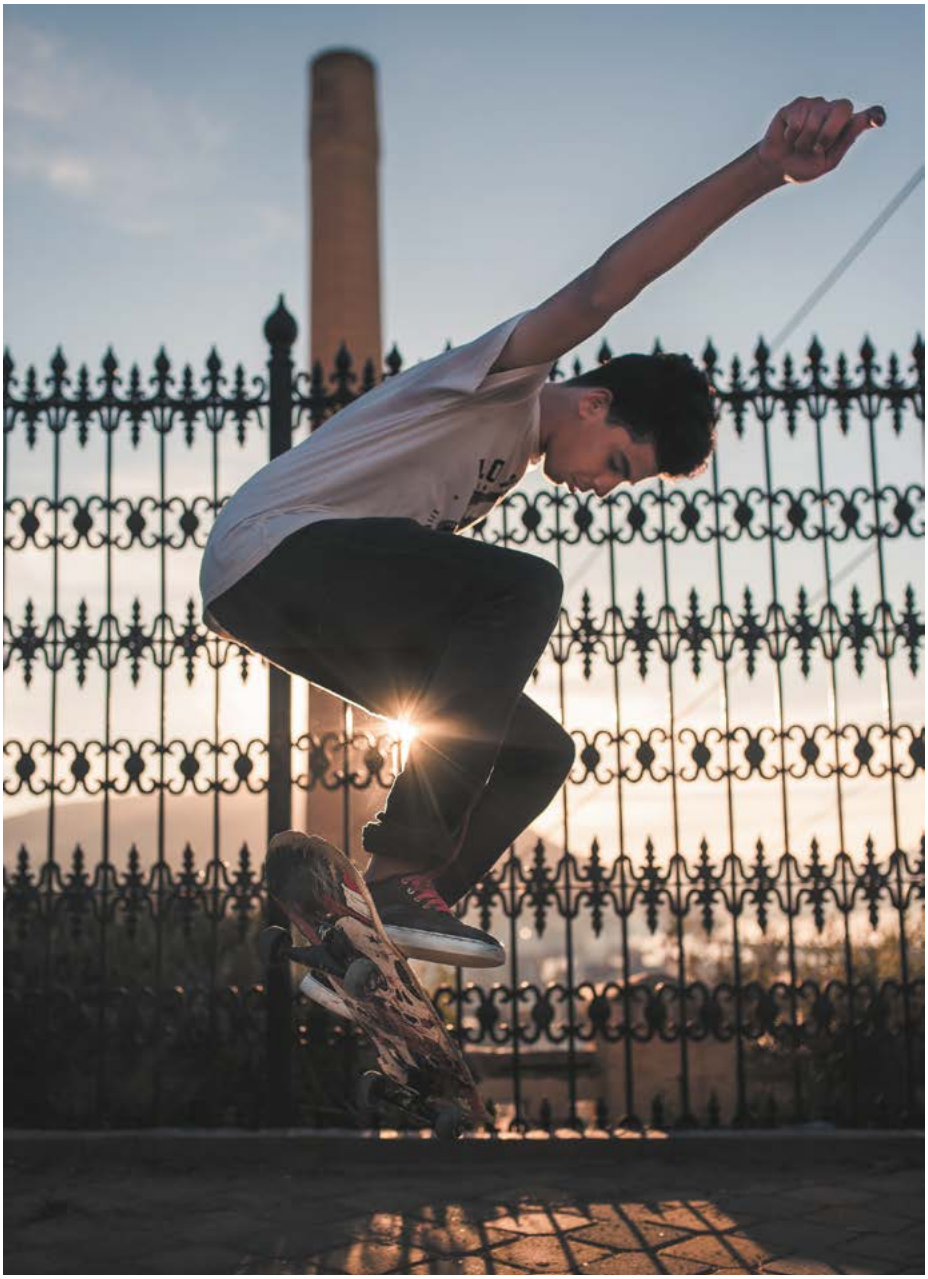

4.2. NAUCZANIE PAPIESKIE

Dziś doświadczacie w sposób szczególny prawdy, że zostaliście wyposażeni w wielorakie dary i talenty. Nie przestawajcie za nie dziękować Temu, który „hojnie darzy łaską i chwałą, nie odmawia dobrodziejstw postępującym nienagannie" (Ps 84,12). Odkrywajcie w sobie te zdolności, cieszcie się nimi i rozwijajcie je z Bożą pomocą. Nieście je jako dary Ducha Świętego wszystkim, którzy potrzebują waszego miłosierdzia. Niech owocują w waszych rodzinach, szkołach i środowiskach.

↑ Jan Paweł II, *Pomnażajcie talenty otrzymane od Boga*, Watykan, 7.06.2003, w: tegoż, *Wypłyń na głębię! Ojciec Święty do młodych Polaków*, oprac. A. Wieczorek, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 2006, s. 247.

W sławnej przypowieści o talentach, przekazanej przez Ewangelistę Mateusza (por. 25,14-30), Jezus mówi o trzech sługach, którym pan, przed wyruszeniem w długą podróż, powierza swój majątek. Dwaj z nich zachowują się dobrze, gdyż podwajają otrzymane dobra; trzeci natomiast zakopuje pieniądz w ziemi. Po powrocie do domu pan prosi sługi, aby rozliczyli się z zadania, które im powierzył i o ile jest zadowolony z pierwszych dwóch, to jest rozczarowany postawą trzeciego. Sługa ów bowiem, ukrywając talent, zamiast zwiększyć jego wartość, zrobił zły użytek z tego daru: zachował się tak, jakby jego pan miał już nie wrócić, jakby nie miał nadejść ów dzień, w którym trzeba będzie się rozliczyć ze swej działalności. Za pomocą tej przypowieści Jezus chce nauczyć uczniów dobrego wykorzystania swych darów: Bóg powołuje każdego człowieka do życia i obdarza go talentami, powierzając mu zarazem jakąś misję do spełnienia. Byłoby głupotą myślenie, że dary te nam się należą tak, jakby wyrzekanie się ich oznaczałoby o jedną drogę mniej do celu własnego istnienia.

↑ Benedykt XVI, *Miłość musi owocować. Rozważanie przed modlitwą Anioł Pański*, Watykan, 13.11.2011, [online:] http://papiez.wiara.pl/doc/1006964.Milosc-musi-owocowac [dostęp: 9.06.2022].

4.3. PISMO ŚWIĘTE

Podobnie też jest z królestwem niebieskim jak z pewnym człowiekiem, który mając się udać w podróż, przywołał swoje sługi i przekazał im swój majątek. Jednemu dał pięć talentów, drugiemu dwa, trzeciemu jeden, każdemu według jego zdolności, i odjechał. Zaraz ten, który otrzymał pięć talentów, poszedł, puścił je w obrót i zyskał drugie pięć. Tak samo i ten, który dwa otrzymał; on również zyskał drugie dwa. Ten zaś, który otrzymał jeden, poszedł i rozkopawszy ziemię, ukrył pieniądze swego pana. Po dłuższym czasie powrócił pan owych sług i zaczął rozliczać się z nimi. Wówczas przyszedł ten, który otrzymał pięć talentów. Przyniósł drugie pięć i rzekł: „Panie, przekazałeś mi pięć talentów, oto drugie

pięć talentów zyskałem". Rzekł mu pan: „Dobrze, sługo dobry i wierny! Byłeś wierny w rzeczach niewielu, nad wieloma cię postawię: wejdź do radości twego pana!". Przyszedł również i ten, który otrzymał dwa talenty, mówiąc: „Panie, przekazałeś mi dwa talenty, oto drugie dwa talenty zyskałem". Rzekł mu pan: „Dobrze, sługo dobry i wierny! Byłeś wierny w rzeczach niewielu, nad wieloma cię postawię: wejdź do radości twego pana!". Przyszedł i ten, który otrzymał jeden talent, i rzekł: „Panie, wiedziałem, żeś jest człowiek twardy: chcesz żąć tam, gdzie nie posiałeś, i zbierać tam, gdzieś nie rozsypał. Bojąc się więc, poszedłem i ukryłem twój talent w ziemi. Oto masz swoją własność!" Odrzekł mu pan jego: „Sługo zły i gnuśny! Wiedziałeś, że żnę tam, gdzie nie posiałem, i zbieram tam, gdzie nie rozsypałem. Powinieneś więc był oddać moje pieniądze bankierom, a ja po powrocie byłbym z zyskiem odebrał swoją własność. Dlatego odbierzcie mu ten talent, a dajcie temu, który ma dziesięć talentów. Każdemu bowiem, kto ma, będzie dodane, tak że nadmiar mieć będzie. Temu zaś, kto nie ma, zabiorą nawet to, co ma. A sługę nieużytecznego wyrzućcie na zewnątrz – w ciemności! Tam będzie płacz i zgrzytanie zębów".

↑ Mt 25,14-30.

Król udał się do Gibeonu, aby tam złożyć ofiarę, bo tam była wielka wyżyna. Salomon złożył na owym ołtarzu tysiąc ofiar całopalnych. W Gibeonie Pan ukazał się Salomonowi w nocy, we śnie. Wtedy rzekł Bóg: „Proś o to, co mam ci dać". A Salomon odrzekł: „Tyś okazywał Twemu słudze Dawidowi, memu ojcu, wielką łaskę, bo postępował wobec Ciebie szczerze, sprawiedliwie i w prostocie serca. Ponadto zachowałeś dla niego tę wielką łaskę, że dałeś mu syna, zasiadającego na jego tronie po dziś dzień. Teraz więc, o Panie, Boże mój, Tyś ustanowił królem Twego sługę w miejsce Dawida, mego ojca, a ja jestem bardzo młody. Brak mi doświadczenia! Ponadto Twój sługa jest pośród Twego ludu, któryś wybrał, ludu mnogiego, którego nie da się zliczyć ani też spisać, z powodu jego mnóstwa. Racz więc dać Twemu słudze serce pełne rozsądku do sądzenia Twego ludu i rozróżniania dobra od zła, bo któż zdoła sądzić ten lud Twój tak liczny?" Spodobało się Panu, że właśnie o to Salomon poprosił. Bóg więc mu powiedział: „Ponieważ poprosiłeś o to, a nie poprosiłeś dla siebie o długie życie ani też o bogactwa, i nie poprosiłeś o zgubę twoich nieprzyjaciół, ale poprosiłeś dla siebie o umiejętność rozstrzygania spraw sądowych, więc spełniam twoje pragnienie i daję ci serce mądre i rozsądne, takie, że podobnego tobie przed tobą nie było i po tobie nie będzie. I choć nie prosiłeś, daję ci ponadto bogactwo i sławę, tak iż «za twoich dni» podobnego tobie nie będzie wśród królów".

↑ 1 Krl 3,4-13.

4.4. KATECHIZM KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO

Społeczność jest pewną grupą osób powiązanych w sposób organiczny zasadą jedności, która przekracza każdą z nich. Społeczność, zgromadzenie widzialne i zarazem duchowe, trwa w czasie; dziedziczy przeszłość i przygotowuje przyszłość. Każdy człowiek staje się dzięki niej „dziedzicem" otrzymuje „talenty", które wzbogacają jego tożsamość i których owoce powinien pomnażać [por. Łk 19,13.15]. Słusznie więc każdy człowiek jest zobowiązany do poświęcania się na rzecz wspólnot, do których należy, i do szacunku wobec władz troszczących się o dobro wspólne.

↑ KKK 1880; por. 791; 1879.

V. LITERATURA

Arystoteles, *Etyka nikomachejska*, w: tegoż, *Dzieła wszystkie*, t. 5, tłum. D. Gromska, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000, s. 7-300.

Benedykt XVI, *Miłość musi owocować. Rozważanie przed modlitwą Anioł Pański*, Watykan, 13.11.2011, [online:] http://papiez.wiara.pl/doc/1006964.Milosc-musi-owocowac [dostęp: 9.06.2022].

Grün A., *Rozwijać poczucie własnej wartości - przezwyciężać bezsilność*, tłum A. Sibilak, Wydawnictwo Salwator, Kraków 2007.

Jan Paweł II, *Encyklika Sollicitudo rei socialis*, w: tegoż, *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 1, red. S. Małysiak, Wydawnictwo Świętego Stanisława BM Archidiecezji Krakowskiej, Kraków 1996, s. 319-376.

Jan Paweł II, *Homilia wygłoszona w czasie liturgii słowa skierowana do młodzieży zgromadzonej na placu Mickiewicza*, Poznań, 3.06.1997, w: tegoż, *Pielgrzymki do Ojczyzny: 1979, 1983, 1987, 1991, 1995, 1997, 1999, 2002. Przemówienia, homilie*, red. J. Poniewierski, wyd. Znak, Kraków 2006, s. 917-924.

Jan Paweł II, *Kultura i perspektywy przyszłości świata*, Coimbra, 15.05.1982, w: tegoż, *Nauczanie papieskie*, V, 1, *1982*, red. F. Kniotek, wyd. Pallottinum, Poznań 1993, s. 736-740.

Jan Paweł II, *Pomnażajcie talenty otrzymane od Boga*, Watykan, 7.06.2003, w: tegoż, *Wypłyń na głębię! Ojciec Święty do młodych Polaków*, oprac. A. Wieczorek, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 2006, s. 246-247.

Lipnicka B., *Kształtowanie zdolności i talentu dziecka. Wspierająca funkcja rodziców*, Wydawnictwo Barbara, Wrocław 2000.

Müller W., *Być samemu nie znaczy być samotnym*, tłum. B. Szlagor, Wydawnictwo Salwator, Kraków 2007.

Nouwen H.J.M., *Intymność*, tłum. K. Stankiewicz, Wydawnictwo Salwator, Kraków 2007.

Nouwen H.J.M., *Otwarte dłonie*, tłum. M. Rusiecka, Wydawnictwo Salwator, Kraków 2006.

Ożóg T., *Talent*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 19, red. E. Gigilewicz, wyd. Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, Lublin 2013, s. 462-463.

Strelau J., Doliński D., *Psychologia akademicka*, t. 1, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2020.

Wojciechowski M., *Przypowieści dla nas*, wyd. Edycja Świętego Pawła, Częstochowa 2007.

Wojtysiak J., *Rozwój*, w: *Słownik filozofii*, red. J. Hartman, Krakowskie Wydawnictwo Naukowe, Kraków 2009, s. 195-196.

Wybrane zagadnienia edukacji uczniów zdolnych, t. 1, *Zdolności i stymulowanie ich rozwoju*, red. W. Limont, J. Cieślikowska, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2005.

Zuchniewicz P., *Szukałem Was. Jan Paweł II i Światowe Dni Młodzieży*, Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne, Radom 2005.

13. ROZWÓJ KOMPETENCJI

I. PROSPEKT WARTOŚCI

Na kompetencje składają się: wiedza, umiejętności i odpowiedzialność. Dzieli się je na kompetencje twarde oraz miękkie.

Te pierwsze to konkretne zdolności, które łatwo sprawdzić, np.: znajomość języków obcych, umiejętność obsługi programów (MS Office), prawo jazdy, obsługa kasy fiskalnej, umiejętność tworzenia plakatów, haseł reklamowych, stron internetowych i inne.

Kompetencje miękkie charakteryzują się tym, że są trudniejsze do wyegzekwowania. Jednakże to właśnie te kompetencje są dzisiaj coraz bardziej pożądane przez pracodawców. Jako najważniejsze z nich wymienia się najczęściej: asertywność, odporność na stres, kreatywność, umiejętność pracy w zespole, samodyscyplinę, dobrą organizację.

Na rynku pracy pojawili się specjaliści, którzy pomagają odkryć w pracownikach ich ukryty dotąd potencjał. Jest to trend, który będzie się utrzymywał przez kolejne lata.

1.1. CEL OGÓLNY
Rozwój integralny osoby.

1.2. CEL SZCZEGÓŁOWY
Umiejętność pełnienia określonych ról w danym powołaniu życiowym.

1.3. CEL WYCHOWAWCZY
Odkrywanie wartości w przyszłym powołaniu życiowym.

1.4. PROPONOWANE TEMATY
- W jaki sposób rozwijać kompetencje, by rozwijały moją osobowość?
- Rozwój kompetencji a poczucie spełnionego życia.
- Wybór powołania jako wyraz wolności człowieka.

1.5. ZADANIA DLA UCZNIA, SAMOWYCHOWANIE
→ *NORMY*
- Wartości materialne należy traktować jako środek, a nie jako główny cel w życiu.
- Zdolności i posiadane kompetencje podkreślają wyjątkowość człowieka.
- Indywidualne umiejętności pomagają odnaleźć swoje miejsce w grupie.

→ *ZASADY*
- Odkrywam i rozwijam zdolności.
- Korzystanie z kompetencji pomaga mi rozpoznać własną drogę życiową.
- Wybór powołania życiowego dokonuje się zgodnie z wolą każdego człowieka.

1.6. ZADANIA DLA RODZICÓW
→ *NORMY*
- Rodzice jako pierwsi rozpoznają zdolności nastolatków.
- Atmosfera rodzinna powinna zachęcać do rozwijania i pogłębiania kompetencji adolescentów.
- Każdy młody człowiek ma prawo do wyboru i realizacji określonego życia w zgodzie ze swoimi pasjami, predyspozycjami, kompetencjami.

→ *ZASADY*
- Ukazuję młodzieży wartości każdego powołania.
- Aprobuję te zachowania, które służą rozwijaniu zdolności.
- Wspieram nastolatków w ich wysiłkach doskonalenia własnych sprawności.

1.7. ZADANIA DLA SZKOŁY, WYCHOWAWCY

→ *NORMY*

- Umiejętnie dobrane programy szkolne pomagają odkryć zdolności uczniów.
- Nie można dyskryminować uczniów z uwagi na ich mniejsze predyspozycje.
- Szkoła stwarza warunki do rozwoju zainteresowań i sprawności uczniów.

→ *ZASADY*

- Czuwam nad tym, aby szkoła była miejscem rozwijania kompetencji oraz pasji uczniów.
- Oferuję szeroką gamę propozycji, które pozwolą wychowankom rozeznać ich ukryte zdolności.
- Wskazuję uczniom na panujące trendy zawodowe, aby mogli lepiej wybrać i zaplanować swoją przyszłość.

1.8. SPOSÓB REALIZACJI

Zapraszam na lekcję osobę, która odniosła w życiu sukces (prezes firmy, autor książki, sportowiec) i proszę, aby opowiedziała swoją historię, m.in. jakie trudności ją spotykały i jak sobie z nimi radziła. Jakie kompetencje i zdolności musiała w sobie rozwinąć. Na kolejnej lekcji proszę uczniów o dyskusję na temat własnych wizji siebie, trudności, jakie mogą napotkać i tego, co powinni w sobie rozwijać już dzisiaj, aby osiągnąć zamierzony cel.

1.9. OSIĄGNIĘCIA, EFEKTY

Poprzez odkrywanie, a następnie przypatrywanie się własnym zdolnościom i sprawnościom, młody człowiek potrafi zobaczyć swoją indywidualność. Nastolatek wierzy, że jest w stanie rozpoznać w sobie zdolności i kompetencje. Dzięki nauce i własnemu rozwojowi tworzy więzi osobowe. Przyjmuje rady i wskazówki osób, które uważa za autorytet. Umie się dzielić własnymi osiągnięciami naukowymi. Pomaga rozwijać się osobowo i intelektualnie innym ludziom.

1.10. ZAGROŻENIA

Na skutek złego odczytania, zlekceważenia lub nieodpowiedniego wykorzystania własnych kompetencji człowiek może zaniedbać własny rozwój, kierując tym samym swoje życie na drogę, która nie przyniesie mu zadowolenia. Bez nauki o tym, jak właściwie ustalać priorytety w życiu, młody człowiek może zaprzepaścić swoje szanse i zmarnować dany mu czas. Co za tym idzie, może utracić motywację do dalszego poznawania siebie samego, tego, kim chciałby zostać w przyszłości. Brak wiedzy o świecie, w którym żyje, bez rzetelnego przygotowania do życia zawodowego, może spowodować wyobcowanie.

II. WYBRANA LITERATURA Z KOMENTARZEM

ETYKA NIKOMACHEJSKA

Mógłby jednak ktoś mieć wątpliwość, czy one są pożyteczne. Albowiem mądrość filozoficzna nie rozważa wcale środków wiodących do szczęścia ludzkiego (wszak nie dotyczy niczego, co się staje), rozsądek zaś czyni to wprawdzie, ale na co jest nam potrzebny? Bo choć rozsądek dotyczy tego, co sprawiedliwe i moralnie piękne, i dobre dla człowieka, wszystko to jednak jest właśnie tym, co jest cechą charakterystyczną postępowania człowieka dobrego i nie jesteśmy wcale zdolniejsi do takiego postępowania dzięki tej wiedzy, ile że cnoty są trwałymi dyspozycjami; podobnie ma się rzecz z tym, co należy do zdrowia i do dobrej konstytucji, w znaczeniu nie tego, co daje zdrowie, lecz tego, co z tej trwałej dyspozycji wypływa; sama bowiem znajomość sztuki lekarskiej czy gimnastyki nie czyni nas zdolniejszymi do działania [w tej dziedzinie].

↑ Arystoteles, *Etyka nikomachejska*, w: tegoż, *Dzieła wszystkie*, t. 5, tłum. D. Gromska, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000, s. 206-207.

KOMENTARZ

Arystoteles (384-322 p.Chr.) obok Sokratesa i Platona uznawany jest za najsławniejszego ze starożytnych filozofów. W pismach poruszył wiele kwestii dotyczących fizyki, matematyki, filozofii praktycznej (etyki, polityki).

W powyższym fragmencie Stagiryta rozprawia o zdolnościach, ale podkreśla, że sama wiedza o czymś, nie czyni nas jeszcze zdolniejszymi. Tak samo wiedza o tym, co sprawiedliwe, a co nie, nie powoduje, że postępujemy moralnie. Liczą się czyny. Ważne jest to, co robimy na co dzień, niż to, co mamy w sobie.

III. NAUCZANIE

3.1. SUGESTIE FILOZOFICZNE

Można przyjąć, że pojęcie „kompetencji" jest składową wysiłku włożonego w ich zdobycie oraz szkolenia, aby je wciąż rozwijać. Jest to więc coś nabytego na drodze edukacji i rozwoju. Każda dziedzina naukowa czy sfera zawodowa posiada specyficzne dla siebie kompetencje do nabycia.

Filozofowie również są obecni w różnych obszarach. Filozofia niesie bowiem ze sobą wiele przydatnych kompetencji również we współczesnym świecie, jak chociażby zdolność obserwacji i refleksji czy umiejętność wyszukiwania związków przyczynowo-skutkowych, tak potrzebne np. w biznesie.

Kompetencje humanistyczne okazują się bardzo przydatne w wielu branżach, które na pierwszy rzut oka nie kojarzą się ze spuścizną Arystotelesa czy Kanta.

Absolwenci filozofii świetnie odnajdują się we współczesnym świecie, także w biznesie, wykorzystując przy tym swoją wiedzę. Filozofia wciąż jest żywa i wykorzystywana.

To właśnie filozofowie do pewnego stopnia ukształtowali rzeczywistość, w której się poruszamy. Ich poglądy, pisma, teorie, wytyczone kierunki, sprawiają, że bez tej wiedzy, tych fundamentów, trudno jest zrozumieć aktualne wydarzenia.

3.2. SUGESTIE DYDAKTYCZNE I PEDAGOGICZNE

Nabywanie nowych kompetencji jest procesem, który zdaje się nie mieć końca. Zmieniamy się, nasza wiedza się zmienia wraz ze zmieniającym się światem. On na nas oddziałuje, dlatego konieczne jest nabywanie nowych umiejętności.

Kompetencje osobiste, społeczne, aksjologiczne, zawodowe są niezbędne do budowania relacji międzyludzkich, do uczestnictwa w życiu społecznym, poruszania się w życiu zawodowym. „Kompetencje można uznać za podstawę podmiotowego zaangażowania w świat. Powstają one w wyniku zintegrowania wiedzy, różnych umiejętności, a niezmiernie istotną rolę odgrywają tu też doświadczenia i przekonania. Posiadane przez człowieka kompetencje nie są statyczne, ich rozwój polega na przeobrażaniu się, a nie na zastępowaniu starych form przez nowe. Dzięki kompetencjom człowiek uzewnętrznia swoją potencjalność zgodnie z przyjętym systemem wartości i efektywnie działa, korzystając z posiadanej wiedzy i umiejętności, zmienia odpowiedzialnie otaczającą go rzeczywistość, a jednocześnie zmienia siebie”[1].

To właśnie w szkole młody człowiek nabywa podstawowych kompetencji, które będą rozwijane w przyszłości oraz dadzą wiedzę potrzebną do nabycia kolejnych. A potrzeba zdobywania nowych umiejętności jest duża.

Chociażby odporność na stres oraz zdolność radzenia sobie z niepewnością. Konieczna jest umiejętność konstruktywnego dialogu, umiejętność porozumiewania się w różnych środowiskach i szybkiej adaptacji, zdolność do pracy zespołowej i umiejętności negocjacyjne. Zdolność wyrażania swojego punktu widzenia oraz rozumienie punktów widzenia innych osób, przy jednoczesnym okazywaniu tolerancji i empatii.

---

1 A. Popławska, *Kompetencje aksjologiczne*, w: *Encyklopedia aksjologii pedagogicznej*, red. K. Chałas, A. Maj, Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne, Radom 2016, s. 485.

3.3. SUGESTIE PSYCHOLOGICZNE

Do procesu pogłębiania wiedzy i własnego rozwoju potrzebna jest motywacja. „Czynnikiem włączającym motywy sprawcze jest deprywacja kontroli i niedostatek kompetencji, a realizacja motywu polega na odzyskaniu kontroli lub poprawie kompetencji”[2]. Brak wiedzy czy umiejętności stanowi przeszkodę w realizacji planów, a tym samym wywołuje poczucie braku kontroli. Jest to jeden z najsilniejszych czynników motywacyjnych.

Celem każdego człowieka jest dążenie do rozwoju. Staje się to możliwe dzięki odkryciu własnych możliwości. Ważne jest też uświadomienie sobie celów, które chcemy osiągnąć i kompetencji, jakich nam brakuje, aby ten cel osiągnąć. Stąd czerpiemy motywację do działania oraz odzyskujemy kontrolę, a co za tym idzie – poczucie bezpieczeństwa oraz większą satysfakcję z życia.

IV. NAUCZANIE RELIGIJNE

4.1. TEOLOG

Zdobywanie nowych kompetencji i umiejętności sprawia, że lepiej rozpoznajemy nasze miejsce w społeczeństwie i jak te kompetencje możemy wykorzystać z pożytkiem dla siebie i innych. Z kolei rozwój duchowy pozwala odkryć swoje powołanie. Dla chrześcijanina przeżywanie swojej wiary, swojego chrześcijańskiego powołania odbywa się w relacji osobowej, jako przymierze z Chrystusem. To stanowi motywację do pogłębiania swojej wiedzy i duchowości.

Celem chrześcijanina powinno być pogłębianie wiary, wzrastanie w Chrystusie, stały proces nawracania, ale również uświadamianie własnej grzeszności. Zatem naszym obowiązkiem jest rozwijanie siebie w relacji, w przyjaźni z Bogiem.

4.2. NAUCZANIE PAPIESKIE

Dziś doświadczacie w sposób szczególny prawdy, że zostaliście wyposażeni w wielorakie dary i talenty. Nie przestawajcie za nie dziękować Temu, który „hojnie darzy łaską i chwałą, nie odmawia dobrodziejstw postępującym nienagannie” (Ps 84,12). Odkrywajcie w sobie te zdolności, cieszcie się nimi i rozwijajcie je z Bożą pomocą. Nieście je jako dary Ducha Świętego wszystkim, którzy potrzebują waszego miłosierdzia. Niech owocują w waszych rodzinach, szkołach i środowiskach.

↑ Jan Paweł II, *Pomnażajcie talenty otrzymane od Boga*, Watykan, 7.06.2003, w: tegoż, *Wypłyń na głębię. Ojciec Święty do młodych Polaków*, red. A. Wieczorek, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 2006, s. 247.

2 B. Wojciszke, *Psychologia społeczna*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2021, s. 70.

W sławnej przypowieści o talentach, przekazanej przez Ewangelistę Mateusza (por. 25,14-30), Jezus mówi o trzech sługach, którym pan, przed wyruszeniem w długą podróż, powierza swój majątek. Dwaj z nich zachowują się dobrze, gdyż podwajają otrzymane dobra; trzeci natomiast zakopuje pieniądz w ziemi. Po powrocie do domu pan prosi sługi, aby rozliczyli się z zadania, które im powierzył i o ile jest zadowolony z pierwszych dwóch, to jest rozczarowany postawą trzeciego. Sługa ów bowiem, ukrywając talent, zamiast zwiększyć jego wartość, zrobił zły użytek z tego daru: zachował się tak, jakby jego pan miał już nie wrócić, jakby nie miał nadejść ów dzień, w którym trzeba będzie się rozliczyć ze swej działalności. Za pomocą tej przypowieści Jezus chce nauczyć uczniów dobrego wykorzystania swych darów: Bóg powołuje każdego człowieka do życia i obdarza go talentami, powierzając mu zarazem jakąś misję do spełnienia. Byłoby głupotą myślenie, że dary te nam się należą tak, jakby wyrzekanie się ich oznaczałoby o jedną drogę mniej do celu własnego istnienia.

↑ Benedykt XVI, *Miłość musi owocować. Rozważanie przed modlitwą Anioł Pański*, Watykan, 13.11.2011, [online:] http://papiez.wiara.pl/doc/1006964.Milosc-musi-owocowac [dostęp: 9.06.2022].

4.3. PISMO ŚWIĘTE

Kiedy nadszedł wreszcie dzień Pięćdziesiątnicy, znajdowali się wszyscy razem na tym samym miejscu. Nagle dał się słyszeć z nieba szum, jakby uderzenie gwałtownego wiatru, i napełnił cały dom, w którym przebywali. Ukazały się im też języki jakby z ognia, które się rozdzieliły, i na każdym z nich spoczął jeden. I wszyscy zostali napełnieni Duchem Świętym, i zaczęli mówić obcymi językami, tak jak im Duch pozwalał mówić. Przebywali wtedy w Jerozolimie pobożni Żydzi ze wszystkich narodów pod słońcem. Kiedy więc powstał ów szum, zbiegli się tłumnie i zdumieli, bo każdy słyszał, jak przemawiali w jego własnym języku. „Czyż ci wszyscy, którzy przemawiają, nie są Galilejczykami?" – mówili pełni zdumienia i podziwu. „Jakżeż więc każdy z nas słyszy swój własny język ojczysty? – Partowie i Medowie, i Elamici, i mieszkańcy Mezopotamii, Judei oraz Kapadocji, Pontu i Azji, Frygii oraz Pamfilii, Egiptu i tych części Libii, które leżą blisko Cyreny, i przybysze z Rzymu, Żydzi oraz prozelici, Kreteńczycy i Arabowie – słyszymy ich głoszących w naszych językach wielkie dzieła Boże". Zdumiewali się wszyscy i nie wiedzieli, co myśleć: „Co ma znaczyć?" – mówili jeden do drugiego.

↑ Dz 2,1-12.

4.4. KATECHIZM KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO

Społeczność jest pewną grupą osób powiązanych w sposób organiczny zasadą jedności, która przekracza każdą z nich. Społeczność, zgromadzenie widzialne i zarazem duchowe, trwa w czasie; dziedziczy przeszłość i przygotowuje przyszłość. Każdy człowiek staje się dzięki niej „dziedzicem" otrzymuje „talenty", które wzbogacają jego tożsamość i których owoce powinien pomnażać [Por. Łk 19, 13. 15]. Słusznie więc każdy człowiek jest zobowiązany do poświęcania się na rzecz wspólnot, do których należy, i do szacunku wobec władz troszczących się o dobro wspólne.

↑ KKK 1880; por. 791; 1879.

V. LITERATURA

Arystoteles, *Etyka nikomachejska*, w: tegoż, *Dzieła wszystkie*, t. 5, tłum. D. Gromska, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000, s. 7-300.

Benedykt XVI, *Miłość musi owocować. Rozważanie przed modlitwą Anioł Pański*, Watykan, 13.11.2011, [online:] http://papiez.wiara.pl/doc/1006964.Milosc-musi-owocowac [dostęp: 9.06.2022].

Grün A., *Rozwijać poczucie własnej wartości - przezwyciężać bezsilność*, tłum A. Sibilak, Wydawnictwo Salwator, Kraków 2007.

Jan Paweł II, *Encyklika Sollicitudo rei socialis*, w: tegoż, *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 1, red. S. Małysiak, Wydawnictwo Świętego Stanisława BM Archidiecezji Krakowskiej, Kraków 1996, s. 319-376.

Jan Paweł II, *Homilia wygłoszona w czasie liturgii słowa skierowana do młodzieży zgromadzonej na placu Mickiewicza*, Poznań, 3.06.1997, w: tegoż, *Pielgrzymki do Ojczyzny: 1979, 1983, 1987, 1991, 1995, 1997, 1999, 2002. Przemówienia, homilie*, red. J. Poniewierski, wyd. Znak, Kraków 2006, s. 917-924.

Jan Paweł II, *Kultura i perspektywy przyszłości świata*, Coimbra, 15.05.1982, w: tegoż, *Nauczanie papieskie*, V, 1, *1982*, red. E. Weron, A. Jaroch, wyd. Pallottinum, Poznań 1993, s. 736-740.

Jan Paweł II, *Pomnażajcie talenty otrzymane od Boga*, Watykan, 7.06.2003, w: tegoż, *Wypłyń na głębię. Ojciec Święty do młodych Polaków*, red. A. Wieczorek, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 2006, s. 246-247.

Lipnicka B., *Kształtowanie zdolności i talentu dziecka. Wspierająca funkcja rodziców*, Wydawnictwo Barbara, Wrocław 2000.

Müller W., *Być samemu nie znaczy być samotnym*, tłum. B. Szlagor, Wydawnictwo Salwator, Kraków 2007.

Nouwen H.J.M., *Intymność*, tłum. K. Stankiewicz, Wydawnictwo Salwator, Kraków 2007.

Nouwen H.J.M., *Otwarte dłonie*, tłum. M. Rusiecka, Wydawnictwo Salwator, Kraków 2006.

Popławska A., *Kompetencje aksjologiczne*, w: *Encyklopedia aksjologii pedagogicznej*, red. K. Chałas, A. Maj, Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne, Radom 2016, s. 484-490.

Wojciechowski M., *Przypowieści dla nas*, wyd. Edycja Świętego Pawła, Częstochowa 2007.

Wojciszke B., *Psychologia społeczna*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2021.

Wybrane zagadnienia edukacji uczniów zdolnych, t. 1, *Zdolności i stymulowanie ich rozwoju*, red. W. Limont, J. Cieślikowska, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2005.

Zuchniewicz P., *Szukałem Was. Jan Paweł II i Światowe Dni Młodzieży*, Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne, Radom 2005.

14. NABYWANIE NOWYCH UMIEJĘTNOŚCI (AMBICJA)

I. PROSPEKT WARTOŚCI

Czym charakteryzuje się człowiek ambitny? To człowiek, który wie, do czego dąży; zna swoje cele i ciężko pracuje, aby je osiągnąć. Ambicja sprawia, że jego plany są sprecyzowane i dzięki temu nie traci czasu na błędne drogi. Takiego człowieka cechuje wysoka samoocena, chce wiele zdobyć. To człowiek, który zna wartość nabywania nowych umiejętności, dzięki którym może wciąż się rozwijać i osiągać to, co sobie wyznaczył.

1.1. CEL OGÓLNY

Rozwój intelektualno-moralny.

1.2. CEL SZCZEGÓŁOWY

Poznawanie osiągnięć związanych z rozwojem nauki.

1.3. CEL WYCHOWAWCZY

Umiejętność planowania własnego rozwoju intelektualnego.

1.4. PROPONOWANE TEMATY

- Na czym polega autentyczny rozwój człowieka?
- Co to są wartości uniwersalne, ponadczasowe?
- Moje poszukiwanie prawdy.
- Moje poszukiwanie wiedzy.

1.5. ZADANIA DLA UCZNIA, SAMOWYCHOWANIE

→ *NORMY*

- Prawda i wiedza zawsze leżą w obszarze zainteresowań człowieka.
- Każda osoba jest powołana do współuczestnictwa w procesie rozwoju cywilizacji.
- W pracy ludzkiej istnieje zasada prymatu osoby przed rzeczą.

→ *ZASADY*

- Kształtuję w sobie postawę ciągłego zdobywania wiedzy.
- Uczciwie i rzetelnie wypełniam obowiązki związane z rodziną, szkołą i najbliższym otoczeniem.
- Rzeczy, których używam, są podporządkowane mojemu człowieczeństwu i powołaniu.

1.6. ZADANIA DLA RODZICÓW

→ *NORMY*

- Integralny rozwój człowieka umożliwia postęp cywilizacyjny.
- Rozwój człowieka i cywilizacji ma wydźwięk moralny, więc rozwój techniczny musi iść równolegle z rozwojem duchowym i moralnym.
- Zdobyte wykształcenie powinno służyć sprawiedliwości i dobru człowieka.

→ *ZASADY*

- Pomagam młodzieży w odpowiedzi na fundamentalne pytania.
- Wskazuję wiarygodne instytucje naukowe.
- Jestem gotów do dzielenia się dobrami ze słabszymi.

1.7. ZADANIA DLA SZKOŁY, WYCHOWAWCY

→ *NORMY*

- Uczeń współpracuje z innymi, aby poznać prawdę o sobie samym i o rzeczywistości, w której żyje.
- Poszukiwanie prawdy dokonuje się poprzez doświadczenie fizyczne i duchowe.
- Szkoła kształci i wychowuje osobę.

→ *ZASADY*

- Kształtuję postawę ufności wobec autorytetów naukowych.
- Umożliwiam uczniom dostęp do wiedzy.
- Nieustannie doskonalę swoje umiejętności pedagogiczne i zawodowe.

1.8. SPOSÓB REALIZACJI

Uczniowie w grupach przygotowują pracę dotyczącą rozwoju współczesnego społeczeństwa polskiego. Każda grupa ma opracować wybraną dziedzinę życia społecznego, zbadać, czy zachodzą w niej zmiany i w jakim kierunku. Odpowiedzieć, czy każdy ma możliwość rozwoju swojego człowieczeństwa itd. Następnie na forum klasy porównywane są końcowe wyniki prac, uczniowie wraz z nauczycielem oceniają, jaki jest obraz rozwoju cywilizacyjnego we współczesnej Polsce.

1.9. OSIĄGNIĘCIA, EFEKTY

Młody człowiek wierzy, że jest w stanie poznać rzeczywistość, która go otacza. Podejmuje wysiłek, by ją poznać i zrozumieć. Dzięki nauce tworzy więzi osobowe w ojczyźnie i za granicą. Dokonaniami współczesnej cywilizacji posługuje się tak, aby rozwijały jego człowieczeństwo. Przyjmuje rady i wskazówki osób, które uważa za autorytety. Umie się dzielić własnymi osiągnięciami naukowymi. Pomaga innym rozwijać się intelektualnie.

1.10. ZAGROŻENIA

Bez systematycznej, rzetelnej nauki młody człowiek może stracić motywację do poznawania otaczającej go rzeczywistości. Brak wiedzy o świecie, w którym żyje może spowodować stan wyobcowania. Nie będzie umiał nawiązywać relacji z innymi osobami lub zacznie się bać drugiego człowieka i nieufnie go traktować. Nieprzestrzeganie norm moralnych w zdobywaniu wiedzy, może prowadzić do manipulacji wytworami nauki po to, aby osiągnąć własne korzyści. Również nieuznawanie w procesie nauki niezbywalnej godności człowieka doprowadza do zagrożenia samej osoby ludzkiej.

II. WYBRANA LITERATURA Z KOMENTARZEM

LORD JIM

Patrzył mi prosto w twarz i odwrócił wzrok powoli.

– Teraz pan rozumie, dlaczego ja, mimo wszystko... dlaczego nie odebrałem sobie życia. Nie chciałem stchórzyć przed tym, co zrobiłem. Przecież gdybym był

został na statku, uczyniłbym wszystko, aby się tylko ocalić. Ludzie utrzymywali się nieraz na powierzchni całymi godzinami na otwartym morzu, i wyławiano ich, i doskonale się potem czuli. A ja byłbym mógł to wytrzymać znacznie lepiej niż wielu innych. Moje serce jest w porządku. – Wyciągnął prawą pięść z kieszeni i gruchnął się w pierś, rozległ się jakby zgłuszony strzał wśród nocy.

– Tak – rzekłem.

Rozmyślał ze spuszczoną głową, rozstawiwszy nieco nogi.

– O włos – mruknął. – Nie było na włos miejsca między tym a tamtym. A w owej chwili...

– O północy trudno jest włos dostrzec – wtrąciłem, zdaje się, nieco złośliwie. Czy pojmujecie, co ja rozumiem przez solidarność w naszym zawodzie? Byłem na Jima rozżalony, jakby mnie oszukał – mnie osobiście – jakby mnie pozbawił wspaniałej okazji do podtrzymania złudzeń młodości, jakby obdarł nasze wspólne życie z ostatniego promienia blasku.

– Więc też pan zwiał... od razu.

– Skoczyłem – poprawił mnie z naciskiem.

↑ J. Conrad, *Lord Jim*, tłum. A. Zagórska, Wydawnictwo SBM, Warszawa 2022, s. 115-116.

KOMENTARZ

Tytułowy Jim od najmłodszych lat uważał, że zostanie bohaterem. Czekał tylko na odpowiedni moment, aby dowieść swojej odwagi. Wierzył w romantyczne ideały, pochłaniały go opowieści o przygodach. Rzeczywistość jednak okazała się inna. Jim został posądzony o tchórzostwo. Nie tak wyobrażał sobie swoją przyszłość, dlatego stało się to powodem jego kryzysu moralnego.

Bardzo często młody człowiek pełen nadziei i ideałów zderza się z dorosłością. Jest to często trudna lekcja. Nasze cele nie są tak łatwe do zrealizowania, jak się to początkowo wydaje. Nawet najbardziej przemyślany plan może spalić na panewce. Dlatego trzeba młodym ludziom tłumaczyć, że porażki są naturalną częścią życia, że dzięki nim możemy się uczyć, wyciągać wnioski i stawać się coraz lepszą wersją samego siebie.

III. NAUCZANIE

3.1. SUGESTIE FILOZOFICZNE

Filozofia jest jednym z fundamentów ludzkiego rozwoju, ponieważ pomaga odkryć cel. Bez niego człowiek działa po omacku. Jeśli nie wie, gdzie chce dotrzeć, bardzo możliwe, że znajdzie się ostatecznie w miejscu, w którym nie chciałby się znaleźć.

Uformowanie celu, poznanie siebie[1] pomaga w wyzwoleniu w sobie ambicji. Taki człowiek lepiej pracuje, jest zorganizowany, gdyż widzi sens swoich działań i miejsce, do którego zmierza. Nie traci też dzięki temu czasu na inne drogi, o których już wie, że są niewłaściwe.

Ambicja jest też pomocna we wszelkiej rutynie. Chroni przed apatią i wypaleniem zawodowym, gdyż człowiek ambitny ciągle poszukuje dla siebie nowych wyzwań. Przekłada się to też na bardziej pełne i szczęśliwsze życie.

3.2. SUGESTIE DYDAKTYCZNE I PEDAGOGICZNE

Krzewienie ambicji jest bardzo istotne w procesie dydaktycznym. To nie tylko ćwiczenie silnej woli, ale również budowanie osobowości. Nabywanie nowych umiejętności, szukanie nowych wyzwań i dziedzin pomaga w odkrywaniu siebie samego i swojego miejsca w świecie. Wszyscy posiadają pewne zasoby, jednak niewiele osób potrafi je z siebie wydobyć, osiągnąć sukces. Nauka tego

1 „Poznaj samego siebie" (gr. *gnothi seauton*), maksyma wyryta na frontonie świątyni Apollina w Delfach, rozpowszechniona przez starożytnego filozofia Sokratesa (469-399 r. p.Chr.).

jest zatem niezbędna dla młodzieży w jej dalszej drodze ku dorosłości i szczęśliwemu życiu.

Jednakże należy zwrócić uwagę nie tylko na pozytywne efekty, ale również trzeba pamiętać o negatywnych skutkach źle rozumianej ambicji. „Aspekt pozytywny objawia się wyraźnie zarysowaną tendencją do samodzielności, silnym poczuciem własnej wartości, realnym rozpoznaniem własnych umiejętności, ale też chęcią ich rozwijania, osiągania sukcesów i sięgania po cele trudne w realizacji, wymagające wiele wysiłku. W takim przypadku mamy do czynienia z rozwijaniem dzięki ambicji: siły woli, samodzielności, decyzyjności, poczucia własnej wartości, kreatywności i przedsiębiorczości. Kierunek negatywny to ubieganie się o uznanie i sukcesy kosztem innych ludzi (ambicja chorobliwa). Zbyt mocno przerysowane dążenie do celu urzeczywistnia się w przesadnym mniemaniu o własnych umiejętnościach, w fałszywym obrazie własnych zdolności, może powodować postawę porównywania się z innymi i dyskredytacji umiejętności innych, w końcu pychy, wyolbrzymionej wizji własnej doskonałości w jakiejś dziedzinie”[2].

3.3. SUGESTIE PSYCHOLOGICZNE

Poczucie kontroli w życiu ludzkim jest bardzo ważne. W świecie uporządkowanym i przewidywalnym czujemy się dobrze. Świadome i odpowiedzialne podejście do własnych wyborów i decyzji budzi w nas poczucie sprawczości. Takie nastawienie jest o wiele bardziej motywujące. Psycholodzy wyróżniają kilka powodów, dla których tacy ludzie są lepszymi pracownikami, częściej odnoszą sukcesy, mniej zapadają na choroby i prowadzą ciekawsze życie.

„[...] wewnętrzne poczucie kontroli silnie koreluje z poczuciem własnej wartości i ze skłonnością do opierania go na wynikach swojej działalności. Osoby takie mają więc bardziej pozytywny stosunek do własnej pracy i bardziej im zależy na dobrych wynikach, bo dzięki temu mogą o sobie pochlebniej myśleć”[3].

Jest znacznie większe prawdopodobieństwo, że osoby nastawione na sukces i mające plan, jak go osiągnąć, świadome tego, jakie umiejętności muszą nabyć i jakie przeszkody ich czekają, ten sukces osiągną. „Gdy wierzymy we własne powodzenie, bardziej się staramy, wskutek czego więcej osiągamy”[4].

---

2 D. Żukowska-Gardzińska, *Ambicja*, w: *Encyklopedia aksjologii pedagogicznej*, red. K. Chałas, A. Maj, Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne, Radom 2016, s. 108.
3 B. Wojciszke, *Psychologia społeczna*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2021, s. 55.
4 Tamże.

Ta wiara jest bardzo potrzebna, ale przychodzi ona łatwo, kiedy człowiek jest zmotywowany i podjął już konkretną decyzję. Ta wiara w sukces napędza motywację i daje moc sprawczą. Osoby takie charakteryzuje „[...] silniejsza skłonność do aktywnego wpływania na bieg wydarzeń, gdyż wierzą w skuteczność takich prób”[5].

5 Tamże.

IV. NAUCZANIE RELIGIJNE

4.1. TEOLOG

Nadmierna ambicja czy chęć posiadania może mieć również swoje negatywne skutki, człowiek osiągając sukcesy, może też wpaść w pułapkę pychy i chciwości. Bóg obdarza nas licznymi darami, zdolnościami, nadzieją, wiarą – dzięki czemu możemy być coraz lepsi w wielu dziedzinach. Musimy pamiętać w tym wszystkim o miłości. Fundamentem i celem w życiu zawsze powinno być miłość. Przywiązanie do uroków świata, do bogactwa i wygodnego życia sprawia, że oddalamy się od Boga, od miłości, a zatem od bliźniego. Zaczynamy tracić właściwe cele z oczu, a iść za tymi, które prowadzą w dłuższej perspektywie do zagubienia i lęku

Wybitny etyk i bliski przyjaciel Jana Pawła II – ks. Tadeusz Styczeń tak pisał o celowości naszego działania: „Cel utożsamia się z dobrem jako właściwością transcendentalną bytu, ostatecznie uzasadniającą wszelkie działanie. Cel wyróżniany osobno ze względu na funkcję – jest dobrem, o ile doprowadza do działania (pożądanie) i aktualizuje działanie. Nie jest on z tego powodu tylko poznawczym ujęciem dobra, ale stanowi realny wyraz amabilnego sposobu istnienia bytu. Dlatego dążenie do dobra i upodobanie w dobru (miłość) jest realizacją działania, którego cel stanowi podstawę”[6].

4.2. NAUCZANIE PAPIESKIE

Opisana tu materialistyczna wizja prowadzi do prawdziwego zubożenia relacji między osobami. Szkodę ponoszą tu przede wszystkim kobiety, dzieci, chorzy lub cierpiący, starcy. Właściwe kryterium, które powinno przesądzać o uznaniu godności osoby – to znaczy kryterium szacunku, bezinteresowności i służby – zostaje zastąpione przez kryterium wydajności, funkcjonalności i przydatności: drugi człowiek jest ceniony nie za to, kim „jest”, ale za to, co „posiada, czego dokonuje i jakie przynosi korzyści”. Oznacza to panowanie silniejszego nad słabszym.

↑ EV 23.

Społeczeństwo dobrobytu, rozwinięte materialnie, ale przytłaczające dla duszy, nie jest ze swej natury ukierunkowane na autentyczny rozwój. Nowe formy zniewolenia przez narkotyki i rozpacz, w jaką popada tak wiele osób, znajdują

6 T. Styczeń, *Cel*, w: *Powszechna encyklopedia filozofii*, [online:] http://www.ptta.pl/pef/pdf/c/cel.pdf [dostęp: 6.06.2022].

wyjaśnienie nie tylko socjologiczne i psychologiczne, ale zasadniczo duchowe. Pustka, w jakiej dusza czuje się pozostawiona, mimo licznych terapii dla ciała i dla psychiki, przynosi cierpienie. Nie ma pełnego rozwoju i powszechnego dobra wspólnego bez dobra duchowego i moralnego osób, pojmowanych w ich pełni duszy i ciała.

↑ CV 76.

4.3. PISMO ŚWIĘTE

Żaden sługa nie może dwom panom służyć. Gdyż albo jednego będzie nienawidził, drugiego miłował; albo z tamtym będzie trzymał, a tym wzgardzi. Nie możecie służyć Bogu i Mamonie!

↑ Łk 16,13.

A oto podszedł do Niego pewien człowiek i zapytał: „Nauczycielu, co dobrego mam czynić, aby otrzymać życie wieczne?". Odpowiedział mu: „Dlaczego Mnie pytasz o dobro? Jeden tylko jest Dobry. A jeśli chcesz osiągnąć życie, zachowuj przykazania". Zapytał Go: „Które?". Jezus odpowiedział: „Oto te: Nie zabijaj, nie cudzołóż, nie kradnij, nie zeznawaj fałszywie, czcij ojca i matkę oraz miłuj swego bliźniego jak siebie samego". Odrzekł Mu młodzieniec: „Przestrzegałem tego wszystkiego, czego mi jeszcze brakuje?". Jezus mu odpowiedział: „Jeśli chcesz być doskonały, idź, sprzedaj, co posiadasz, i daj ubogim, a będziesz miał skarb w niebie. Potem przyjdź i chodź za Mną!". Gdy młodzieniec usłyszał te słowa, odszedł zasmucony, miał bowiem wiele posiadłości.

↑ Mt 19,16-22; por. Mt 7,13-14; Ps 119.

4.4. KATECHIZM KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO

Jezus nakazuje swoim uczniom, by przedkładali Go nad wszystko i nad wszystkich, oraz proponuje im „wyrzeczenie się wszystkiego co posiadają" [por. Mk 8,35], ze względu na Niego i Ewangelię. Na krótko przed swą męką pokazał im przykład ubogiej wdowy jerozolimskiej, która ze swego niedostatku dała wszystko, co miała na utrzymanie [por. Łk 21,4]. Wypełnienie zalecenia wolności serca wobec bogactw jest konieczne, by wejść do Królestwa niebieskiego.

↑ KKK 2544; por. 2536; 2547.

V. LITERATURA

Bednarek J., *Multimedia w kształceniu*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.

Benedykt XVI, *Encyklika Caritas in veritate*, Wydawnictwo M, Kraków 2009.

Boulad H., *Mistyka a zaangażowanie społeczne*, tłum. T. Semczuk, Wydawnictwo WAM, Kraków 2002.

Conrad J., *Lord Jim*, tłum. A. Zagórska, Wydawnictwo SBM, Warszawa 2022.

Jan Paweł II, *Encyklika Evangelium vitae*, w: tegoż, *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 2, red. S. Małysiak, Wydawnictwo Świętego Stanisława BM Archidiecezji Krakowskiej, Kraków 2005, s. 641-752.

Jan Paweł II, *Encyklika Laborem exercens*, w: tegoż, *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 1, red. S. Małysiak, Wydawnictwo Świętego Stanisława BM Archidiecezji Krakowskiej, Kraków 1996, s. 101-154.

Jan Paweł II, *Encyklika Redemptor hominis*, w: tegoż, *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 1, red. S. Małysiak, Wydawnictwo Świętego Stanisława BM Archidiecezji Krakowskiej, Kraków 1996, s. 1-53.

Ogińska-Bulik N., *Zachowania ryzykowne dzieci i młodzieży*, wyd. Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej w Łodzi, Łódź 2006.

Pachociński R., *Oświata XXI wieku. Kierunki przeobrażeń*, wyd. Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 1999.

Styczeń T., *Cel*, w: *Powszechna encyklopedia filozofii*, [online:] http://www.ptta.pl/pef/pdf/c/cel.pdf [dostęp: 6.06.2022].

Wawrzak-Chodaczek M., *Internet w społeczeństwie polskim. Możliwości jego wykorzystania i zagrożenia*, Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej, Bydgoszcz 2005.

Wojciszke B., *Psychologia społeczna*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2021.

Żukowska-Gardzińska D., *Ambicja*, w: *Encyklopedia aksjologii pedagogicznej*, red. K. Chałas, A. Maj, Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne, Radom 2016, s. 108-110.

15. WSPÓŁCZESNE SZANSE ROZWOJU

I. PROSPEKT WARTOŚCI

Współczesny świat otwiera przed młodym człowiekiem bardzo wiele dróg rozwoju osobistego oraz zawodowego. Dzięki rozwijającej się wciąż technologii, świat stał się „mniejszy" – szybciej możemy pozyskiwać informacje i wiedzę, łatwiej nam podróżować, poznawać odległe kultury, kontaktować się z innymi, studiować na zagranicznych uczelniach itd. Jednakże każdy rozwój niesie ze sobą pewne zagrożenia. Świat jest atrakcyjny i daje wiele możliwości, ale można się w nim także równie szybko zagubić.

1.1. CEL OGÓLNY

Rozwój intelektualno-moralny.

1.2. CEL SZCZEGÓŁOWY

Poznawanie osiągnięć związanych z rozwojem technologii, nauki, cywilizacji.

1.3. CEL WYCHOWAWCZY

Umiejętność planowania ścieżki zawodowej oraz rozwoju pasji.

1.4. PROPONOWANE TEMATY

- Na czym polega rozwój człowieka w dzisiejszym świecie?
- Nie ma sprzeczności pomiędzy nauką i wiarą.
- Moje poszukiwanie wiedzy i prawdy w gąszczu nowych ideologii i kierunków.

1.5. ZADANIA DLA UCZNIA, SAMOWYCHOWANIE

→ *NORMY*

- Człowiek nieustannie szuka prawdy i wiedzy.
- Każdy uczestniczy w procesie rozwoju cywilizacji.
- To, co żyje w naszym otoczeniu jest własnością wspólną.

→ *ZASADY*

- Kształtuję w sobie postawę ciągłego zdobywania wiedzy.
- Zbieram informacje dotyczące zagrożeń i ochrony przyrody.
- Rzeczy, których używam, są podporządkowane mojemu człowieczeństwu i powołaniu.

1.6. ZADANIA DLA RODZICÓW

→ *NORMY*

- Integralny rozwój człowieka umożliwia prawdziwy postęp cywilizacyjny.
- Zdobyte wykształcenie powinno służyć sprawiedliwości i dobru człowieka.
- Rozwój techniczny i cywilizacyjny musi pozostać w wymiarze moralnym.

→ *ZASADY*

- Pomagam nastolatkom w formułowaniu odpowiedzi na fundamentalne pytania, dotyczące współczesnych ideologii oraz człowieczeństwa.
- Wskazuję na wiarygodne autorytety.
- Dzielę się swoją wiedzą.

1.7. ZADANIA DLA SZKOŁY, WYCHOWAWCY

→ *NORMY*

- Uczeń współpracuje z innymi, aby osiągnąć większe dobro ogółu.
- Nauczanie to nie tylko przekazywanie wiedzy i możliwości, jakie daje świat, lecz także przekazywanie wartości poprzez wychowanie.
- Szkoła odgrywa fundamentalną rolę w życiu młodego człowieka, poszukującego swojego miejsca na świecie.

→ *ZASADY*

- Kształtuję postawę ufności wobec instytucji naukowych.
- Ułatwiam uczniom dochodzenie do odkrywania swoich pasji i dróg rozwoju.
- Nieustannie doskonalę swoje umiejętności pedagogiczne i zawodowe.

1.8. SPOSÓB REALIZACJI

Nauczyciel proponuje dyskusję na temat: „Czy ułatwienia technologiczne w dzisiejszym świecie powodują, że mamy więcej czasu, niż ludzie w wiekach wcześniejszych?" Uczniowie dyskutują najpierw w małych grupach, a potem na forum dzielą się swoimi wnioskami. Rozmowa ma na celu zwrócenie uwagi na następujący problem: nowe technologie czynią świat atrakcyjniejszym, bardziej dostępnym, ułatwiają życie, ale paradoksalnie mamy coraz mniej czasu dla bliskich, na właściwy odpoczynek, dbanie o zdrowie i realizowanie pasji.

1.9. OSIĄGNIĘCIA, EFEKTY

Uczniowie mają świadomość istnienia wielu zagrożeń natury ożywionej, które mogą wynikać z ich działania. Dostrzegają wartość wspólnego środowiska życia. Podejmują konkretne inicjatywy w celu ochrony środowiska. Dokonaniami współczesnej cywilizacji posługują się tak, aby rozwijały ich człowieczeństwo. Mądrze korzystają z osiągnięć nauki i technologii. Nie wykorzystują ich, aby niszczyć przyrodę czy drugiego człowieka. Jeśli nie znają odpowiedzi na jakieś pytanie, wiedzą gdzie jej szukać.

1.10. ZAGROŻENIA

Na skutek pośpiechu, w jakim człowiek żyje we współczesnym świecie, jesteśmy coraz bardziej zmęczeni i zdenerwowani. Zachowanie staje się chaotyczne a kontakty z ludźmi powierzchowne. Spłyceniu ulegają relacje wewnątrzrodzinne. Z brakiem czasu nierozerwalnie łączy się niedostatek uwagi, który przejawia się pozornością interakcji z najbliższymi. Dla wielu współczesnych rodzin charakterystyczna jest niecierpliwość przy obdarzaniu uwagą bliskich. Brakuje refleksji nad drugim człowiekiem, nad sprawami dla niego istotnymi. Uwaga rodziny zdecydowanie częściej skoncentrowana jest na przekazach medialnych.

II. WYBRANA LITERATURA Z KOMENTARZEM

LORD JIM

Słuchała bez słowa, a milczenie jej było teraz jak protest kamiennej nieufności. Co ją obchodzi świat z tamtej strony lasów? – pytałem. Spośród wielkiej mnogości ludzi, zaludniających obszar nieznanego nie przyjdzie do Jima, póki życia, żaden znak, żadne wezwanie. Nigdy. Poniosło mnie. Nigdy! Nigdy! Zdumiewam się, wspominając, z jaką zawziętą wybuchnąłem gwałtownością. Zdawało mi się, że chwyciłem wreszcie upiora za gardło. Doprawdy, cała ta rzeczywista scena zostawiła mi szczegółowy obraz jakby jakiegoś zdumiewającego snu. Pytałem

jej, czego się lęka. Przecież wie, że Jim jest silny, szczery, mądry, odważny. Taki jest naprawdę. Bezwzględnie. Jest nawet czymś więcej. Jest wielki, niezwyciężony, lecz świat go nie potrzebuje, zapomniał o nim, nawet nie chce go znać.

↑ J. Conrad, *Lord Jim*, tłum. A. Zagórska, Wydawnictwo SBM, Warszawa 2022, s. 280-281.

KOMENTARZ

Główny bohater powieści Josepha Conrada, Jim, był marynarzem. Czuł, że jest stworzony do wielkich rzeczy, wiedział, jakie możliwości daje świat. Niestety, katastrofa statku „Patna" wiozącego pielgrzymów, na którym był pierwszym oficerem, ukazała mu, że świat ma też swoje czarne barwy, a i on sam nie jest tym, za kogo się uważał.

Z lektury *Lorda Jima* płynie przesłanie o nadziei na to, co nieznane, co tajemnicze, pełne perspektyw, uświadamia jednak ludzką przygodność. Choć człowiek potrafi być wielki, mądry, dzielny, świat może o nim zapomnieć. Świat bez wątpienia daje wiele możliwości, ale jego częścią jest też cierpienie, odrzucenie, samotność.

III. NAUCZANIE

3.1. SUGESTIE FILOZOFICZNE

Starożytni Grecy stawiali sobie pytanie, dlaczego świat się zmienia i czy pewne elementy są w nim niezmienne? Naturalną rzeczą jest to, że świat nieustannie się przekształca. Rzeczywistość zdecydowanie różni się od starożytności. Zmienia się system społeczny, ekonomiczny, gospodarczy, geopolityczny, prawny itd.

Człowiek również nieustannie się zmienia, może także zmieniać świat. Wszystko poprzez wolę oraz akt decyzyjny. W zależności od motywacji, można obrać różne drogi i skorzystać z możliwości, jakie roztacza otoczenie.

„Akty decyzji opierają się na rozeznaniu prawdziwej, a nie zafałszowanej treści dobra. Wszelkie zafałszowanie prawdy o ludzkim dobru w obszarach nauki, religii, moralności, prawa, utrudnia lub uniemożliwia ludzką wolność, a tym samym utrudnia realizowanie człowieczeństwa. Prawda i dobro wiążą się nierozdzielnie w aktach wolnych decyzji człowieka. Dobro jest zawsze motywem decyzyjnego działania. Prawdziwe dobro wybrane przez człowieka jako motyw i cel działania, ostatecznie uzasadnia ludzką wolność. Wolność jest zawsze wolnością do realizowania dobra, a nigdy zła, w każdej dziedzinie życia”[1].

3.2. SUGESTIE DYDAKTYCZNE I PEDAGOGICZNE

Zmiany, które zachodzą we współczesnym świecie, determinują proces wychowawczy. Przyczynia się to również do ewoluującej koncepcji postrzegania nauczyciela. Dzisiaj rola pedagoga wykracza poza obszar procesu edukacyjnego. Współcześnie pedagog musi wskazywać na nowe ścieżki rozwoju, potrafi wychodzić im naprzeciw i odpowiadać na potrzebny wychowanków.

Rolą wychowawcy jest również wzbudzanie motywacji i ambicji wśród młodzieży. Współczesny świat daje bardzo wiele możliwości. Odpowiedzialne i trafne wybranie drogi dla swojego życia to jedno, ale posiadanie w sobie odpowiednich narzędzi, aby, pomimo przeszkód, utrzymać się na tej drodze, to drugie.

„Ambicjonalne dążenie do wyznaczonego celu sprzęga się z wartością pracy jako etosu związanego ze sprawnością społeczną, przez którą człowiek wyraża siebie. Osoba, która skutecznie dąży do wyznaczonego celu i nie zatrzymuje osiągniętych dzięki temu skutków dla siebie, ale dzieli się efektami, podejmuje działania, a przez to także wpływa na urzeczywistnianie istoty godności pracy.

---

1 M.A. Krąpiec, *Wolność*, w: *Powszechna encyklopedia filozofii*, [online:] http://www.ptta.pl/pef/pdf/w/wolnosc.pdf [dostęp: 28.03.2022].

Personaliści (K. Wojtyła, Cz. Znamierowski) wskazują tu na definicję osoby jako podejmującej w wolności odpowiedzialne działania, czyny. Jakość i struktura czynu jest formą twórczej ekspresji podmiotu i wyraża potrzeby osoby (U. Morszczyńska). Równocześnie czyny działają zwrotnie, budując osobowość. Dlatego przypatrując się ambicjom człowieka w kontekście innych jego zachowań i czynów, można wnioskować o jego poglądach na rzeczywistość (Morszczyńska)”[2].

3.3. SUGESTIE PSYCHOLOGICZNE

Człowiek dąży do zmian. Pragnie doświadczać życia bardziej satysfakcjonującego. Aby jednak to osiągnąć, musi wciąż wychodzić poza swoją strefę komfortu. Kojarzy się ona ze stałością, a ta współczesnemu człowiekowi kojarzy się ze stratą. Towarzyszy temu uczucie, że coś go omija.

Gotowość do przekraczania własnych ograniczeń to jedno z najważniejszych wyzwań dla ludzkości. Nie chodzi tutaj tylko o ograniczenia fizyczne, ale motywacyjne. Bardzo często jest to kwestia odpowiedniego nastawienia i konsekwencji w działaniu.

2 D. Żukowska-Gardzińska, *Ambicja*, w: *Encyklopedia aksjologii pedagogicznej*, red. K. Chałas, A. Maj, Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne, Radom 2016, s. 109.

Strefa komfortu nie gwarantuje już poczucia bezpieczeństwa, gdyż świat zmienia się zbyt dynamicznie. Współczesny człowiek musi wykazywać się umiejętnością szybkiej adaptacji – właśnie ta cecha jest dzisiaj jedną z najbardziej pożądanych.

IV. NAUCZANIE RELIGIJNE

4.1. TEOLOG

Człowiek dąży do szczęścia, realizacji siebie, swoich pasji. Świat postrzegamy jako atrakcyjny, można czerpać z niego wiele radości i dobra. Można osiągnąć swoje marzenia, na przykład: uzyskać wymarzoną pracę, zdobyć przyjaciół i rodzinę itd. Aczkolwiek zawsze człowiekowi będzie czegoś brakować; będzie odczuwał jakąś pustkę.

„Szczęście jest naturalnym pragnieniem człowieka, wszczepionym w ludzkie serce przez Boga (*desiderium naturale*); jedynie On może je zaspokoić jako osobowe dobro, niepodlegające żądnym ograniczeniom; dobra stworzone, ze swojej natury mniejsze od Boga (stworzenie), nie mogą dać człowiekowi najwyższego szczęścia; ziemska rzeczywistość jest także przemijająca, dlatego nie może uczynić człowieka szczęśliwym w sposób trwały, w przeciwieństwie do niej dobra Królestwa Bożego są wieczne i to one powinny być zasadą pragnień ludzkich [...]”[3].

3 M. Pokrywka, *Szczęście*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 19, red. E. Gigilewicz, wyd. Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, Lublin 2014, s. 8.

4.2. NAUCZANIE PAPIESKIE

To właśnie prawda o „Bogu - Miłości" staje się źródłem nadziei świata i drogowskazem naszej odpowiedzialności. Człowiek może miłować, ponieważ został najpierw umiłowany przez Boga. Św. Jan nas poucza: „My miłujemy, ponieważ Bóg sam pierwszy nas umiłował" (1 J 4,19). Prawda o Bożej miłości rzuca światło również na nasze poszukiwanie prawdy, na pracę nad rozwojem nauki, nad całą naszą kulturą. Nasze poszukiwania i nasza praca potrzebują idei wiodącej, fundamentalnej wartości, która by nadała sens i połączyła w jeden nurt badania uczonych, refleksje historyków, twórczość artystów i rozwijające się w zawrotnym tempie odkrycia techników. Czy istnieje jakaś inna idea, inna wartość lub inne światło, które byłoby w stanie nadać sens wielorakim poszukiwaniom i działaniom ludzi nauki i kultury, nie ograniczając równocześnie ich twórczej wolności? Otóż miłość jest tą siłą, która nie narzuca się człowiekowi od zewnątrz, lecz rodzi się w jego wnętrzu, w jego sercu, jako jego najbardziej wewnętrzna własność. Chodzi tylko o to, by człowiek pozwolił się jej narodzić i by umiał nasycić nią swoją wrażliwość, swoje myślenie w laboratorium, w sali seminaryjnej i wykładowej, a także przy warsztacie wielorakiej sztuki.

↑ Jan Paweł II, *Przemówienie do rektorów wyższych uczelni zgromadzonych na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika*, Toruń, 7.06.1999, w: tegoż, *Pielgrzymki do Ojczyzny: 1979, 1983, 1987, 1991, 1995, 1997, 1999, 2002. Przemówienia, homilie*, red. J. Poniewierski, wyd. Znak, Kraków 2012, s. 1047.

Miłość nie wyklucza wiedzy, co więcej, domaga się jej, krzewi ją i ożywia od wewnątrz. Wiedza nie jest nigdy tylko dziełem inteligencji. Można ją oczywiście sprowadzić do kalkulacji lub doświadczenia, ale jeżeli ma być wiedzą zdolną ukierunkować człowieka w świetle pierwszych zasad i jego ostatecznych celów, powinna być „przyprawiona solą" miłości. Działanie bez wiedzy jest ślepe, a wiedza bez miłości jałowa. Istotnie, „ten bowiem, kto kieruje się prawdziwą miłością, usilnie wytęża swój umysł, by odkryć przyczyny nędzy i znaleźć sposoby jej zwalczania i zdecydowanego przezwyciężenia". W obliczu zjawisk, które mamy przed sobą, miłość w prawdzie wymaga przede wszystkim poznania i zrozumienia, ze świadomością i poszanowaniem specyficznej kompetencji każdego poziomu wiedzy. Miłość nie jest późniejszym dodatkiem, załącznikiem do zakończonej już pracy różnych dyscyplin, lecz prowadzi z nimi dialog od samego początku. Wymogi miłości nie sprzeciwiają się wymogom rozumu. Wiedza ludzka jest niewystarczająca, a konkluzje płynące z wiedzy nie będą mogły nigdy wskazywać samodzielnie drogi prowadzącej do integralnego rozwoju człowieka. Trzeba zawsze iść dalej: wymaga tego miłość w prawdzie. Jednak pójście dalej nie oznacza nigdy abstrahowania od

konkluzji rozumu, zaprzeczania jego wynikom. Nie ma inteligencji, a potem miłości: istnieje miłość ubogacona inteligencją oraz inteligencja pełna miłości.

↑ CV 30.

4.3. PISMO ŚWIĘTE

A potem Bóg rzekł: «Niechaj powstaną ciała niebieskie, świecące na sklepieniu nieba, aby oddzielały dzień od nocy, aby wyznaczały pory roku, dni i lata; aby były ciałami jaśniejącymi na sklepieniu nieba i aby świeciły nad ziemią». I stało się tak. Bóg uczynił dwa duże ciała jaśniejące: większe, aby rządziło dniem, i mniejsze, aby rządziło nocą, oraz gwiazdy. I umieścił je Bóg na sklepieniu nieba, aby świeciły nad ziemią; aby rządziły dniem i nocą i oddzielały światłość od ciemności. A widział Bóg, że były dobre.

↑ Rdz 1,14-18.

4.4. KATECHIZM KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO

Obiecane szczęście stawia nas wobec decydujących wyborów moralnych. Zaprasza nas do oczyszczenia naszego serca ze złych skłonności i do poszukiwania nade wszystko miłości Bożej. Uczy nas, że prawdziwe szczęście nie polega ani na bogactwie czy dobrobycie, na ludzkiej sławie czy władzy, ani na żadnym ludzkim dziele, choćby było tak użyteczne jak nauka, technika, sztuka, ani nie tkwi w żadnym stworzeniu, ale znajduje się w samym Bogu, który jest źródłem wszelkiego dobra i wszelkiej miłości [...].

↑ KKK 1723; por. 1731; 2115.

V. LITERATURA

Benedykt XVI, *Encyklika Caritas in veritate*, Wydawnictwo M, Kraków 2009.

Boorstin D.J., *Odkrywcy. Dzieje ludzkich odkryć i wynalazków*, tłum. M. Stopa, wyd. Bertelsmann Media, Warszawa 2000.

Budajczak M., *Edukacja domowa*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2004.

Conrad J., *Lord Jim*, tłum. A. Zagórska, Wydawnictwo SBM, Warszawa 2022.

Gadamer H.G., *Dziedzictwo Europy*, tłum. A. Przyłębski, Fundacja Aletheia–Wydawnictwo Spacja, Warszawa 1992.

Goban-Klas T., *Cywilizacja medialna. Geneza. Ewolucja. Eksplozja*, wyd. WSiP, Warszawa 2007.

Jan Paweł II, *Orędzie do środowisk uniwersyteckich*, Gwatemala, 7.03.1983, w: tegoż, *Wiara i kultura. Dokumenty, przemówienia, homilie*, wybór tekstów i oprac. red. M. Radwan, S. Wylężek, T. Gorzkuła, wyd. Polski Instytut Kultury Chrześcijańskiej. Fundacja Jana Pawła II–Redakcja Wydawnictw KUL, Rzym–Lublin 1988, s. 206-212.

Jan Paweł II, *Przemówienie do rektorów wyższych uczelni zgromadzonych na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika*, Toruń, 7.06.1999, w: tegoż, *Pielgrzymki do Ojczyzny: 1979, 1983, 1987, 1991, 1995, 1997, 1999, 2002. Przemówienia, homilie*, red. J. Poniewierski, wyd. Znak, Kraków 2012, s. 1045-1050.

Krąpiec M.A., *Wolność*, w: *Powszechna encyklopedia filozofii*, [online:] http://www.ptta.pl/pef/pdf/w/wolnosc.pdf [dostęp: 28.03.2022].

Nęcka E., *Człowiek – umysł – maszyna. Rozmowy o twórczości i inteligencji*, wyd. Znak, Kraków 2007.

Pokrywka M., *Szczęście*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 19, red. E. Gigilewicz, wyd. Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, Lublin 2014, s. 7-9.

Sękowski A.E., *Osiągnięcia uczniów zdolnych*, wyd. TN KUL, Lublin 2001.

Wolański N., *Ekologia człowieka. Ewolucja i dostosowanie biokulturowe*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.

Żukowska-Gardzińska D., *Ambicja*, w: *Encyklopedia aksjologii pedagogicznej*, red. K. Chałas, A. Maj, Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne, Radom 2016, s. 108-110.

16. WARTOŚĆ PAŃSTWA

I. PROSPEKT WARTOŚCI

Z chwilą narodzin człowiek zyskuje obywatelstwo. Oznacza to, że przynależy do danego państwa, uzyskuje przywileje i obowiązki. To, w jaki sposób wypełnia te obowiązki, świadczy o jego zaangażowaniu w rozwój ojczyzny. Obowiązki obywatelskie można traktować jak swój wkład w dobro wspólne i spełniać je z satysfakcją, ale mogą również stać się one ciężarem.

1.1. CEL OGÓLNY

Rozwój społeczny.

1.2. CEL SZCZEGÓŁOWY

Odpowiedzialność za własne państwo.

1.3. CEL WYCHOWAWCZY

Miejsce człowieka w społeczności państwowej.

1.4. PROPONOWANE TEMATY

- Prawne kryteria państwowości.
- Czym są dla Ciebie symbole państwowe?
- Prawa i obowiązki jednostki wynikające z obywatelstwa.

1.5. ZADANIE DLA UCZNIA, SAMOWYCHOWANIE

→ *NORMY*

- Państwa różnią się między sobą organizacją, ustrojem ekonomicznym i formą rządów.
- Życie w społeczności uczy odpowiedzialności.
- Każdy jest cząstką społeczności, w której żyje.

→ *ZASADY*

- Wiem, w jaki sposób chronione są moje prawa.
- Znam podstawowe cechy państwa.
- Mam świadomość, jaki wpływ ma władza na życie obywateli.

1.6. ZADANIA DLA RODZICÓW

→ *NORMY*

- Właściwa funkcja państwa spełnia się poprzez współpracę wszystkich jego ogniw.
- Każdy człowiek rodzi się i pozostaje w związku ze swoim państwem.
- Obserwacja praw rządzących państwem jest impulsem do namysłu nad aktualnym stanem państwa.

→ *ZASADY*

- Uczestniczę w wycieczkach do miejsc związanych z historią i rozmawiam z rodziną na ten temat.
- Wyjaśniam nastolatkom, kto sprawuje władzę.
- Mówię o tym, że każdy obywatel ma zadania do spełnienia.

1.7. ZADANIA DLA SZKOŁY, WYCHOWAWCY

→ *NORMY*

- W szkole obowiązuje zasada otwartości wobec uczniów, ich rodzin i znajomych.
- Fascynacja postawami bohaterów narodowych powoduje chęć ich naśladowania.
- Wypowiadamy się dobrze o różnych kulturach i tradycjach narodowych.

→ *ZASADY*

- Ukazuję wartości, które świadczą o sile państwa.
- Rozważam z uczniami miejsce i rolę Polaków w świecie.

- Z lekcji dotyczących tematu państwa staram się wyprowadzać treści dydaktyczno-wychowawcze, związane np. z koniecznością podejmowania wysiłku przez każdego obywatela na rzecz dobra wspólnego.

1.8. SPOSÓB REALIZACJI

Zadaniem uczniów jest wypowiedź na temat, czym charakteryzują się państwa demokratyczne, autorytarne i totalitarne. Czym różnią się między sobą, a co mają wspólnego. Na koniec pytamy, w którym z państw uczniowie chcieliby żyć i dlaczego.

1.9. OSIĄGNIĘCIA, EFEKTY

Młody człowiek uczy się szacunku do symboli państwowych. Potrafi wymienić cechy i funkcje państwa. Wie, w jaki sposób powoływane są władze państwowe i jaka jest ich rola. Jako pełnoletni obywatel zabiera głos w sprawach państwowych. Wie, w jaki sposób są chronione prawa obywateli oraz jakie instytucje państwowe strzegą tych praw. Wymienia różne ustroje i wskazuje ich cechy charakterystyczne.

1.10. ZAGROŻENIA

Młody człowiek może traktować państwo wyłącznie w kategoriach użytkowych. Nie szanuje symboli państwowych i praw. Nie rodzi to szacunku i podziwu. Źle

pojęta praca dla dobra państwa przez grupę ludzi może doprowadzić do zniewolenia pozostałych grup. Nieangażowanie się w życie społeczne może wywołać wyobcowanie i w konsekwencji depresję. Inne zagrożenia przeciwne wartości państwa to anarchia i totalitaryzm.

II. LITERATURA WYBRANA Z KOMENTARZEM

METAFIZYKA MORALNOŚCI

Atoli żadna republika z prawdziwego zdarzenia nie jest i nie może być niczym innym, jak tylko systemem przedstawicielstwa ludowego, który właśnie w imieniu ludu – lub inaczej: zrzeszenia wszystkich obywateli – dba o swe prawa, czyniąc to za pośrednictwem deputowanych. Ale niech tylko jakiś osobowy zarządca państwa (czy to król, czy to arystokraci, czy to całość obywateli tworząca unię demokratyczną) pozwoli sobie być rzecznikiem we własnej sprawie, to wówczas ów zjednoczony lud przestaje być przedstawicielem suwerena, stając się nim samemu; wszak to w nim właśnie – czyli ludzie – tkwi pierwotnie najwyższa władza, z której wywodzić należy wszystkie uprawnienia jednostek (występujących teraz w państwie już tylko w roli poddanych albo pełniących w nim funkcje urzędnicze).

↑ I. Kant, *Metafizyka moralności*, tłum. E. Nowak, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2015, s. 191.

KOMENTARZ

Immanuel Kant (1724-1804) w ciągu ostatnich dwudziestu lat swojej działalności ogłaszał pisma poświęcone historii, prawu, państwu i polityce.

Według tego niemieckiego myśliciela ustrój obywatelski powinien być ustrojem republikańskim. Naród jest wspólnotą polityczną, do której należą wszyscy obywatele. Mają oni równe prawa, a ich reprezentantami są posłowie, których zadaniem jest troska o prawa obywatelskie. Republikanizm jest państwową zasadą podziału władz. Kant optuje za dwupodziałem władzy: władza wykonawcza (rząd) i ustawodawcza, z pominięciem władzy sądowniczej.

III. NAUCZANIE

3.1. SUGESTIE FILOZOFICZNE

„Problem pochodzenia organizacji państwowej jest zależny od przyjętych założeń filozoficznych, które można sprowadzić do dwóch zasadniczych koncepcji. Pierwszą z nich jest teoria walki, według której podstawową przyczyną po-

chodzenia państwa jest walka klas, jak ujmują to teorie marksistowskie. Drugą teorią powstania państwa jest «umowa społeczna», oznaczająca powszechną zgodę na zaistnienie tego rodzaju bytu społecznego. Obydwie koncepcje zostały poddane zasadniczej krytyce w obrębie chrześcijańskiej filozofii społecznej. [...]

Podmiotowość państwa polega na możliwości jego swobodnego istnienia i działania, ale także samostanowienia o sobie we wszystkich płaszczyznach codziennego życia. Ponieważ społeczność państwowa stanowi strukturę złożoną z różnych mniejszych, zróżnicowanych między sobą społeczności, jest rzeczą oczywistą iż musi posiadać odpowiednie organy kierownicze, którym owa wielkość członków jest podporządkowana. Państwo jest zatem nie tylko jednością złożoną z wielu członków, ale jednością o charakterze hierarchicznym"[1].

3.2. SUGESTIE DYDAKTYCZNE I PEDAGOGICZNE

Już w pierwszej klasie szkoły podstawowej uczniowie zapoznają się z podstawowymi informacjami na temat państwowości. Uczą się o Narodowym Święcie Niepodległości, znają symbole narodowe. W starszych klasach dowiadują się, że państwo jest to forma organizacji społeczeństwa, która stanowi prawo na danym terytorium, posiada zdolność do nawiązywania i podtrzymywania stosunków dyplomatycznych z innymi państwami. Nie można jednak utożsamiać go z narodem.

Pierwszym i naturalnym środowiskiem rozwoju jest rodzina: rodzice, dziadkowie, być może starsze rodzeństwo. Gdy uczeń idzie do szkoły[2], zaczynają się jego interakcje z rówieśnikami. Uczy się współpracy, samokontroli, przestrzegania norm, nawiązywania relacji oraz ćwiczy różne zachowania społeczne. Przebieg rozwoju społecznego w dzieciństwie rzutuje na funkcjonowanie dorosłego człowieka w państwie. „Szkolnictwo państwowe zazwyczaj zobowiązane jest do przestrzegania określonej przez instytucje władzy państwowej koncepcji kształcenia i wychowania, uwzględniania ramowych planów nauczania i kryteriów doboru nauczycieli. Szkoły państwowe

---

1 G. Noszczyk, *Państwo*, w: *Encyklopedia nauczania społecznego Jana Pawła II*, red. A. Zwoliński, wyd. Polwen, Radom 2003, s. 340-341.

2 „W znaczeniu instytucjonalnym szkoła oznacza pewną specyfikę pod względem programu i organizacji oraz formy przekazu realizowaną za pomocą wyspecjalizowanych czynności nauczania – uczenia się. W tym znaczeniu szkoła znaczy tyle co edukacja szkolna". P. Kowolik, *Szkoła jako miejsce edukacji uczniów*, [online:] https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Nauczyciel_i_Szkola/Nauczyciel_i_Szkola-r2003 t1_2_(18_19)/Nauczyciel_i_Szkola-r2003-t1_2_(18_19)-s91-109/Nauczyciel_i_Szkola-r2003-t1_2_(18_19)-s91-109.pdf [dostęp: 10.02.2022].

z reguły stosują ustalone przez władze państwowe zasady oceniania, klasyfikowania i promowania uczniów. Szkoły te powołane są do zapewnienia realizacji obowiązku szkolnego”[3].

3.3. SUGESTIE PSYCHOLOGICZNE

Państwo, jako wspólnota, której podmiotem jest grupa ludzi wyznająca te same wartości i dążąca do wspólnych celów, jest naturalnym i właściwym środowiskiem funkcjonowania człowieka. Rozwój społeczny człowieka rozpoczyna się już w pierwszych dniach jego życia.

Znany psychoanalityk i psycholog rozwoju Erik Erikson mówił, że odnalezienie się w grupie to jedno z ważniejszych zadań rozwojowych. „Rozwój społeczny dotyczy zmian, które przychodzą wraz z wiekiem ucznia, a dotyczą prawidłowej relacji jednostki z otoczeniem, opartej na równowadze pomiędzy przystosowaniem się do społeczności, a oddziaływaniem jednostki na tę społeczność. Można w tym wypadku mówić o procesie «socjalizacji», która prowadzi do poznania i zastosowania sposobów zachowania się przyjętych w danym społeczeństwie. Takie przystosowanie i jednocześnie czynny udział w życiu społecznym prowadzić ma do rozwoju form życia zbiorowego, do zaspokaja-

3 Tamże.

nia potrzeb i tworzenia kultury”[4]. To, w jaki sposób nastolatek socjalizuje się w grupie rówieśniczej, rzutuje na jego dorosłe życie, na to, czy dojrzeje w nim tożsamość dorosłego człowieka, na to, jakim będzie obywatelem w państwie.

IV. NAUCZANIE RELIGIJNE

4.1. TEOLOG

Dla prawidłowego funkcjonowania państwa duże znaczenie ma wychowanie moralne w rodzinie. Orędownikiem tej reguły był prymas Stefan Wyszyński, który mówił, że świadomość rodzinności trzeba mieć nie tylko we własnym domu, ale również w kontekście całego narodu. Bez dobrze zorganizowanej podstawowej komórki życia społecznego nie będzie prawidłowo funkcjonującego narodu. Ojciec i matka uczą poczucia ładu społecznego. Wszystkie rodziny tworzą rodzinę rodzin – naród[5].

Sprawy państwowości zawsze były bliskie również Janowi Pawłowi II. W encyklice *Redemptor hominis* napisał: „Sam podstawowy sens istnienia państwa jako wspólnoty politycznej polega na tym, że całe społeczeństwo, które je

4 Z. Struzik, *Program wychowawczy oparty na wartościach według nauczania Jana Pawła II*, wyd. Instytut Papieża Jana Pawła II, Warszawa 2018, s. 22.

5 Zob. S. Wyszyński, *Wzajemna służba społeczna w narodzie polskim. Uroczystość Królowej Polski*, Jasna Góra, 3.05.1978, w: tegoż, KiPA, t. 60, Cz, s. 14-15.

tworzy – w danym wypadku odnośny naród – staje się niejako panem i władcą swoich własnych losów. Ten sens nie zostaje urzeczywistniony, gdy na miejsce sprawowania władzy z moralnym udziałem społeczeństwa czy narodu, jesteśmy świadkami narzucania władzy przez określoną grupę wszystkim innym członkom tego społeczeństwa. Sprawy te są bardzo istotne w naszej epoce, w której ogromnie wzrosła świadomość społeczna ludzi, a wraz z tym potrzeba prawidłowego uczestniczenia obywateli w życiu politycznym wspólnoty”[6].

4.2. NAUCZANIE PAPIESKIE

Jednakże nienawiść i niesprawiedliwość opanowują całe Narody i popychają je do działania tylko wówczas, gdy są uwierzytelniane i organizowane przez ideologie, które opierają się na nich, zamiast na prawdzie o człowieku. Encyklika *Rerum novarum* przeciwstawiła się ideologiom nienawiści i ukazała drogę eliminacji przemocy i uraz poprzez sprawiedliwość. Oby pamięć owych straszliwych wydarzeń kierowała działaniami wszystkich ludzi, a w szczególności rządzących Narodami w naszych czasach, w których inne niesprawiedliwości podsycają nowe nienawiści i gdy rodzą się już nowe ideologie sławiące przemoc.

↑ CA 17.

Ta koncepcja wolności prowadzi do głębokiego zniekształcenia życia społecznego. Jeżeli promocja własnego „ja” jest pojmowana w kategoriach absolutnej autonomii, prowadzi nieuchronnie do negacji drugiego człowieka; jest on postrzegany jako wróg, przed którym trzeba się bronić. W ten sposób społeczeństwo staje się zbiorowością jednostek żyjących obok siebie, ale nie połączonych wzajemnymi więzami: każdy pragnie zrealizować swoje cele niezależnie od innych czy wręcz dąży do własnych korzyści kosztem innych. Jednakże fakt, że także inni mają podobne dążenia, zmusza do poszukiwania jakiejś formy kompromisu, jeżeli społeczeństwo ma zagwarantować każdemu możliwie jak najwięcej wolności. W ten sposób zanika wszelkie odniesienie do wspólnych wartości i do prawdy absolutnej, uznawanej przez wszystkich: życie społeczne zostaje wystawione na ryzyko całkowitego relatywizmu. Wszystko staje się wówczas przedmiotem umowy i negocjacji; także owo pierwsze z podstawowych praw, jakim jest prawo do życia.

↑ EV 20.

6 RH 17.

Biedny ten, kto szydzi z prawa, dzięki któremu istniejemy jako społeczeństwo! Ślepy i godny politowania w głębi swego sumienia jest ten, kto rani to, co nadaje mu godność. Chociaż wydaje się, że jest żywy i chwali się przemijającymi radościami, ale cóż to za ubóstwo! Brak prawa jest nieszczęściem: ta pokusa „robienia co się chce", „chodzenia, jak się chce", to lekceważenie prawa, które prowadzi nawet do utraty życia; to sposób złego życia bez poszanowania norm, które o nas dbają, gdzie przeżyje tylko nikczemnik i łapówkarz; to sposób złego życia, który pogrąża nas w ślepym zaułku mroku i wzajemnej nieufności.

↑ Franciszek, *Prawo*, 28.03.2001, w: J.M. Bergoglio, *Kwiatki papieża Franciszka*, tłum. X. Bordas i in., Wydawnictwo M, Kraków 2013, s. 52.

4.3. PISMO ŚWIĘTE

Posłali natomiast do Niego kilku faryzeuszów i zwolenników Heroda, którzy mieli podchwycić Go w mowie. Ci przyszli i rzekli do Niego: „Nauczycielu, wiemy, że jesteś prawdomówny i na nikim ci nie zależy. Bo nie oglądasz się na osobę ludzką, lecz drogi Bożej w prawdzie nauczasz. Czy wolno płacić podatek cezarowi, czy nie? Mamy płacić czy nie płacić?". Lecz On poznał ich obłudę i rzekł do nich: „Czemu wystawiacie Mnie na próbę? Przynieście Mi denara; chcę zobaczyć". Przynieśli, a On ich zapytał: „Czyj jest ten obraz i napis?". Odpowiedzieli Mu: „Cezara". Wówczas Jezus rzekł do nich: „Oddajcie więc cezarowi to, co należy do cezara, a Bogu to, co należy do Boga". I byli pełni podziwu dla Niego.

↑ Mk 12,13-17; por. Mt 22,15-21.

4.4. KATECHIZM KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO

Władze polityczne są zobowiązane do poszanowania podstawowych praw osoby ludzkiej. Powinny w sposób ludzki służyć sprawiedliwości, szanując prawa każdego, zwłaszcza rodzin i osób potrzebujących.

Prawa polityczne związane z życiem obywateli mogą i powinny być przyznawane zgodnie z wymaganiami dobra wspólnego. Władze publiczne nie mogą ich zawiesić bez uzasadnionej i odpowiedniej przyczyny. Korzystanie z praw politycznych ma na celu dobro wspólne narodu i wspólnoty ludzkiej.

↑ KKK 2237; por. 2235.

V. LITERATURA

Bartnik C., *Chrześcijańska nauka o narodzie według prymasa Stefana Wyszyńskiego*, wyd. RW KUL, Lublin 1982.

Doliński D., *Inni ludzie w procesach motywacyjnych*, w: *Psychologia. Podręcznik akademicki*, t. 2, *Psychologia ogólna*, red. J. Strelau, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2000, s. 493-510.

Franciszek, *Prawo*, 28.03.2001, w: J.M. Bergoglio, *Kwiatki papieża Franciszka*, tłum. X. Bordas i in., Wydawnictwo M, Kraków 2013, s. 52-53.

Jan Paweł II, *Encyklika Cantesimus annus*, w: tegoż, *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 2, red. S. Małysiak, Wydawnictwo Świętego Stanisława BM Archidiecezji Krakowskiej, Kraków 2005, s. 461-530.

Jan Paweł II, *Encyklika Evangelium vitae*, w: tegoż, *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 2, red. S. Małysiak, Wydawnictwo Świętego Stanisława BM Archidiecezji Krakowskiej, Kraków 2005, s. 641-752.

Jan Paweł II, *Encyklika Redemptor hominis*, w: tegoż, *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 1, red. S. Małysiak, Wydawnictwo Świętego Stanisława BM Archidiecezji Krakowskiej, Kraków 1996, s. 1-53.

Jankowski D., *Szkoła, środowisko, współdziałanie*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2001.

Kant I., *Metafizyka moralności*, tłum. E. Nowak, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2015.

Kowolik P., Szkoła jako miejsce edukacji uczniów, [online:] https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Nauczyciel_i_Szkola/Nauczyciel_i_Szkola-r2003 t1_2_(18_19)/Nauczyciel_i_Szkola-r2003-t1_2_(18_19)-s91-109/Nauczyciel_i_Szkola-r2003-t1_2_(18_19)-s91-109.pdf [dostęp: 10.02.2022].

Noszczyk G., *Państwo*, w: *Encyklopedia nauczania społecznego Jana Pawła II*, red. A. Zwoliński, wyd. Polwen, Radom 2003, s. 340-345.

Struzik Z., *Program wychowawczy oparty na wartościach według nauczania Jana Pawła II*, wyd. Instytut Papieża Jana Pawła II, Warszawa 2018.

Wyszyński S., *Wzajemna służba społeczna w narodzie polskim. Uroczystość Królowej Polski*, Jasna Góra, 3.05.1978, w: tegoż, KiPA, t. 60, Cz, s. 14-15.

17. CZŁOWIEK JAKO ISTOTA SPOŁECZNA OD MOMENTU NARODZIN

I. PROSPEKT WARTOŚCI

Człowiek, poruszając się i żyjąc w obrębie danej zbiorowości, staje się automatycznie istotą społeczną. W związku z tym posiada pewne przywileje i obowiązki. Możemy powiedzieć, że człowiek to istota społeczna od momentu narodzin. Od pierwszych chwil swojego życia podlega określonym zasadom, ale ma też szansę na rozwój i na osiągnięcie szczęścia. Może również przysłużyć się dla dobra wspólnego.

1.1. CEL OGÓLNY

Rozwój intelektualny.

1.2. CEL SZCZEGÓŁOWY

Poszukiwanie prawdy.

1.3. CEL WYCHOWAWCZY

Krytyczne i twórcze podejście do prawdy we wspólnocie.

1.4. PROPONOWANE TEMATY

- Wpływ chrześcijaństwa, filozofii i rzymskiego prawa na ukształtowanie się społeczności europejskiej.
- Celem człowieka jest dążenie do prawdy i samorealizacji, przy wykorzystaniu osiągnieć społeczeństwa, w którym żyje.
- Zdrowy rozwój człowieka nie jest możliwy bez osób trzecich.

1.5. ZADANIA DLA UCZNIA, SAMOWYCHOWANIE

→ *NORMY*

- Filozofia wplata się w kontekst tych części świata i kultur, w których ludzie zadają sobie pytania dotyczące początków istnienia świata i człowieka, sensu życia ludzkiego i budowania przez niego społeczeństwa.
- Od urodzenia człowiekowi należy się godność i prawa.
- Dzięki społeczeństwu człowiek ma poczucie bezpieczeństwa.

→ *ZASADY*

- Buduję sens mojego życia na podstawie wiary i prawdy.
- Uczę się szanować własną godność.
- Nie wysługuję się innymi ludźmi.

1.6. ZADANIA DLA RODZICÓW

→ *NORMY*

- Etyka chrześcijańska wypracowała normę personalistyczną jako zasadę regulującą współżycie ludzkie.
- Promując godność osoby, sprzeciwiam się przejawom rasizmu i dyskryminacji, a także wszystkiemu, co narusza godność osoby i co ogranicza jej autonomię.

→ *ZASADY*

- Troszczę się o własne dzieci.
- Szanuję własność córki, syna i ich prawo do intymności.
- Wychowuję młodzież w duchu cnót.

1.7. ZADANIA DLA SZKOŁY, WYCHOWAWCY

→ *NORMY*

- Człowiek panuje nad światem, ale w sposób ograniczony; jest jego częścią i podlega prawom natury.
- Osoba jest najwyższym dobrem i przysługuje jej miłość.
- Człowiek realizuje się, gdy w sposób świadomy i wolny decyduje się być darem dla innych, czyli wtedy, gdy dojrzale kocha.

- Oprócz prawa stanowionego, istnieje prawo naturalne i wynikające z niego prawdy ogólnoludzkie.

→ *ZASADY*

- Przypominam uczniom o godności każdego z nich.
- Bronię nienaruszalności osoby ludzkiej od poczęcia do naturalnej śmierci.
- Uświadamiam wychowankom konieczność dojrzewania do prawdziwej miłości.
- Uczę, że troska o życie powinna być wartością niezależną od wyznawanej religii czy światopoglądu.

1.8. SPOSÓB REALIZACJI

Dyskusja na temat: „Uzasadnij słuszność sformułowania: Człowiek jest darem dla drugiego człowieka". Uczniowie dzielą się na dwie grupy. Pierwsza z nich ma za zadanie podać argumenty za słusznością powyższego sformułowania, druga zaś ma przygotować kontrargumenty.

1.9. OSIĄGNIĘCIA, EFEKTY

Uczeń zna swoje podstawowe prawa. Wie, jaka jest geneza powstawania społeczeństw i jakie korzyści to niesie dla dobra ogółu. Jest świadomy wkładu, jaki wniosło chrześcijaństwo w kształtowanie się systemu wartości uniwersalnych.

Charakter tych wartości staje się obligatoryjny dla każdego człowieka niezależnie od wyznania i poglądów. Rozumie słuszność obowiązków i zasad, którym podlega, ale zna też swoje prawa.

1.10. ZAGROŻENIA

Współczesne społeczeństwa są bardzo dynamiczne. Zmieniające się ideologie, brak bezpieczeństwa gospodarczego oraz wyalienowanie społeczne może doprowadzić do rozchwiania systemu wartości. Przekłada się to na poczucie zagubienia, ciągłego zagrożenia, bezradności wobec otaczającej rzeczywistości, a także wyobcowania i braku zaufania do innych ludzi. Tego typu tendencja, utrzymująca się dłużej, może prowadzić do załamania podstaw tożsamości i podmiotowości; zagubienia swojego miejsca w społeczności, swoich celów oraz szczęścia.

II. WYBRANA LITERATURA Z KOMENTARZEM

PROCES

Ktoś musiał zrobić doniesienie na Józefa K., bo mimo że nic złego nie popełnił, został pewnego ranka po prostu aresztowany. Kucharka pani Grubach, jego gospodyni, przynosząca mu śniadanie codziennie około ósmej godziny rano, tym razem nie przyszła. To się dotychczas nigdy nie zdarzyło. K. czekał jeszcze chwilę, widział ze swego łóżka starą kobietę z przeciwka, która obserwowała go z niezwykłą ciekawością, potem jednak głodny i zdziwiony zadzwonił. Natychmiast ktoś zapukał i wszedł mężczyzna, którego jeszcze nigdy w tym mieszkaniu nie widział. Był wysmukły, a jednak silnie zbudowany, miał na sobie czarne, obcisłe ubranie, podobne do stroju podróżnego, zaopatrzone w różne kieszenie, fałdy, guziki i sprzączki oraz pasek, tak że wyglądało nadzwyczaj praktycznie, mimo iż nie było jasne, do czego by mogło służyć.

↑ F. Kafka, *Proces*, tłum. B. Schulz, Wydawnictwo Greg, Kraków 2019, s. 5.

KOMENTARZ

Przywołany powyżej fragment dotyczy aresztowania Józefa K. Można założyć, że w powieści to prawo zniewala człowieka. Los głównego bohatera zależy jedynie od sądu, od decyzji ludzi – urzędników, a nie od prawdy. To przecież ludzie stanowią prawo. W tym wypadku sąd stanowi całe społeczeństwo.

Bohatera powieści odziera się ze wszystkich cech ludzkich, z jego godności, własnej woli i praw, które przynależą do niego od momentu narodzin. To świat zbiurokratyzowany – jednostka się nie liczy, jej głos jest nieważny.

Franz Kafka daje swego rodzaju ostrzeżenie przed biurokratyzacją. Społeczeństwo daje możliwość rozwoju swoim członkom, zapewnia im bezpieczeństwo i szczęście, ale może również stać się przestrzenią opresji i wyzysku. Prawo i wszelkie urzędy mogą przyczynić się do lepszego losu człowieka, ale mogą również zamienić się w bezduszne machiny.

III. NAUCZANIE

3.1. SUGESTIE FILOZOFICZNE

Teorie o miejscu człowieka w państwie i w społeczeństwie głosili już starożytni filozofowie. Choć wyróżnia się wiele różnych koncepcji państwa, fundamentalne założenie pozostaje bez zmian, mianowicie człowiek bez społeczeństwa istnieć nie może.

„Konkretne zadania człowieka objawiają się w pełni – według Platona – nie w życiu jednostkowym, lecz społecznym. Przeto szczegóły swej etyki rozważał na tle teorii państwa. Wszakże nie państwa, jakie jest rzeczywiście, ale jakim być powinno. Temat był nowy: teoria państwa, jaką budowali przedtem Grecy (np. sofiści), trzymała się stosunków rzeczywistych i dążyła co najwyżej do zracjonalizowania środków, ale nie stawiała państwu celów. Platońska zaś teoria państwa, wyłożona w *Państwie* i *Prawach*, była normatywną teorią państwa najlepszego, skonstruowaną wedle idei dobra i sprawiedliwości”[1].

3.2. SUGESTIE DYDAKTYCZNE I PEDAGOGICZNE

Edukacja leży w zainteresowaniu wielu organizacji międzynarodowych i jest ważnym tematem. Dostrzega się bowiem konieczność edukacji w zakresie praw człowieka. Edukacja przyczynia się do globalnego koegzystowania. Człowiek, rodząc się, posiada niezbywalne prawa, jednakże trzeba o nich nauczać. W edukacji o wymiarze międzynarodowym głównymi celami są: solidarność i współpraca; zrozumienie i szacunek dla wszystkich narodów, ich kultur, cywilizacji, wartości i stylu życia, w tym krajowych kultur etnicznych. Kładzie się nacisk na uświadamianie o obowiązkach, jakie posiada każdy człowiek wobec pozostałych ludzi.

Współcześnie człowiekowi zagraża wiele ideologii, którym należy przeciwdziałać. Nadal na świecie występują chociażby rasizm, faszyzm i apartheid oraz inne ideologie. Współczesna edukacja społeczna zwraca również uwagę

1 W. Tatarkiewicz, *Historia filozofii*, t. 1, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005, s. 111.

na wpływ kultury masowej, przede wszystkim mediów i Internetu; ich wpływ na świadomość społeczeństw, jak również na zagrożenia, jakie mogą nieść.

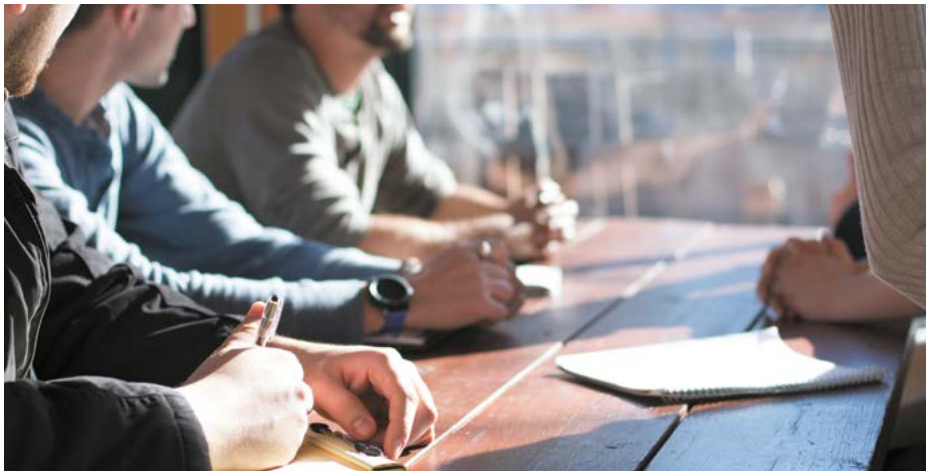

3.3. SUGESTIE PSYCHOLOGICZNE

Człowiek jest zależny od społeczności, sam by nie przetrwał. Rodzi się w społeczności i do niej należy; w niej stawia pierwsze kroki i to społeczeństwo, w którym się wychowuje kształtuje go w dorosłości. Jednakże ten wpływ działa w dwie strony. Człowiek ma wpływ na otoczenie, w którym żyje. Rodzina, kultura, tradycja, religia, prawo nadają sens jego życiu, ale i sam człowiek nadaje sens rzeczywistości wokoło.

„Nie jest obojętne, w jaki sposób nadajemy sens otaczającemu nas światu zjawisk społecznych! A próbujemy nadawać mu sens setki razy dziennie. Kiedy spotykamy jakąś nową osobę, formujemy pierwsze wrażenie. Za każdym razem, kiedy wstąpimy do supermarketu, idziemy przejściem między półkami wypełnionymi setkami produktów; każdy z nich występuje w kilku odmianach wytwarzanych przez różne firmy, a my musimy starać się wykryć, które będą najlepiej dostosowane do naszych potrzeb. Czasami ludzie zadają nam pytania dotyczące nas samych, więc musimy zastanawiać się nad różnymi aspektami naszego dotychczasowego życia, aby sformułować odpowiedź, którą uważamy za rzetelną. [...] Podejmowane przez nas decyzje, zarówno błahe jak i ważne, zależą od tego, w jaki sposób konstruujemy nasz świat zjawisk społecznych i nadajemy mu sens”[2].

2 E. Aronson, *Człowiek - istota społeczna*, tłum. J. Radzicki, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2011, s. 113-114.

IV. NAUCZANIE RELIGIJNE

4.1. TEOLOG

Człowiek tworzy rodzinę, wspólnotę, społeczeństwo. Ma swoje powołanie i zadania. Jest jednak przede wszystkim dziełem Boga. Jest stworzony do dobra i miłości. O jego ważności świadczy właśnie ten akt stworzenia i nadania mu godności dziecka Bożego. „Teologiczny wymiar godności człowieka pojawił się już w Starym Testamencie w opisie stworzenia człowieka na obraz i podobieństwo Boga. «Bóg rzekł:»Uczyńmy człowieka na obraz i podobieństwo Nasze; niech panuje nad rybami morskimi i nad ptactwem powietrznym i nad zwierzętami i nad wszystką ziemią i nad wszelkim płazem, który pełza po ziemi«. I stworzył Bóg człowieka na obraz swój, na obraz Boży go stworzył, mężczyzną i niewiastą stworzył ich. I błogosławił im Bóg, i rzekł: »rośnijcie i mnóżcie się i napełniajcie ziemię, a czyńcie ją sobie poddaną; i panujcie nad rybami morskimi i nad ptactwem powietrznym i nad wszystkimi zwierzętami, które się ruszają na ziemi«» (Rdz 1,26-29). Opis stworzenia człowieka wskazuje na jego transcendencję nad przyrodą i na jego więź szczególną z Bogiem, co decyduje o godności i wyjątkowości człowieka w całym dziele stworzenia”[3].

3 E. Podrez, *Godność*, w: *Powszechna encyklopedia filozofii*, [online:] http://www.ptta.pl/pef/pdf/r/rodzina.pdf [dostęp: 28.03.2022].

4.2. NAUCZANIE PAPIESKIE

Jednym z najpoważniejszych aspektów obecnej sytuacji historycznej jest upadek szacunku dla istotnych wartości rządzących ludzkim życiem. Jak powiedziałem w swojej pierwszej encyklice, sytuacja człowieka wydaje się daleka od obiektywnych wymagań porządku moralnego, sprawiedliwości i miłości. [...] Szkoła katolicka, mająca dobrodziejstwo światła wiary, znajduje się w uprzywilejowanej pozycji, by umożliwić swoim uczniom wykształcenie w istotnych wartościach dla zachowania świata wolnego od gróźb, które dzisiaj nad nim wiszą. W ten sposób młodzież nauczy się odrzucać fałszywe wartości chylącego się ku upadkowi społeczeństwa i odkrywać prawdziwe wartości, na których może być zbudowana cywilizacja miłości.

↑ Jan Paweł II, *Prymat wartości duchowych w wychowaniu młodych roku 2000*, 18.03.1982, w: tegoż, *Nauczanie papieskie*, V, 1, *1982*, red. F. Kniotek, wyd. Pallottinum, Poznań 1993, s. 388.

Czasem człowiek współczesny jest mylnie przekonany, że jest jedynym sprawcą samego siebie, swojego życia i społeczeństwa. Oto mniemanie, będące konsekwencją egoistycznego zamknięcia się w sobie, które wywodzi się – ujmując to w języku wiary – *z grzechu pierworodnego*. Mądrość Kościoła zawsze proponowała podtrzymywanie świadomości o grzechu pierworodnym także w interpretowaniu faktów społecznych i budowaniu społeczeństwa: „Nieuwzględnianie tego, że człowiek ma naturę zranioną, skłonną do zła, jest powodem wielkich błędów w dziedzinie wychowania, polityki, działalności społecznej i obyczajów".

↑ CV 34.

4.3. PISMO ŚWIĘTE

Głupi już z natury są wszyscy ludzie, którzy nie poznali Boga; z dóbr widzialnych nie zdołali poznać Tego, który jest, patrząc na dzieła, nie poznali Twórcy, lecz ogień, wiatr, powietrze chyże, gwiazdy dokoła, rwącą wodę lub światła niebieskie uznali za bóstwa, które rządzą światem. Jeśli urzeczeni ich pięknem wzięli je za bóstwa – winni byli poznać, o ile wspanialszy jest ich Władca, stworzył je bowiem Twórca piękności; a jeśli ich moc i działanie wprawiły ich w podziw – winni byli z nich poznać, o ile jest potężniejszy Ten, kto je uczynił. Bo z wielkości i piękna stworzeń poznaje się przez podobieństwo ich Sprawcę. Ci jednak na małą zasługują naganę, bo wprawdzie i oni błądzą, ale Boga szukają i pragną Go znaleźć. Obracając się bowiem wśród Jego dzieł, badają, i ulegają pozorom, bo piękne to, na co patrzą. Ale im także nie można wybaczyć: jeśli się bowiem zdobyli na tyle wiedzy, by móc ogarnąć wszechświat – jakże nie znaleźli rychlej jego Władcy?

↑ Mdr 13,1-9; por. Rz 12,2; Kol 2,4.18.

4.4. KATECHIZM KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO

Od początku wiara chrześcijańska została poddana konfrontacji z odpowiedziami na pytanie o pochodzenie świata, różniącymi się od jej odpowiedzi. W starożytnych religiach i kulturach znajdują się liczne mity dotyczące tego zagadnienia. Niektórzy filozofowie utrzymywali, że wszystko jest Bogiem, że świat jest Bogiem lub że stawanie się świata jest stawaniem się Boga (panteizm). Inni stwierdzali, że świat jest konieczną emanacją Boga, wypływa z tego źródła i powraca do niego. Inni jeszcze przyjmowali istnienie dwóch wiecznych zasad, Dobra i Zła, Światła i Ciemności, nieustannie walczących ze sobą (dualizm, manicheizm). Według niektórych z tych koncepcji świat (a przynajmniej świat materialny) jest zły, powstał w wyniku upadku, a zatem należałoby go odrzucić lub oderwać się od niego (gnoza); inni przyjmują, że świat został uczyniony przez Boga, ale w taki sposób, jak zegar przez zegarmistrza, który uczyniwszy go, pozostawił go samemu sobie (deizm). Są wreszcie tacy, którzy nie przyjmują żadnego transcendentnego początku świata, ale widzą w nim czystą grę materii, która istniała wiecznie (materializm). Wszystkie te próby interpretacji świadczą, jak trwałe i powszechne są pytania dotyczące początków świata. To poszukiwanie jest właściwością człowieka.

↑ KKK 285; por. 39-49; 50-53.

V. LITERATURA

Aronson E., *Człowiek - istota społeczna*, tłum. J. Radzicki, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2011.

Benedykt XVI, *Encyklika Caritas in veritate*, Wydawnictwo M, Kraków 2009.

Chadwick H., *Myśl wczesnochrześcijańska a tradycja klasyczna*, tłum. P. Siejkowski, wyd. W drodze, Warszawa 2000.

Jan Paweł II, *Prymat wartości duchowych w wychowaniu młodych roku 2000*, Watykan, 18.03.1982, w: tegoż, *Nauczanie papieskie,* V, 1, *1982*, red. F. Kniotek, wyd. Pallottinum, Poznań 1993, s. 387-389.

Kafka F., *Proces*, tłum. B. Schulz, Wydawnictwo Greg, Kraków 2019.

Löwith K., *Historia powszechna i dzieje zbawienia. Teologiczne przesłanki filozofii dziejów*, tłum. J. Marzęcki, wyd. Antyk, Kęty 2002.

Podrez E., *Godność*, w: *Powszechna encyklopedia filozofii*, [online:] http://www.ptta.pl/pef/pdf/r/rodzina.pdf [dostęp: 28.03.2022].

Religia a sens bycia człowiekiem, red. Z.J. Zdybicka, wyd. RW KUL, Lublin 1994.

Swieżawski S., *Dzieje europejskiej filozofii klasycznej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2011.

Swieżawski S., *Między średniowieczem a czasami nowymi. Sylwetki myślicieli XV wieku*, wyd. Więź, Warszawa 2002.

Tatarkiewicz W., *Historia filozofii*, t. 1, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005.

Zdybicka Z.J., *Człowiek i religia. Zarys filozofii religii*, wyd. TN KUL, Lublin 1997.

Zdybicka Z.J., *Religia i religioznawstwo*, wyd. Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, Lublin 2013.

Zieliński T., *Chrześcijaństwo starożytne a filozofia rzymska*, Wydawnictwo Armoryka, Sandomierz 2017.

18. WYCHOWANIE W SZKOLE I W SPOŁECZEŃSTWIE

I. PROSPEKT WARTOŚCI

Wychowanie młodego pokolenia i przygotowanie go do życia w dorosłości jest jedną z najważniejszych funkcji każdego społeczeństwa. „Szkoła winna współuczestniczyć w procesie wzrastania osobowego uczniów, wspomagając ich w realizowaniu człowieczeństwa przez urzeczywistnianie własnej, lecz właściwej hierarchii wartości”[1].

1.1. CEL OGÓLNY

Rozwój społeczny.

1.2. CEL SZCZEGÓŁOWY

Umiejętność współżycia i współpracy z ludźmi.

1 I. Błaszczak, *Wychowanie*, w: *Encyklopedia aksjologii pedagogicznej*, red. K. Chałas, A. Maj, Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne, Radom 2016, s. 1359-1360.

1.3. CEL WYCHOWAWCZY

Kształtowanie postaw uczestnictwa i odpowiedzialności.

1.4. PROPONOWANE TEMATY

- Wspólnotowy charakter powołania człowieka w planie Bożym.
- Bezinteresowny dar z siebie samego jest najpełniejszym wymiarem współudziału w rodzinie ludzkiej.
- Każda osoba w rodzinie ludzkiej ma swoje miejsce i znaczenie.
- Współżycie i współdziałanie z innymi jest warunkiem samorealizacji osoby.

1.5. ZADANIA DLA UCZNIA, SAMOWYCHOWANIE

→ *NORMY*

- Uczestnictwo w życiu wspólnotowym musi opierać się na wartościach, które będą pociągały i skłaniały do służenia innym.
- Kiedy troszczę się o dobro bliźnich, dbam tym samym o swoje dobro.
- Autentyczna wspólnota międzyludzka opiera się na miłości, solidarności, prawdzie i wolności.

→ *ZASADY*

- Uczę się współpracy poprzez działanie, które polega na przyznaniu każdemu równych praw i zadań do wykonania.
- Unikam zbytniego pouczania i krytyki innych ludzi, staram się zawsze dostrzec ich pozytywne cechy.

1.6. ZADANIA DLA RODZICÓW

→ *NORMY*

- Uczestnictwo w życiu społecznym jest obowiązkiem moralnym człowieka.
- Postawa konformizmu, życie bez ambicji sprzyja zamykaniu się człowieka na innych.
- Należy uwrażliwiać młodych ludzi na problemy życia społecznego, uczyć ich solidarności i zobowiązania do służby wspólnocie ludzkiej.

→ *ZASADY*

- Pilnuję, by u starszych dzieci nie ukształtowała się postawa dominacji nad młodszym rodzeństwem i chęć wysługiwania się nim. Udzielając dziecku przestróg lub porad, unikam postawy autorytarnej.
- Inicjuję gry, zabawy, sport (na przykład: piłka nożna, żeglarstwo), które angażują wszystkich członków rodziny.
- Uczę dziecko poświęcenia i wyrzeczenia na rzecz potrzebujących.

1.7. ZADANIA DLA SZKOŁY, WYCHOWAWCY

→ *NORMY*

- Należy kształtować postawę wielkoduszności.
- Postawa solidarności stwarza najlepsze warunki do równomiernego rozwoju wszystkich ludzi, eliminuje wyzysk i niewłaściwą konkurencję.
- Należy uczyć młodzież, że ważniejsze od tego, co człowiek wnosi w życie społeczne jest to kim on jest oraz kim się staje, uczestnicząc w życiu społecznym.

→ *ZASADY*

- Dbam o atmosferę życzliwości i poszanowanie każdego ucznia w klasie.
- Uczę młodych ludzi odwagi w walce o dobro wspólne i solidarność.
- Okazuję dezaprobatę wobec postaw konformizmu i wobec lęku przed własnym zaangażowaniem.

1.8. SPOSÓB REALIZACJI

Konkretyzacją opisanych postaw mogą być wszelkie przedsięwzięcia i organizacje grupowe (wyjazdy, wycieczki), ale także sytuacje trudne, wymagające integracji uczniów, dające doskonałą okazję do polaryzacji postaw i przejścia od teorii do praktyki – autentycznego współdziałania w duchu pomocniczości. Może to być także wzajemna pomoc uczniów w zrozumieniu danego tematu czy zagadnienia.

1.9. OSIĄGNIĘCIA, EFEKTY

Młody człowiek, dzięki umiejętności uczestnictwa w życiu społecznym, czuje się domownikiem środowiska, w którym żyje. Potrafi nawiązywać szczere i głębokie relacje z wieloma osobami. Umie współpracować w grupie, w której dobrze się czuje. Nie wycofuje się z sytuacji trudnych i konfliktowych, potrafi odważnie stawić im czoła. Radzi sobie z problemem przy pomocy innych osób.

1.10. ZAGROŻENIA

Przeszkodą we włączeniu się w pracę rodziny ludzkiej jest przyjęcie postawy indywidualistycznej. Przejawia się ona nadmierną koncentracją na własnym rozwoju, bez troski o dobro wspólne. Rozwijanie zainteresowań i talentów przeradza się w rywalizację.

Współczesne tendencje subkulturowe oraz uwarunkowania ekonomiczno-społeczne nie sprzyjają współpracy międzyludzkiej. Wiele czynników wpływa na osłabienie więzi międzyludzkich, są to m.in.: atomizacja oraz przemieszanie społeczeństwa, odrywanie ludzi od ich historycznego kontekstu, od przywiązania do ziemi, od znajomości etosu narodowego i rodzimych tradycji, wreszcie od umiłowania ojczyzny. Ludzie zaczynają obawiać się siebie nawzajem, co przejawia się w lęku przed podejmowaniem trwałych, opartych na miłości, wierności i darze z siebie relacji przyjaźni, narzeczeństwa i małżeństwa. Namiastką relacji interpersonalnych staje się obcowanie z obrazem wykreowanym przez media czy Internet.

II. WYBRANA LITERATURA Z KOMENTARZEM

FERDYDURKE

Co ludzie powiedzą? Jeżeli nie chcesz być lekarzem, bądźże przynajmniej kobieciarzem lub koniarzem, ale niech będzie wiadomo... niech będzie wiadomo... I słyszałem, jak jedna szeptała do drugiej, że jestem niewyrobiony towarzysko i życiowo, po czym znowu zaczynały mamiąc umęczone próżnią, jaką tworzy-

łem im w głowie. W istocie, stan ten nie mógł trwać wiecznie. Wskazówki zegara natury były nieubłagane i stanowcze. Gdy ostatnie zęby, zęby mądrości, mi wyrosły, należało sądzić rozwój został dokonany, nadszedł czas nieuniknionego mordu, mężczyzna winien zabić nieutulone z żalu chłopię, jak motyl wyfrunąć, pozostawiając trupa poczwarki, która się skończyła. Z tumanu, z chaosu, z mętnych rozlewisk, wirów, szumów, nurtów, ze trzcin i szuwarów, z rechotu żabiego miałem się przenieść pomiędzy formy klarowne, skrystalizowane przyczesać się, uporządkować, wejść w życie społeczne dorosłych i rajcować z nimi. Jakże! Próbowałem już, usiłowałem i śmieszek mną wstrząsał na myśl o rezultatach próby.

↑ W. Gombrowicz, *Ferdydurke*, wyd. Nowy Teatr, Warszawa 2017, s. 7.

KOMENTARZ

Witold Gombrowicz w powieści *Ferdydurke* zwraca uwagę na ważne problemy natury społecznej, obyczajowej i psychologicznej. Utwór podnosi przede wszystkim kwestię funkcjonowania jednostki w społeczeństwie. Pisarz, przyjmując krytyczną, refleksyjną postawę wobec świata, wypowiada się na tematy zasadnicze dla całej naszej kultury.

Powyższy fragment jest przykładem tego, że człowiek jest istotą społeczną. Autor *Ferdydurke* skłania do podjęcia walki ze schematami. Jest to początek drogi ku dojrzałości.

III. NAUCZANIE

3.1. SUGESTIE FILOZOFICZNE

Już w starożytności Platon podkreślał wpływ społeczeństwa na rozwój jednostki - to właśnie w życiu społecznym objawia się człowiekowi powołanie. Osoba zawsze wychowuje się w danym środowisku i tylko tam może się w pełni rozwinąć. Naturalnie, współcześnie społeczeństwa są o wiele bardziej złożone, toteż wpływ otoczenia na jednostkę jest większy.

„W nowoczesnych i demokratycznych krajach Zachodu większość ludności, dostatecznie wykształcona i kulturalna, by uczestniczyć, w sposób odpowiedzialny i przynoszący pożytek ogółowi, w życiu publicznym - politycznym, ekonomicznym i kulturalnym - bez szczególnej inspiracji i kontroli państwa, lecz opierając się na osobistej politycznej podmiotowości jednostki i jej równych prawach, gwarantowanych konstytucyjnie. Rzeczą społeczeństwa obywatelskiego jest np. swobodna działalność gospodarcza, stowarzyszenia

użyteczności publicznej i związki zawodowe, wolna prasa, a nawet partie polityczne (zwłaszcza opozycyjne)"[2].

Poddając analizie historię filozofii wychowania, można zauważyć, że każda epoka posiadała własny system wychowania, odnosząc się do założeń swojego czasu. Problemy egzystencjalnie rozwiązywane były na różne sposoby na przestrzeni stuleci, jednakże pomimo różnic cywilizacyjnych, niezmienne pozostaje to, że człowiek do swojego rozwoju potrzebuje być częścią społeczeństwa.

3.2. SUGESTIE DYDAKTYCZNE I PEDAGOGICZNE

Działania wychowawcze nie mogą mieć miejsca w oderwaniu od wartości, które determinują cele wychowania. To duże zadanie stojące przed wychowawcą, aby w odpowiedni sposób przekazać określone wartości zgodne z danym systemem.

„Zadaniem wychowawcy jest odpowiedni wybór i uzasadnienie wartości (systemu, hierarchii), bowiem świat wartości jest niezmiernie bogaty, bywa ujmowany w różnych kategoriach klasyfikacyjnych i hierarchicznych (np. M. Schelera, N. Hartmanna, D. von Hilderbranda, W. Tatarkiewicza). W ujęciu pedagogicznym wartości «wyrażają to, co być powinno i czego pragniemy, wpisują w rzeczywistość pewien sens ostateczny, ukazują to, co naprawdę istotne i do czego dążyć»"[3].

---

2 J. Hartman, *Społeczeństwo obywatelskie*, w: *Słownik filozofii*, red. J. Hartman, Krakowskie Wydawnictwo Naukowe, Kraków 2009, s. 208.

3 A. Maj, *Wychowanie*, w: *Encyklopedia aksjologii...*, dz. cyt., s. 1370-1371.

Pytanie, ku jakim wartościom wychowywać młodzież? Człowieka dojrzałego jako osobę opisują takie wartości jak godność, mądrość, wolność, odpowiedzialność, zdolność do miłości i zdolność do transcendencji. Praca wychowawcza i pedagogiczna dąży ku poznaniu tych wartości.

„Zadaniem szkoły jest podejmowanie działań wspomagających, motywujących, inspirujących i animacyjnych na rzecz budowania wspólnot klasowych, a także takie oddziaływanie, aby wartości realizowane we wspólnocie, stały się przeciwwagą dla przejawów sekularyzacji, relatywizmu moralnego i konsumpcjonizmu. Szkoła winna współuczestniczyć w procesie wzrastania osobowego uczniów, wspomagając ich w realizowaniu człowieczeństwa przez urzeczywistnianie własnej, lecz właściwej hierarchii wartości”[4].

3.3. SUGESTIE PSYCHOLOGICZNE

Człowiek porusza się w obrębie pewnej społeczności, która posiada określone zasady i prawa. Niezależnie od tego, czy mówimy o skali makro czy mikro, o całym państwie, czy tylko o grupie szkolnej, ten wpływ jest bardzo istotny. Determinuje bardzo często nasze działanie, wybory i życie.

„Wpływ społeczny to proces, w wyniku którego dochodzi do zmiany zachowania, opinii lub uczuć człowieka wskutek tego, co robią, myślą lub czują inni ludzie. W myśl tej definicji warunkiem wpływu nie jest ani uświadomienie sobie przez jednostkę zachodzących w niej zmian (wiele z nich odbywa się poza progiem świadomości), ani intencjonalność oddziaływań innych (sporo oddziaływań ma charakter niezamierzony przez sprawcę). Wzajemne wywieranie na siebie wpływu przez jednostki, grupy i organizacje społeczne jest istotą życia społecznego”[5].

IV. NAUCZANIE RELIGIJNE

4.1. TEOLOG

Pierwszą wspólnotą dla człowieka jest rodzina. To w niej dokonują się wczesne procesy poznawcze, pierwsze więzi i kształtuje się duchowość. To w rodzinie przekazywana jest tradycja, wartości.

„Rodzina w normalnym biegu rzeczy jest podstawową komórką społeczną, która rodzi i wychowuje człowieka jako uczestnika szerszych form życia społecznego. Rodzina jest tym podstawowym «my», w którym spełniają

4 I. Błaszczak, *Wspólnota klasy szkolnej*, w: *Encyklopedia aksjologii...*, dz. cyt., s. 1359-1360.
5 B. Wojciszke, *Psychologia społeczna*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2021, s. 276.

się jeszcze relacje «ja-ty» i w którym już rodzi się zagadnienie wspólnego dobra, które transcenduje relacje «ja-ty». Relacja «ja-ty» między mężem a żoną, a następnie między dzieckiem a rodzicami jest pierwszą szansą i zarazem pierwszą i może najważniejszą formą otwarcia się osobowego na świat, na osobę drugą i na dobro wspólne. Tylko bowiem (w normalnym biegu rzeczy) przez rodzinę człowiek przychodząc na świat ma możliwość biologicznego przetrwania, wykształcenia w sobie wszystkich koniecznych biologicznych ośrodków życia psychicznego, pierwszego zetknięcia się z bytem rzeczy i z bytem ludzkich osób. Ponadto tylko w rodzinie człowiek uczy się dostrzegać dobro wspólne, transcendujące jednostkowe wymiary, i przez rodzinę człowiek staje się uczestnikiem wspólnoty, tworzy pierwsze «my». Dlatego rola rodziny w kształtowaniu osobowego nastawienia nigdy nie może być przeceniona, co nie znaczy, że nie bywają teorie nieracjonalnie rozwiązujące stosunek rodziny do społeczności szerszych”[6].

4.2. NAUCZANIE PAPIESKIE

Dlatego nawet życie ludzkie, choć jest fundamentalnym dobrem człowieka, zyskuje sens moralny dopiero przez odniesienie do dobra osoby, którą zawsze należy afirmować dla niej samej: podczas gdy zabójstwo niewinnej ludzkiej istoty pozostaje zawsze niedozwolone, to oddanie własnego życia (por. J 15,13) dla miłości bliźniego lub na świadectwo prawdzie może być czynem dozwolonym i chwalebnym, a nawet obowiązkiem. W rzeczywistości więc jedynie przez odniesienie do tego, czym jest ludzka osoba jako „integralna jedność”, to znaczy jako „dusza, która wyraża się poprzez ciało, i ciało formowane przez nieśmiertelnego ducha”, można odczytywać ów szczególny ludzki sens ciała.

↑ VSpl 50.

Nasze życie nie zostało nam dane jako libretto, w którym wszystko zostało napisane, ale jest wyjściem, chodzeniem, czynieniem, szukaniem, oglądaniem... Trzeba wejść w przygodę poszukiwania spotkania oraz pozwolić się szukać i spotkać Bogu.

Bóg jest obecny w życiu każdej osoby, Bóg jest w życiu każdego. Również wtedy, gdy życie jakiejś osoby okazało się porażką, gdy jest zniszczone przez wady, przez narkotyki albo jakąś inną rzecz, Bóg jest w jej życiu. Można i trzeba

6 M.A. Krąpiec, *Społeczeństwo*, w: *Powszechna encyklopedia filozofii*, [online:] http://www.ptta.pl/pef/pdf/s/spoleczenstwo.pdf [dostęp: 28.03.2022].

szukać Boga w każdym ludzkim życiu. Także wtedy, gdy życie jakiejś osoby jest terenem pełnym cierni i chwastów, zawsze jest miejsce, gdzie dobre nasienie może wzrastać. Należy ufać Bogu.

↑ Franciszek, *Serce wielkie i otwarte na Boga*, rozm. przepr. A. Spadaro, „La Civiltà Cattolica", „Deon.pl", [online:] http://www.deon.pl/religia/serwis-papieski/wywiady-franciszek/art,1,serce-wielkie-i-otwarte-na-boga-calosc-wywiadu.html [dostęp: 16.05.2022].

4.3. PISMO ŚWIĘTE

Nikt zaś z nas nie żyje dla siebie i nikt nie umiera dla siebie: jeżeli bowiem żyjemy, żyjemy dla Pana; jeżeli zaś umieramy, umieramy dla Pana. I w życiu więc i w śmierci należymy do Pana.

↑ Rz 14,7-8; por. Pwt 5,17; Hi 12,10.

4.4. KATECHIZM KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO

Życie ludzkie jest święte, ponieważ od samego początku domaga się „stwórczego działania Boga" i pozostaje na zawsze w specjalnym odniesieniu do Stwórcy, jedynego swego celu. Sam Bóg jest Panem życia, od jego początku aż do końca. Nikt, w żadnej sytuacji, nie może rościć sobie prawa do bezpośredniego niszczenia niewinnej istoty ludzkiej.

↑ KKK 2258; por. 2261; 2262.

V. LITERATURA

Błaszczak I., *Wspólnota klasy szkolnej*, w: *Encyklopedia aksjologii pedagogicznej*, red. K. Chałas, A. Maj, Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne, Radom 2016, s. 1359-1360.

Chałas K., *Wychowanie ku wartościom narodowo-patriotycznym. Elementy teorii i praktyki*, t. 2, *Naród, ojczyzna, patriotyzm, państwo, pokój*, wyd. Jedność, Lublin–Kielce 2006.

Człowiek – Kościół – Świat. Katolicka myśl społeczna u progu III tysiąclecia, red. A. Lepa, Archidiecezjalne Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 2002.

Ecler B., *Rodzinne wychowanie do wysiłku*, Wydawnictwo Naukowe „Śląsk", Katowice 2001.

Franciszek, *Serce wielkie i otwarte na Boga*, rozm. przepr. A. Spadaro, „La Civiltà Cattolica", „Deon.pl", [online:] http://www.deon.pl/religia/serwis-papieski/wywiady-franciszek/art,1,serce-wielkie-i-otwarte-na-boga-calosc-wywiadu.html [dostęp: 16.05.2022].

Franciszek, *To niewiele, które staje się bogactwem*, Rzym, 30.05.2013, [online:] https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/franciszek_i/homilie/bcialo_30052013.html [dostęp: 16.05.2022].

Gombrowicz W., *Ferdydurke*, wyd. Nowy Teatr, Warszawa 2017.

Hartman J., *Społeczeństwo obywatelskie*, w: *Słownik filozofii*, red. J. Hartman, Krakowskie Wydawnictwo Naukowe, Kraków 2009, s. 208.

Jan Paweł II, *Encyklika Sollicitudo rei socialis*, w: tegoż, *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 1, red. S. Małysiak, Wydawnictwo Świętego Stanisława BM Archidiecezji Krakowskiej, Kraków 1996, s. 319-376.

Jan Paweł II, *Encyklika Veritatis splendor*, w: tegoż, *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 2, red. S. Małysiak, Wydawnictwo Świętego Stanisława BM Archidiecezji Krakowskiej, Kraków 2005, s. 531-637.

Krąpiec M.A., *Społeczeństwo*, w: *Powszechna encyklopedia filozofii*, [online:] http://www.ptta.pl/pef/pdf/s/spoleczenstwo.pdf [dostęp: 28.03.2022].

Kultura pokoju w rodzinie i przez rodzinę, red. J. Śledzianowski, wyd. Zakład Resocjalizacji i Profilaktyki Społecznej Wydziału WSP, Kielce 2000.

Maj A., *Wychowanie*, w: *Encyklopedia aksjologii pedagogicznej*, red. K. Chałas, A. Maj, Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne, Radom 2016, s. 1370-1371.

Stępniak M., *Społeczny wymiar wiary*, Archidiecezjalne Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 2002.

Wojciszke B., *Psychologia społeczna*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2021.

Wojtyła K., *Osoba i czyn oraz inne studia antropologiczne*, wyd. TN KUL, Lublin 2019.

Wyszyński S., *Miłość i sprawiedliwość społeczna. Rozważania społeczne*, wyd. Pallottinum, Poznań 2001.

19. KTO TO JEST PATRIOTA

I. PROSPEKT WARTOŚCI

Patriotyzm to umiłowanie ojczyzny, stała gotowość poświęcenia, szacunek i godność. Z wychowaniem patriotycznym uczniowie spotykają się już w przedszkolu. W miarę upływu lat kształtuje się świadomość narodowa człowieka, rozwija się jego identyfikacja z ojczyzną. Na kształtowanie patriotyzmu duży wpływ mają uwarunkowania historyczne, a także czynniki psychologiczne i aksjologiczne. Dzieje się tak, ponieważ człowiek, jako istota społeczna, wzrasta w danej grupie społecznej i przyjmuje określoną hierarchię wartości.

1.1. CEL OGÓLNY
Rozwój społeczny.

1.2. CEL SZCZEGÓŁOWY
Patriotyzm.

1.3. CEL WYCHOWAWCZY
Szacunek do ojczyzny.

1.4. PROPONOWANE TEMATY

- Czym jest dla mnie ojczyzna?
- Czy identyfikuję się z rodakami?
- Czy interesuje mnie historia i kultura własnego narodu?

1.5. ZADANIA DLA UCZNIA, SAMOWYCHOWANIE

→ *NORMY*

- Naród powinien być zjednoczony[1].
- Każdy może w inny sposób pojmować patriotyzm.
- Historyczne losy narodu rzutują na współczesność.

→ *ZASADY*

- Mam świadomość wspólnoty kulturowo-narodowej.
- Poznaję historię, język, kulturę, wiarę i obyczaje moich przodków.
- Cieszę się, że moja ojczyzna jest niepodległa.

1.6. ZADANIA DLA RODZICÓW

→ *NORMY*

- Uczenie patriotyzmu.
- Troska o dobro wspólne.
- Przestrzeganie prawa.

→ *ZASADY*

- Uczę młodzież, że ojczyzna to jedna z zasadniczych wartości.
- Organizuję wyjazdy lub spacery do miejsc związanych z dziejami i kulturą naszej ojczyzny.
- Jestem wzorem postawy obywatelskiej.

---

1 „[...] sprawiedliwości i miłości potrzebuje naród, jeśli ma być wewnętrznie zjednoczony, jeśli ma stanowić spoistą jedność. A chociaż trudno jest upodabniać naród – to wielomilionowe społeczeństwo, do rodziny, najmniejszej, jak wiadomo, ludzkiej wspólnoty, społeczności, to i w nim także, narodzie, jedność zależy od sprawiedliwego zabezpieczenia potrzeb, praw i zadań każdego członka narodu. Tak, aby nie rodził się rozdźwięk i kontrast na tle różnic, które niesie ze sobą uprzywilejowanie jednych, upośledzenie drugich. Z dziejów Ojczyzny naszej wiemy, jak zadanie to jest trudne – a jednak nigdy nie można zrezygnować z olbrzymiego wysiłku, którego celem jest budowanie sprawiedliwej jedności wśród synów i córek jednej Ojczyzny. Musi zaś temu towarzyszyć miłość tejże Ojczyzny: umiłowanie jej kultury i historii, umiłowanie specyficznych wartości, które stanowią o miejscu tej Ojczyzny w wielkiej rodzinie narodów, umiłowanie wreszcie rodaków – ludzi mówiących tym samym językiem i odpowiedzialnych za tę samą wspólną sprawę, której na imię «Ojczyzna»”. Jan Paweł II, *Homilia w czasie Mszy św. odprawionej pod Szczytem Jasnej Góry dla pielgrzymów z Dolnego Śląska i Śląska Opolskiego*, 4.04.1979, w: tegoż, *Pielgrzymki do Ojczyzny 1979, 1983, 1987, 1991, 1995, 1997, 1999, 2002. Przemówienia i homilie*, red. J. Poniewierski, wyd. Znak, Kraków 2012, s. 106.

1.7. ZADANIA DLA SZKOŁY, WYCHOWAWCY

→ *NORMY*

- Patriotyzm objawia się solidarnością z rodakami.
- Szkoła chroni przed wyobcowaniem.
- Naśladowanie osób, które są wzorem.

→ *ZASADY*

- Uczę uczniów historii ojczyzny.
- Podkreślam, że szacunek dla dziedzictwa kulturowego i wiary jest ważny.
- Przywołuję bohaterów narodowych.

1.8. SPOSÓB REALIZACJI

Uczniowie interpretują fragment wypowiedzi Jana Pawła II: „Pocałunek złożony na ziemi polskiej ma jednak dla mnie sens szczególny. Jest to jakby pocałunek złożony na rękach matki – albowiem Ojczyzna jest naszą matką ziemską. Polska jest matką szczególną. Niełatwe są jej dzieje, zwłaszcza na przestrzeni ostatnich stuleci. Jest matką, która wiele przecierpiała i wciąż na nowo cierpi. Dlatego też ma prawo do miłości szczególnej”[2].

1.9. OSIĄGNIĘCIA, EFEKTY

Uczeń wie, że wraz z poznawaniem dziedzictwa narodowego rozwija się jego poczucie przynależności do ojczyzny. Dzięki temu zna swoje miejsce w narodzie i we wspólnocie ludzkiej. Rozumie, że programy polityczne, przemiany gospodarcze powinny służyć ludzkiej godności. Każdy ma swój wkład w budowanie wspólnoty narodowej, chociażby poprzez udział w wyborach. Każdy jest przywiązany do swojej ojczyzny w mniejszym bądź większym stopniu, dlatego ludzie świadomi swoich korzeni i wartości potrafią się zjednoczyć i podjąć wspólny wysiłek na rzecz dobra narodu.

1.10. ZAGROŻENIA

Zagrożeń przeciwnych wartości patriotyzmu jest wiele. Są to m.in.: nacjonalizm, anarchia, abnegacja, ignorancja. Brak szacunku dla własnej ojczyzny i wszystkich współobywateli prowadzi do zachwiania własnej tożsamości. Może się to przejawić brakiem pewności siebie lub przeciwnie – agresją . Luki w wychowaniu patriotycznym powodują zagubienie w subkulturach i w rozlicznych nurtach światopoglądowych.

---

2 Jan Paweł II, *Przemówienie powitalne na lotnisku Okęcie*, 16.06.1983, w: tegoż, *Pielgrzymki do Ojczyzny…*, dz. cyt., s. 213.

II. LITERATURA WYBRANA Z KOMENTARZEM

ROZDZIOBIĄ NAS KRUKI, WRONY...

– Wszystko przełajdaczone – szepce Winrych pogwizdując – przegrane nie tylko do ostatniej nitki, ale do ostatniego westchnienia wolnego. Teraz dopiero wyleci na świat strach o wielkich ślepiach, ze stojącymi na łbie włosami, i wypędzi z mysich nor wszystkich metafizyków reakcji i proroków ciemnoty. Czego dawniej nie ważyłby się jeden drugiemu do ucha powiedzieć, to teraz będą opiewali heksametrem. Ile w człowieku jest zbója i zdrajcy, tyle z niego wywleką, na widok publiczny ukażą i ku czci oraz naśladowaniu podadzą. I pomyśleć, że to my taki sprawiliśmy postęp wyobrażeń, ponieważ przegraliśmy...

↑ S. Żeromski, *Rozdziobią nas kruki, wrony...*, Wydawnictwo Greg, Kraków 2020, s. 10.

KOMENTARZ

Nowela Stefana Żeromskiego pt. *Rozdziobią nas kruki i wrony...* ukazała się w 1895 roku w Krakowie. Tytuł odnosi się do losów powstańca, nad którego zwłokami krążą stada czarnych ptaków. Jest również metaforyczne wyjaśnienie tego tytułu. Żeromski nazywa krukami i wronami przeciwników powstania styczniowego. Autor był negatywnie nastawiony do krakowskiego stronnic-

twa Stańczyków, dla którego powstanie było tylko niepotrzebnym rozlewem krwi, nieprzemyślanym wybrykiem szaleńców. Stańczycy tłumili tendencje rewolucyjne i nawoływali do współpracy z zaborcą. Żeromski miał również żal do szlachty o to, że utrzymuje chłopstwo w ciemnocie. Przykładem jest chłop, który znalazł ciało powstańca.

Przywołany fragment dotyczy śmierci Szymona Winrycha. Jest to bohater niezłomny. Powstanie już dogorywa, ale on się nie poddaje. Głodny i przemarznięty chce jeszcze dostarczyć walczącym broń. Niestety Rosjanie zauważyli go i bestialsko zamordowali.

Cytowany urywek monologu wewnętrznego dotyczy upadku powstania. Są to rozważania niezwykle emocjonalne, a nawet sarkastyczne i katastroficzne. Winrych zdaje sobie sprawę, że przeciwnicy walki narodowowyzwoleńczej będą triumfować i namawiać do współpracy z zaborcami. To właśnie są tytułowe kruki i wrony, niszczące naród. Patriota, który oddał życie za ojczyznę, umiera samotnie w błocie. Chłop, który znalazł jego ciało, nie miał świadomości narodowej. Obrabował zwłoki i cieszył się ze zdobyczy.

III. NAUCZANIE

3.1. SUGESTIE FILOZOFICZNE

Termin patriotyzm dosłownie oznacza miłość ojczyzny. Od tego terminu pochodzą inne terminy m.in.: patriologia[3], patriogeneza[4], patrioznawstwo[5]; patriotologia[6], patriozofia[7]. Patriozofia łączy się ściśle z pedagogiką kultury narodowej[8].

Pedagogika kultury narodowej opiera się na wartościach transcendentalnych, takich jak: dobro, piękno, prawda, jedność. Stąd też wzięła się terminologia: dobro narodowe, jedność narodowa, prawda narodowa, piękno narodowe, rzecz narodowa. Niemiecki filozof Rudolf Hermann Lotze do transcendentaliów zaliczał również: miłość, sprawiedliwość, pokój, wolność. Ich pochodną są terminy: miłość narodowa, sprawiedliwość narodowa, pokój

3 Patriologia – dziedzina pedagogiczna badająca patriotyzm.
4 Patriogeneza – bada początki patriotyzmu.
5 Patrioznawstwo – porządkuje wiedzę o ojczyźnie.
6 Patriotologia – bada postaci patriotów.
7 Patriozofia – dosłownie filozofia patriotyzmu: łac. *patria* – ojczyzna, gr. *sophia* – mądrość.
8 Pedagogika kultury narodowej – nowa dziedzina pedagogiczna zajmująca się głównie terminologią oraz możliwymi ujęciami problematyki patriotycznej. Więcej na ten temat: M.M. Tytko, *Teoria patriotyzmu i terminologia patriologiczna (pedagogika kultury narodowej)*, [online:] https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/bitstream/handle/item/6467/tytko_teoria_patriotyzmu_i_terminologia_patriologiczna.pdf?sequence=1&isAllowed=y [dostęp: 9.02.2022].

narodowy, wolność narodowa. Ludzie chętnie posługują się tymi terminami, ponieważ patriotyzm jest elementem zespalającym każdą wspólnotę, niezależnie od ustroju.

Jest też wiele pozawerbalnych form manifestacji przywiązania do ojczyzny. Są to np.: wywieszenie flagi, udział w oficjalnych uroczystościach państwowych czy przypięcie kotylionu do klapy płaszcza. Współczesny filozof Dariusz Gawin mówi: „Inny był patriotyzm 300 lat temu, a za 100 lat będzie jeszcze inny, ale za każdym razem chodzi o to samo uczucie; to nieusuwalny element życia każdej politycznej wspólnoty”[9].

3.2. SUGESTIE DYDAKTYCZNE I PEDAGOGICZNE

Miłość ojczyzny wymaga nauczania i wychowywania. Starsi uczą patriotyzmu młodszych, nie tylko poprzez rozmowę i przekazywanie historii, ale również poprzez działanie. Odbywa się to w wielu środowiskach: w szkole, w domu, w organizacjach kulturalnych lub na zajęciach pozalekcyjnych.

Troskę o ojczyznę i gotowość poświęcenia się dla niej nazywamy patriotyzmem. Z ojczyzną można być związanym zarówno realnie, jak i mentalnie. Poznawanie dzieł kultury sprawia, że ojczyzna zyskuje również wymiar duchowy. Już od najmłodszych lat uczniowie mają w szkole elementy wychowania patriotycznego, ponieważ poznawanie kultury, prawa, tradycji i historii narodu pozwala bardziej zrozumieć siebie i odkryć własne miejsce na ziemi. Człowiek przez całe życie kształtuje tożsamość narodową.

Zadaniem wychowania patriotycznego jest zachęcenie młodzieży do poświęcenia dla narodu i kraju. Żeby tak się stało, trzeba odczuwać przywiązanie i miłość do ojczyzny. Pełnoletni człowiek musi czuć się odpowiedzialny za rozwój kraju i jego sytuację geopolityczną.

3.3. SUGESTIE PSYCHOLOGICZNE

Bez wątpliwości należy stwierdzić, że jednostkę i naród wiążą z ojczyzną więzi emocjonalne. Człowiek odczuwa potrzebę bliskości z ziemią i potrzebę wdzięczności dla pokoleń, które przekazały mu wartości i kulturowy kontekst danego regionu. Czasem obraz rodzinnych stron jest wręcz wyidealizowany. Dzieje się tak, ponieważ tam człowiek doświadczył bezpieczeństwa i akceptacji, był wśród swoich.

---

9 *Dr hab. D. Gawin: nowoczesne społeczeństwo potrzebuje patriotyzmu*, [online:] https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C540215%2Cdr-hab-d-gawin-nowoczesne-spoleczenstwo-potrzebuje-patriotyzmu.html [dostęp: 9.02.2022].

Najsłynniejszy powojenny psycholog i socjolog Stanisław Ossowski prowadził prace badawcze nad tymi zagadnieniami. Analizował formy patologiczne takie jak rasizm czy szowinizm i zdecydowanie je karcił. Pochwalał zjawiska patriotyczne. Stanisław Ossowski jest twórcą określenia „mała ojczyzna". „Człowiek ze swej natury potrzebuje zakorzenienia. Oznacza ono więź z konkretną przestrzenią, z której wyrasta człowiek. Czas i przestrzeń jawią się jako konstytutywne elementy ludzkiej tożsamości. Nikt przecież nie przychodzi znikąd. Pierwszym miejscem zakorzenienia każdego z nas jest nasza mała ojczyzna: rodzinna wioska, gmina, czy też miasteczko lub dzielnica w dużej aglomeracji miejskiej. Te małe ojczyzny stanowią budulec wielkiej Ojczyzny – Polski"[10]. Ludzie pielęgnują swoje „małe ojczyzny", ponieważ nie chcą być wtopieni w homogeniczny świat „globalnej wioski". Nie chcą stracić swojej tożsamości i oryginalności.

10 J. Babiński, *Jana Pawła II teologia małych ojczyzn*, w: *Ojczyzna i naród w nauczaniu Stefana Kardynała Wyszyńskiego i Jana Pawła II*, red. J. Babiński, Z. Struzik, wyd. Instytut Papieża Jana Pawła II, Warszawa 2019, s. 13.

IV. NAUCZANIE RELIGIJNE

4.1. TEOLOG

Na przestrzeni wieków Kościół dbał o porządek religijny i moralny, bronił prymatu rodziny oraz suwerenności narodu. Troszczył się o wychowanie obywatelskie i polityczne młodzieży, ponieważ wszyscy obywatele po osiągnięciu pełnoletności odgrywają ważną rolę w życiu narodu.

Kardynał Stefan Wyszyński często zabierał głos na ten temat. Rozważał patriotyzm w kontekście katolicyzmu – była to forma obrony przed wynarodowieniem. Na nauczanie Prymasa z pewnością miały wpływ przeżycia z dzieciństwa i młodości. Określenie „Polak katolik" było czymś oczywistym i stanowiło formę obrony przed rusyfikacją.

Prymas Tysiąclecia nawoływał do wierności ojczyźnie, ale bez popadania w skrajność – tak mianowicie, aby mieć na uwadze dobro całej rodziny ludzkiej, czyli różne narody. Potwierdza to również jeden z dokumentów Soboru Watykańskiego II: „Wszyscy chrześcijanie powinni mieć świadomość, że ich szczególne i swoiste powołanie dokonuje się we wspólnocie politycznej, dzięki czemu winni świecić przykładem, ponieważ zobowiązuje ich do tego świadomość obowiązku i służby dla pomnażania dobra wspólnego, tak aby również czynami pokazywali, w jaki sposób władza może iść w parze z wolnością, osobi-

sta inicjatywa z potrzebami całego organizmu społecznego, potrzebna jedność z pożytecznym różnicowaniem. W zakresie porządku spraw doczesnych niech uznają uprawnione różnice poglądów, także szanują tych obywateli, również stowarzyszonych, którzy tych poglądów uczciwie bronią. Partie polityczne powinny popierać zaś to, co ich zdaniem potrzebne jest dla dobra wspólnego; nigdy nie wolno przedkładać korzyści własnej nad dobro wspólne”[11].

4.2. NAUCZANIE PAPIESKIE

Charakterystyczne dla nacjonalizmu jest bowiem to, że uznaje tylko dobro własnego narodu i tylko do niego dąży, nie licząc się z prawami innych. Patriotyzm natomiast, jako miłość ojczyzny, przyznaje wszystkim innym narodom takie samo prawo jak własnemu, a zatem jest drogą do uporządkowanej miłości społecznej.

↑ Jan Paweł II, *Pamięć i tożsamość*, wyd. Znak, Kraków 2005, s. 73.

Jan Paweł II był tu jako syn polskiego narodu. Ja przychodzę tutaj jako syn narodu niemieckiego i dlatego muszę i mogę powtórzyć za moim poprzednikiem: Nie mogłem tutaj nie przybyć. Przybyć tu musiałem. Był to i jest obowiązek wobec prawdy, wobec tych, którzy tu cierpieli, obowiązek wobec Boga: jestem tu jako następca Jana Pawła II i jako syn narodu niemieckiego – syn tego narodu, nad którym grupa zbrodniarzy zdobyła władzę przez zwodnicze obietnice wielkości, przywrócenia honoru i znaczenia narodowi, roztaczając perspektywy dobrobytu, ale też stosując terror i zastraszenie, by posłużyć się narodem jako narzędziem swojej żądzy zniszczenia i panowania. Tak, nie mogłem tu nie przybyć. 7 czerwca 1979 roku jako Arcybiskup Monachium-Fryzyngi byłem tu wśród wielu biskupów, którzy towarzyszyli Janowi Pawłowi II, słuchali go i modlili się z nim. W 1980 roku powróciłem raz jeszcze na to miejsce zbrodni z delegacją biskupów niemieckich, poruszony ogromem zła i wdzięczny za to, że nad tymi ciemnościami zabłysła gwiazda pojednania. Dlatego też jestem tu dziś: aby prosić o łaskę pojednania – aby prosić przede wszystkim Boga, bo tylko On może otworzyć i oczyścić ludzkie serca; ale również ludzi, którzy tu cierpieli. Modlę się o dar pojednania wszystkich, którzy w tej godzinie naszych dziejów wciąż cierpią pod panowaniem nienawiści i przemocy zrodzonej przez nienawiść.

↑ Benedykt XVI, *Auschwitz*, 28.05.2006, [online:] https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/benedykt_xvi/podroze/pl_20060528_3.html [dostęp: 9.02.2022].

11 KDK 75.

Wszyscy wiemy, że zanim wyruszył, by przemierzać drogi świata, Karol Wojtyła dorastał do służby Chrystusowi i Kościołowi w swojej ojczyźnie, w Polsce. Tutaj kształtowało się jego serce – serce, które najpierw przez jego udział w II Soborze Watykańskim, a nade wszystko po 16 października 1978 r. rozszerzało się do wymiaru powszechnego, tak że znalazły w nim miejsce wszystkie narody, języki i kultury. Jan Paweł II stał się wszystkim dla wszystkich.

↑ Franciszek, *Przesłanie wideo papieża Franciszka do Polaków*, „L'Osservatore Romano" 2014, nr 5, wyd. pol., s. 12-13.

4.3. PISMO ŚWIĘTE

Nasza bowiem ojczyzna jest w niebie. Stamtąd też jako Zbawcy wyczekujemy Pana Jezusa Chrystusa, który przekształci nasze ciało poniżone, na podobne do swego chwalebnego ciała, tą potęgą, jaką może On także wszystko, co jest, sobie podporządkować.

↑ Flp 3,20-21; por. Hbr 11,12-17.

4.4. KATECHIZM KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO

Konieczne jest rozeznanie duszpasterskie, by podtrzymywać i wspierać religijność ludową, a w razie potrzeby oczyszczać i pogłębiać zmysł religijny, z którego wyrastają te formy pobożności, oraz kierować je do głębszego poznawania misterium Chrystusa. Praktykowanie tych form pobożności podlega trosce i osądowi biskupów oraz ogólnym normom Kościoła.

↑ KKK 1676; por. 2212; 2310; 2339; 2795; 2802.

V. LITERATURA

Babiński J., *Jana Pawła II teologia małych ojczyzn*, w: *Ojczyzna i naród w nauczaniu Stefana Kardynała Wyszyńskiego i Jana Pawła II*, red. J. Babiński, Z. Struzik, wyd. Instytut Papieża Jana Pawła II, Warszawa 2019, s. 11-22.

Benedykt XVI, *Auschwitz*, 28.05.2006, [online:] https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/benedykt_xvi/podroze/pl_20060528_3.html [dostęp: 9.02.2022].

Dr hab. D. Gawin: nowoczesne społeczeństwo potrzebuje patriotyzmu, [online:] https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C540215%2Cdr-hab-d-gawin-nowoczesne-spoleczenstwo-potrzebuje-patriotyzmu.html [dostęp: 9.02.2022].

Franciszek, *Przesłanie wideo papieża Franciszka do Polaków*, „L'Osservatore Romano" 2014, nr 5, wyd. pol., s. 12-13.

Jan Paweł II, *Homilia w czasie Mszy św. odprawionej pod Szczytem Jasnej Góry dla pielgrzymów z Dolnego Śląska i Śląska Opolskiego*, 4.04.1979, w: tegoż, *Pielgrzymki do Ojczyzny 1979, 1983, 1987, 1991, 1995, 1997, 1999, 2002. Przemówienia i homilie*, red. J. Poniewierski, wyd. Znak, Kraków 2012, s. 103-107.

Jan Paweł II, *Przemówienie powitalne na lotnisku Okęcie*, 16.06.1983, w: tegoż, *Pielgrzymki do Ojczyzny 1979, 1983, 1987, 1991, 1995, 1997, 1999, 2002. Przemówienia i homilie*, red. J. Poniewierski, wyd. Znak, Kraków 2012, s. 213-214.

Jan Paweł II, *Pamięć i tożsamość*, wyd. Znak, Kraków 2005.

Łukowski W., *Społeczne tworzenie ojczyzn. Studium tożsamości mieszkańców Mazur*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2002.

Prymas Wyszyński a Niepodległa. Naród – patriotyzm – państwo w nauczaniu Prymasa Tysiąclecia, red. E. Czaczkowska, R. Łatka, wyd. IPN-Wydawnictwo Naukowe UKSW, Warszawa 2019.

Sobór Watykański II, *Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym* [*Gaudium et spes*], w: tegoż, *Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, red. M. Przybył, wyd. Pallottinum, Poznań 2002, s. 526-606.

Tytko M.M., *Teoria patriotyzmu i terminologia patriologiczna (pedagogika kultury narodowej)*, [online:] https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/bitstream/handle/item/6467/tytko_teoria_patriotyzmu_i_terminologia_patriologiczna.pdf?sequence=1&isAllowed=y [dostęp: 9.02.2022].

Żeromski S., *Rozdziobią nas kruki, wrony...*, Wydawnictwo Greg, Kraków 2020.

20. ZAWIESZENIE BRONI WŚRÓD NARODÓW

I. PROSPEKT WARTOŚCI

Pokój – łac. *pax* – kiedyś oznaczał brak wojny, z biegiem lat znaczenie tego terminu uległo zmianie. Dzisiaj przez pokój rozumie się poszanowanie prawa, równouprawnienie narodów, a także stabilność społeczną i ekonomiczną, które umożliwiają ludziom godne życie. Drogą do pokoju jest dialog. Trudno jednak przyznać komuś rację, jeśli nie ma się do niego zaufania. Pokój zbudowany na kłamstwie byłby fałszywy i niestabilny, nawet ustanowiony w imię rzekomego dobra.

1.1. CEL OGÓLNY
Rozwój społeczny.

1.2. CEL SZCZEGÓŁOWY
Umiejętność wartościowania.

1.3. CEL WYCHOWAWCZY
Wrażliwość na dobro drugiego człowieka.

1.4. PROPONOWANE TEMATY

- Z szacunkiem odnoszę się do obcokrajowców.
- Więzi społeczne są budowane przez małe gesty.
- Mój udział w budowaniu „cywilizacji miłości".

1.5. ZADANIA DLA UCZNIA, SAMOWYCHOWANIE

→ *NORMY*

- Trzeba być otwartym na zmiany w społeczeństwie[1].
- Każda osoba w moim najbliższym otoczeniu ma swoją niepowtarzalną wartość.
- Nie należy traktować nikogo w sposób interesowny.

→ *ZASADY*

- Znam stosunki dyplomatyczne Polski.
- Biorę udział w akcjach charytatywnych.
- Wiem, że spory rozwiązuje się w sposób roztropny i kulturalny.

1.6. ZADANIA DLA RODZICÓW

→ *NORMY*

- Pokój to jedna z podstawowych wartości.
- O wartości człowieka stanowi otwartość na bliźnich.
- Niedopuszczalne są wszelkie przejawy dyskryminacji.

→ *ZASADY*

- Namawiam do bezinteresownej pomocy kolegom.
- Pomagam rozwiązywać konflikty.
- Pokazuję, że więzi międzyludzkie mogą być silne.

1.7. ZADANIA DLA SZKOŁY, WYCHOWAWCY

→ *NORMY*

- Nie dopuszczam, aby uczniowie dokuczali sobie.
- Dobre relacje wychowawcy z uczniami przenoszą się na pozytywne relacje między uczniami.
- Szkoła jest odpowiednim miejscem do nawiązywania pozytywnych kontaktów społecznych.

---

1 „Świadomość dobra wspólnego rodzi nie tylko świadomość, iż w jego zabezpieczeniu ludzie są współzależni, ale rodzi jeszcze głębszą świadomość, a mianowicie: potrzeby szukania siebie nawzajem, a tym samym bycia razem w jedności godnej człowieka. Jesteśmy razem w sposób dynamiczny, mający charakter działania, charakter ludzkiej aktywności". H. Skorowski, *Solidarność*, w: *Encyklopedia nauczania społecznego Jana Pawła II*, red. A. Zwoliński, wyd. Polwen, Radom 2003, s. 473-474.

→ *ZASADY*

- Łagodzę konflikty między uczniami.
- Znam sytuację rodzinną każdego z wychowanków.
- Troszczę się o to, aby wszyscy uczniowie czuli się dobrze w szkole.

1.8. SPOSÓB REALIZACJI

Nauczyciel pisze na tablicy pionowo słowo „pokój". Zadaniem uczniów jest ułożenie krzyżówki, której hasła zawierają litery z tego słowa. Wszystkie pytania do krzyżówki powinny być związane z pokojem wśród narodów.

1.9. OSIĄGNIĘCIA, EFEKTY

W każdej szkole zdarzają się konflikty. Rolą wychowawcy jest pogodzenie uczniów. Klasa jest doskonałym miejscem do budowania pokojowych relacji. Empatyczni młodzi ludzie z sympatią przyjmują nowych kolegów do swojego grona. Umieją stanąć w obronie słabszych i mądrze dochodzić swoich racji w sporach. Wiedzą i umiejętnościami dzielą się bezinteresownie z potrzebującymi. Rozumieją, że budowanie pokoju na świecie należy rozpocząć od najbliższego otoczenia. Nie występuje zjawisko dyskryminacji.

1.10. ZAGROŻENIA

Młodzi ludzie nie potrafią wymienić działań, które sprzyjają pokojowi. Są to m.in.: okazywanie solidarności, szanowanie życia i zdrowia. Uczniom nie za-

leży na pokojowej atmosferze w klasie. Odnoszą się do siebie z pogardą. Nie chcą utrzymywać dobrych relacji z innymi. Nie potrafią roztropnie rozwiązywać konfliktów. Rodzina i szkoła nie uczą bezinteresowności i życzliwego stosunku do ludzi o odmiennych poglądach.

II. LITERATURA WYBRANA Z KOMENTARZEM

PRZEDWIOŚNIE

Gościna udzielona księżnej Szczerbatow-Mamajew nie wyszła matce Cezarego na zdrowie. Od tej chwili była, widać, ściśle tropiona, gdyż przytrzymano ją właśnie, gdy zamierzała wydobyć coś ze skarbu ukrytego w górze za miastem – w celu wyprawienia się znowu na wieś po zborze. Bita potężnie „po mordzie", przyznała się do posiadania skarbu i pokazała kryjówkę, gdzie się mieścił. To jej jednak nie uratowało. Skierowano ją do robót publicznych w porcie. Niedługo tam jednak pracowała. Roboty owe były doskonałą kuracją prowadzącą z tego świata na tamten. Cezary wyjednał to swymi prośbami, iż na jakiś czas umieszczono mu matkę w szpitalu powszechnym. Lecz gdy odpoczęła, trzeba było znowu iść do ciężkich robót. Słaby i zniszczony organizm nie wytrzymał: pchnięta przez dozorcę, padła na drodze i skończyła życie.

↑ S. Żeromski, *Przedwiośnie*, Wydawnictwo Greg, Kraków 2019, s. 27.

KOMENTARZ

To, jak trudno żyje się w czasach rewolucji, Stefan Żeromski ukazał w *Przedwiośniu*. Powieść powstała w 1924 roku. Sytuacja społeczno-polityczna nie ulegała poprawie. Reforma walutowa Władysława Grabskiego i program stabilizacji ekonomicznej kraju nie przyniosły pożądanych rezultatów. Wybuchały strajki i manifestacje. Kraj był osłabiany przez konflikty narodowościowe. Politycy prawicowi przeprowadzali aresztowania i procesy komunistów, ponieważ Ci podczas wojny polsko-bolszewickiej opowiedzieli się po stronie Armii Czerwonej. Cezary Baryka pamiętał pokój i dobrobyt tylko z dzieciństwa. Wybuch I wojny światowej i rewolucja z 1917 roku spowodowały w jego życiu drastyczne zmiany.

Przywołany powyżej cytat dotyczy śmierci matki Cezarego. Chodziła ona do portu, ponieważ liczyła na powrót męża. Pewnego razu spotkała tam pięć wynędzniałych kobiet. Okazało się, że była to księżna Szczerbatow-Mamajew z córkami. Jadwiga Barykowa zlitowała się nad nimi i zaprosiła do swojego mieszkania. W nocy odbyła się rewizja i znaleziono kosztowności, które księżna miała przy sobie. Przybyszki zostały aresztowane, a matka Cezarego była od tego momentu śledzona. Następstwa tej sytuacji doprowadziły do jej

śmierci. Młody Baryka często chodził na jej grób. Był bardzo samotny. Rewolucja zbierała krwawe żniwo. Cezary został skierowany do grzebania zwłok zalegających w mieście. Codziennie widział okrucieństwo. Dzięki tej pracy przeżył, ponieważ w zamian dostawał posiłki.

III. NAUCZANIE

3.1. SUGESTIE FILOZOFICZNE

Pokój jest bardzo ważną wartością. Wszyscy ludzie na świecie pragną żyć w spokoju i dostatku, dlatego politycy odpowiedzialni za stosunki międzynarodowe powinni być szczególnie kompetentni. Wszystkie narody świata są wezwane do budowania wspólnego pokoju, opartego na sprawiedliwości, godności i prawach. Państwa powiązane są między sobą różnymi zależnościami, a przebieg transakcji i umów między nimi decyduje o tym, czy te współzależności sprzyjają pokojowi, czy są zarzewiem konfliktu.

W filozofii wyróżnia się nawet specjalny dział poświęcony pokojowi i wojnie. Filozofia wojny i pokoju wyznacza dwa podstawowe stanowiska. Pierwsze – wojna jest stanem naturalnym, a pokój jest niestabilny. Drugie – istnieje możliwość stworzenia świata, w którym pokój będzie stanem stabilnym. Pierwszy nurt to realizm w stosunkach międzynarodowych, z kolei drugi nazywa się idealizmem lub liberalizmem utopijnym. Należy jednak zaznaczyć, że jest to podział w ramach filozofii politycznej i nie należy utożsamiać tych nurtów z realizmem[2] i idealizmem[3] w filozofii.

3.2. SUGESTIE DYDAKTYCZNE I PEDAGOGICZNE

Już od najmłodszych lat człowiek zdobywa nie tylko wiedzę, lecz również nabywa umiejętności społecznych. Jedną z nich jest zdolność pokojowego funkcjonowania w grupie. Tę sprawność doskonali się zwłaszcza w szkole.

Człowiek nie żyje w izolacji. Nie może osiągnąć spełnienia jedynie sam w sobie. Jest „z" innymi i „dla" innych. Na co dzień uczestniczy w różnych formach życia społecznego: w rodzinie, w szkole, w miejscu zamieszkania, w powiecie, w województwie, aż po państwo i naród. Uczy się komunikacji,

2 Zob. J. Woleński, *Realizm*, w: *Słownik filozofii*, red. J. Hartman, Krakowskie Wydawnictwo Naukowe, Kraków 2009, s. 189.
3 Zob. J. Hartman, *Idealizm*, w: *Słownik filozofii*, dz. cyt., s. 102.

przyswaja wiedzę, kompetencje, wartości i normy[4]. Człowiek odgrywa role społeczne. Dokonuje się internalizacja[5] wartości i norm.

Zdolność funkcjonowania w grupie jest bardzo ważną cechą, ponieważ rzutuje na całe życie. Budowanie pokoju w świecie należy rozpocząć od budowania pokoju w sobie. Okazywanie solidarności, miłowanie życia, szacunek dla innych to elementy pokoju lub sposobu jego osiągnięcia.

3.3. SUGESTIE PSYCHOLOGICZNE

Przeciwieństwem pokoju jest wojna, przemoc, terroryzm, bezmyślność, dyskryminacja, barbarzyństwo, okrucieństwo. Wymienione stany i ludzkie skłonności zdecydowanie negatywnie wpływają na psychikę. Pokój jest rozpatrywany zarówno w kategoriach prawnych, jak i psychologicznych. Trwały dobrostan wśród narodów świata zapewni wyeliminowanie przemocy, a przynajmniej jest zminimalizowanie[6].

---

4 Zob. B. Matyjas, *Rodzina – szkoła – środowisko lokalne jako synergiczna przestrzeń socjalizacji*, „Horyzonty Wychowania" 16(38), s. 41.

5 Zob. *Internalizacja*, w: W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, wyd. Żak, Warszawa 2017, s. 155.

6 Por. *Pokój w teorii i praktyce stosunków międzynarodowych*, red. J. Kukułka, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1991.

Zło, które prowadzi do konfliktów ma różne podłoże. Może ono wynikać z alienacji jakiejś społeczności, z jej struktury ekonomicznej, społecznej, politycznej, z ekspansji nowych technologii lub z blokowania rozwoju jednostek i społeczeństw, z niszczenia środowiska naturalnego, z manipulacji informacjami. Wynika z tego, że warunkiem trwania pokoju jest nieustanne dążenie do eliminacji i minimalizacji czynników negatywnych. Harmonia w świecie wymaga aktywności i poświęcenia wielu ludzi, działających ma forum międzynarodowym.

Konflikty powinny być rozstrzygane wskutek negocjacji i obopólnego porozumienia, bo pokój nie może być budowany na zgliszczach. W przeciwnym razie wybuchające, w coraz to innych miejscach globu, konflikty będą doprowadzały do niezliczonych nieszczęść, które dotkną ludność cywilną. W ostatnich latach jesteśmy świadkami dużej emigracji ludności. Ludzie są zmuszeni do ucieczki i tułaczki w poszukiwaniu bezpiecznej przystani.

IV. NAUCZANIE RELIGIJNE

4.1. TEOLOG

Jezus, żegnając się ze swoimi uczniami, powiedział: „Pokój zostawiam wam, pokój mój daję wam. Nie tak jak daje świat, Ja wam daję. Niech się nie trwoży serce wasze ani się nie lęka" (J 14,27). A zatem pokój Boży jest zupełnie inny od tego, który daje świat. Boży pokój przychodzi z serca, wynika z bliskości z Bogiem, z zaufania Mu. Z wiary, że jesteśmy Jego dziećmi, o które się troszczy tak, iż nawet nasze włosy na głowie są policzone (por. Łk 12,7). Tylko wówczas człowiek może mówić o prawdziwym pokoju. Dopiero taki pokój w sercach może budować pokój na świecie.

„Każdy chrześcijanin jest powołany i w miarę swoich możliwości zobowiązany do współdziałania w dziele budowania pokoju. Jest to dzieło miłości bliźniego, ogarniającej całą wspólnotę międzynarodową. Jest to dzieło braterstwa, w którym człowiek, traktując jak braci wszystkich członków rodziny ludzkiej, życzy im dobrodziejstwa pokoju, modli się o nie i współdziała z innymi, by ludzkość uwolnić od groźby wojny. Dlatego też Jan Paweł II wzywa wszystkie państwa, a w nich wszystkich obywateli – szczególnie chrześcijan – aby przyczynili się do zapobiegania wojnie i budowania trwałego pokoju w świecie. Pokój jest błogosławieństwem dla ludzi, wojna zaś oznacza nieszczęście, cierpienie, kalectwo i śmierć, a obecnie, w czasach broni nuklearnej, nawet groźbę zagłady ludzkości (por. ŚDP 1982). [...] Godnymi uznania są wytrwałość i odwaga w budowaniu pokoju między narodami. Budowanie pokoju jest ważnym, choć trudnym

zadaniem. Ci, którzy w nim uczestniczą, muszą porzucić wąsko rozumiany patriotyzm i przyjąć postawę pełną szacunku dla całej rodziny ludzkiej, wyzbyć się egoizmu narodowego i chęci dominowania nad innymi narodami”[7].

4.2. NAUCZANIE PAPIESKIE

Czy człowiek dobrej woli może nie pragnąć pokoju? Pokój uważany jest dziś powszechnie za jedną z najcenniejszych wartości, do których należy dążyć i których trzeba bronić. Mimo to, choć oddala się widmo zabójczej wojny między przeciwstawnymi blokami ideologicznymi, w różnych regionach ziemi nadal wybuchają groźne konflikty lokalne. Jesteśmy dziś świadkami szczególnie dramatycznych wydarzeń w Bośni-Hercegowinie, gdzie działania wojenne powodują codziennie nowe ofiary, zwłaszcza wśród bezbronnej ludności cywilnej, i znaczne straty materialne. Wydaje się, że nic nie jest w stanie powstrzymać bezsensu zbrojnej przemocy: ani starania wielu o prawdziwy rozejm, ani działalność humanitarna organizacji międzynarodowych, ani jednogłośne błaganie o pokój, płynące z krajów wykrwawionych walkami. Niestety, mimo wielokrotnych i stanowczych apeli o przywrócenie pokoju nadal zwycięża szalona logika wojny.

↑ Jan Paweł II, *Jeśli pragniesz pokoju, wyjdź naprzeciw ubogim. Orędzie Ojca Świętego na Światowy Dzień Pokoju 1993 r.,* [online:] https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/przemowienia/pokoj1993_08121992.html [dostęp: 9.02.2022].

Pomimo że świat jest niestety nadal naznaczony przez „zarzewia napięć i konfliktów, spowodowanych przez rosnące nierówności między bogatymi a biednymi, dominację mentalności egoistycznej i indywidualistycznej, wyrażającej się również w pozbawionym reguł kapitalizmie finansowym”, a także przez różne formy terroryzmu i przestępczości, jestem przekonany, że „wiele dzieł pokoju, w które bogaty jest świat, świadczy o wrodzonym powołaniu ludzkości do pokoju. Pragnienie pokoju jest istotnym dążeniem każdej osoby i łączy się ono w pewien sposób z pragnieniem pełnego, szczęśliwego i dobrze zrealizowanego życia”.

↑ Benedykt XVI, *Człowiek jest stworzony do pokoju. Homilia podczas Mszy św. w uroczystość Świętej Bożej Rodzicielki Maryi*, 1.01.2013, [online:] https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/benedykt_xvi/homilie/bmv-nowyrok_01012013.html [dostęp: 9.02.2022].

7 J. Kalniuk, *Pokój*, w: *Encyklopedia nauczania społecznego...*, dz. cyt., s. 366.

Nie jest możliwy pokój bez dialogu. Wszystkie wojny, wszystkie walki, wszystkie problemy, których się nie rozwiązuje, z którymi się zderzamy, są spowodowane brakiem dialogu. Kiedy jest jakiś problem, dialog – on zaprowadza pokój.

↑ Franciszek, *Spotkanie z uczniami i nauczycielami japońskiej szkoły. Nie ma pokoju bez dialogu*, 21.08.2013, w: *Co Franciszek myśli o…?*, wybór i oprac. K. Pytlarz, Wydawnictwo WAM–Księża Jezuici, Kraków 2014, s. 174-175.

4.3. PISMO ŚWIĘTE

Cóż więc na to powiemy? Jeżeli Bóg z nami, któż przeciwko nam? On, który nawet własnego Syna nie oszczędził, ale Go za nas wszystkich wydał, jakże miałby także wraz z Nim wszystkiego nam nie darować? Któż może wystąpić z oskarżeniem przeciw tym, których Bóg wybrał? Czyż Bóg, który usprawiedliwia? Któż może wydać wyrok potępienia? Czy Chrystus Jezus, który poniósł za nas śmierć, co więcej – zmartwychwstał, siedzi po prawicy Boga i przyczynia się za nami? Któż nas może odłączyć od miłości Chrystusowej? Utrapienie, ucisk czy prześladowanie, głód czy nagość, niebezpieczeństwo czy miecz? Jak to jest napisane: Z powodu Ciebie zabijają nas przez cały dzień, uważają nas za owce na rzeź przeznaczone. Ale we wszystkim tym odnosimy pełne zwycięstwo dzięki Temu, który nas umiłował. I jestem pewien, że ani śmierć, ani życie, ani aniołowie, ani Zwierzchności, ani rzeczy teraźniejsze, ani przyszłe, ani Moce, ani co jest wysoko, ani co głęboko, ani jakiekolwiek inne stworzenie nie zdoła nas odłączyć od miłości Boga, która jest w Chrystusie Jezusie, Panu naszym.

↑ Rz 8,31-39; por. Mt 5,9-12.

4.4. KATECHIZM KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO

Chrystus powiedział przed swoim Wniebowstąpieniem, że nie nadeszła jeszcze godzina chwalebnego ustanowienia Królestwa mesjańskiego oczekiwanego przez Izraela, które według proroków miało przynieść wszystkim ludziom ostateczny porządek sprawiedliwości, miłości i pokoju. Czas obecny jest, według Chrystusa, czasem Ducha i świadectwa, ale jest to także czas naznaczony jeszcze „utrapieniami" oraz doświadczaniem zła, które nie oszczędza Kościoła i zapoczątkowuje walkę ostatnich dni. Jest to czas oczekiwania i czuwania.

↑ KKK 672; por. 1829.

V. LITERATURA

Benedykt XVI, *Człowiek jest stworzony do pokoju. Homilia podczas Mszy św. w uroczystość Świętej Bożej Rodzicielki Maryi*, 1.01.2013, [online:] https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/benedykt_xvi/homilie/bmv-nowyrok_01012013.html [dostęp: 9.02.2022].

Franciszek, *Spotkanie z uczniami i nauczycielami japońskiej szkoły. Nie ma pokoju bez dialogu*, 21.08.2013, w: *Co Franciszek myśli o...?*, wybór i oprac. K. Pytlarz, Wydawnictwo WAM–Księża Jezuici, Kraków 2014, s. 174-175.

Hartman J., *Idealizm*, w: *Słownik filozofii*, red. J. Hartman, Krakowskie Wydawnictwo Naukowe, Kraków 2009, s. 102.

Jan Paweł II, *Jeśli pragniesz pokoju, wyjdź naprzeciw ubogim. Orędzie Ojca Świętego na Światowy Dzień Pokoju 1993 r.,* [online:] https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/przemowienia/pokoj1993_08121992.html [dostęp: 9.02.2022].

Kalniuk J., *Pokój*, w: *Encyklopedia nauczania społecznego Jana Pawła II*, red. A. Zwoliński, wyd. Polwen, Radom 2003, s. 365-367.

Kunowski S., *Podstawy współczesnej pedagogiki*, Wydawnictwo Salezjańskie, Warszawa 2007.

Matyjas B., *Rodzina – szkoła – środowisko lokalne jako synergiczna przestrzeń socjalizacji*, „Horyzonty Wychowania" 16(38), s. 41-54.

Nouwen H.J.M., *Błogosławieni, którzy wprowadzają pokój. Modlitwa, sprzeciw, wspólnota*, tłum. K. Stankiewicz, Wydawnictwo Salwator, Kraków 2006.

Pokój w teorii i praktyce stosunków międzynarodowych, red. J. Kukułka, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1991.

Skorowski H., *Solidarność*, w: *Encyklopedia nauczania społecznego Jana Pawła II*, red. A. Zwoliński, wyd. Polwen, Radom 2003, s. 471-477.

Woleński J., *Realizm*, w: *Słownik filozofii*, red. J. Hartman, Krakowskie Wydawnictwo Naukowe, Kraków 2009, s. 189.

Żeromski S., *Przedwiośnie*, Wydawnictwo Greg, Kraków 2019.

21. WARTOŚĆ POSZCZEGÓLNYCH WYZNAŃ

I. PROSPEKT WARTOŚCI

Społeczeństwo w Polsce pod względem związków wyznaniowych jest dość jednorodne. Według badań Instytutu Gallupa z 2014 roku, Polska należy do najbardziej religijnych krajów w Europie.

Największą grupę stanowią wyznawcy Kościoła Rzymskokatolickiego, niespełna 32,5 miliona wyznawców. Następnie wyróżnia się wyznawców prawosławia – ponad 500 tysięcy oraz stosunkowo licznych przedstawicieli wyznań protestanckich, których liczba ogółem sięga ponad 150 tysięcy. Nadmienić należy, że do najliczniejszych grup wyznaniowych w Polsce należą jeszcze świadkowie Jehowy, których liczbę szacuje się na około 120 tysięcy wyznawców[1].

1.1. CEL OGÓLNY

Rozwój duchowo-moralny.

1 Zob. *Kościoły i związki wyznaniowe w II Rzeczypospolitej i PRL*, w: *Zintegrowana Platforma Edukacyjna*, [online:] https://zpe.gov.pl/a/przeczytaj/D16b7qEo9 [dostęp: 28.02.2022].

1.2. CEL SZCZEGÓŁOWY

Umiejętność kierowania własnym życiem w oparciu o religię.

1.3. CEL WYCHOWAWCZY

Tworzenie religijnej tożsamości ucznia.

1.4. PROPONOWANE TEMATY

- Zagadnienie prawdziwości religii.
- Czy kanony religijne ograniczają ludzką wolność, czy też przyczyniają się one do rozwoju człowieczeństwa?
- Jakiej postawy wobec ludzi uczy mnie moja religia?
- Zależność pomiędzy pokojem na świecie a pokojem między religiami.

1.5. ZADANIA DLA UCZNIA, SAMOWYCHOWANIE

→ *NORMY*

- Religię wybieram w sposób wolny.
- Treścią wiary jest miłość pomiędzy Bogiem a człowiekiem.
- Człowiek odnosi się do Boga, ponieważ odnajduje w Nim sens swego istnienia i pełnię człowieczeństwa.

→ *ZASADY*

- Wierzę, że Bóg jest najwyższą wartością.
- Religia jest dla mnie więzią z Bogiem.
- Znam i rozumiem swoją religię.

1.6. ZADANIA DLA RODZICÓW

→ *NORMY*

- Bóg jest Osobą. Jego obecność rozpoznaję przez wiarę.
- Celem religii jest doprowadzenie człowieka do zbawienia, do uczestnictwa w życiu Bożym.
- Człowiek jest ukierunkowany na transcendencję. W religii człowiek nie jest twórcą Boga i zbawienia. Zbawienie jest darem od Boga, Jezusa Chrystusa.

→ *ZASADY*

- Wychowuję dziecko w religii, którą praktykuję. Staram się być dla niego wzorem do naśladowania, wskazuję na Boga i autorytety religijne.
- Zwracam uwagę na to, aby religia nie stała się zabobonem.
- Pomagam dziecku w zrozumieniu życia wiecznego, prawdy, dobra i piękna.

1.7. ZADANIA DLA SZKOŁY, WYCHOWAWCY

→ *NORMY*

- Religia chrześcijańska opiera się na objawieniu Bożym naturalnym i pozytywnym, przekazanym przez Jezusa Chrystusa.
- Istnieje komplementarność między kulturą a religią.
- Religia ma ścisły związek z moralnością. Dąży do oddania chwały Bogu i do czynienia dobra.

→ *ZASADY*

- Wyjaśniam uczniom strukturę religii, jak jest ona utworzona; zasady życia religijno-moralnego, wierzeń i kultu.
- W procesie kształtowania osobowości ucznia, szkoła stwarza warunki do spotkania między religią a kulturą.
- Ukazuję, że dialog z innymi religiami nie stanowi zagrożenia dla wyznawanej religii.

1.8. SPOSÓB REALIZACJI

Podczas lekcji razem z uczniami oglądam reportaż z wybranego Światowego Spotkania Młodych z papieżem. Przed projekcją proszę uczniów, aby zwrócili uwagę na problemy, które potem będziemy wspólnie omawiali. Na przykład: przesłanie papieża do młodych; zagadnienie „jeden Kościół i różnorodność wspólnot lokalnych" (różne drogi, a ten sam cel); problemy chrześcijan

na różnych kontynentach; rola papieża w Kościele; odpowiedzialność młodych chrześcijan za Kościół i świat; wspólna modlitwa chrześcijan; budowanie tożsamości religijnej poprzez Światowe Spotkania Młodych. Uczniowie, którzy uczestniczyli w tym wydarzeniu są zaproszeni do opowiedzenia o swoich doświadczeniach. Pomagam uczniom zastanowić się nad ich miejscem w Kościele. Uczniowie należący do innych wyznań przedstawią doświadczenia z własnych wspólnot religijnych.

1.9. OSIĄGNIĘCIA, EFEKTY

Uczeń rozumie, że religia opiera się na spotkaniu z Bogiem. Żyje świadomością, że nie jest ona wytworem ludzkim, ale dziełem współpracy Boga i człowieka. Wie, że religia ma sens, gdy jest możliwa ścisła więź z Bogiem. Nie stosuje podziału między swoim życiem a religią, nie ma ona dla niego charakteru okazjonalnego. W religii młody człowiek szuka sensu życia, jest otwarty na to, aby kształtowała ona jego charakter, tożsamość. Dzięki religii człowiek tworzy więzi wspólnotowe z innymi osobami. Wie i ufa, że wyznawana wiara doprowadzi go do prawdy. Odnajduje fundament, który jest odpowiedzią na jego egzystencjalne pytania.

1.10. ZAGROŻENIA

Młody człowiek może traktować religię instrumentalnie, jako element władzy nad innymi osobami, jako narzędzie do manipulacji. Istnieje ryzyko, że uczeń sprowadzi religię tylko do wiedzy religijnej, pomijając jakąkolwiek relację z Bogiem. Z jednej strony wiedza może zastąpić wiarę, praktyki religijne, modlitwę, z drugiej strony brak wiedzy na temat wyznawanej religii przyczyni się do zaniku wiary w Boga lub narazi na błędy w jej rozumieniu. Uczeń może przeciwstawiać religię kulturze, zacznie pojmować kulturę jako przeszkodę dla religii. Nieodwoływanie się do religii stwarza ryzyko, że problemy dotyczące celu i sensu istnienia nie zostaną właściwie rozwiązane.

II. WYBRANA LITERATURA Z KOMENTARZEM

PROSZĘ PAŃSTWA DO GAZU

W bloku, pod nami, kotłują się ludzie, nadzy, ociekający potem. Łażą między buksami w przejściu, wzdłuż ogromnego, inteligentnie zbudowanego pieca, między ulepszeniami, które stajnię końską (na drzwiach wisi jeszcze tabliczka, że ,,versuchte Pferde" – zarażone konie, należy odstawiać tam a tam) przemieniają w miły (gemütlich) dom dla ponad pół tysiąca ludzi. Gnieżdżą się

na dolnych pryczach po ośmiu, dziewięciu, leżą nadzy, kościści, cuchnący potem i wydzielinami, o zapadniętych głęboko policzkach. Pode mną, na samym dole – rabin; nakrył głowę kawałkiem szmaty oddartej z koca i czyta z modlitewnika hebrajskiego (tej lektury tu jest...), zawodząc głośno i monotonnie.
– Może by się tak zdało go uspokoić? Drze się, jakby Boga za nogi złapał.
– Nie chce mi się z buksy złazić. Niech się drze, prędzej do komina pójdzie.
– Religia jest opium dla narodu. Bardzo lubię palić opium – dodaje z lewej sentencjonalnie marsylczyk, który jest komunistą i rentierem.
– Gdyby oni nie wierzyli w Boga i w życie pozagrobowe, już by dawno rozwalili krematoria.
– A dlaczego wy tego nie zrobicie?

Pytanie ma sens metaforyczny, lecz marsylczyk odpowiada:
– Idiota – zapycha usta pomidorem i czyni ruch, jakby chciał coś powiedzieć, ale zjada i milczy.

Kończyliśmy właśnie wyżerkę, gdy u drzwi bloku uczynił się większy ruch, odskoczyli muzułmani i rzucili się, uciekając, między buksy, do budy blokowego wleciał goniec. Za chwilę majestatycznie wyszedł blokowy.

↑ T. Borowski, *Proszę państwa do gazu*, wyd. WSiP, Warszawa 1992, s. 2.

KOMENATARZ

Czasy II wojny światowej były okrutne i przerażające. Jednym z autorów próbujących ująć te zdarzenia w słowa był Tadeusz Borowski – poeta, prozaik, publicysta. Sam był również więźniem Auschwitz i Dachau. Powyżej został zaprezentowany fragment z jego opowiadania *Proszę państwa do gazu*. Historia opisana przez autora dzieje się na przełomie jednego dnia w obozie koncentracyjny.

Akcja zaczyna się spokojnie, w upalny dzień, narrator i jego towarzysze dojadają resztki i liczą na przyjazd kolejnych więźniów. Transport więźniów zawsze oznaczał powiększenie racji żywnościowych.

Tak siedząc wśród więźniów, rzuca się im w oczy rabin czytający hebrajski modlitewnik. Wywiązuje się rozmowa o religii. Z ust marsylczyka (narrator nie zna jego imienia) padają słowa, że „religia jest opium dla narodu". Doświadczenie Holokaustu przyczynia się do zrewidowania religijnych postaw. Bohaterowie opowiadania mają do Boga różny stosunek i różnie wchodzą z nim w relacje.

Ten krótki fragment skłania do filozoficzno-egzystencjalnej refleksji. Słowa bohatera niniejszego fragmentu opowiadania są dosyć wymowne. Niby religią można poprawić swoje samopoczucie, ale nie może ona zmienić rzeczywistości, szczególnie tutaj – w obozie, gdzie Boga nie ma. Z drugiej jednak strony,

w historii można odnaleźć wiele przypadków, kiedy wiara przynosiła pociechę, dodawała siły, a nawet dzięki niej człowiek miał moc zmieniania biegu historii.

III. NAUCZANIE

3.1. SUGESTIE FILOZOFICZNE

Pierwotnie prym wiodło przekonanie, że filozofii i religii nic ze sobą nie łączy. Zakładano, że każda z tych dziedzin ma swoją własną prawdę i własną drogę do jej poznania. „Filozofia i religia przedstawiają obrazy świata, które mają szereg elementów wspólnych i zbliżone pole zainteresowań, co sprawia, że obie są często ze sobą zestawiane. Można nawet powiedzieć, że są one naturalnymi konkurentkami w tworzeniu wizji rzeczywistości. Konkurencja ta może prowadzić do konfliktu między nimi lub przekonania, iż są wobec siebie komplementarne”[2].

Niemiej, począwszy od św. Augustyna, otworzyła się możliwość na inne stanowisko, mianowicie zwrot w podejściu i ukierunkowanie na jedność między wiarą a filozofią.

„Św. Augustyn uczy, że Boga poznaje się nie tylko intelektualnie ale całoosobowo, przez miłość; że Świat odkrywamy przez syntezę refleksji i łaski. Sama refleksja nie wystarcza. Człowiek nie jest samowystarczalny w swym

2 M. Olszewski, *Filozofia a religia i teologia*, w: *Słownik filozofii*, red. J. Hartman, Krakowskie Wydawnictwo Naukowe, Kraków 2009, s. 65.

działaniu. Bóg Augustyna jest Bogiem bliskim, immanentnym, odkrywanym w głębi naszych pełnych tęsknot przeżyć, osobistych doświadczeń. Na terenie serca człowiek spotyka Boga. Rozum i wiara dopełniają się, współdziałają. Stwórca dopełnia ograniczoności człowieka w aspekcie bytowym, epistemologicznym i etycznym"[3].

Religia może np. ukazywać rozumowi granice poznania, albo sygnalizuje możliwe rozwiązania, do których rozum może później dojść „o własnych siłach". Sam Jan Paweł II tak pisał o tym odwiecznym konflikcie: „Wiara nie lęka się rozumu, ale szuka jego pomocy, pokłada w nim ufność. Jak łaska opiera się na naturze i pozwala jej osiągnąć pełnię, tak wiara opiera się na rozumie i doskonali go. [...] Wiara i rozum to jakby dwa skrzydła, na których duch ludzki unosi się ku kontemplacji prawdy. Potrzebna jest dziś praca na rzecz pojednania wiary i rozumu. Wiara pozbawiona oparcia w rozumie skupiła się bardziej na uczuciach i przeżyciach, co stwarza zagrożenie, że przestanie być propozycją uniwersalną. Analogicznie, gdy rozum nie ma do czynienia z dojrzałą wiarą, brakuje mu bodźca, który kazałby skupić uwagę na specyfice i głębi bytu. [...] Odpowiedzią na odwagę wiary, musi być odwaga rozumu"[4].

3 I. Kołodziejczyk, *Człowiek i Bóg w nauce świętego Augustyna*, „Studia Philosophiae Christianae" 26/2, [online:] https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Studia_Philosophiae_Christianae/Studia_Philosophiae_Christianae-r1990-t26-n2/Studia_Philosophiae_Christianae-r1990-t26-n2-s122-130/Studia_Philosophiae_Christianae-r1990-t26-n2-s122-130.pdf, s. 122-130 [dostęp: 30.03.2022].

4 FR 43-48.

3.2. SUGESTIE DYDAKTYCZNE I PEDAGOGICZNE

Wychowanie szkolne powinno mieć na uwadze wszystkie sfery osobowości ucznia, traktując go integralnie. Program wychowawczy w szkole musi obejmować wychowanie fizyczne, kształcenie zdolności spostrzegania i kojarzenia, ukierunkowywanie uczuć i emocji, rozwój intelektualny i moralny, kształcenie woli i rozwój duchowy. „Wychowanie religijne zakłada przyjmowanie wartości i wynikających z nich celów życiowych oraz zasad moralnych. Wychowanie ku wartościom religijnym, uzasadnione naturą człowieka oraz jego potrzebami aksjologicznymi obejmuje aspekt indywidualny i społeczny. Wszechstronny rozwój człowieka związany jest z procesem zmierzającym do jego dojrzałości religijnej, przejawiającej się we wszystkich wymiarach życia”[5].

Koncepcja wychowania w szkole oprzeć się musi na podstawach antropologicznych, bez postawienia pytania o cel i sens życia człowieka oraz jego dobro, nie uzyskamy odpowiedzi ku czemu chcemy prowadzić ucznia. Wychowanie religijne to osobowy model wychowania, w którym osoba ludzka jest traktowana jako cel wszelkiego działania, a nauka i technika są środkami rozwoju człowieka, drogą do pogłębiania jego człowieczeństwa i więzi międzyludzkich.

3.3. SUGESTIE PSYCHOLOGICZNE

Wychowanie religijne ma na celu kształtowanie osoby ludzkiej w kierunku jej powołania, a co za tym idzie – również do dobra społeczności, której jest członkiem. „W doczesności spotykają się ze sobą Kościół (wspólnota religijna) i państwo (wspólnota polityczna). Zadaniem państwa jest pomóc każdemu obywatelowi w rozwoju materialnym i duchowym przez organizację pracy, edukacji, instytucji kulturowych. Państwo powinno przede wszystkim stwarzać warunki do kształtowania (wychowania) rozumnej wolności, czyli prowadzić wspólnotę polityczną ku wspólnemu dobru, które respektuje wolność każdego obywatela”[6].

Zatem rozwój człowieka dokonuje się w pewnej spółczesności, w której religia odgrywa bardzo ważną rolę. Zaspokaja ludzkie potrzeby, m.in. chęć odkrywania siebie czy sensu życia. „Osoby dla, których religia jest centralną bądź jedną z najistotniejszych wartości w życiu najczęściej odkrywają sens swojego życia oraz budują nadzieję na przyszłość w oparciu o wartości religijne [...]. Również ze względu na preferowanie wartości religijnych w swojej strukturze

5 A. Kiciński, *Wychowanie religijne*, w: *Encyklopedia aksjologii pedagogicznej*, red. K. Chałas, A. Maj, Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne, Radom 2016, s. 1437.

6 Z.J. Zdybicka, *Religia*, w: *Powszechna encyklopedia filozofii*, [online:] http://www.ptta.pl/pef/pdf/r/religia.pdf [dostęp: 28.02.2022].

aksjologicznej w trudnych sytuacjach życiowych powszechnym staje się odwoływanie się do wsparcia ze strony Boga, poszukiwanie jego woli, ukojenia oraz opieki, stosowanie praktyk religijnych takich, jak na przykład modlitwa, czy pomoc ze strony innych członków wspólnoty religijnej"[7].

IV. NAUCZANIE RELIGIJNE

4.1. TEOLOG

Do największych współczesnych religii należą: judaizm, chrześcijaństwo, w tym katolicyzm, protestantyzm i prawosławie, islam, hinduizm i buddyzm. Religia wpływa mocno na system społeczny, bardzo często go normuje i określa. Wyznanie jest zatem ważną częścią życia społecznego i indywidualnego, która bardzo często decyduje o nim i o naszych życiowych wyborach.

W swoim nauczaniu Ojciec Święty często podkreślał wartość tradycji i kultury jako tworzywa formującego ludzką wspólnotę. W adhortacji „*Ecclesia in Europa*" z roku 2003 papież zwracał uwagę, że „trzeba zatem przypomnieć tu ducha starożytnej Grecji i Rzymu, wkład ludów celtyckich, germańskich, słowiańskich, ugrofińskich, kultury żydowskiej i świata muzułmańskiego. Tym niemniej trzeba uznać, że historycznie inspiracje te znalazły w tradycji judeo-chrześcijańskiej siłę zdolną do ich harmonizacji, konsolidacji i rozwoju.

Jest to fakt, o którym nie można zapominać; przeciwnie, budując «wspólny europejski dom» trzeba uznać, że gmach ten winien się opierać także na wartościach, które objawiły się w pełni w tradycji chrześcijańskiej. Świadomość tego przynosi korzyść wszystkim"[8].

4.2. NAUCZANIE PAPIESKIE

„A oto podszedł pewien człowiek". W młodzieńcu, którego Ewangelia Mateusza nie podaje, możemy rozpoznać każdego człowieka, zbliżającego się świadomie lub nieświadomie do Chrystusa, Odkupiciela człowieka, i stawiającego Mu pytanie moralne. Młodzieniec pyta nie tyle o to, jakich zasad należy przestrzegać, ale jak osiągnąć pełny sens życia. To dążenie bowiem stanowi rzeczywiste podłoże każdej ludzkiej decyzji i działania, to ukryte poszukiwanie i wewnętrzny impuls porusza ludzką wolność. Pytanie młodzieńca odwołuje

7 M. Wnuk, J.T. Marcinkowski, *Psychologiczne funkcje religii*, [online:] http://www.phie.pl/pdf/phe-2012/phe-2012-1-239.pdf [dostęp: 28.02.2022].
8 EiE 19.

się ostatecznie do Dobra absolutnego, które nas pociąga i wzywa, jest echem Bożego powołania, źródła i celu życia człowieka.

↑ VSpl 7.

Wolność religijna z pewnością oznacza prawo do oddawania czci Bogu, indywidualnie i we wspólnocie tak, jak nam dyktuje nasze sumienie. Ale z drugiej strony wolność religijna, ze swej natury wykracza poza miejsca kultu i sferę prywatną osób i rodzin, ponieważ fakt religijny, wymiar religijny nie jest subkulturą, ale jest częścią kultury każdego narodu i każdego państwa. [...] Nasze tradycje religijne przypominają nam, że jako ludzie, jesteśmy wezwani, aby uznawać Innego, który odsłania naszą tożsamość relacyjną w obliczu wszelkich prób narzucenia „jednolitości, jaką starają się nam narzucić egoizm możnych, konformizm słabych, lub ideologia utopistów" (M. de Certeau).

↑ Franciszek, *Przemówienie podczas spotkania na rzecz wolności religijnej*, Filadelfia, 26.09.2015, [online:] http://www.vatican.va/content/francesco/pl/speeches/2015/september/documents/papa-francesco_20150926_usa-liberta-religiosa.html [dostęp: 16.05.2022].

4.3. PISMO ŚWIĘTE

Wtedy wziął Księgę Przymierza i czytał ją głośno ludowi. I oświadczyli: „Wszystko, co powiedział Pan, uczynimy i będziemy posłuszni". Mojżesz wziął

krew i pokropił nią lud, mówiąc: „Oto krew przymierza, które Pan zawarł z wami na podstawie wszystkich tych słów”.

↑ Wj 24,7-8.

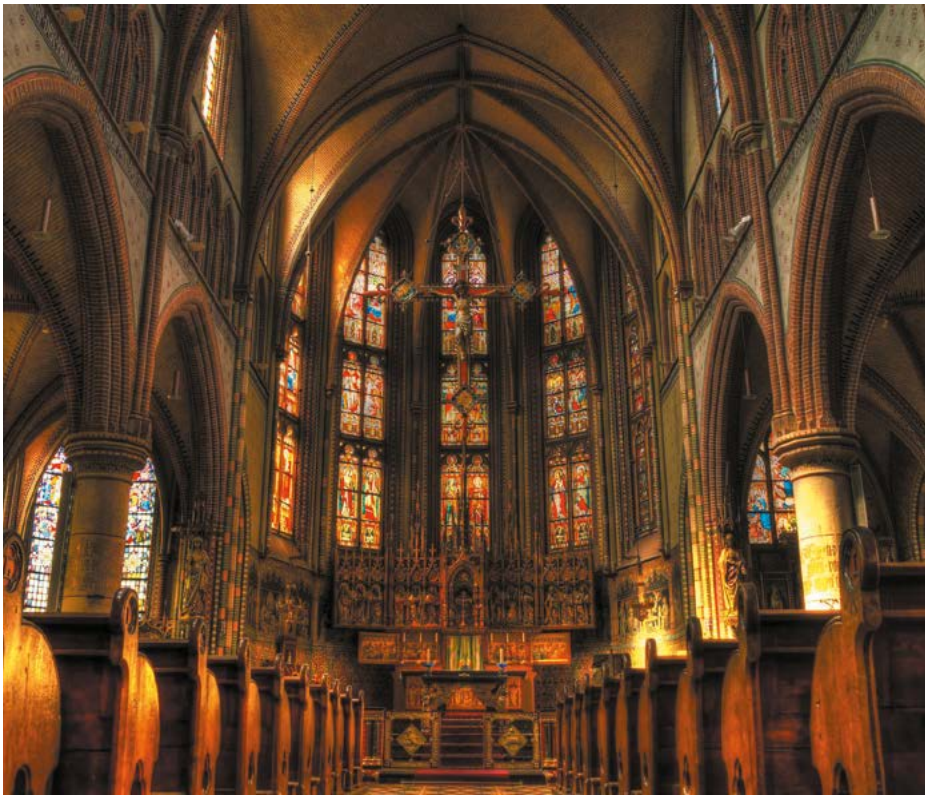

A gdy jedli, wziął chleb, odmówił błogosławieństwo, połamał i dał im, mówiąc: „Bierzcie, to jest Ciało moje”. Potem wziął kielich i odmówiwszy dziękczynienie, dał im, i pili z niego wszyscy. I rzekł do nich: „to jest moja Krew Przymierza, która za wielu będzie wylana. Zaprawdę powiadam wam: Odtąd nie będę już pił napoju z owocu winnego krzewu aż do owego dnia, kiedy pić będę go nowy w królestwie Bożym.

↑ Mk 14,22-25.

4.4. KATECHIZM KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO

Pragnienie Boga jest wpisane w serce człowieka, ponieważ został on stworzony przez Boga i dla Boga. Bóg nie przestaje przyciągać człowieka do siebie i tylko w Bogu człowiek znajdzie prawdę i szczęście, których nieustannie

szuka: „Szczególny charakter godności ludzkiej polega na powołaniu człowieka do łączności z Bogiem. Człowiek jest zaproszony do rozmowy z Bogiem już od chwili narodzin: istnieje on bowiem tylko dlatego, że stworzony przez Boga z miłości jest zawsze z miłości zachowywany, i nie żyje w pełnej zgodności z prawdą, jeżeli w sposób wolny nie uzna tej miłości i nie odda się Stworzycielowi" [Sobór Watykański II, konst. Gaudium et spes, 19].

↑ KKK 27.

V. LITERATURA

Borowski T., *Proszę państwa do gazu*, wyd. WSiP, Warszawa 1992.

Być chrześcijaninem. Teologia dla szkół średnich, red. M. Rusecki, wyd. KUL, Lublin 2006.

Drążek C., *Jan Paweł II. Wskazania na trzecie tysiąclecie*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2002.

Franciszek, *Kto rozgrzewa nasze serce. Audiencja generalna*, Watykan, 4.06.2014, [online:] http://www.vatican.va/content/francesco/pl/audiences/2014/documents/papa-francesco_20140604_udienza-generale.html [dostęp: 16.05.2022].

Franciszek, *Przemówienie podczas spotkania na rzecz wolności religijnej*, Filadelfia, 26.09.2015, [online:] http://www.vatican.va/content/francesco/pl/speeches/2015/september/documents/papa-francesco_20150926_usa-liberta-religiosa.html [dostęp: 16.05.2022].

Jan Paweł II, *Adhortacja Ecclesia in Europa*, w: tegoż, *Adhortacje apostolskie Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 2, red. M. Romanek, wyd. Znak, Kraków 2006, s. 627-725.

Jan Paweł II i dialog międzyreligijny, wybór i oprac. B.L. Sherwin, H. Kasimow, tłum. A. Nowak, Wydawnictwo WAM, Kraków 2001.

Jan Paweł II, *Encyklika Fides et ratio*, w: tegoż, *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 2, red. S. Małysiak, Wydawnictwo Świętego Stanisława BM Archidiecezji Krakowskiej, Kraków 2006, s. 823-920.

Jan Paweł II, *Encyklika Redemptor hominis*, w: tegoż, *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 1, red. S. Małysiak, Wydawnictwo Świętego Stanisława BM Archidiecezji Krakowskiej, Kraków 1996, s. 1-53.

Jan Paweł II, *Encyklika Veritatis splendor*, w: tegoż, *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 2, red. S. Małysiak, Wydawnictwo Świętego Stanisława BM Archidiecezji Krakowskiej, Kraków 2005, s. 533-634.

Jan Paweł II, *Homilia wygłoszona w czasie pielgrzymki do Ziemi Świętej. Dziesięcioro przykazań prawem miłości i wolności człowieka,* Góra Synaj, 26.02.2000, w: C. Drążek, *Jan Paweł II. Wskazania na trzecie tysiąclecie*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2002, s. 191-192.

Jan Paweł II, *Prymat wartości duchowych w wychowaniu młodych 2000*, Watykan, 18.03.1982, w: tegoż, *Nauczanie papieskie*, V, 1, *1982*, red F. Kniotek, wyd. Pallottinum, Poznań 1993, s. 387-389.

Jan Paweł II, *Wiara i kultura. Dokumenty, przemówienia, homilie*, wybór tekstów i oprac. red. M. Radwan, S. Wylężek, T. Gorzkuła, wyd. Polski Instytut Kultury Chrześcijańskiej. Fundacja Jana Pawła II–Redakcja Wydawnictw KUL, Rzym–Lublin 1988.

Kiciński A., *Wychowanie religijne,* w: *Encyklopedia aksjologii pedagogicznej,* red. K. Chałas, A. Maj, wyd. Polwen, Radom 2016, s. 1436-1438.

Kołodziejczyk I., *Człowiek i Bóg w nauce świętego Augustyna*, „Studia Philosophiae Christianae" 26/2, [online:] https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Studia_Philosophiae_Christianae/Studia_Philosophiae_Christianae-r1990-t26-n2/Studia_Philosophiae_Christianae-r1990-t26-n2-s122-130/Studia_Philosophiae_Christianae-r1990-t26-n2-s122-130.pdf, s. 122-130 [dostęp: 30.03.2022].

Kościoły i związki wyznaniowe w II Rzeczypospolitej i PRL, w: *Zintegrowana Platforma Edukacyjna*, [online:] https://zpe.gov.pl/a/przeczytaj/D16b7qEo9 [dostęp: 28.02.2022].

Olszewski M., *Filozofia a religia i teologia,* w: *Słownik filozofii*, red. J. Hartman, Krakowskie Wydawnictwo Naukowe, Kraków 2009, s. 65.

Ratzinger J., *Wiara, prawda, tolerancja. Chrześcijaństwo a religie świata*, tłum. R. Zajączkowski, wyd. Jedność, Kielce 2005.

Ratzinger J., *Wielość religii i jedno Przymierze*, tłum. E. Pieciul, wyd. W drodze, Poznań 2004.

Sobór Watykański II, *Deklaracja o wolności religijnej* [*Dignitatis humanae*], w: tegoż, *Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, red. M. Przybył, wyd. Pallottinum, Poznań 2002, s. 410-421.

Sobór Watykański II, *Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym* [*Gaudium et spes*], w: tegoż, *Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, red. M. Przybył, wyd. Pallottinum, Poznań 2002, s. 526-606.

Wnuk M., Marcinkowski J.T., *Psychologiczne funkcje religii*, [online:] http://www.phie.pl/pdf/phe-2012/phe-2012-1-239.pdf [dostęp: 28.02.2022].

Zdybicka Z.J., *Religia*, w: *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, [online:] http://www.ptta.pl/pef/pdf/r/religia.pdf [dostęp: 28.02.2022].

22. OBYCZAJE POGLĄDY WIERZENIA

I. PROSPEKT WARTOŚCI

Człowiek jest istotą społeczną, żyje we wspólnocie, jego rozwój postępuje dzięki wychowaniu. Na życie wspólnotowe duży wpływ ma obyczaj. Dotyczy on zwłaszcza obchodów świąt oraz uroczystości państwowych, kościelnych, rodzinnych czy szkolnych. Obrzędy mają charakter kulturotwórczy i wspólnototwórczy. Wszystkie podmioty wychowujące powinny kontynuować dobre tradycje i obyczaje, a jednocześnie stale monitorować kulturowe przemiany zachodzące współcześnie.

1.1. CEL OGÓLNY
Rozwój społeczny.

1.2. CEL SZCZEGÓŁOWY
Poznawanie dorobku minionych pokoleń.

1.3. CEL WYCHOWAWCZY
Obyczaje, poglądy i wierzenia moich przodków są nadal aktualne.

1.4. PROPONOWANE TEMATY

- Co nam daje tradycja?
- Tworzenie relacji z człowiekiem innej kultury.
- Konfrontacja z różnymi obyczajami pomaga docenić piękno i znaczenie własnego dziedzictwa.

1.5. ZADANIA DLA UCZNIA, SAMOWYCHOWANIE

→ NORMY

- Różnice pokoleniowe, które dzielą rodziny, mogą zostać przełamane przez kultywowanie tradycji.
- Poznanie nowych nurtów w kulturze wpływa na wierność własnym zasadom postępowania.
- Tolerowanie horoskopów nie oznacza ich bezkrytycznej akceptacji.

→ ZASADY

- Respektując odmienność kulturową, pamiętam o własnych normach i zasadach.
- Umiem pozyskiwać z minionych lat to, co w nich najbardziej wartościowe.
- Unikam jasnowidzów i bioenergoterapeutów.

1.6. ZADANIA DLA RODZICÓW

→ NORMY

- Rodzice są odpowiedzialni za przekazywanie dziedzictwa kulturowego.
- Nowoczesne nurty w kulturze nie powinny niszczyć tradycji minionych epok.
- Znajomość własnej przeszłości pozwala na dzielenie się wartościami z ludźmi o innych tradycjach kulturowych.

→ ZASADY

- Przestrzegam przed zabobonami.
- Nie unikam ludzi o innych tradycjach kulturowych.
- Uczę refleksyjnego patrzenia na obrzędy ludowe.

1.7. ZADANIA DLA SZKOŁY, WYCHOWAWCY

→ NORMY

- Przekazywanie tradycji w szkole ma służyć wartościom.
- Głównie szkoła jest odpowiedzialna za formację kulturalną młodego pokolenia.
- Współczesne tendencje w kulturze nie powinny niszczyć tradycji.

→ ZASADY

- Organizuję lekcje poświęcone starym zwyczajom.
- Rozmawiam z uczniami na temat tradycji kultywowanych w ich rodzinach.
- Prowadzę dialog na temat różnorodności kulturowej.

1.8. SPOSÓB REALIZACJI

Uczniowie wspólnie formułują definicję tradycji. Ustalają, na czym powinna się opierać prawdziwa tradycja. W ramach pracy domowej opisują swoje ostatnie spotkanie z kimś lub czymś tradycyjnym. Czy widzą jakieś zagrożenia?

1.9. OSIĄGNIĘCIA, EFEKTY

Tradycja jest bogactwem, które warto znać. Dzięki znajomości starych obyczajów znamy swoją tożsamość kulturową. Ma to również wydźwięk praktyczny – korzystając z doświadczeń naszych mam i babć możemy zasięgnąć wielu praktycznych wskazówek, np. jakie są domowe sposoby na różne dolegliwości.

Kultywowanie zwyczajów, np. poprzez przynależność do kół, stowarzyszeń, grup zainteresowań powoduje, że człowiek staje się mniej samotny, ponieważ spotyka się z ludźmi o podobnych zainteresowaniach. Można tam porozmawiać, otrzymać wsparcie. Paradoksalnie rozwój wszelakich komunikatorów spowodował osamotnienie, bo ludzie unikają realnego kontaktu. Zwolennicy tańców ludowych moją z kolei możliwość podjęcia wysiłku fizycznego.

Poznawanie wierzeń minionych pokoleń może być okazją do refleksji nad własnym życiem i do wdzięczności za kulturę.

1.10. ZAGROŻENIA

Wiele ludowych obrzędów wydaje się tylko zabawą. Niestety nie zawsze jest to prawda. Dużym zagrożeniem dla katolików są wszelkie próby przepowiadania przyszłości. Katechizm Kościoła Katolickiego wypowiada się na ten temat jednoznacznie: „Należy odrzucić wszystkie formy wróżbiarstwa: odwoływanie się do Szatana lub demonów, przywoływanie zmarłych lub inne praktyki mające rzekomo odsłaniać przyszłość. Korzystanie z horoskopów, astrologia, chiromancja, wyjaśnianie przepowiedni i wróżb, zjawiska jasnowidztwa, posługiwanie się medium są przejawami chęci panowania nad czasem, nad historią i wreszcie nad ludźmi, a jednocześnie pragnieniem zjednania sobie ukrytych mocy. Praktyki te są sprzeczne ze czcią i szacunkiem – połączonym z miłującą bojaźnią – które należą się jedynie Bogu" (KKK 2116).

II. LITERATURA WYBRANA Z KOMENTARZEM

CHŁOPI

Chłopaki już latały z sikawkami, sprawiając sobie śmingus, albo przyczajone za drzewami nad stawem, lały nie tylko przechodzących, ale każdego, kto ino na próg wyjrzał, że już nawet ściany były pomoczone i kałuże siwiły się pod domami.

Zawrzały wszystkie drogi i obejścia, wrzaski, śmiechy, przegony narastały coraz barzej, bo i dzieuchy gziły się niezgorzej, lejąc się między sobą i ganiając po sadach, że zaś ich dużo było i dorosłych, to wnet dały radę chłopakom rozganiając ich na wszystkie strony, a tak się rozswawolili, że nawet Jaśka przewrotnego, któren się z sikawką od gaszenia pożarów zaczajał na Nastkę, dopadły Balcerkówny, wodą zlały i jeszcze do stawu zepchnęły na pośmiewiski... [...] Zaś potem, dobrawszy jeszcze Witka, Gulbasiaka i co starszych, chycili Marysię Balcerkównę i taką jej kąpiel sprawili, aż matka z kijem leciała na pomoc; przyparli też gdzieś Jagnę i tęgo utytłali, nawet Józce nie przepuszczając, choć się prosiła i z bekiem leciała na skargę do Hanki.

– Skarży się, a rada, oczy się jej skrzą od figlów!

↑ W.S. Reymont, *Chłopi*, Wydawnictwo Greg, Kraków 2020, s. 394-395.

KOMENTARZ

Tytuł *Chłopi* może sugerować, że bohaterowie to nie tylko ci, którzy są wymienieni z imienia i nazwiska, ale wszyscy mieszkańcy Lipiec. Jest to tzw. bohater zbiorowy. Reymont z detalami opisał życie na wsi, dlatego powieść ta nazywana

jest również epopeją chłopskiego życia. Jednym z aspektów tego życia są zwyczaje i obrzędy. Ludowa tradycja jest ściśle powiązana z religią chrześcijańską.

W *Chłopach* obyczaje mają ludowy charakter. Chociaż akcja powieści trwa niespełna rok, to można zakładać, że tradycja oblewania się wodą powraca każdego roku. Kiedyś uważano, że polanie panny wodą zapewni jej szybkie wyjście za mąż i płodność. Z przywołanego fragmentu wynika, że dziewczęta nie pozostawały dłużne i, jeśli tylko im się udało, w odwecie polewały chłopców. Lany poniedziałek w tradycji to dzień zabawy i radości. Przemoczona Józka pobiegła na skargę do Hanki, ale tak naprawdę była zadowolona.

III. NAUCZANIE

3.1. SUGESTIE FILOZOFICZNE

Na przestrzeni wieków pojawiło się wiele definicji kultury. Źródła podają, że było ich 164. Dopiero w 1952 roku Clyde Kluckhohn i Alfred Kroeber dokonali podziału dotychczasowych definicji. Kierowali się różnymi kryteriami, jednym z nich była rola tradycji.

„Tradycja – [łac. traditio ‘wręczenie’, ‘oddanie’], przekazywane z pokolenia na pokolenie treści kulturowe (obyczaje, poglądy, wierzenia, sposoby myślenia i zachowania, normy postępowania itp.) wyróżnione przez daną zbiorowość, na podstawie określonej hierarchii wartości, z całokształtu dziedzictwa kulturowego jako społecznie doniosłe dla teraźniejszości i przyszłości; także proces przekazywania tych treści kulturowych, dokonujący się w danej zbiorowości”[1].

Niemiecki filozof Hans-Georg Gadamer prowadził badania poświęcone m.in. relacjom między człowiekiem a kulturą, w której żyje[2]. Dzięki kulturze człowiek poszerza swoją świadomość, ponieważ odnosi się do tego, co przekazuje tradycja. Doświadczanie tradycji wzbogaca, bowiem obcuje się z tym, co jest obce, bo dawne, minione, jednak wciąż może stać się aktualne.

Każdy człowiek jest związany ze swoją ojczyzną. Jest to zależność nie tylko fizyczna, ale również mentalna. Duchowa ojczyzna objawia się m.in. w tradycji. Ważne jest, aby młodzi ludzie znali tradycję, ponieważ kształtuje ona tożsamość. Człowiek „składa” się z trzech fundamentów: fizycznego, psychicznego i duchowego. Jedynie równomierny rozwój na każdej z tych płaszczyzn, daje szansę na integralność osoby ludzkiej.

1 *Tradycja*, [online:] https://encyklopedia.pwn.pl/szukaj/tradycja.html [dostęp: 7.02.2022].
2 Zob. A. Bronk, *Rozumienie, dzieje, język. Filozoficzna hermeneutyka H.G. Gadamera*, wyd. RW KUL, Lublin 1988.

3.2. SUGESTIE DYDAKTYCZNE I PEDAGOGICZNE

Współczesna młodzież nie przykłada zbyt wielkiej wagi do obyczajów, wierzeń i wartości odziedziczonych po poprzednich pokoleniach[3]. Epoka kosmiczna, jak czasem określa się współczesność, kłóci się z tym, co tradycyjne, a przecież wartości przekazywane z pokolenia na pokolenie kształtują naszą tożsamość wyznaniową, narodową, lokalną czy kulturową. Pośpiech, szalony postęp technologiczny, eksperymenty medyczne, ciągły szum informacyjny powodują natłok myśli, męczą, kreślą granicę między tym, co nowoczesne i tym, co tradycyjne. W człowieku budzi się wówczas potrzeba powrotu do ludowej mądrości.

Młodzież powinna znać kulturę poszczególnych regionów kraju, poznać misterne stroje ludowe i hafty, zatańczyć mazura i oberka, zrobić pisankę i ozdobę na choinkę z papieru lub ze słomy. Od rodziców i nauczycieli zależy, czy doprowadzą do zatracenia wartości i tożsamości narodowej.

---

3 „W publicystyce tradycję najczęściej przeciwstawia się temu, co nowoczesne. W tym kontekście tradycja oznacza to, co przestarzałe, zacofane, stagnacyjne. Z nowoczesnością zaś wiąże się to, co aktualne, postępowe i rozwojowe. Nowoczesność wypiera tradycję z każdej dziedziny życia. Takie wartościujące rozumienie tradycji przejęto od K. Marksa, E. Durkheima, L. Krzywickiego, M. Webera. Wielu socjologów, psychologów i publicystów do dzisiaj uważa, że od tradycji należy się uwalniać, a tych, którzy ją podtrzymują, nazywają w sensie pejoratywnym tradycjonalistami lub fundamentalistami, ludźmi przeszłości". L. Dyczewski, *Tradycja*, w: *Encyklopedia aksjologii pedagogicznej*, red. K. Chałas, A. Maj, wyd. Polwen, Radom 2016, s. 1177.

3.3. SUGESTIE PSYCHOLOGICZNE

Tradycję należy pielęgnować i przekazywać następnym pokoleniom, ponieważ jest ona nieodłącznym elementem polskiej kultury. Jest bogactwem. We współczesnej obrzędowości można jeszcze odnaleźć wpływ religii antycznych i wierzeń pogańskich, a na terenach granicznych widać wpływ państw sąsiednich. Kultywowanie obyczajów, np. rękodzieła, to doskonała okazja do spotkania i do rozmowy. To zbliża ludzi do siebie. Przynosi więcej korzyści niż np. obejrzenie serialu w telewizji. Unikalny prezent wykonany własnoręcznie z pewnością przyniesie więcej przyjemności obdarowanemu niż coś kupionego w sklepie.

Znajomość tradycji służy budowaniu tożsamości człowieka, pozwala lepiej zrozumieć siebie i świat. Zgłębianie obyczajów, wierzeń i poglądów wpływa na rozwój kultury osobistej. Jest to szalenie istotne w obliczu różnych ideologii mających na celu likwidację wartości.

Prymas Wyszyński, znając zapędy ludzi, dla których najważniejsze są doraźne korzyści, mówił: „Czasy, które idą, żądać będą od nas nowych mocy moralnych, duchowych, społecznych, zawodowych, kompetencji, a także wysokiego poziomu kultury ojczystej, narodowej, która będzie pokarmem dla tych, co po nas przyjdą”[4].

IV. NAUCZANIE RELIGIJNE

4.1. TEOLOG

W czasach postępującej laicyzacji społeczeństwa dużym zagrożeniem jest traktowanie świąt i obrzędów religijnych jedynie jako zewnętrznych rytuałów, w których nie ma nic z wewnętrznego zaangażowania religijnego i które pozbawione są jakiejkolwiek duchowości. Spotyka się ludzi, którzy mówią, że nie wierzą w Boga, ale chodzą na pasterkę, na rezurekcję, święcą palmy i wielkanocny koszyczek. Ludzie ci uważają, że nie każda tradycja obliguje do głębokiej wiary w Boga. Pójście do kościoła traktują jak dodatek do świąt.

Wielkanoc jest świętem w najgłębszym rozumieniu chrześcijańskim. Może stać się okazją do pogłębienia wiary i przekroczenia czysto zewnętrznych rytuałów. W Bożym Narodzeniu obserwujemy wiele elementów pogańskich, będących wytworem popkultury, które są efektem komercjalizacji chrześcijańskich świąt, pozbawionych ich duchowego wymiaru.

---

4 S. Wyszyński, *Proces odnowy w Ojczyźnie już się rozpoczął... Do kombatantów*, Warszawa, dom prymasowski, 24.01.1981, w: tegoż, KiPA, t. 67, Cz, s. 39.

Obserwowane w ostatnich latach nasilenie tego typu tendencji świadczy o tym, że zaciera się granica pomiędzy obrzędami religijnymi a tradycjami świeckimi. Jest to, jak się wydaje, postęp tendencji laicyzacyjnych w społeczeństwie.

4.2. NAUCZANIE PAPIESKIE

Każdy ruch różni się od innych, wszystkie jednak są zjednoczone w tej samej komunii i przez tę samą misję. Niektóre charyzmaty wzbudzone przez Ducha wdzierają się niczym gwałtowny wicher, który porywa ludzi i popycha ich na nowe drogi misji i radykalnej służby Ewangelii, aby głosili niestrudzenie prawdy wiary, przyjmując w darze żywe dziedzictwo Tradycji i budząc we wszystkich gorące pragnienie świętości.

↑ Jan Paweł II, *Wiele charyzmatów i ruchów, ale jedna misja. Przemówienie do przedstawicieli ruchów kościelnych*, Rzym, 30.05.1998, [online:] https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/przemowienia/ruchy_30051998.html [dostęp: 7.02.2022].

Chciałbym także podkreślić, że sacrum ma funkcję wychowawczą, a jego zniknięcie nieuchronnie zubaża kulturę, w szczególności formację nowych pokoleń. Jeśli na przykład w imię wiary zeświecczonej, nie potrzebującej już świętych znaków, zostałaby zniesiona ta miejska procesja Bożego Ciała, wymiar duchowy Rzymu byłby «ukryty», a nasza świadomość indywidualna i wspólnotowa zostałaby w ten sposób osłabiona. Albo też pomyślmy o matce i ojcu, którzy w imię zdesakralizowanej wiary pozbawiliby swoje dzieci ich rytuałów religijnych: w istocie pozostawiliby otwarte pole dla tak wielu namiastek obecnych w społeczeństwie konsumpcyjnym, dla innych obrzędów i innych znaków, które łatwiej mogłyby stać się bożkami.

↑ Benedykt XVI, *Brak sacrum zubaża kulturę. Homilia podczas Mszy św. w uroczystość Bożego Ciała*, 7.06.2012, [online:] https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/benedykt_xvi/homilie/bozecialo_07062012.html [dostęp: 7.02.2022].

Chcemy podkreślić, że „koniec nowoczesności" oznacza upadek podstawowych [obiektywnych] fundamentów, co w ostatecznym rozrachunku prowadzi do utraty wiary w rozum.

↑ Franciszek, *Upadek fundamentów*, 28.03.2001, w: J.M. Bergoglio, *Kwiatki papieża Franciszka*, tłum. X. Bordas i in., Wydawnictwo M, Kraków 2013, s. 16.

4.3. PISMO ŚWIĘTE

Na koniec, bracia, módlcie się za nas, by słowo Pańskie szerzyło się i rozsławiało, podobnie jak to jest pośród was, abyśmy byli wybawieni od ludzi przewrotnych i złych, albowiem nie wszyscy mają wiarę. Wierny jest Pan, który umocni was

i ustrzeże od złego. Co do was, ufamy w Panu, że to, co nakazujemy, czynicie i będziecie czynić. Niechaj Pan skieruje serca wasze ku miłości Bożej i cierpliwości Chrystusowej. Nakazujemy wam, bracia, w imię Pana naszego, Jezusa Chrystusa, abyście stronili od każdego brata, który postępuje wbrew porządkowi, a nie zgodnie z tradycją, którą przejęliście od nas. Sami bowiem wiecie, jak należy nas naśladować, bo nie wzbudzaliśmy wśród was niepokoju ani u nikogo nie jedliśmy za darmo chleba, ale pracowaliśmy w trudzie i zmęczeniu, we dnie i w nocy, aby dla nikogo z was nie być ciężarem. Nie żebyśmy nie mieli do tego prawa, lecz po to, aby dać wam samych siebie za przykład do naśladowania.

↑ 2 Tes 3,1-9; por. Ga 1,9; Flp 4,9.

4.4. KATECHIZM KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO

„Święta Tradycja i Pismo święte ściśle łączą się z sobą i przenikają... wypływają z tego samego Bożego źródła, zespalają się jakby w jedno i zmierzają do jednego celu" (Sobór Watykański II, konst. Dei verbum, 9). Tradycja i Pismo święte uobecniają i ożywiają w Kościele misterium Chrystusa, który obiecał pozostać ze swoimi „przez wszystkie dni, aż do skończenia świata" (Mt 28,20).

↑ KKK 80; por. 81-82.

V. LITERATURA

Benedykt XVI, *Brak sacrum zubaża kulturę. Homilia podczas Mszy św. w uroczystość Bożego Ciała,* 7.06.2012, [online:] https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/benedykt_xvi/homilie/bozecialo_07062012.html [dostęp: 7.02.2022].

Bronk A., *Rozumienie, dzieje, język: filozoficzna hermeneutyka H.G. Gadamera*, wyd. RW KUL, Lublin 1988.

Edensor T., *Tożsamość narodowa, kultura popularna i życie codzienne*, tłum. A. Sadza, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2004.

Franciszek, *Upadek fundamentów*, 28.03.2001, w: J.M. Bergoglio, *Kwiatki papieża Franciszka*, tłum. X. Bordas i in., Wydawnictwo M, Kraków 2013, s. 16.

Dyczewski L., *Tradycja*, w: *Encyklopedia aksjologii pedagogicznej*, red. K. Chałas, A. Maj, wyd. Polwen, Radom 2016, s. 1177-1181.

Jan Paweł II, *Wiele charyzmatów i ruchów, ale jedna misja. Przemówienie do przedstawicieli ruchów kościelnych,* Rzym, 30.05.1998, [online:] https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/przemowienia/ruchy_30051998.html [dostęp: 7.02.2022].

Paleczny T., *Wzory wielokulturowości we współczesnym świecie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2006.

Tradycja, [online:] https://encyklopedia.pwn.pl/szukaj/tradycja.html [dostęp: 7.02.2022].

Tradycje różnorodności kulturowej i religijnej w Europie Środkowo-Wschodniej, red. J. Kłoczowski, S. Łukasiewicz, wyd. Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Lublin 2003.

Wyszyński S., *Proces odnowy w Ojczyźnie już się rozpoczął... Do kombatantów,* Warszawa, dom prymasowski, 24.01.1981, w: tegoż, KiPA, t. 67, Cz, s. 39.

Ziebertz H.G., *Religijność i wychowanie w świecie pluralistycznym*, tłum. A. Białek, P. Łacny, wyd. Wyższa Szkoła Filozoficzno-Pedagogiczna „Ignatianum", Kraków 2001.

23. WSPÓŁISTNIENIE ŚWIATA LUDZI I ZWIERZĄT

I. PROSPEKT WARTOŚCI

Człowiek – obok flory i fauny – jest niezwykle istotną częścią ekosystemu. W pedagogice spotykamy się z takimi terminami jak: pedagogika ekologiczna, edukacja ekologiczna czy wychowanie ekologiczne. Celem podmiotów wychowujących jest uświadomienie wychowankom, że stan środowiska naturalnego zdecydowanie wpływa na jakość życia i na zdrowie. Szaleńczy postęp cywilizacyjny spowodował przykre konsekwencje dla środowiska naturalnego, w tym dla zwierząt, dlatego należy dążyć do ograniczenia wszelkich działań, które powodują degradację przyrody.

1.1. CEL OGÓLNY

Rozwój osobowy.

1.2. CEL SZCZEGÓŁOWY

Odpowiedzialność za zwierzęta.

1.3. CEL WYCHOWAWCZY

Szacunek dla przyrody.

1.4. PROPONOWANE TEMATY

- Odpowiedzialność za zwierzęta oswojone.
- Każde stworzenie ma swoje miejsce w przyrodzie.
- Właściwe zachowania proekologiczne.

1.5. ZADANIA DLA UCZNIA, SAMOWYCHOWANIE

→ NORMY

- Należy chronić zagrożone gatunki zwierząt.
- Wszyscy ludzie mogą czerpać z dobrodziejstw przyrody.
- Niszczenie zasobów naturalnych działa na niekorzyść ludzi.

→ ZASADY

- Dbam o otaczające mnie zwierzęta.
- Korzystam z kosmetyków, które nie są testowane na zwierzętach.
- Poświęcam czas na poznawanie zwyczajów zwierząt.

1.6. ZADANIA DLA RODZICÓW

→ NORMY

- Obcowanie ze zwierzętami wpływa pozytywnie na rozwój młodzieży.
- Opiekowanie się zwierzęciem domowym lub dzikim (dokarmianie zimą) wzmacnia więzi rodzinne.
- Zachwyt pięknem i różnorodnością zwierząt prowadzi do refleksji nad źródłem ich istnienia.

→ ZASADY

- Zabieram domowników na spacery lub wycieczki i wspólnie podziwiamy piękno fauny.
- Dbam o to, aby dorastający człowiek nie bał się zwierząt domowych.
- Wnioski wyciągnięte z obserwacji praw rządzących przyrodą świadczą o kruchości człowieka.

1.7. ZADANIA DLA SZKOŁY, WYCHOWAWCY

→ NORMY

- Szkoła uczy zarówno praw rządzących w świecie zwierząt, jak i postawy moralnej.
- Częste przebywanie ze zwierzętami uwrażliwia człowieka.
- Prowadzenie rozmowy o prawach zwierząt do życia.

→ *ZASADY*

- Organizuję w szkole spotkania z leśnikami.
- Rozmawiam z uczniami o miejscu i roli człowieka w świecie.
- Uczestniczę w kampaniach na rzecz środowiska naturalnego, np. w Sprzątaniu Świata.

1.8. SPOSÓB REALIZACJI

Prosimy uczniów o przeczytanie i przeanalizowanie fragmentu *Księgi ubogich*[1] Jana Kasprowicza. Pytamy również o św. Franciszka z Asyżu. Podkreślamy, że franciszkanizm stanowił odpowiedź na dekadenckie zniechęcenie życiem.

KSIĘGA UBOGICH
Witajcie, kochane góry,
O witaj, droga ma rzeko!
I oto znów jestem z wami,
A byłem tak daleko!

1 J. Kasprowicz, *Księga ubogich*, w: *Ponad słowami. Podręcznik do języka polskiego dla liceum ogólnokształcącego i technikum. Zakres podstawowy i rozszerzony. Klasa 2, część 2*, red. M. Chmiel, E. Mirkowska-Treugutt, A. Równy, wyd. Nowa Era, Warszawa 2019, s. 46.

Dzielili mnie od was ludzie,
Wrzaskliwy rozgwar miasta
I owa śmieszna cierpliwość,
Co z wyrzeczenia wyrasta.
[...]

Tak! Chodzę i patrzę, i słucham –
O jakżeż tu miło! jak miło! –
I śledzę, czy coś się tu może
Od kiedyś nie zmieniło?

Nic, jeno w chacie przydrożnej
Zmarł mój przyjaciel leciwy
I uschły dwie wierzby nad rowem,
Strażniczki wiosennej niwy.

A za to świeżym się liściem
Pokryły nasze jesiony
I jaskry się złocą w trawie
Zielonej, nie pokoszonej.

A za to płyną od pola
Twórcze podmuchy wieczności,
Co śmierć na życie przetwarza
I ścieżki myśli mych prości.

Witajcie, kochane góry,
O witaj, droga ma rzeko!
I oto znów jestem z wami,
A byłem tak daleko!

1.9. OSIĄGNIĘCIA, EFEKTY

Dorastający człowiek wie, jak traktować zwierzęta. Rozumie, że dla zachowania dzikich gatunków trzeba podjąć działania ekologiczne. Ma świadomość, że w ramach starań na rzecz przyrody znajduje się ochrona zwierząt. Samodzielnie podejmuje działania proekologiczne. Zdaje sobie sprawę, że ma nie tylko czerpać ze środowiska naturalnego, ale ma także zadania do wypełnienia. Są to zwłaszcza działania podejmowane na rzecz ochrony przyrody. Ze środowiska

naturalnego ma korzystać nie tylko człowiek współczesny, ale także następne pokolenia. Właściwe zachowania gwarantują zwierzętom i ludziom przyjazne środowisko bytowania.

1.10. ZAGROŻENIA

Niestety nie każdy traktuje zwierzęta w należyty sposób. Zdarza się, że są one traktowane przedmiotowo, zaniedbywane, a nawet głodzone, bite, porzucane i więzione. Dużym zagrożeniem jest traktowanie fauny wyłącznie w kategoriach użytkowych, bez empatii. Uczeń nie odczuwa szacunku i podziwu dla zwierząt. Nie szanuje ich praw i piękna.

II. LITERATURA WYBRANA Z KOMENTARZEM

CHŁOPI

Na borynowym podworcu obstawionym z trzech stron budowlami gospodarskimi, a z czwartej sadem, który go oddzielał od drogi, już się zebrało dość narodu; kilka kobiet radziło i wydziwiało nad ogromną czerwono-białą krową, leżącą przed oborą na kupie nawozu.

Stary pies, kulawy nieco i z oblazłą na bokach sierścią, oganiał graniastą, obwąchiwał ją, szczekał, to wypadał w opłotki i gnał dzieci na drogę, co się były wieszały na płotach i zazierały ciekawie w obejście, albo docierał do maciory, co legła pod chałupą i rozwalona jęczała cicho, bo ssały ją białe, młode prosięta.

Hanka nadbiegła właśnie zziajana, przypadła do krowy i jęła ją głaskać po gębuli i łbie.

– Granula, biedoto, granula! – wołała łzawo, aż buchnęła płaczem i lamentem serdecznym.

A kobiety radziły raz wraz nowe ratowanie chorej; to sól rozpuszczoną wlewali jej w gardło, to topiony z poświęcanej gromnicy wosk z mlekiem; radził ktosik mydła z serwatką – insza znowu wołała, żeby krew puścić – ale krowie nic nie pomagało, wyciągała się coraz dłużej, niekiedy podnosiła łeb i porykiwała długo, jakby o ratunek, boleśnie, aż jej piękne oczy o białkach różowych mętniały mgłą i ciężki, rogaty łeb opadał z wysilenia, że ino wysuwała ozór i polizywała ręce Hanki.

↑ W.S. Reymont, *Chłopi*, Wydawnictwo Greg, Kraków 2020, s. 10.

KOMENTARZ

Przywołany cytat dotyczy straty dorodnej krowy. Boryna obwiniał parobka Witka, bo to on pasł bydło. Zwierzęta weszły do dworskiego lasu i zostały przegonione

przez borowego. Krowa wskutek ucieczki zachorowała. Sąsiedzi próbowali różnych sposobów, aby ją wyleczyć, ale nic nie pomagało. Widać było, że zwierzę cierpi. Hanka ciężko to przeżywała, ponieważ była przywiązana do krowy. Nie chodziło wyłącznie o aspekt finansowy (taka dorodna krowa była dużo warta), ale o czysto ludzkie współczucie i żal. Ostatecznie Boryna podjął decyzję o dobiciu zwierzęcia. Gospodarz pojechał do miasta i złożył skargę na dwór.

III. NAUCZANIE

3.1. SUGESTIE FILOZOFICZNE

Prowadząc dyskurs o współistnieniu świata ludzi i zwierząt, „należy przywołać poglądy etyków, filozofów, odnoszące się do świadomości zwierząt, także ich podmiotowości. Filozofia nie odznaczyła się specjalnie, jeśli chodzi o obronę moralnego statusu zwierząt. Można wręcz twierdzić, że Arystoteles odegrał bardzo istotną rolę w umacnianiu u ludzi Zachodu poczucia wyższości nad zwierzętami. Uważał on, że zwierzęta pozbawione są rozumu i to decyduje o ich niższości i podległości ludziom. Celem człowieka jest korzystanie z rozumu. Dzięki temu rozwija się istota ludzka. Jego zdaniem rośliny istnieją dla zwierząt, a zwierzęta istnieją dla człowieka, mają mu zapewnić pożywienie, odzież i pomoc. Arystoteles głosił istnienie hierarchii bytów, zgodnie z którą zwierzęta

istnieją na użytek człowieka i powinny być mu podporządkowane. Podobnie uważali sofiści, uznawani za propagatorów antropocentryzmu”[2].

3.2. SUGESTIE DYDAKTYCZNE I PEDAGOGICZNE

Uczeń powinien wiedzieć, jakie są zadania człowieka wobec zwierząt. Pierwszych ekologicznych działań uczy się w domu rodzinnym. Wraz z wiekiem musi umieć przedstawić argumenty przemawiające za koniecznością podejmowania działań na rzecz ochrony zwierząt.

Czerpać ze środowiska naturalnego mogą wszyscy ludzie, ale muszą mieć świadomość, że te zasoby kiedyś się skończą. Niektóre gatunki zwierząt żyją już tylko w ogrodach zoologicznych, gdzie mają zapewnione odpowiednie warunki do rozmnażania. Ich naturalne środowiska bytowania już nie istnieją lub są zmodyfikowane.

Praca wychowawcza i pedagogiczna powinna dążyć w kierunku przemiany mentalności tak, aby kwestia ekologiczna nie była podejmowana wyłącznie ze względu na straty, jakie może ponieść ludzkość, ale ze względu na autentyczną solidarność na płaszczyźnie osobowej i społecznej. Chodzi o świadomość współzależności pomiędzy wszystkimi mieszkańcami ziemi. Woda, powietrze, słońce, kamienie, chmury, ziemia, flora i fauna warunkują istnienie człowieka, a stosunek do zwierząt może być miarą cywilizacji.

3.3. SUGESTIE PSYCHOLOGICZNE

Psychologia bada wiele aspektów ludzkiego funkcjonowania, w tym również ludzkie postawy wobec zwierząt. Niestety, współistnienie świata ludzi i zwierząt nie zawsze przebiega dobrze. Co i raz słyszy się o okrutnym traktowaniu zwierząt.

Badania dowodzą, że to mężczyźni częściej źle odnoszą się do zwierząt i rzadziej stwierdzają ich pozytywny wpływ na własny stan emocjonalny. To kobiety są zdecydowanie bardziej empatyczne.

Coraz rzadziej, ale zdarza się jeszcze, że na prowincji istnieją pewne stereotypy dotyczące zwierząt, np. zwierzę musi przynosić pożytek, jeśli tak nie jest, zabija się je. W miastach również dochodzi do złego traktowania zwierząt: przetrzymywanie dużych psów, potrzebujących ruchu, w zbyt małych mieszkaniach, traktowanie zwierząt jak maskotki, wyrzucanie z samochodu, przywiązywanie w lesie.

---

2 J. Helios, W. Jedlecka, *Okrucieństwo wobec zwierząt z punktu widzenia psychologii i filozofii – zarys problemu*, [online:] https://repozytorium.uni.wroc.pl/Content/109189/PDF/04_Helios_J_Jedlecka_W_Okrucienstwo_wobec_zwierzat_z_punktu_widzenia.pdf [dostęp: 25.07.2022].

Okrutne jest również wykorzystywanie zwierząt w celach sportowych. W cyrku czy na wyścigach konnych dochodzi do zbyt intensywnych treningów, zwierzęta są bite, poniewierane, mają podawane środki dopingujące, a gdy są już wyeksploatowane, oddaje się je na śmierć.

Psychologowie zastanawiają się, dlaczego część ludzi czerpie satysfakcję z dokuczania zwierzętom. Do tej pory ani badania psychologiczne, ani neurobiologiczne nie udzielają odpowiedzi na to pytanie.

IV. NAUCZANIE RELIGIJNE

4.1. TEOLOG

Człowiek zdaje sobie sprawę z tego, że Pan Bóg stworzył ziemię i powierzył mu, aby „czynił ją sobie poddaną" (por. Rdz 1,28). Są jednak granice, których człowiekowi nie wolno przekraczać. Powinno to być umiejętne gospodarowanie.

W liście *Parati semper* Jan Paweł II napisał: „Obcując z przyrodą, przejmujemy w siebie, w nasze ludzkie bytowanie, samą tajemnicę stworzenia, która odsłania się przed nami niesłychanym bogactwem i różnorodnością istnień widzialnych, a równocześnie wciąż zaprasza w stronę tego, co ukryte, co niewidzialne"[3]. Chrześcijanin nie może przejść obojętnie wobec cierpienia zwierząt, nie może być wobec nich obojętny, ponieważ jest za nie odpowiedzialny.

Właściwą postawę wobec świata zwierząt prezentował św. Franciszek z Asyżu, którego Kościół katolicki ogłosił patronem ekologów. Franciszek miał świadomość, że świat stworzeń jest światem dobrym, pochodzącym od Boga. Zarówno ludzie, jak i zwierzęta są stworzeniami Bożymi. Z tego właśnie powodu św. Franciszek miał szacunek do każdego życia. Zwierzęta traktował z troską i wszystkie nazywał swoimi braćmi i siostrami. Święty z Asyżu był więc przykładem człowieka odpowiedzialnie myślącego o świecie stworzonym, w duchu chrześcijańskiej ekologii.

4.2. NAUCZANIE PAPIESKIE

Pierwszy wzgląd polega na konieczności *lepszego uświadomienia sobie*, że nie można bezkarnie używać różnego rodzaju bytów, żyjących czy nieożywionych – składników naturalnych, roślin, zwierząt – w sposób dowolny, jedynie według własnych potrzeb gospodarczych. Przeciwnie, należy brać pod uwagę *naturę każdego bytu* oraz ich *wzajemne powiązanie* w uporządkowany system [...].

↑ SRS 34.

3 PS 14.

Profesor Konrad Baumgartner z uniwersytetu w Regensburgu opowiadał, że kiedyś po Mszy w starym kościele ksiądz Ratzinger wyszedł na chwilę na stary cmentarz za świątynią i natychmiast zbiegło się stado kotów, z którymi rozmawiał i bawił się przez dłuższą chwilę. Sytuacja ta miała się powtarzać za każdym razem, gdy był w tym kościele.

↑ K. Szczurski, *Wszystkie koty kardynała*, „Mały Gość Niedzielny", [online:] https://www.malygosc.pl/doc/1107664.Wszystkie-koty-kardynala [dostęp: 10.02.2022].

Myślę, że Franciszek jest w najwyższym stopniu wzorem troski o to, co słabe, oraz patronem ekologii integralnej, przeżywanej z radością i autentycznością. Jest on świętym patronem tych wszystkich, którzy prowadzą badania i pracują w dziedzinie ekologii, miłowanym również przez wielu niechrześcijan. Pokazał szczególną wrażliwość na Boże stworzenie oraz na najuboższych i opuszczonych. Kochał i był kochany ze względu na swą radość, swoje wielkoduszne poświęcenie, swoje serce otwarte na całe istnienie. Był mistykiem i pielgrzymem, który żył z prostotą i we wspaniałej harmonii z Bogiem, z innymi ludźmi, z naturą i z samym sobą. Dostrzegamy w nim, do jakiego stopnia nierozerwalnie są połączone troska o naturę, sprawiedliwość wobec biednych, zaangażowanie społeczne i pokój wewnętrzny.

↑ LS 10.

4.3. PISMO ŚWIĘTE

Wy zaś bądźcie płodni i mnóżcie się; zaludniajcie ziemię i miejcie nad nią władzę. Potem Bóg tak rzekł do Noego i do jego synów: „Oto Ja zawieram przymierze z wami i z waszym potomstwem, które po was będzie; z wszelką istotą żywą, która jest z wami: z ptactwem, ze zwierzętami domowymi i polnymi, jakie są przy was, ze wszystkimi, które wyszły z arki, z wszelkim zwierzęciem na ziemi. Zawieram z wami przymierze, tak iż nigdy już nie zostanie zgładzona wodami potopu żadna istota żywa i już nigdy nie będzie potopu niszczącego ziemię".

↑ Rdz 9,7-11; por. Wj 14,19-31; Kpł 11,9-12.

4.4. KATECHIZM KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO

Każde stworzenie posiada swoją własną dobroć i doskonałość. O każdym z dzieł „sześciu dni" jest powiedziane: „A widział Bóg, że było dobre". „Ze względu bowiem na sam fakt stworzenia wszystkie rzeczy uzyskują właściwą im trwałość, prawdziwość, dobro, a także własne prawa i porządek". Różne stworzenia, chciane w ich własnym bycie, odzwierciedlają, każde na swój sposób, jakiś promień nieskończonej mądrości i dobroci Boga. Z tego powodu człowiek powinien szanować dobroć każdego stworzenia, by unikać nieuporządkowanego wyko-

rzystania rzeczy, które lekceważy Stwórcę oraz powoduje zgubne konsekwencje dla ludzi i ich środowiska.

↑ KKK 339; por. 341.

V. LITERATURA

Albińska E., *Człowiek w środowisku przyrodniczym i społecznym*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2005.

Chałas K., *Wychowanie ku wartościom wiejskim jako szansa integralnego rozwoju wychowanka*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2007.

Franciszek, *Encyklika Laudato si'*, wyd. Edycja Świętego Pawła, Częstochowa 2015.

Helios J., Jedlecka W., *Okrucieństwo wobec zwierząt z punktu widzenia psychologii i filozofii – zarys problemu*, [online:] https://repozytorium.uni.wroc.pl/Content/109189/PDF/04_Helios_J_Jedlecka_W_Okrucienstwo_wobec_zwierzat_z_punktu_widzenia.pdf [dostęp: 25.07.2022].

Jan Paweł II, *Encyklika Sollicitudo rei socialis*, w: tegoż, *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 1, red. S. Małysiak, Wydawnictwo Świętego Stanisława BM Archidiecezji Krakowskiej, Kraków 1996, s. 319-376.

Jan Paweł II, *List Parati semper*, w: tegoż, *Listy apostolskie Ojca Świętego Jana Pawła II*, red. M. Romanek, wyd. Znak, Kraków 2007, s. 149-196.

Jan Paweł II, *Prawo człowieka do pracy i do ziemi*, Nowy Targ, 8.06.1979, w: tegoż, *Nauczanie papieskie*, II, 1, *1979*, red. F. Kniotek, wyd. Pallottinum, Poznań 1990, s. 686-688.

Kasprowicz J., *Księga ubogich*, w: *Ponad słowami. Podręcznik do języka polskiego dla liceum ogólnokształcącego i technikum. Zakres podstawowy i rozszerzony. Klasa 2, część 2*, red. M. Chmiel, E. Mirkowska-Treugutt, A. Równy, wyd. Nowa Era, Warszawa 2019, s. 46.

Najda A.J., *Zwierzęta domowe w nauczaniu Jezusa*, „Studia Ecologiae et Bioethicae" 7(2009)2, s. 93-104.

Reymont W.S., *Chłopi*, Wydawnictwo Greg, Kraków 2020.

Skolimowski H., *Pozytywne ekologiczne modele życia*, wyd. Komisja Ochrony Środowiska Senatu RP, Warszawa 2003.

Szczurski K., *Wszystkie koty kardynała*, „Mały Gość Niedzielny", [online:] https://www.malygosc.pl/doc/1107664.Wszystkie-koty-kardynala [dostęp: 10.02.2022].

24. NAUKA I TECHNIKA WOKÓŁ NAS

I. PROSPEKT WARTOŚCI

Rozwój nauki i techniki sprawia, że świat jest coraz bardziej przyjazny człowiekowi. Wynalazki ułatwiają codzienne obowiązki domowe i zawodowe, a medycyna ma coraz więcej narzędzi do ratowania i przedłużania ludzkiego życia. Należy jednak postawić pytanie o granice tego postępu. Zdecydowanie jest on potrzebny, ale nie może być celem samym w sobie. Błędem byłoby także twierdzenie, że rozum i wiara są ze sobą sprzeczne. Duchowy rozwój człowieka wpływa na budowanie świata bardziej sprawiedliwego, gdzie postęp naukowo-techniczny służy dobru człowieka, a nie przeciwnie.

1.1. CEL OGÓLNY

Rozwój moralny.

1.2. CEL SZCZEGÓŁOWY

Poznawanie zmian cywilizacyjnych.

1.3. CEL WYCHOWAWCZY

Kształtowanie odpowiedzialności za siebie i innych.

1.4. PROPONOWANE TEMATY

- Społeczne znaczenie postępu.
- Czy rozum jest w konflikcie z wiarą?
- Gdzie przebiega granica postępu cywilizacyjnego?

1.5. ZADANIA DLA UCZNIA, SAMOWYCHOWANIE

→ *NORMY*

- Prymat osoby nad rzeczą.
- Życie to dar, który należy dobrze wykorzystać.
- Postęp cywilizacyjny świadczy o poziomie rozwoju społeczeństwa.

→ *ZASADY*

- Poznaję nowinki technologiczne.
- Jestem powołany do współuczestnictwa w rozwoju nauki.
- Włączam się w pomoc humanitarną.

1.6. ZADANIA DLA RODZICÓW

→ *NORMY*

- Integralny rozwój człowieka umożliwia rozwój cywilizacji.
- Nie wolno zabić drugiego człowieka nawet wtedy, gdyby sam o to prosił.
- Rozwój cywilizacji ma wymiar moralny.

→ *ZASADY*

- Pokazuję nastolatkom, gdzie należy szukać wiarygodnych badań naukowych.
- Interesuję się nowymi technologiami.
- Pomagam synowi lub córce w nauce.

1.7. ZADANIA DLA SZKOŁY, WYCHOWAWCY

→ *NORMY*

- Szkoła kształci i wychowuje.
- Ludzka godność jest granicą postępu.
- Życie człowieka rozpoczyna się od momentu poczęcia i trwa do naturalnej śmierci.

→ *ZASADY*

- Przekazuję uczniom argumenty naukowe, które świadczą o tym, że istota ludzka od samego poczęcia staje się osobą.
- Stale się dokształcam.

- Przestrzegam przed zagrożeniami wynikającymi z niewłaściwego korzystania ze zdobyczy cywilizacyjnych.

1.8. SPOSÓB REALIZACJI

Dzielimy uczniów na grupy. Każda z nich ma wybrać sobie jakąś dziedzinę życia społecznego i przeanalizować zmiany, jakie zaszły w tej dziedzinie w ciągu ostatnich lat. Uczniowie przedstawiają wyniki swojej pracy. W ramach podsumowania wyciągamy wnioski, czy te zmiany są pozytywne, czy negatywne.

1.9. OSIĄGNIĘCIA, EFEKTY

Rozwój cywilizacji ma ogromny wpływ na wiele aspektów życia ludzkiego. Uczeń wie, że człowiek został stworzony po to, aby ulepszać życie na ziemi. Nowy humanizm zakłada wizję człowieka, który dąży do rozwoju, nie zamyka się na nowe. Pozytywne wykorzystanie osiągnięć współczesnej nauki i techniki minimalizuje ludzkie cierpienie. Wiara i rozum nie są ze sobą sprzeczne. Jest odwrotnie - nie ma prawdziwego postępu technicznego bez postępu w dziedzinie etyki.

1.10. ZAGROŻENIA

Niekontrolowany rozwój cywilizacji powoduje wiele zagrożeń. Część z nich związana jest z wartością życia. Są to aborcja i eutanazja. Duży niepokój budzą

również manipulacje genetyczne: klonowanie, zapłodnienie in vitro. Szybki rozwój środków masowego przekazu również stanowi zagrożenie, ponieważ może dojść do manipulacji prawdą. Z kolei rozwój wielkich elektrowni i zakładów przemysłowych szkodzi środowisku naturalnemu.

II. LITERATURA WYBRANA Z KOMENTARZEM

NOWY WSPANIAŁY ŚWIAT

Spoczywający na sunącej żółwim tempem taśmie pojemnik z probówkami zniknął w dużym metalowym pudle; wynurzał się następny. Maszyny cicho pomrukiwały. Przejście probówek trwa osiem minut, poinformował. Osiem minut twardych promieni Roentgena jajo wytrzymuje z najwyższym trudem. Niektóre giną; spośród pozostałych te najmniej wrażliwe dzielą się na pół; większość daje po cztery pączki, niektóre osiem. Wszystkie wracają do inkubatorów, gdzie pączki zaczynają się rozwijać; po dwóch dniach oziębia się je nagle i w ten sposób zatrzymuje ich rozwój. Dwa, cztery, osiem... pączki reagują dalszym pączkowaniem, po czym poddawane są niemal całkowitemu zatruciu alkoholem; w efekcie pęcznieją dalej i po pączkowaniu – pączek z pączka pączka – mogą dalej rozwijać się w spokoju, jako że dalsze hamowanie w zasadzie prowadziłoby już do ich uśmiercenia. W ciągu tego czasu pierwotne jajo mogło zapoczątkować od ośmiu do dziewięćdziesięciu sześciu embrionów – niezwykłe, przyznacie, udoskonalenie natury. Identyczne bliźniaki – ale nie jakieś tam dwojaczki czy trojaczki dawnej epoki żyworodności, kiedy to jaja dzieliły się akcydentalnie; obecnie możemy mieć bliźniąt całe tuziny. W obfitości.

↑ A. Huxley, *Nowy wspaniały świat*, tłum. B. Baran, Warszawskie Wydawnictwo Literackie, Warszawa 2020, s. 8-9.

KOMENTARZ

Aldous Huxley napisał *Nowy wspaniały świat* w 1931 roku. Jest to antyutopia. Akcja toczy się w 2541 roku, na terenie Republiki Świata, w której wszystko ma być wspólne i jednakowe. Ze świata usunięto wszelkie ludzkie uczucia i wszystko, co mogłoby je wywoływać: religię, sztukę, filozofię. Wśród ludzi nie ma miłości i sympatii. Mimo zlikwidowania nieszczęść i chorób, bohaterom wyraźnie czegoś brakuje – oni odczuwają brak wolności. Nieograniczona rozrywka, swoboda seksualna i narkotyki mają zrekompensować okrutne oblicze totalitaryzmu.

Aldous Huxley opisał zagrożenia, jakie niesie niekontrolowany rozwój nauki. Eksperymenty na ludziach mogą wymknąć się spod kontroli. Cytowany fragment dotyczy niebezpiecznych konsekwencji manipulacji procesem roz-

rodczym człowieka i genetyką. Autor przewidział dzisiejsze możliwości biologów. W książce jest mowa o zapłodnieniu in vitro (butlowanie), klonowaniu (pączkowanie) czy lekach psychotropowych (soma).

III. NAUCZANIE

3.1. SUGESTIE FILOZOFICZNE

Racjonalizm światopoglądowy oznacza przekonanie o pozytywnej roli rozumu i nauki. W opozycji umieszcza oceniane negatywnie uczucia i wiarę religijną. Podejście racjonalistyczne łączy indywidualne zdolności[1] z możliwościami, jakie daje otoczenie. Człowiek otrzymał sprawności, które wykorzystuje do kształtowania świata. Dzięki intelektowi następuje rozwój nauki i techniki. Nauka wpływa na uprzemysłowienie, a przemysł przyspiesza rozwój na-

1 „Zdolność – w psychologii możliwość uzyskania spodziewanych wyników przy wykonywaniu danych czynności w określonych warunkach zewnętrznych [...]; zdolności mają charakter ogólny, tzn. ich obecność jest konieczna przy wykonywaniu przez człowieka różnych czynności. Do zdolności ogólnych zalicza się: spostrzegawczość, sprawność myślenia, wyobraźnię, pamięć, uwagę oraz sprawność motoryczną. Rozwój zdolności zależy od wrodzonych właściwości układu nerwowego, od wpływu kształcenia i wychowania, m.in. od rozwoju pozytywnej motywacji, zainteresowań i postaw oraz od własnej aktywności jednostki". *Zdolność*, w: W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, wyd. Żak, Warszawa 2017, s. 463.

uki. „[...] W tym procesie wzajemnego sprzężenia sumują się pozytywne skutki obustronnego wpływu nauki i techniki. O tym, czy w jakimś kraju rewolucja naukowo-techniczna się zaczęła, mówią m.in. takie wskaźniki, jak np. stopień automatyzacji procesów produkcyjnych, korzystanie z nowych źródeł energii i nowych surowców, zużycie tworzyw sztucznych na jednego mieszkańca, stopień wykorzystania opracowań naukowych, zasięg i poziom edukacji ogółu obywateli. [...]”[2].

Odkrywanie predyspozycji, rozwijanie kompetencji oraz wykorzystywanie ich w poszukiwaniu nowych kierunków rozwoju jest ważnym elementem realizacji ludzkiej egzystencji. Człowiek musi jednak mieć nad tym kontrolę, ponieważ może się to obrócić przeciwko niemu. Święty Paweł mówi: „Wszystko mi wolno, ale nie wszystko przynosi korzyść. Wszystko mi wolno, ale ja niczemu nie oddam się w niewolę” (1 Kor 6,12).

W ostatnich latach powstała nawet nowa doktryna filozoficzna, dla której najistotniejszym problemem jest relacja pomiędzy człowiekiem a środowiskiem. Mowa tutaj o ekofilozofii. Twórcą tego terminu jest Henryk Skolimowski. Ten filozof i przyrodnik łączył ideę ochrony środowiska ze świętością życia. Miarą wielkości człowieka jest m.in. jego stosunek do przyrody. Wszystkie istoty żywe zasługują na szacunek. Człowiek, prowadząc działalność w otaczającym go świecie, powoduje zmiany w obrębie sfery sacrum. Dzieje się tak, ponieważ dysponuje on wiedzą o materii ożywionej. Znając procesy zachodzące w organizmach żywych, można wpływać na przebieg tychże procesów[3].

3.2. SUGESTIE DYDAKTYCZNE I PEDAGOGICZNE

Zadaniem nauczyciela jest zarówno przekazywanie wiedzy, jak i dbałość o rozwój moralny wychowanka. W szkole uczy się, że człowiek jest w stanie zmieniać rzeczywistość i dlatego podejmuje wysiłek. W działaniach tych powinien kierować się wartościami.

Nie ma niczego złego w ułatwianiu sobie życia. Inżynierowie projektują coraz to lepsze urządzenia codziennego użytku. Nieustanny postęp następuje również w medycynie. Wiążą się z tym wieloletnie badania naukowe, eksperymenty, doświadczenia, próby. Leki przynoszą ulgę w cierpieniu, przedłużają życie, leczą

2 *Rewolucja naukowo-techniczna*, w: W. Okoń, *Nowy słownik...*, dz. cyt., s. 352.

3 Zob. W. Słomski, *Pojęcie sacrum w ekofilozofii Henryka Skolimowskiego = The Conception of Sacrum in Eco Philosophy by Henryk Skolimowski*, „Humanistyka i Przyrodoznawstwo” 7(2001), [online:] https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Humanistyka_i_Przyrodoznawstwo/Humanistyka_i_Przyrodoznawstwor2001-t7/Humanistyka_i_Przyrodoznawstwo-r2001-t7-s123-135/Humanistyka_i_Przyrodoznawstwo-r2001-t7-s123-135.pdf [dostęp: 16.05.2022].

choroby uznawane wcześniej za śmiertelne, badania prenatalne umożliwiają leczenie dzieci jeszcze przed narodzinami.

Życie ludzkie jest wartością nadrzędną. Każdy z nas jest zobowiązany do ochrony życia zarówno swojego, jak i innych osób. Dzisiejszy postęp naukowo-techniczny w dziedzinie medycyny daje ogromne możliwości przedłużania ludzkiego życia. Badania naukowe są niezbędne, jednak uczniowie muszą mieć świadomość, że pewne działania w laboratoriach medycznych przeczą ludzkiej godności. Postęp naukowy jest potrzebny, ale nie może być celem samym w sobie.

3.3. SUGESTIE PSYCHOLOGICZNE

Żyjemy w dobie wszechogarniającego Internetu, korzystamy z niego w domu, w pracy, w szkole. Młodzi ludzie nie wiedzą, jak wyglądało życie bez telefonu komórkowego. Postęp technologiczny wdziera się w każdą dziedzinę życia. Niestety, w niektórych przypadkach bardziej szkodzi niż pomaga. Psychologowie alarmują, że spędzanie dużej ilości czasu przed komputerem ma negatywny wpływ na zdrowie fizyczne i psychiczne. Może doprowadzić do braku empatii, spadku koncentracji, a nawet agresji. Wielu rodziców obserwuje takie problemy. Do tego dochodzą jeszcze typowe objawy dojrzewania: bunt, zagubienie, potrzeba decydowania o sobie, potrzeba akceptacji. Rodzice muszą wówczas zwrócić szczególną uwagę na komunikację w rodzinie. Często nastolatki mają przeświadczenie, że rodzice ich nie słuchają, z kolei rodzice twierdzą, że młode pokolenie nie chce z nimi rozmawiać. Psychologowie zalecają wówczas jak najszybsze zbudowanie poprawnej więzi, której podstawą są zaufanie i bliskość[4].

IV. NAUCZANIE RELIGIJNE

4.1. TEOLOG

Na przestrzeni wieków często zdarzało się, że różne ideologie zarzucały Kościołowi, że jest przeciwnikiem nauki i postępu. Jest to oszczerstwo, ponieważ Kościół popiera rozwój naukowy. Intelektualiści, badacze, twórcy kultury, obrońcy praw człowieka są zapraszani do dyskusji w Kościele. Ich dyskurs jest

4 „Rzetelny dialog wyrasta bowiem z pewnego założenia, jakie musi być przyjęte [...] przez obydwa podmioty dialogu, że nie są one w stanie poznać prawdy o sobie, jak i prawdy, ku której dążą, jeśli pozostają w świecie wzajemnej od siebie izolacji. Poznać prawdę można wszakże tylko i wyłącznie w bezpośrednim kontakcie. Spotkanie i nawiązanie kontaktu uznać zatem należy niejako za warunek wstępny, ale jednocześnie nieodzowny każdego dialogu". H. Skorowski, *Dialog*, w: *Encyklopedia nauczania społecznego Jana Pawła II*, red. A. Zwoliński, wyd. Polwen, Radom 2003, s. 106.

istotny, ale pod warunkiem, że jest zgodny z dobrem człowieka, nie czyni go przedmiotem, prowadzi do prawdziwego postępu ludzkości. Kościół jest zwolennikiem rozwoju naukowego, społecznego i politycznego. Jest on potrzebny, aby bronić wolności i podmiotowości każdej istoty ludzkiej.

Nauka i wiara mają cechę wspólną - obie są oparte na chęci poznania, zakodowanej w ludzkim umyśle. One się dopełniają, z pewnością nie są sprzeczne. Są to płaszczyzny dociekań o prawdzie w życiu ludzkim zarówno w perspektywie doczesnej, jak i eschatologicznej. Prawda wynikająca z ustaleń nauk empirycznych nie jest stała. Kolejne odkrycia zmieniają stan badań, dlatego mówi się, że prawdy naukowe nigdy nie są absolutne. Z kolei wiara ma fundament w Bogu, w Absolucie, dlatego prawda wiary paradoksalnie jest niekiedy bardziej pewna, trwała i budująca pewniejszy fundament w życiu człowieka.

4.2. NAUCZANIE PAPIESKIE

Jeśli przeto ten nasz czas, czas zbliżającego się do końca drugiego tysiąclecia naszej chrześcijańskiej ery, jawi się nam jako czas wielkiego postępu, to równocześnie też jako czas wielorakiego zagrożenia człowieka, o którym Kościół musi mówić do wszystkich ludzi dobrej woli, o którym musi z nimi wciąż rozmawiać. Sytuacja bowiem człowieka w świecie współczesnym wydaje się daleka od obiektywnych wymagań porządku moralnego, daleka od wymagań sprawiedliwości, a tym bardziej miłości społecznej. Chodzi tutaj nie o co innego, tylko właśnie o to, co znalazło wyraz już w pierwszym orędziu Stwórcy skierowanym do człowieka, gdy oddawał mu ziemię, by czynił ją sobie „poddaną". To pierwotne wezwanie zostało potwierdzone w Tajemnicy Odkupienia przez Chrystusa Pana, czemu wyraz daje Sobór Watykański II, poświęcając szczególnie piękne rozdziały swego magisterium „królewskości" człowieka, to znaczy jego powołaniu do uczestniczenia w królewskiej misji (*in munere regali*) samego Chrystusa. Istotny sens tej „królewskości", tego „panowania" człowieka w świecie widzialnym, zadanym mu przez samego Stwórcę, leży w pierwszeństwie etyki przed techniką, leży w prymacie osoby w stosunku do rzeczy, leży w pierwszeństwie ducha wobec materii.

I dlatego też trzeba gruntownie śledzić wszystkie procesy rozwoju współczesnego, trzeba niejako prześwietlać poszczególne jego etapy pod tym właśnie kątem widzenia. Chodzi o rozwój osób, a nie tylko o mnożenie rzeczy, którymi osoby mogą się posługiwać.

↑ RH 16.

Bez perspektywy życia wiecznego, postępowi ludzkiemu na tym świecie brakuje horyzontu. Zamknięty w granicach historii, z łatwością może zostać sprowa-

dzony do tego tylko, by zwiększać stan posiadania. W ten sposób ludzkość traci odwagę, jakiej wymaga gotowość na przyjęcie wyższych dóbr, na podjęcie wielkich i bezinteresownych inicjatyw podyktowanych przez powszechną miłość.

↑ CV 11.

Praca musi być połączona z ochroną świata stworzonego, aby był on w sposób odpowiedzialny zachowany dla przyszłych pokoleń. Świat stworzony nie jest towarem, który można wyzyskiwać, ale darem, którego należy strzec. [...] Ochrona świata stworzonego, ochrona człowieka poprzez godziwą pracę niech będzie powinnością wszystkich!

↑ Franciszek, *Przemówienie podczas spotkania ze światem pracy na Largo Carlo Felice. Bez pracy nie ma godności*, Sardynia, 22.09.2013, w: *Co Franciszek myśli o...?*, wybór i oprac. K. Pytlarz, Wydawnictwo WAM–Księża Jezuici, Kraków 2014, s. 62.

4.3. PISMO ŚWIĘTE

Po czym Bóg im błogosławił, mówiąc do nich: „Bądźcie płodni i rozmnażajcie się, abyście zaludnili ziemię i uczynili ją sobie poddaną; abyście panowali nad ptactwem podniebnym, nad rybami morskimi i nad wszystkimi zwierzętami pełzającymi po ziemi". I rzekł Bóg: „Oto wam daję wszelką roślinę przynoszącą ziarno po całej ziemi i wszelkie drzewo, którego owoc ma w sobie nasienie: dla was będą one pokarmem. A dla wszelkiego zwierzęcia polnego i dla wszelkiego ptactwa podniebnego, i dla wszystkiego, co się porusza po ziemi i ma w sobie pierwiastek życia, będzie pokarmem wszelka trawa zielona". I tak się stało. A Bóg widział, że wszystko, co uczynił, było bardzo dobre.

↑ Rdz 1,28-31a.

4.4. KATECHIZM KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO

„*Życie ludzkie jest święte*, ponieważ od samego początku domaga się «stwórczego działania Boga» i pozostaje na zawsze w specjalnym odniesieniu do Stwórcy, jedynego swego celu. Pan Bóg jest Panem życia, od jego początku aż do końca. Nikt, w żadnej sytuacji, nie może rościć sobie prawa do bezpośredniego zadawania śmierci niewinnej istocie ludzkiej" (Kongregacja Nauki Wiary, instr. *Donum vitae*, Wstęp, 5).

↑ KKK 2258; por. 2261; 2262.

V. LITERATURA

Benedykt XVI, *Encyklika Caritas in veritate*, Wydawnictwo M, Kraków 2009.

Chronić i wspomagać ludzkie życie, red. K. Kaczmarczyk, Wydawnictwo Naukowe Papieskiej Akademii Teologicznej, Kraków 2000.

Czy rozum jest w konflikcie z wiarą? W X rocznicę ogłoszenia encykliki Fides et ratio, red. J. Krokos, M. Ryś, wyd. Instytut Papieża Jana Pawła II, Warszawa 2009.

Franciszek, *Przemówienie podczas spotkania ze światem pracy na Largo Carlo Felice. Bez pracy nie ma godności*, Sardynia, 22.09.2013, w: *Co Franciszek myśli o...?*, wybór i oprac. K. Pytlarz, Wydawnictwo WAM-Księża Jezuici, Kraków 2014, s. 62.

Huxley A., *Nowy wspaniały świat*, tłum. B. Baran, Warszawskie Wydawnictwo Literackie, Warszawa 2020.

Jan Paweł II, *Encyklika Redemptor hominis*, w: tegoż, *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 1, red. S. Małysiak, Wydawnictwo Świętego Stanisława BM Archidiecezji Krakowskiej, Kraków 1996, s. 1-53.

Jan Paweł II, *O życiu. Aborcja, eutanazja, wojna*, red. A. Sujka, Wydawnictwo M, Kraków 2005.

Kornas-Biela D., *Wokół początku życia ludzkiego*, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 2002.

Nęcka E., *Człowiek - umysł - maszyna. Rozmowy o twórczości i inteligencji*, wyd. Znak, Kraków 2007.

Okoń W., *Nowy słownik pedagogiczny*, wyd. Żak, Warszawa 2017.

Skorowski H., *Dialog*, w: *Encyklopedia nauczania społecznego Jana Pawła II*, red. A. Zwoliński, wyd. Polwen, Radom 2003, s. 105-109.

Słomski W., *Pojęcie sacrum w ekofilozofii Henryka Skolimowskiego = The Conception of Sacrum in Eco Philosophy by Henryk Skolimowski*, „Humanistyka i Przyrodoznawstwo" 7(2001), [online:] https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Humanistyka_i_Przyrodoznawstwo/Humanistyka_i_Przyrodoznawstwor2001-t7/Humanistyka_i_Przyrodoznawstwo-r2001-t7-s123-135/Humanistyka_i_Przyrodoznawstwo-r2001-t7-s123-135.pdf [dostęp: 16.05.2022].

Styczeń T., *Rozum i wiara wobec pytania: Kim jestem?*, wyd. TN KUL, Lublin 2001.

25. WARTOŚĆ NAUK HUMANISTYCZNYCH

I. PROSPEKT WARTOŚCI

Społeczeństwo, które chce być silne, musi rozwijać nauki humanistyczne i wartości, jakie te nauki niosą. Humanistyka jest wręcz konieczna do pełnego rozwoju kulturowego i duchowego danego społeczeństwa. Przedstawiciele nauk humanistycznych to twórcy i prekursorzy zmian społecznych, idei i wynalazków.

1.1. CEL OGÓLNY
Rozwój intelektualny.

1.2. CEL SZCZEGÓŁOWY
Poszukiwanie prawdy.

1.3. CEL WYCHOWAWCZY
Umiejętność rozwijania własnego człowieczeństwa.

1.4. PROPONOWANE TEMATY

- Nauka prowadzi do poznania prawdy.
- Społeczne znaczenie nauk humanistycznych.
- Człowiek poznaje rzeczywistość przez zmysły i rozum.
- Postęp naukowy i techniczny świadczy o poziomie rozwoju społeczeństwa.

1.5. ZADANIA DLA UCZNIA, SAMOWYCHOWANIE

→ NORMY

- Nauka kształtuje moją osobowość.
- Nauki humanistyczne pomagają w poznaniu samego siebie, drugiego człowieka oraz otaczającego świata.
- Nie tylko szkoła jest miejscem poszerzania horyzontów myślowych.

→ ZASADY

- Własne odczucia weryfikuję z obiektywnymi kryteriami oceny rzeczywistości.
- Rozwijam wszystkie wymiary swojego człowieczeństwa.
- Szukam innych, pozaszkolnych form zdobywania wiedzy i umiejętności.

1.6. ZADANIA DLA RODZICÓW

→ NORMY

- Nauki humanistyczne wspomagają człowieka w oddziaływaniu na życie społeczne.
- Rozwój nauki przyczynia się do poszanowania praw człowieka.
- Wiek dorastania jest czasem szczególnego poznawania świata.

→ ZASADY

- Zachęcam nastolatków do różnych form zdobywania wiedzy.
- Pomagam młodzieży, wskazując na wartość nauk humanistycznych.
- Analizuję z wychowankami trendy zawodowe.

1.7. ZADANIA DLA SZKOŁY, WYCHOWAWCY

→ NORMY

- Na nauczycielu spoczywa odpowiedzialność za prawdę zawartą w przekazywanej informacji.
- Nauczanie to nie tylko przekazywanie wiedzy, lecz także przekazywanie wartości poprzez wychowanie.
- Nauki humanistyczne (psychologia, pedagogika, socjologia, antropologia, etyka) pomagają w zrozumieniu i wychowaniu uczniów.

→ *ZASADY*

- Stale się dokształcam, aby moja wiedza była wyczerpująca.
- Pokazuję zagrożenia wynikające z niewłaściwego korzystania ze zdobyczy wiedzy.
- Wykorzystuję naturalne predyspozycje charakteru i usposobienia uczniów.

1.8. SPOSÓB REALIZACJI

Uczniowie proszeni są o przygotowanie w grupach prac dotyczących wkładu polskich twórców i naukowców z dziedzin nauk humanistycznych w postęp cywilizacyjny. Następnie na forum przeprowadzam dyskusję, jakie znaczenie ma ich wkład, jak dzisiaj wyglądałby świat, bez poezji, sztuki, psychologii, etyki?

1.9. OSIĄGNIĘCIA, EFEKTY

Uczniowie odpowiedzialnie podchodzą do nauki. Poszukują prawdy, są otwarci na wymianę myśli i odczuwają satysfakcję ze wspólnych osiągnięć. Uczą się, jak dyskutować, jak poprawnie argumentować swoje stanowisko, znają założenia etyki, rozumieją, że godność i szacunek należy się każdemu, bez względu na wyznawane przez niego poglądy. Dojrzałość duchowa pozwala na pełne przeżycie, zrozumienie i panowanie nad poznaną rzeczywistością.

1.10. ZAGROŻENIA

Uczniowie traktują naukę wyłącznie w kategoriach teoretycznej wiedzy szkolnej. Nie dostrzegają możliwości jej praktycznego zastosowania. Często nie pogłębiają swojej wiedzy, nie rozwijają zainteresowań i talentów. Uczą się dla stopni, by zadowolić dorosłych, nie dostrzegając sensu i wartości nauki. Szkoła ogranicza swoją rolę jedynie do przekazywania wiedzy.

II. WYBRANA LITERATURA Z KOMENTARZEM

ETYKA EUDEMEJSKA

Lecz skoro rozsądek jest wiedzą i pewnego rodzaju prawdą, to będzie sprawiał to samo, co wiedza. Można bowiem postępować nierozsądnie kierując się rozsądkiem i popełniać te same błędy, jakie popełnia człowiek nierozsądny. Jeśliby natomiast z każdej rzeczy jako takiej można korzystać tylko w jeden sposób, to ci, którzy tak postępują, postępowaliby rozsądnie. Wszelako w odniesieniu do pozostałych rodzajów wiedzy, inna, wyższa forma powoduje odchylenie. Ale co to jest wiedza, która powoduje odchylenie tej najwyższej ze wszystkich form wiedzy? Nie ma takiej wiedzy lub rozumu. Nie może tego spowodować także

doskonałość, bo z niej korzysta [rozsądek], jako że doskonałość rządzącego korzysta z doskonałości poddanego. Czym więc jest? Czy to jest tak jak w przypadku, kiedy nazywa się nieopanowanie złem nierozumnej części duszy, i jak mówi się, że nieumiarkowanym jest nieopanowany?

↑ Arystoteles, *Etyka eudemejska*, w: tegoż, *Dzieła wszystkie*, t. 5, tłum. W. Wróblewski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000, s. 486.

KOMENTARZ

Arystoteles (ur. w 384 p.Chr. w Stagirze, zm. w 322 w Chalkis na Eubei) był pierwszym myślicielem starożytnym, który w swych badaniach bazował na materiałach naukowo-historycznych, doświadczalnych i dokumentalnych, dostarczanych mu z całego imperium Aleksandra.

Był również pierwszym uczonym, który uprawiał historię filozofii i nauki w sposób systematyczny, jako historię zagadnień i zasad, prezentując poglądy poprzedników; system własnych poglądów kształtował w powiązaniach historycznych; podejmując programową próbę podsumowania całokształtu greckich dokonań intelektualnych, uwzględnił wszystkie poglądy dawniejsze i współczesne mu, przedstawiając argumenty za i przeciw nim; w każdym z tych poglądów próbował znaleźć prawdę cząstkową i stworzyć z nich syntezę.

Podkreślał znacznie nauk nad człowiekiem. Kim jest i jakie jest jego miejsce na świecie? Na te pytania nie odpowie matematyka. Aby odnaleźć odpowiedzi na najważniejsze kwestie, trzeba wyjść poza ramy nauk przyrodniczych, poza to, co mierzalne.

III. NAUCZANIE

3.1. SUGESTIE FILOZOFICZNE

W pewnym momencie dziejów ludzkości zaczęto poddawać krytyce nauki humanistyczne i społeczne, takie jak: filozofia, socjologia, psychologia, literaturoznawstwo czy kulturoznawstwo. Współcześnie zauważalne jest jednak zwrócenie uwagi na wartości, jakie te nauki wnoszą w ludzkie życie. Dziedziny te nie mogą sobie rościć praw do bycia naukami ścisłymi, co jest głównym argumentem osób krytykujących, jednak społeczeństwa, szczególnie zachodnie, zdają sobie sprawę z konieczności ich istnienia.

„Fakty humanistyczne – ludzkie decyzje i ich skutki w postaci stanów rzeczy oraz wytworów materialnych – powstają w określonym czasie, a więc tworzą dzieje ludzkie; ten aspekt faktu humanistycznego jest racją istnienia nauki historii. Nie wyczerpuje to kompetencji poznawczych humanistyki, ponieważ fakty humanistyczne tworzą także kulturę, są depozytariuszami dorobku tradycji. Dorobek ten przekazuje wiedzę i doświadczenie minionych pokoleń, jest więc ważnym składnikiem ciągłości kultury, oparciem dla jej trwania oraz rozwoju – obowiązku jego pomnażania przez kolejne pokolenia. Rozwój to nie mechaniczny postęp, rozumiany jako kumulacja doświadczenia, ani też roz-

wój dialektyczny, który miałby polegać na przezwyciężaniu tego, co «stare», na rzecz «nowego»”[1].

Zwrot ku naukom humanistycznym wiąże się po części z tym, że nowe czasy, szybki rozwój technologiczny, odwrócenie paradygmatu życia generuje całkiem nowe problemy. Problemy, do których rozwiania nauki ścisłe są niewystarczające. Dzisiejszy człowiek czuje się coraz bardziej wyobcowany i zagubiony w gąszczu nowych ideologii i trendów. Jest mu znacznie trudniej odnaleźć swoje miejsce na świecie.

3.2. SUGESTIE DYDAKTYCZNE I PEDAGOGICZNE

Paradygmat humanistyczny spotyka się często z krytycznym podejściem. Największym zarzutem jest brak jasnych kryteriów mierzalności, jak w naukach ścisłych. Podejście humanistyczne opiera się na antropologii, stawiającej w centrum aktywnego człowieka dążącego do samorealizacji. Takiej perspektywy nie można zignorować. Humanistyka, obok nauk ścisłych, musi być mocno zaakcentowana we współczesnym szkolnictwie i w wychowaniu młodzieży. Jest niezbędna do tworzenia kultury.

„Prawdziwa kultura albo jest humanistyczna, albo staje się pseudokulturą. Kultura humanistyczna charakteryzuje się napięciem między swobodą poszukiwania prawdy a wolnością jej uznania. Wolność jest zatem warunkiem prawdy, z kolei prawda gwarancją wolności. Kiedy kultura nie jest skierowana ku prawdzie, poszukiwanej z pokorą i ufnością, wówczas pozbawia się trwałości, podporządkowuje się zmiennym opiniom, a czasami poddaje się jawnej lub ukrytej przemocy silniejszego”[2].

3.3. SUGESTIE PSYCHOLOGICZNE

Psychologia jest nauką empiryczną, zatem uznaje jedynie takie wyniki, które bazują na doświadczeniu empirycznym. Nauki humanistyczne różnią się właśnie tym od nauk przyrodniczych, że nie można ująć przedmiotu ich badań w sposób matematyczny.

Choć metodyka tych nauk nie jest ścisła, nie oznacza to, że jest w nich dowolność. Nauki humanistyczne posiadają określone narzędzia i pewne zasady pozwalające odróżniać rzetelną wiedzę od innych wypowiedzi. Podział nauk na przyrodnicze i humanistyczne wynika w pewnym stopniu z tradycji.

---

1 H. Kiereś, *Humanistyka*, w: *Powszechna encyklopedia filozofii*, [online:] http://www.ptta.pl/pef/pdf/h/Humanistyka.pdf [dostęp: 6.06.2022].

2 P. Tarasiewicz, *Humanizm*, w: *Encyklopedia aksjologii pedagogicznej*, red. K. Chałas, A. Maj, wyd. Polwen, Radom 2016, s. 411.

IV. NAUCZANIE RELIGIJNE

4.1. TEOLOG

Humanistyka odpowiada na pytanie, co to znaczy być człowiekiem dzisiaj oraz jak odnaleźć się w dynamicznej, pluralistycznej rzeczywistości, w której przyszło nam żyć. Nie sposób wyobrazić sobie narodu bez humanistycznej osnowy. Nauki humanistyczne starają się odkryć, zrozumieć i opisać ducha narodów, tożsamość grup społecznych, istotę i cel życia człowieka.

Teologia stawia każdego człowieka przed najważniejszymi pytaniami. Kim jestem? Dokąd zmierzam? Jaki sens ma moje życie? Skąd wszystko pochodzi? Dlaczego życie jest takie, jakie jest?

Jan Paweł II podkreślał często wagę nauk humanistycznych i rolę, jaką odgrywają w tworzeniu kultury. Bez nich bylibyśmy bardzo ubodzy. „Jestem synem narodu, który przetrwał najstraszliwsze doświadczenia dziejów, którego wielokrotnie sąsiedzi skazywali na śmierć – a pozostał przy życiu i pozostał sobą. Zachował własną tożsamość i zachował pośród rozbiorów i okupacji własną suwerenność jako naród – nie biorąc za podstawę jakichkolwiek innych środków fizycznej potęgi, ale tylko własną kulturę, która się okazała w tym przypadku potęgą większą od tamtych potęg. I dlatego też to, co tutaj mówię o prawach narodu wyrosłych z podwalin kultury i zmierzających ku przyszłości, nie jest echem żadnego «nacjonalizmu», ale pozostaje trwałym elementem ludzkiego doświadczenia i humanistycznych perspektyw człowieka. Istnieje podstawowa suwerenność społeczeństwa, która wyraża się w kulturze

narodu. Jest to zarazem suwerenność, przez którą najbardziej suwerenny jest człowiek”[3].

4.2. NAUCZANIE PAPIESKIE

Ani tytuł, ani podtytuł [sesji naukowej] nie mówią wprost o języku ani o literaturze, ale wskazują na to, czego bez języka oraz literatury nie można sobie wyobrazić. To właśnie język – żywy język, język mówiony przez konkretnych ludzi, język literacki poszczególnych narodów – jest wyrazem ich najgłębszej tożsamości. W języku odzwierciedlają się ich własne tradycje i całe historie. [...] Człowiek, który jest stworzony na obraz i podobieństwo Boga, także w szczególny sposób żyje w słowie i przez słowo tworzy swoje dzieje, swoją tożsamość, swoją kulturę, a słowny zapis wszystkiego stwarza podstawowe bogactwo każdego narodu, a w narodzie każdego z nas – każdego człowieka.

↑ *Jan Paweł II, [Przemówienie]*, w: *Współcześni Słowianie wobec własnych tradycji i mitów. Sympozjum w Castel Gandolfo 19-20 sierpnia 1996*, red. M. Bobrownicka, L. Suchanek, F. Ziejka, wyd. Universitas, Kraków 1997, s. 10-11.

Z pomocą rozumowi, dążącemu do zrozumienia tajemnicy, przychodzą także znaki zawarte w Objawieniu. Pomagają one zejść głębiej w poszukiwaniu prawdy i pozwalają umysłowi prowadzić niezależne dociekania także w sferze tajemnicy. Te znaki jednak, choć z jednej strony pomnażają siły rozumu, bo dzięki nim może on badać obszar tajemnicy własnymi środkami, do których słusznie jest przywiązany, zarazem przynaglają go, by sięgnął poza rzeczywistość samych znaków i dostrzegł głębszy sens w nich zawarty.

↑ FR 13.

4.3. PISMO ŚWIĘTE

Strzeżcie się fałszywych proroków, którzy przychodzą do was w owczej skórze, a wewnątrz są drapieżnymi wilkami. Poznacie ich po ich owocach. Czy zbiera się winogrona z ciernia albo z ostu figi? Tak każde dobre drzewo wydaje dobre owoce, a złe drzewo wydaje złe owoce. Nie może dobre drzewo wydać złych owoców ani złe drzewo wydać dobrych owoców. Każde drzewo, które nie wydaje dobrego owocu, zostaje wycięte i wyrzucone w ogień. A więc: poznacie ich po ich owocach.

↑ Mt 7,15-20.

3 Jan Paweł II, *W imię przyszłości kultury. Przemówienie w UNESCO*, Paryż, 2.06.1980, w: tegoż, *Wiara i kultura. Dokumenty, przemówienia, homilie,* wybór tekstów i oprac. red. M. Radwan, S. Wylężek, T. Gorzkuła, wyd. Polski Instytut Kultury Chrześcijańskiej. Fundacja Jana Pawła II – Redakcja Wydawnictw KUL, Rzym – Lublin 1988, s. 65.

4.4. KATECHIZM KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO

„Chociaż wiara przewyższa rozum, to jednak nigdy nie może mieć miejsca rzeczywista niezgodność między wiarą i rozumem. Ponieważ ten sam Bóg, który objawia tajemnice i udziela wiary, złożył w ludzkim duchu światło rozumu, nie może przeczyć sobie samemu ani prawda nigdy nie może sprzeciwiać się prawdzie" [Sobór Watykański I: DS. 3017]. „Dlatego badanie metodyczne we wszelkich dyscyplinach naukowych, jeżeli tylko prowadzi się je w sposób prawdziwie naukowy i z poszanowaniem norm moralnych, naprawdę nigdy nie będzie się sprzeciwiać wierze, sprawy bowiem świeckie i sprawy wiary wywodzą swój początek od tego samego Boga. Owszem, kto pokornie i wytrwale usiłuje zbadać tajniki rzeczy, prowadzony jest niejako, choć nieświadomie, ręką Boga, który wszystko utrzymując, sprawia, że rzeczy są tym, czym są" [Sobór Watykański II, konst. *Gaudium et spes*, 36].

↑ KKK 159.

V. LITERATURA

Alexander D., White R.S., *Nauka blisko wiary. Nowe wyzwania etyczne*, tłum. M. Pawlikowska, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 2006.

Arystoteles, *Etyka eudemejska,* w: tegoż, *Dzieła wszystkie*, t. 5, tłum. W. Wróblewski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000, s. 385-493.

Berry R.J., *Bóg i biolog. Wiara a nauki przyrodnicze*, tłum. J. Kochanowicz, Wydawnictwo WAM, Kraków 2005.

Chlewiński Z., *Dojrzałość. Osobowość, sumienie, religijność*, wyd. W drodze, Poznań 1991.

Houghton J., *Poszukiwanie Boga. Czy nauka może pomóc?*, tłum. A. Wójcik, wyd. W drodze, Poznań 2000.

Jan Paweł II, *Encyklika Fides et ratio*, w: tegoż, *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 2, red. S. Małysiak, Wydawnictwo Świętego Stanisława BM Archidiecezji Krakowskiej, Kraków 2005, s. 823-920.

Jan Paweł II, *W imię przyszłości kultury. Przemówienie w UNESCO*, Paryż, 2.06.1980, w: tegoż, *Wiara i kultura. Dokumenty, przemówienia, homilie*, wybór tekstów i oprac. red. M. Radwan, S. Wylężek, T. Gorzkuła, wyd. Polski Instytut Kultury Chrześcijańskiej. Fundacja Jana Pawła II–Redakcja Wydawnictw KUL, Rzym–Lublin 1988, s. 65.

Jelonek T., *Biblia a nauka. Czy nauka sprzeciwia się Biblii?*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2005.

Kiereś H., *Humanistyka*, w: *Powszechna encyklopedia filozofii*, [online:] http://www.ptta.pl/pef/pdf/h/Humanistyka.pdf [dostęp: 6.06.2022].

Kozielecki J., *Koncepcje psychologiczne człowieka*, wyd. Żak, Warszawa 2000.

Ku dojrzałej ludzkiej miłości, red. J. Augustyn, Wydawnictwo WAM, Kraków 1996.

Łuczak H., *Odpowiedzialność chrześcijańska*, wyd. TUM, Wrocław 1992.

Morgalla S., *Dojrzałość osobowościowa i religijna. Luigi Maria Rulla i jego teorie psychologiczne oraz poglądy antropologiczne*, wyd. Ignatianum–Wydawnictwo WAM, Kraków 2006.

Polkinghorne J.C., *Nauka i opatrzność. Interakcja Boga ze światem*, tłum. M. Chojnacki, Wydawnictwo WAM, Kraków 2008.

Tarasiewicz P., *Humanizm*, w: *Encyklopedia aksjologii pedagogicznej*, red. K. Chałas, A. Maj, wyd. Polwen, Radom 2016, s. 408-412.

Jan Paweł II, [*Przemówienie*], w: *Współcześni Słowianie wobec własnych tradycji i mitów. Sympozjum w Castel Gandolfo 19-20 sierpnia 1996*, red. M. Bobrownicka, L. Suchanek, F. Ziejka, wyd. Universitas, Kraków 1997, s. 10-11.

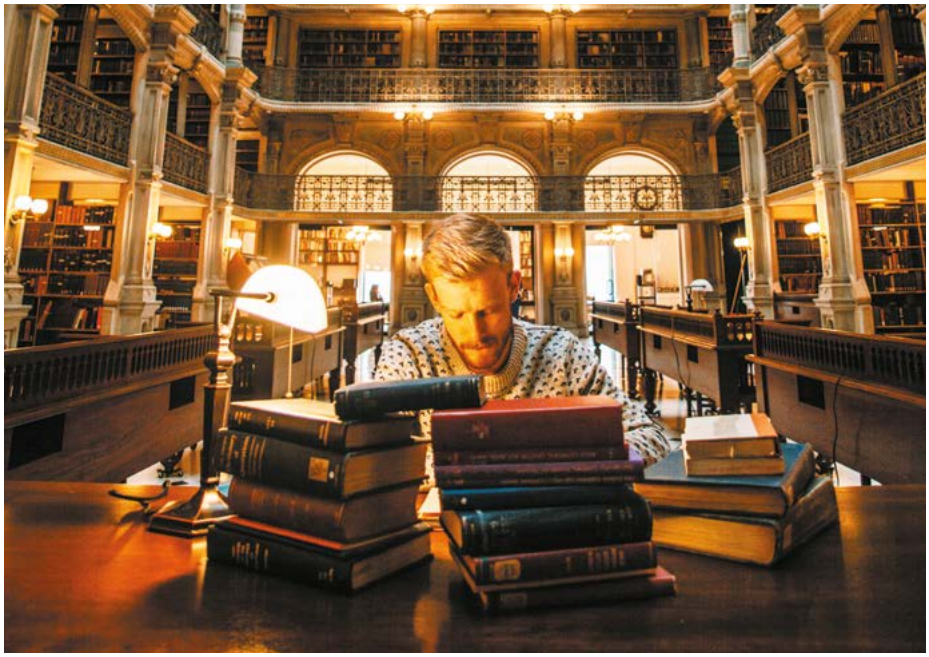

26. FILOZOFIA WE WSPÓŁCZESNYM ŚWIECIE

I. PROSPEKT WARTOŚCI

Co to jest filozofia? Grecy, żyjący ponad dwa tysiące lat temu, uważali, że filozofia powstała na skutek ludzkiego zadziwienia światem, a także z pytań o otaczającą rzeczywistość, kosmos i wymiar duchowy. Pytania filozoficzne same się nasuwały. Dzisiaj obserwuje się mniejsze zainteresowanie światem, jego głębią i sensem. Człowiek podąża raczej za konsumpcjonizmem, chce osiągnąć coraz więcej w szybszym tempie. Niemniej dobrze jest czasem zadziwić się światem, przystanąć na moment i odpowiedzieć sobie na pytanie o własne miejsce na nim.

1.1. CEL OGÓLNY
Rozwój intelektualno-duchowy.

1.2. CEL SZCZEGÓŁOWY
Kształtowanie postawy zgłębiania wiedzy.

1.3. CEL WYCHOWAWCZY
Umiejętność rozwijania własnego człowieczeństwa.

1.4. PROPONOWANE TEMATY

- Co to znaczy człowieczeństwo?
- Wartości zrealizowane przez człowieka poprzez filozofię.
- Jakie ideologie zagrażają współcześnie ludzkości?

1.5. ZADANIA DLA UCZNIA, SAMOWYCHOWANIE

→ *NORMY*

- Człowiek powołany jest do wyższych wartości.
- Filozofia jest konieczna do interpretacji zjawisk i otoczenia.
- Poprzez poznawanie prawdy, człowiek lepiej odkrywa i rozumie samego siebie.

→ *ZASADY*

- Poprzez swoją pracę i pogłębianie wiedzy o świecie przyczyniam się do pomnażania dobra wspólnego.
- Uczę się swojego człowieczeństwa i badam otaczającą mnie rzeczywistość.
- Interesuję się współczesnymi zagadnieniami filozoficznymi.

1.6. ZADANIA DLA RODZICÓW

→ *NORMY*

- Wykształcenie umożliwia człowiekowi pomnażanie wiedzy, dzieł kultury i sztuki.
- Filozofia kształtuje dojrzałe życie.
- Praca jest dobrem człowieka.

→ *ZASADY*

- Myśl filozoficzna stanowi ważny element wychowania nastolatków.
- Pomagam młodym ludziom w zdobywaniu wykształcenia.
- Głębszy wymiar życia prezentowany przez filozofię, inspiruje mnie do tworzenia relacji osobowych opartych na wierze, nadziei i miłości (małżeństwo, rodzina, przyjaźnie).

1.7. ZADANIA DLA SZKOŁY, WYCHOWAWCY

→ *NORMY*

- Człowiek jest podmiotem.
- Nauka powinna bronić życia ludzkiego.
- Filozofia przekazuje piękno i pełną prawdę o człowieku.

→ *ZASADY*

- W pracy i w życiu kieruję się wyższymi wartościami i szanuję ludzi z uwagi na ich godność.

- We wszystkich dziedzinach nauki powinien panować prymat etyki.
- Wskazuję na uniwersalne wartości ludzkie promowane przez filozofię.

1.8. SPOSÓB REALIZACJI

Nauczyciel pyta uczniów o rodzaje pytań. Niniejsza lekcja ma służyć zwróceniu uwagi na to, że myślimy pytaniami. Ważne jest, aby nauczyć się stawiać właściwe pytania. Cała filozofia wzięła się od pytań, od tego, że człowiek poczuł konieczność zgłębienia otaczającej go rzeczywistości i sensu własnego życia. Aby znaleźć właściwe sobie miejsce na świecie, trzeba przez całe życie zadawać odpowiednie pytania.

1.9. OSIĄGNIĘCIA, EFEKTY

Proces poznawczy dokonuje się nieustannie i jest silnie zakorzeniony w rzeczywistości. Młody człowiek jest wyposażony w odpowiednie narzędzia, aby poprawnie poznawać i odczytywać wszystko, co go otacza. Jest on zmotywowany do zdobywania wiedzy i przemieniania siebie, aby bardziej urzeczywistniło się jego człowieczeństwo, aby spełniło się jego osobowe powołanie. W dochodzeniu do prawdy człowiek umie wykorzystać zarówno swoją pracę, jak i zdobycze nauki, sztuki, filozofii. W swojej twórczości postępuje etycznie, odpowiedzialnie, mając na uwadze godność osoby ludzkiej.

1.10. ZAGROŻENIA

Wiedza, w szerokim ujęciu filozoficznym, jest dla człowieka dużą wartością i jest nieoceniona w procesie poznawania świata, może jednak stanowić pułapkę. Odkrywanie sensu życia i świata jedynie w kontekście filozoficznym może

spłycić wiarę w duchowość człowieka i w celowość świata. Niesie też zagrożenie w postaci chęci nakreślenia nowych ideologii, zmieniających porządek świata, prowadzących do uprzedmiotowienia człowieka i do jego wyzysku.

II. WYBRANA LITERATURA Z KOMENTARZEM

INNY ŚWIAT

W praktyce bardzo niewielu było w obozie więźniów wyznających zasadę, że lepiej mniej pracować i mniej jeść. W znakomitej większości wypadków metoda wyciskania z więźniów maksymalnego wysiłku fizycznego przy minimalnej podwyżce racji żywnościowej działała gładko i sprawnie. Człowiek głodny nie filozofuje, gotów jest zrobić wszystko, aby zdobyć dodatkową łyżkę strawy. [...] W brygadach pracujących zespołami po trzech lub czterech więźniów najgorliwszymi stróżami normy byli sami więźniowie, gdyż normy obliczało się również zespołowo, dzieląc je przez ilość pracujących. [...] Było w tym wszystkim coś nieludzkiego, coś łamiącego bezlitośnie jedyną więź łączącą, zdawałoby się, więźniów w sposób naturalny – ich solidarność w obliczu prześladowców.

↑ G. Herling-Grudziński, *Inny świat*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2020, s. 82-83.

KOMENTARZ

Książka Gustawa Herlinga-Grudzińskiego *Inny świat* jest świadectwem więźnia łagru. Jest to jeden z najważniejszych utworów w historii literatury XX wieku.

Realia w łagrach były bardzo tragiczne. W takich okolicznościach bardzo trudno jest postępować według wyższych wartości, ponieważ więzień pragnie zaspokoić podstawowe potrzeby. „Człowiek głodny nie filozofuje". Jednakże, jak historia często pokazuje, wyższe wartości, np.: nauki humanistyczne, filozofia, poezja mogą pomóc właśnie w przetrwaniu największych kryzysów. Wzmacniają ducha, a ten jest potrzebny, aby przeżyć. Wartość filozofii jest uniwersalna.

III. NAUCZANIE

3.1. SUGESTIE FILOZOFICZNE

Współcześnie zadajemy pytanie o to, czy przemiany naukowo-techniczne, społeczno-ekonomiczne oraz przede wszystkim światopoglądowe nie zagrożą wartości filozofii i nie przesuną jej na margines życia intelektualnego i wewnętrznego człowieka? Od filozofii wszystko się zaczęło, to fundament i podwaliny dzisiejszej wiedzy. Ograniczanie jej lub całkowite porzucenie może

zachwiać dotychczasowym paradygmatem świata. To właśnie na gruncie filozofii człowiek zadaje najważniejsze pytania i dzięki niej jest w stanie odpowiedzieć chociaż na część z nich.

„Pytania formułowane spontanicznie przez człowieka wówczas, gdy docieka on samej rzeczy i jej wewnętrznej struktury oraz kontekstu bytowania, stanowią osnowę «filozofii wieczystej», czyli filozofii w jej klasycznym rozumieniu. Wszystkie pytania wyrastają z oglądu rzeczywistości, gdyż rzeczywistość jest bytem różnorako złożonym, wymagającym poznania relacji wiążących w całość byt złożony. Istnieje jakaś realna racja tego, że istnieje byt jako jeden, złożony z wielu czynników, a to domaga się poznania racji, dlaczego jest tak właśnie, jak jest. Ukazanie tej racji, to ukazanie korelatów wiążących różnorodne relacje. Stąd pytanie: «dlaczego?» stanowi istotę samej «pytajności». Tak też rozumiał je Arystoteles, dostrzegając poznawczotwórczą rolę pytania: «διά τί» («dla-czego?»). Odpowiedzią na to pytanie jest ukazanie takiego bytowego czynnika, który rozumiejąco uzasadnia i poznawczo uspokaja (oddzielając byt od niebytu) niepokój zrodzony z niezrozumienia poznawanego przedmiotu (bytu)”[1].

Wydaje się, że nie ma dzisiaj wiarygodnej odpowiedzi na fundamentalne pytanie o kondycję duchową człowieka. Założyć jednak można, że mimo rozlicznych przemian, zostaną w człowieku ciekawość, chęć zadawania pytań i dążenie do prawdy.

1 M.A. Krąpiec, *Filozofia*, w: *Powszechna encyklopedia filozofii*, [online:] http://www.ptta.pl/pef/pdf/s/spoleczenstwo.pdf [dostęp: 28.03.2022].

3.2. SUGESTIE DYDAKTYCZNE I PEDAGOGICZNE

Wydaje się, że użyteczność filozofii i korzyści z niej płynące nie leżą w kręgu zainteresowań współczesnej młodzieży. Większą rolę odgrywają na tym polu nauki ścisłe. Niemniej filozofia niesie swego rodzaju przydatność, życiowość, a nawet użyteczność dla przyszłych funkcji zawodowych. Jest również dobrą platformą do przekazywania wartości w wychowaniu.

„Coraz więcej pedagogów wydaje się dziś zgadzać co do treści pożądanego sposobu myślenia o człowieku – wychowanku. Ma to być człowiek «wybierający». W warstwie instrumentalnej wymaga to określonych zabiegów wychowawczych, przygotowujących do świadomego wybierania, posługiwania się różnymi kryteriami, umiejętnościami uzasadniania swoich wyborów, motywujących do wybierania odpowiedzialnego, rozstrzygającego, a więc akceptującego rezygnację z czegoś, na rzecz czegoś innego. [...] Trzeba tak wychowywać, aby wychowywany nie wybierał np. orientacji faszyzującej, patologicznych wzorców życia uznanych za kryminalne lub kryminogenne, przedmiotowego traktowania człowieka, bezwzględnie eksploatującego i degradującego stosunku do własnej planety.

W nabyciu tych wszystkich wartości, pomaga właśnie zgłębiana mądrość nauk filozoficznych. Łatwiej też młodym ludziom odnaleźć się we współczesnym świecie i znaleźć w nim swoje miejsca, ale także aby osiągnąć szczęśliwe życie”[2].

3.3. SUGESTIE PSYCHOLOGICZNE

W ciągu stuleci zmieniła się rola filozofii. Spowodowane jest to w głównej mierze rozwojem technologicznym. Filozofia, pomimo innego już miejsca w hierarchii nauk, nadal daje człowiekowi jedną z największych możliwości ekspresji jego duchowości. Nauki filozoficzne wytyczają człowiekowi nowe ścieżki rozwoju, dostarczają ciekawych i głębokich refleksji o świecie. I w końcu filozofia zaspokaja większość potrzeb poznawczych, jak np. metafizycznych, światopoglądowych, moralnych i estetycznych.

W wyniku tego, w obecnych czasach, faktem jest, że filozofia znajduje się już w zupełnie innymi miejscu, niż to było w wiekach wcześniejszych, aczkolwiek nie sposób jej porzucić na stałe, odciąć się w zupełności od spuścizny przodków.

---

2 K. Olbrycht, *Wychowanie a wartości*, w: *Pedagogika ogólna. Problemy aksjologiczne*, red. T. Kukołowicz, M. Nowak, wyd. RW KUL, Lublin 1997, s. 48-49.

IV. NAUCZANIE RELIGIJNE

4.1. TEOLOG

Teologia może być kojarzona z różnymi systemami filozoficznymi, jednakże nie jest podstawą czy rozwinięciem żadnego z nich. Nauka i wiara uzupełniają się. Natomiast autonomia teologii w stosunku do filozofii wynika z tego, że podstawowym przedmiotem poszukiwań teologii jest nadprzyrodzone, zbawcze udzielanie się Boga swojemu stworzeniu, jakie dokonało się ostatecznie w Jezusie Chrystusie i kontynuowane jest w założonym przez Niego Kościele. Niemiej w kwestiach wiary nie można skreślić rozumu, ani też oprzeć się jedynie na rozumie i odrzuć wiarę, jak pisze św. Tomasz z Akwinu.

A zatem filozofia, jako nauka spekulatywna, na pewnym etapie poznania wyczerpuje swoje możliwości. Teologia idzie dalej. Pytania, na które nie mogą odpowiedzieć sobie filozofowie, podejmuje teologia, posiadając inne narzędzia poznawcze.

„Wiedza naturalna jest godna uprawiania i pochwały, ale podporządkowana jest objawionej w dwojakim sensie. Nie są one – wiara i rozum – oddzielone całkiem co do przedmiotu swojego, ale mają pewien zakres wspólny; innymi słowy, pewne prawdy, które znamy z wiary, mogą być także uzasadnione niezależnie od wiary narzędziami naturalnego rozumu. Możemy więc podać racjonalne argumenty na rzecz istnienia i różnych atrybutów Boga. Liczne prawdy wiary przekraczają jednak siły świeckiego rozumu, na przykład te, które dotyczą Trójcy Świętej. Również twierdzenie, że świat ma początek w czasie, przyjąć trzeba na podstawie objawienia, niepodobna tego dowieść przyrodzonymi środkami umysłowymi”[3].

3 L. Kołakowski, *O co nas pytają wielcy filozofowie*, wyd. Znak, Kraków 2005, s. 12-13.

4.2. NAUCZANIE PAPIESKIE

Kościół ze swej strony wysoko ceni to dążenie rozumu do osiągnięcia celów, które czynią osobowe istnienie coraz bardziej godnym tego miana. Widzi bowiem w filozofii drogę wiodącą do poznania podstawowych prawd o życiu człowieka. Zarazem uznaje filozofię za nieodzowne narzędzie, pomagające głębiej rozumieć wiarę i przekazywać prawdę Ewangelii tym, którzy jeszcze jej nie znają.

↑ FR 5.

Bóg jest obecny w życiu każdej osoby, Bóg jest w życiu każdego. Również wtedy, gdy życie jakiejś osoby okazało się porażką, gdy jest zniszczone przez wady, przez narkotyki albo jakąś inną rzecz, Bóg jest w jej życiu. Można i trzeba szukać Boga w każdym ludzkim życiu. Także wtedy, gdy życie jakiejś osoby jest terenem pełnym cierni i chwastów, zawsze jest miejsce, gdzie dobre nasienie może wzrastać. Należy ufać Bogu.

↑ Franciszek, *Serce wielkie i otwarte na Boga*, rozm. przepr. A. Spadaro, „La Civiltà Cattolica", „Deon.pl", [online:] http://www.deon.pl/religia/serwis-papieski/wywiady-franciszek/art,1,serce-wielkie-i-otwarte-na-boga-calosc-wywiadu.html [dostęp: 16.05.2022].

4.3. PISMO ŚWIĘTE

W tej właśnie chwili Jezus rozradował się w Duchu Świętym i rzekł: „Wysławiam Cię, Ojcze, Panie nieba i ziemi, że zakryłeś te rzeczy przed mądrymi i roztropnymi, a objawiłeś je prostaczkom. Tak, Ojcze, gdyż takie było Twoje upodobanie".

↑ Łk 10,21.

Niechaj się nikt nie łudzi! Jeśli ktoś spośród was mniema, że jest mądry na tym świecie, niech się stanie głupim, by posiadł mądrość. Mądrość bowiem tego świata jest głupstwem u Boga. Zresztą jest napisane: On udaremnia zamysły przebiegłych.

↑ 1 Kor 3,18-19.

4.4. KATECHIZM KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO

Życie ludzkie jest święte, ponieważ od samego początku domaga się „stwórczego działania Boga" i pozostaje na zawsze w specjalnym odniesieniu do Stwórcy, jedynego swego celu. Sam Bóg jest Panem życia, od jego początku aż do końca. Nikt, w żadnej sytuacji, nie może rościć sobie prawa do bezpośredniego niszczenia niewinnej istoty ludzkiej [Kongregacja Nauki Wiary, instr. *Donum vitae*, Wstęp, 5].

↑ KKK 2258; por. 2261; 2262.

V. LITERATURA

Benedykt XVI, *Bądźcie zwiastunami i świadkami nadziei. Przemówienie podczas spotkania z artystami*, Watykan, 21.11.2009, [online:] https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/benedykt_xvi/przemowienia/artysci_21112009.html [dostęp: 16.05.2022].

Franciszek, *Serce wielkie i otwarte na Boga*, rozm. przepr. A. Spadaro, „La Civiltà Cattolica", „Deon.pl", [online:] http://www.deon.pl/religia/serwis-papieski/wywiady-franciszek/art,1,serce-wielkie-i-otwarte-na-boga-calosc-wywiadu.html [dostęp: 16.05.2022].

Herling-Grudziński G., *Inny świat*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2020.

Jan Paweł II, *Błogosławiony Fra Angelico – sztuka jako droga ku doskonałości*, Rzym, 18.02.1984, w: tegoż, *Wiara i kultura. Dokumenty, przemówienia, homilie*, wybór tekstów i oprac. red. M. Radwan, S. Wylężek, T. Gorzkuła, wyd. Polski Instytut Kultury Chrześcijańskiej. Fundacja Jana Pawła II–Redakcja Wydawnictw KUL, Rzym–Lublin 1988, s. 237-244.

Jan Paweł II, *Encyklika Fides et ratio*, w: tegoż, *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 2, red. S. Małysiak, Wydawnictwo Świętego Stanisława BM Archidiecezji Krakowskiej, Kraków 2005, s. 823-920.

Jan Paweł II, *Świat pozbawiony sztuki z trudem otwiera się na wiarę i na miłość*, Bruksela, 20.05.1985, w: tegoż, *Wiara i kultura. Dokumenty, przemówienia, homilie*, wybór tekstów i oprac. red. M. Radwan, S. Wylężek, T. Gorzkuła, wyd. Polski Instytut Kultury Chrześcijańskiej. Fundacja Jana Pawła II–Redakcja Wydawnictw KUL, Rzym–Lublin 1988, s. 276-285.

Jan Paweł II, *W imię przyszłości kultury. Przemówienie w UNESCO*, Paryż, 2.06.1980, w: tegoż, *Wiara i kultura. Dokumenty, przemówienia, homilie*, wybór tekstów i oprac. red. M. Radwan, S. Wylężek, T. Gorzkuła, wyd. Polski Instytut Kultury Chrześcijańskiej. Fundacja Jana Pawła II–Redakcja Wydawnictw KUL, Rzym–Lublin 1988, s. 51-68.

Kołakowski L., *O co nas pytają wielcy filozofowie*, wyd. Znak, Kraków 2005.

Krąpiec M.A., *Człowiek, kultura, uniwersytet*, wyd. RW KUL, Lublin 1998.

Olbrycht K., *Wychowanie a wartości*, w: *Pedagogika ogólna. Problemy aksjologiczne*, red. T. Kukołowicz, M. Nowak, wyd. RW KUL, Lublin 1997, s. 45-51.

Ratzinger J., *Bóg i świat. Wiara i życie w dzisiejszych czasach*, rozm. przepr. P. Seewald, tłum. G. Sowiński, wyd. Znak, Kraków 2005.

Swieżawski S., *Dzieje europejskiej filozofii klasycznej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2011.

27. PRZEKAZYWANIE WARTOŚCI POPRZEZ SZTUKĘ I LITERATURĘ

I. PROSPEKT WARTOŚCI

Literatura i sztuka wpływają na kształtowanie ponadczasowych wartości humanistycznych, takich jak miłość, godność, uczciwość, honor, odwaga cywilna. Wartości te określają moralny wymiar człowieczeństwa. Mimo życia w coraz szybszym tempie, marzenia ludzi o miłości, o szczęściu, o zdrowiu nie uległy zmianie. To właśnie marzenia, otwarcie się na głębszy wymiar stanowią o pełni człowieczeństwa, a postępowanie zgodne z podstawowym kodeksem etycznym daje gwarancję spokojnego sumienia i jest podstawą radosnego, spełnionego życia.

1.1. CEL OGÓLNY

Rozwój intelektualno-duchowy.

1.2. CEL SZCZEGÓŁOWY

Kształtowanie postawy zgłębiania wiedzy.

1.3. CEL WYCHOWAWCZY

Umiejętność rozwijania swojego człowieczeństwa.

1.4. PROPONOWANE TEMATY

- Co to znaczy człowieczeństwo?
- Wartości w sztuce zrealizowane przez człowieka.
- Jakie są współczesne zagrożenia dla sztuki?

1.5. ZADANIA DLA UCZNIA, SAMOWYCHOWANIE

→ *NORMY*

- Człowiek powołany jest do pracy i do twórczości.
- „Człowiek staje się bardziej sobą przez coraz pełniejsze poznanie prawdy”[1].
- Sztuka jest dla człowieka pomocą w interpretowaniu rzeczywistości.

→ *ZASADY*

- Swoją pracą przyczyniam się do pomnażania dobra wspólnego narodu.
- Uczę się swojego człowieczeństwa i badam otaczającą mnie rzeczywistość.
- Interesuję się współczesnymi kierunkami w sztuce.

1.6. ZADANIA DLA RODZICÓW

→ *NORMY*

- Praca jest dobrem człowieka.
- Wykształcenie umożliwia korzystanie z osiągnięć nauki, kultury i sztuki.
- Sztuka kształtuje dojrzałe życie człowieka.

→ *ZASADY*

- Szacunek dla sztuki stanowi ważny element wychowania dziecka.
- Pomagam dzieciom w zdobywaniu wykształcenia.
- Sztuka inspiruje mnie do tworzenia relacji osobowych opartych na miłości, wierze i nadziei (małżeństwo, rodzina, przyjaźnie).

1.7. ZADANIA DLA SZKOŁY, WYCHOWAWCY

→ *NORMY*

- Człowiek jest podmiotem pracy.
- Nauka musi bronić życia ludzkiego.
- Sztuka powinna przekazywać piękno i pełną prawdę o człowieku.

---

1 Jan Paweł II, *Świat pozbawiony sztuki z trudem otwiera się na wiarę i na miłość*, Bruksela, 20.05.1985, w: tegoż, *Wiara i kultura. Dokumenty, przemówienia, homilie*, wybór tekstów i oprac. red. M. Radwan, S. Wylężek, T. Gorzkuła, wyd. Polski Instytut Kultury Chrześcijańskiej. Fundacja Jana Pawła II – Redakcja Wydawnictw KUL, Rzym – Lublin 1988, s. 276.

→ *ZASADY*

- Stosuję etyczne zasady pracy.
- We wszystkich dziedzinach nauki powinien panować prymat etyki.
- Wskazuję na uniwersalne wartości ludzkie promowane przez sztukę.

1.8. SPOSÓB REALIZACJI

Uczniowie proszeni są o przygotowanie w grupach prac dotyczących wkładu polskich twórców i naukowców w postęp cywilizacyjny.

1.9. OSIĄGNIĘCIA, EFEKTY

Poznawcze działanie osoby wiąże się z nieustannym kontaktowaniem się z poznawanym bytem, nie jest ono procesem oderwanym od rzeczywistości. Młody człowiek jest zmotywowany do zdobywania wiedzy i przemieniania siebie, aby bardziej urzeczywistniło się jego człowieczeństwo, aby spełniło się jego osobowe powołanie. W dochodzeniu do prawdy uczeń umie wykorzystać zarówno swoją pracę, jak i zdobycze nauki, sztuki. W swojej twórczości postępuje etycznie, odpowiedzialnie, mając na uwadze godność osoby ludzkiej.

1.10. ZAGROŻENIA

Praca i twórczość człowieka mogą się obrócić przeciwko niemu. Przestaną służyć jego realnym potrzebom, nie będą przyczyniać się do jego rozwoju. Istnieje zagrożenie, że praca i twórczość stracą wymiar ludzki i przestaną być godne człowieka.

II. WYBRANA LITERATURA Z KOMENTARZEM

EVIVA L'ARTE!
Eviva l'arte! Człowiek zginąć musi –
Cóż, kto pieniędzy nie ma, jest pariasem,
Nędza porywa za gardło i dusi –
Zginąć, to zginąć, jak pies, a tymczasem,
Choć życie nasze splunięcia nie warte:
Eviva l'arte!

Eviva l'arte! Niechaj pasie brzuchy
Nędzny filistrów naród! My artyści,
My, którym często na chleb braknie suchy,
My, do jesiennych tak podobni liści,
I tak wykrzykniem: gdy wszystko nic warte,
Eviva l'arte!

Eviva l'arte! Duma naszym bogiem,
Sława nam słońcem, nam, królom bez ziemi!
Możemy z głodu skonać gdzieś pod progiem,
Ale jak orły z skrzydły złamanemi –
więc naprzód! Cóż jest prócz sławy co warte?
Eviva l'arte!

Eviva l'arte! W piersiach naszych płoną
Ognie przez Boga samego włożone:
Więc patrzym na tłum z głową podniesioną,
Laurów za złotą nie damy koronę,
I chociaż życie nasze nic nie warte:
Eviva l'arte!

↑ K. Przerwa-Tetmajer, *Poezje*, wyd. C&T, Toruń 2012, s. 21.

KOMENTARZ

Kazimierz Przerwa-Tetmajer był poetą, powieściopisarzem, nowelistą, dramaturgiem. Urodził się 12 lutego 1865 roku w Ludźmierzu, zmarł 18 stycznia 1940 roku w Warszawie. Jest znany przede wszystkim jako poeta modernistyczny, jedna z ikon Młodej Polski i jej czołowy liryk. Był programowym wyrazicielem dekadentyzmu.

Z przywołanego powyżej wiersza pt. *Niech żyje sztuka* wyłania się obraz sztuki i artysty. Sztuka jest najwyższym powołaniem. Sam artysta nie spotyka się jednak ze zrozumieniem ze strony społeczeństwa i pełni rolę jej samotnego krzewiciela. Sztuka nie przynosi dostatku artyście, ale osiąga on coś innego, cenniejszego – jest wyniesiony na piedestał.

Wiersz głosi słowa uznania dla sztuki jako jedynej prawdziwej wartości, której powinno być podporządkowane całe życie artysty. Widać zarysowany przez autora kontrast między życiem, które „splunięcia niewarte" a sztuką podniesioną do najwyższej rangi.

III. NAUCZANIE

3.1. SUGESTIE FILOZOFICZNE

Już w założeniu greckiej filozofii odróżniano rzeczy powstałe z natury od wytworów sztuki. Ukute zostało przekonanie, że sztuka i świat wzajemnie się przenikają, że sztuka wyrasta ze świata i wraca do niego w swych dziełach.

Starożytni Grecy, np. Arystoteles, zdefiniowali sztukę jako umiejętność wytwarzania[2]. Innymi słowy, to co istnieje na przykład w wyniku działania przyrody, nie jest dziełem sztuki. W takim ujęciu sztuka to czynność przypisywana jedynie człowiekowi.

„Sztuka jest odtwarzaniem rzeczy, bądź konstruowaniem form, bądź wyrażaniem przeżyć – jeśli wytwór tego odtwarzania, konstruowania, wyrażania jest zdolny zachwycać, bądź wzruszać, bądź wstrząsać"[3].

Wyżej wspominane wytwarzanie musi się jednak opierać na wiedzy, konkretnych założeniach i zasadach, po których wypełnieniu, dane dzieło może być uznane za dzieło sztuki. Jest obrazem i materializacją ludzkiej wiedzy o świecie, jest ekspresją uczuć, emocji, naszych przeżyć i myśli.

3.2. SUGESTIE DYDAKTYCZNE I PEDAGOGICZNE

Wrażliwość na sztukę, poczucie estetyki i otwarcie na duchowość ma swoje znaczenie w procesie dydaktycznym i wychowawczym. Sztuka ma wymiar społeczny i jest częścią ludzkiego życia, jego celów i wartości. Prawda, dobro i piękno były już w klasycznej filozofii wartościami absolutnymi. Sztuka zatem ma swoją wartość w aksjologii poprzez cel ludzkich dążeń.

---

2 Zob. Arystoteles, *Etyka nikomachejska*, w: tegoż, *Dzieła wszystkie*, t. 5, tłum. D. Gromska, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000, s. 77.

3 W. Tatarkiewicz, *Dzieje sześciu pojęć*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008, s. 52.

„Wychowanie estetyczne człowieka jest wychowaniem w takiej orientacji wychowawczej, gdzie instancją edukacyjną jest świat sztuki, wartości estetycznych. Oddziaływanie wychowawcze sztuki może dokonywać się przez percypowanie i przeżywanie piękna dzieł sztuki, organizowanie swobodnej aktywności twórczej oraz podejmowanie działań ekspresyjno-kreatywnych. Sztuka w swym wymiarze wychowawczym skierowana jest głównie ku siłom duchowym i wnętrzu człowieka. Dzięki sztuce niektóre jego dyspozycje, jak empatia, wrażliwość, wyobraźnia, zdolność do reagowania, ujawniają się ze szczególną intensywnością”[4].

3.3. SUGESTIE PSYCHOLOGICZNE

W psychologii po dziś dzień jest obecne pojęcie, znane już od czasów starożytnych, *katharsis* (gr. „oczyszczenie”). Jest to jedna z podstawowych cech sztuki antycznej, np. tragedii. Jest to oddziaływanie sztuki na odbiorcę, które polega na wzbudzeniu w nim uczuć np. w przypadku tragedii – litości oraz trwogi; w wyniku tak silnego przeżycia emocjonalnego następuje oczyszczenie z tych namiętności. Pojęcie stworzył i zdefiniował Arystoteles w VI rozdziale *Poetyki*[5].

4 A.M. Żukowska, *Sztuka jako wartość w życiu człowieka*, w: *Encyklopedia aksjologii pedagogicznej*, red. K. Chałas, A. Maj, wyd. Polwen, Radom 2016, s. 1136.

5 Zob. Arystoteles, *Retoryka. Poetyka*, tłum. H. Podbielski, wyd. PWN, Warszawa 1988.

W XX wieku ponownie wzrosło zainteresowanie *katharsis*, zwłaszcza dzięki psychoanalizie, do której pojęcie to zostało wprowadzone przez Freuda. Według nowszych interpretacji istota *katharsis* polega na tym, że odbiorca, odczuwając tak silne emocje, dochodzi w końcu do zrozumienia życia i losu oraz pogodzenia się z nim.

IV. NAUCZANIE RELIGIJNE

4.1. TEOLOG

Sztuka jest obecna w Kościele. Jest ona sposobem wychwalania Boga, np. katedry czy ołtarze, pomaga wiernym w modlitwach poprzez obrazy, ikony, rzeźby. Biblijne sceny przedstawione na obrazie mocniej oddziałują na ludzkie emocje. Związek pomiędzy sztuką a Kościołem był zawsze silny.

Sztuka jest dynamiczna i jeśli nie postawi sobie żadnych ograniczeń, może stanowić swego rodzaju zagrożenie dla odbiorcy. Szczególnie sztuka współczesna, która często służy do podważania religii, osłabiania jej, a nawet wyśmiewania. Obraz bardzo często przemawia intensywniej, wzbudza mocniejsze emocje. Także poprzez sztukę można wyrazić głębsze uczucia, stany, może ona pomóc w wierze, ale też musi być stosowana odpowiedzialnie.

4.2. NAUCZANIE PAPIESKIE

Warsztaty pracy, przy których powołanie człowieka do poznania i konstytutywny związek samego człowieczeństwa z prawdą jako celem poznania staje się codzienną rzeczywistością, niejako chlebem powszednim tylu mistrzów,

czcigodnych koryfeuszów nauki i jej praktycznego zastosowania, a wokół nich młodych badaczy i adeptów nauki oraz rzeszy studentów ściągających do tych ośrodków poznania i wiedzy. Znajdujemy się tutaj jak gdyby na tych największych szczeblach drabiny, po której człowiek od samego początku wspina się ku poznaniu rzeczywistości świata, jaki go otacza – a także tajników własnego człowieczeństwa.

↑ Jan Paweł II, *W imię przyszłości kultury. Przemówienie w UNESCO*, Paryż, 2.06.1980, w: *w: tegoż, Wiara i kultura. Dokumenty, przemówienia, homilie*, wybór tekstów i oprac. red. M. Radwan, S. Wyłężek, T. Gorzkuła, wyd. Polski Instytut Kultury Chrześcijańskiej. Fundacja Jana Pawła II–Redakcja Wydawnictw KUL, Rzym–Lublin 1988, s. 67.

Kościół istnieje, aby przekazywać właśnie to: „osobową" Prawdę, Dobro i Piękno. Powinno być jasno widoczne, że wszyscy jesteśmy powołani, aby przekazywać nie siebie samych, ale tę egzystencjalną triadę jaką wspólnie kształtują prawda, dobro i piękno.

↑ Franciszek, *Prawda, Dobro i Piękno*, 16.03.213, w: J.M. Bergoglio, tłum. X. Bordas i in., *Kwiatki papieża Franciszka*, Wydawnictwo M, Kraków 2013, s. 99.

4.3. PISMO ŚWIĘTE

Strzeżcie się fałszywych proroków, którzy przychodzą do was w owczej skórze, a wewnątrz są drapieżnymi wilkami. Poznacie ich po ich owocach. Czy zbiera się winogrona z ciernia albo z ostu figi? Tak każde dobre drzewo wydaje dobre owoce, a złe drzewo wydaje złe owoce. Nie może dobre drzewo wydać złych owoców ani złe drzewo wydać dobrych owoców. Każde drzewo, które nie wydaje dobrego owocu, będzie wycięte i w ogień wrzucone. A więc: poznacie ich po ich owocach.

↑ Mt 7,15-20.

4.4. KATECHIZM KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO

Święty obraz, ikona liturgiczna, przedstawia przede wszystkim Chrystusa. Nie może ona przedstawiać niewidzialnego i niepojętego Boga; dopiero Wcielenie Syna Bożego zapoczątkowało ową „ekonomię" obrazów: Niegdyś Bóg, który nie ma ani ciała, ani twarzy, nie mógł absolutnie być przedstawiany na obrazie. Ale teraz, gdy ukazał się nam w ciele i żył wśród ludzi, mogę przedstawić na obrazie to, co zobaczyłem z Boga... Z odsłoniętym obliczem kontemplujemy chwałę Pana.

↑ KKK 1159; por. 1162; 2132.

V. LITERATURA

Arystoteles, *Etyka nikomachejska*, w: tegoż, *Dzieła wszystkie*, t. 5, tłum. D. Gromska, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000, s. 7-300.

Arystoteles, *Retoryka. Poetyka*, tłum. H. Podbielski, wyd. PWN, Warszawa 1988.

Benedykt XVI, *Bądźcie zwiastunami i świadkami nadziei. Przemówienie podczas spotkania z artystami*, Watykan, 21.11.2009, [online:] https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/benedykt_xvi/przemowienia/artysci_21112009.html [dostęp: 16.05.2022].

Franciszek, *Prawda, Dobro i Piękno*, 16.03.213, w: J.M. Bergoglio, *Kwiatki papieża Franciszka*, tłum. X. Bordas i in., Wydawnictwo M, Kraków 2013.

Franciszek, *Sprzeciw wobec pracy niewolniczej*, „L'Osservatore Romano" 2013, nr 6, wyd. pol., s. 36-37.

Jan Paweł II, *Encyklika Laborem exercens*, w: tegoż, *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 1, red. S. Małysiak, Wydawnictwo Świętego Stanisława BM Archidiecezji Krakowskiej, Kraków 1996, s. 101-154.

Jan Paweł II, Encyklika *Redemptor hominis*, w: tegoż, *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 1, red. S. Małysiak, Wydawnictwo Świętego Stanisława BM Archidiecezji Krakowskiej, Kraków 1996, s. 1-53.

Jan Paweł II, *Świat pozbawiony sztuki z trudem otwiera się na wiarę i na miłość*, Bruksela, 20.05.1985, w: tegoż, *Wiara i kultura. Dokumenty, przemówienia, homilie*, wybór tekstów i oprac. red. M. Radwan, S. Wylężek, T. Gorzkuła, wyd. Polski Instytut Kultury Chrześcijańskiej. Fundacja Jana Pawła II–Redakcja Wydawnictw KUL, Rzym–Lublin 1988, s. 276-285.

Jan Paweł II, *W imię przyszłości kultury. Przemówienie w UNESCO*, Paryż, 2.06.1980, w: w: tegoż, *Wiara i kultura. Dokumenty, przemówienia, homilie*, wybór tekstów i oprac. red. M. Radwan, S. Wylężek, T. Gorzkuła, wyd. Polski Instytut Kultury Chrześcijańskiej. Fundacja Jana Pawła II–Redakcja Wydawnictw KUL, Rzym–Lublin 1988, s. 51-68.

Krąpiec M.A., *Człowiek, kultura, uniwersytet*, wyd. RW KUL, Lublin 1998.

Przerwa-Tetmajer K., *Poezje*, wyd. C&T, Toruń 2012.

Ratzinger J., *Bóg i świat. Wiara i życie w dzisiejszych czasach*, rozm. przepr. P. Seewald, tłum. G. Sowiński, wyd. Znak, Kraków 2005.

Swieżawski S., *Dzieje europejskiej filozofii klasycznej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2011.

Tatarkiewicz W., *Dzieje sześciu pojęć*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.

Żukowska A.M., *Sztuka jako wartość w życiu człowieka*, w: *Encyklopedia aksjologii pedagogicznej*, red. K. Chałas, A. Maj, wyd. Polwen, Radom 2016, s. 1136.

28. WARTOŚĆ SŁOWA PISANEGO

I. PROSPEKT WARTOŚCI

Ludzie sięgają po książki z różnych powodów. Dwa wymieniane najczęściej to: poszukiwanie informacji naukowych i rozrywka, czyli czytanie dla przyjemności. Książki pozwalają się odstresować, przenoszą w odległe krainy, rozwijają wyobraźnię, dlatego czyta się już nawet bardzo małym dzieciom. To, czy człowiek będzie lubił czytać w dorosłym życiu, w dużej mierze zależy od jego rodziców. W początkowych latach życia książki stymulują rozwój, później są nośnikiem wartości. Wychowanie przez literaturę odbywa się poprzez emocje.

1.1. CEL OGÓLNY
Rozwój integralny osoby.

1.2. CEL SZCZEGÓŁOWY
Rozwijanie wrażliwości literackiej.

1.3. CEL WYCHOWAWCZY
Rozwój człowieczeństwa.

1.4. PROPONOWANE TEMATY

- Wpływ literatury na ludzką wrażliwość.
- W jaki sposób rozwijać talenty?
- Literatura wyrazicielem prawdy o człowieku.

1.5. ZADANIA DLA UCZNIA, SAMOWYCHOWANIE

→ *NORMY*

- Obowiązek rozwijania własnych umiejętności.
- Zdolności i talenty świadczą o wyjątkowości każdego człowieka.
- Literatura niesie przesłanie wychowawcze.

→ *ZASADY*

- Odkrywam różne gatunki literackie.
- Rozmawiam o literaturze.
- Dzieło literackie ma walory estetyczne i wychowawcze.

1.6. ZADANIA DLA RODZICÓW

→ *NORMY*

- Rodzice jako pierwsi uczą szacunku dla książek.
- Atmosfera w domu powinna zachęcać do czytelnictwa.
- Wrażliwość na wartości literackie świadczy o duchowości człowieka.

→ *ZASADY*

- Chętnie dzielę się swoimi przemyśleniami z lektury.
- Namawiam syna lub córkę do korzystania z bogatej oferty księgarskiej.
- Wspieram nastolatka w jego wyborach literackich.

1.7. ZADANIA DLA SZKOŁY, WYCHOWAWCY

→ *NORMY*

- Szkoła sprzyja gustom czytelniczym uczniów.
- Literatura pełni rolę wychowawczą.
- Szkoła stwarza warunki do rozwoju zainteresowań uczniów.

→ *ZASADY*

- Organizuję spotkania z pisarzami.
- Ukazuję uczniom wzorce bohaterów literackich.
- Zachęcam uczniów, aby sami pisali, aby szukali gatunków literackich, które najbardziej im odpowiadają.

1.8. SPOSÓB REALIZACJI

Uczniowie piszą na temat: „Chciałbym być (tutaj podają imię swojego ulubionego bohatera literackiego), ponieważ...". Osoby chętne czytają swoją pracę.

1.9. OSIĄGNIĘCIA, EFEKTY

Uczeń zdaje sobie sprawę, że czytanie książek i prasy wzbogaca wiedzę, pobudza wyobraźnię, rodzi zainteresowania. Lektury są nośnikiem wartości. Mają walor wychowawczy i edukacyjny. Nie tylko literatura naukowa i piękna mają dużą wartość, liczą się również wydawnictwa popularnonaukowe i użytkowe. Literatura ma dużą siłę oddziaływania społecznego, dostarcza wiedzy i rozrywki.

1.10. ZAGROŻENIA

Statystyki mówią, że młodzi ludzie coraz mniej czytają. Jednym z powodów może być zniechęcenie wywołane przymusowym czytaniem lektur szkolnych. Uczniowie są tak zniechęceni, że nie sięgają później do innych książek czy prasy. Czasem niechęć do lektur nie jest spowodowana jedynie lenistwem. Wiele lektur, zwłaszcza ze wczesnych epok literackich, jest napisanych niezrozumiałym dla współczesnej młodzieży językiem. Czyta się wtedy łatwo dostępne streszczenia. Niestety, brak stałego kontaktu ze słowem pisanym zubaża język i wyobraźnię młodzieży.

II. LITERATURA WYBRANA Z KOMENTARZEM

CHŁOPI

– Skąd on jest?

– Skąd? Ze świata szerokiego, abo to kto wie? [...] – Co trzecią zimę przychodzi do Lipiec i u Boryny zakłada kwaterę... Rochem kazał się przezywać, choć mu ta pewnie i nie Roch... Dziad jest i nie dziad, kto go tam wie... ale pobożny człowiek i dobry... ino mu tej obrączki nad głowę, a byłby rychtyk kiej te świątki na obrazach. Różańce na szyi obcierane o grób Jezusowy... obrazki dzieciom daje święte, a jak niektórym, to i takie z królami, co to z naszego narodu przódzi wychodziły... i książki pobożne ma takie, w których stoi wszystko, i historie różne o świecie... czytał je przecież mojemu Walkowi, to i ja, i mój słuchalim, inom przepomniała, bo i wymiarkować ciężko było... A nabożny taki, że z pół dnia przeklęczy, drugi raz pod krzyżem albo i gdzie w polu, a do kościoła ino na mszę chodzi. [...] Miarkują też wszyscy, że nie musi być z chłopskiego stanu, choć mówi jak wszystkie i nauczony jest; jakże, z Żydem gadał po niemiecku, a we dworze w Drzazgowej – co z panienką, co była la zdrowia w ciepłych krajach, też rozmówił się po zagranicznemu... a od nikogo nic nie weźmie, tyle co kapkę mleka i kromkę chleba, a i za to jeszcze dzieci uczy [...].

↑ W.S. Reymont, *Chłopi*, Wydawnictwo Greg, Kraków 2020, s. 79-80.

KOMENTARZ

Mieszkańcy Lipiec to bardzo zamknięta grupa, dlatego szybko zauważają kogoś obcego. Takim przybyszem jest Roch. Z cytowanego fragmentu dowiadujemy się, jak wielkie wrażenie robi on na chłopach. Jego pojawianie się we wsi jest sensacją. Przy szatkowaniu kapusty u Borynów Kłębowa opowiada zebranym, co o nim wie. Roch umie czytać, zna historię, opowiada legendy, udziela porad rolniczych, bezpłatnie uczy dzieci pisać i czytać, włada językami obcymi, był w Ziemi Świętej i w Częstochowie, a do tego jest przykładem gorliwego katolika. Zdobył ogromny szacunek Lipczan, mimo że tak bardzo różni się od nich.

III. NAUCZANIE

3.1. SUGESTIE FILOZOFICZNE

Człowiek poznaje świat i korzysta z jego dobrodziejstw. Poprzez intelekt i duchowość ma wielką perspektywę rozwoju. Każdy ma obowiązek rozwijania swoich zdolności i światopoglądu na korzyść własną i innych ludzi. „Rozwój intelektualny opiera się na zdolnościach umysłu, posługując się rozumem

człowiek jest zdolny do poznawania świata i dokonywania operacji myślowych. W procesie rozwoju intelektualnego człowiek gromadzi wiedzę, którą następnie stosuje w relacjach osobowych i społecznych. Działanie rozumowe opiera się na prawdzie odkrytej przez intencjonalną zgodność umysłu poznającego z przedmiotem poznawanym. Rozwój intelektualny dokonuje adaptacji struktur poznawczych (schematów i operacji) do wymagań środowiska"[1].

Dzięki procesom myślowym człowiek tworzy przekazy literackie. Jednym z myślicieli, którzy zajmowali się filozofią języka i aksjologią, był Roman Ingarden. Stworzył on teorię dzieła literackiego. Uważał, że dzieło sztuki literackiej jest, tak jak inne dzieła sztuki, bytem intencjonalnym, utrwalonym w języku aktem świadomości autora. Jego budowa jest wielofazowa i wielowymiarowa[2]. Każde dzieło składa się z czterech warstw: brzmieniowej, znaczeniowej, uschematyzowanych wyglądów i przedmiotów przedstawionych.

Ingarden pytał o schematyczność i miejsca niedookreślenia. Analizował rolę czytelnika w procesie konkretyzacji utworu. Zastanawiał się, jaki wpływ na kształt dzieła ma kultura literacka danej epoki.

W fachowej literaturze Ingarden uchodzi za jednego z najwybitniejszych filozofów czasów najnowszych.

3.2. SUGESTIE DYDAKTYCZNE I PEDAGOGICZNE

Władysław Stanisław Reymont (1867-1925) był synem wiejskiego organisty. Ojciec był surowy, angażował dzieci w prace w gospodarstwie, dlatego pisarz tak dobrze znał realia wiejskiego życia i potrafił je opisać w powieści. Od 1901 do 1908 Reymont pracował nad *Chłopami*. Najpierw powieść ukazywała się w odcinkach w „Tygodniku Ilustrowanym", a później została wydana w wydawnictwie „Gebethner i Wolff". Powieść ta uznana jest za najpełniejszy obraz wsi nie tylko w literaturze polskiej, lecz także w światowej. Mówi się nawet, że *Chłopi* to epopeja. W 1924 roku Reymont dostał za nią Nagrodę Nobla. Jednym z wątków pojawiających się na kartach powieści jest edukacja i umiejętność czytania.

Wśród wartości, o jakie należy zabiegać w procesie wychowawczym i edukacyjnym na uwagę zasługuje propagowanie czytelnictwa. Dzisiejsza młodzież spędza dużo czasu, patrząc w ekran telewizora, komputera, smartfona czy tabletu i chociaż w Internecie również można czytać wartościowe treści, to często uwagę przykuwają wyłącznie gry, filmy i aplikacje. Zdecydowanie należy unikać tych produkcji, które zawierają antywartości. Natłok dźwięków

1 Zob. *Intelekt*, w: W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, wyd. Żak, Warszawa 2017, s. 145.
2 Por. R. Ingarden, *O dziele literackim*, wyd. PWN, Warszawa 1988.

i kolorów wywołuje przebodźcowanie, a w konsekwencji prowadzi do agresji i trudności z koncentracją.

Każdy człowiek posiada jakiś talent, który jest zobowiązany rozwijać. Pewna grupa ludzi posiada wybitne zdolności do nauki. Ludzie ci z pewnością dużo czytają. Literatura pozwala poznawać inne kultury, relacje, poglądy. Można je wtedy skonfrontować z własnym punktem widzenia. Oczytany człowiek cały czas się rozwija. Czytając, poznaje nowe słownictwo, może tym zaimponować osobom nieczytającym.

Britannica
The Index

3.3. SUGESTIE PSYCHOLOGICZNE

Rolę literatury w psychologii można rozpatrywać na dwa sposoby. Pierwszy – można analizować przeżycia wewnętrzne bohaterów. Drugi – po elementach utworu można odczytać stan psychiczny, w jakim znajdował się autor. Fascynacja psychologią, psychiatrią i psychoanalizą spowodowała, że powstały nawet nowe techniki literackie, traktujące tekst literacki jako wyraz emocji autora. Czytelnik poznaje mechanizm myślenia bohatera. Duże znaczenie miała tutaj psychoanaliza Zygmunta Freuda. Autorzy zaczęli stosować retrospekcje i marzenia senne, dlatego analizuje się motywy postępowania bohaterów, przebieg socjalizacji i dzieciństwa.

Całkowitym przeciwstawieństwem takiej prozy narracyjnej jest behawioryzm, cechujący się skupieniem na cechach zewnętrznych bohatera, na jego gestach, słowach, reakcjach z pominięciem jego stanów psychicznych. Narracja jest zazwyczaj trzecioosobowa, pozbawiona komentarza. O przeżyciach i stanach psychicznych bohaterów można dowiedzieć się tylko z opinii innej postaci, dlatego utwory pisane tą techniką mają zazwyczaj rozbudowaną warstwę dialogową.

IV. NAUCZANIE RELIGIJNE

4.1. TEOLOG

Najistotniejszym słowem pisanym dla każdego chrześcijanina jest Pismo Święte. Jest ono źródłem wiary, moralności, poznania Boga, źródłem Objawienia. To Słowo, które jest treścią każdej liturgii chrześcijańskiej, stanowi dla wierzących pokarm – źródło życia. Słowo to czasem bywa trudne, niezrozumiałe, przekraczające ludzką logikę, ale jednocześnie jest zaproszeniem do analizy, medytacji i modlitwy. „Pożądajcie więc słów moich, pragnijcie, a znajdziecie naukę" (Mdr 6,11), mówi Bóg.

Kościół broni wiary, sprzyja wszystkiemu, co jest odważnym upominaniem się o wolność słowa, opinii, nauki i światopoglądu. Już na początku pontyfikatu Jan Paweł II nawoływał: „Kościół potrzebuje słowa, które zdolne będzie świadczyć i przekazywać Słowo Boże i które jednocześnie będzie słowem ludzkim, zdolnym wnikać w świat mowy dzisiejszych ludzi, taki jaki staje przed nami w dzisiejszej sztuce i publicystyce. Tylko w ten sposób słowo może pozostawać żywe i być odczuwalne przez człowieka"[3].

3 Jan Paweł II, *Kościół potrzebuje sztuki. Przemówienie do artystów i dziennikarzy*, Monachium, 19.11.1980, w: tegoż: *Nauczanie papieskie*, III, 2, *1980*, red. F. Kniotek, wyd. Pallottinum, Poznań–Warszawa 1986, s. 697.

W kluczowych sytuacjach hierarchowie Kościoła katolickiego zabierają głos – głoszą orędzia lub ogłaszają dokumenty drukiem. Tak też było w 1953 roku, kiedy komuniści chcieli przejąć kontrolę nad sprawami personalnymi duchowieństwa. Biskupi, zebrani 8 maja 1953 roku w Krakowie z okazji siedemsetlecia kanonizacji św. Stanisława biskupa, wydali memoriał znany pod nazwą *Non possumus.* „Po dłuższym milczeniu w sprawie ogólnej sytuacji Kościoła katolickiego w Polsce zabiera Episkopat głos w chwili szczególnie doniosłej. W chwili, kiedy dogasają już i milkną ostatnie głosy katolickiej prasy [...].

W poczuciu najwyższego obowiązku Episkopat Polski wskazuje niniejszym na tragiczny los Kościoła w Polsce, na objawy ucisku i jego przyczyny oraz na źródła, z których płynie troska, niepokój i rozgoryczenie szerokich mas katolickiego społeczeństwa. Przyczynę zasadniczą i główną tego stanu upatrujemy w nienawiści, która niszczy siły naszego Państwa [...]”[4]. Cały dokument liczy 25 stron maszynopisu. Podpisał go prymas Stefan Wyszyński.

4.2. NAUCZANIE PAPIESKIE

Siła autorytetu, jakim jest Norwid dla „wnuków”, bierze się z krzyża. Jakże wymownie jego *scientia crucis* odsłania się w słowach: „Nie za sobą z krzyżem Zbawiciela, ale za Zbawicielem z krzyżem swoim [...]. Ta to jest nareszcie tajemnica ruchu sprawiedliwego”. *Scientia crucis* pozwalała Norwidowi oceniać ludzi według tego, czy umieli cierpieć razem ze Zbawicielem, który „korzeniem wszelkiej prawdy jest i był, i będzie”. Słowa, jakimi nasz poeta mówił o wielkości bł. Piusa IX, stanowią jedno z najpiękniejszych świadectw, jakie człowiek może dać człowiekowi: „Jest to wielki XIX-o wieku człowiek. Umie cierpieć”. Znamienne, że według Norwida, krzyże powinny by być bez postaci Chrystusa, bo wtedy ukazywałyby wyraźniej miejsce, na które ma wejść chrześcijanin. Tylko ci bowiem, w których wnętrzu codziennie rozgrywa się dramat Golgoty, mogą powiedzieć: Krzyż „stał się nam: bramą”.

↑ Jan Paweł II, *Z poezji Norwida emanuje światło. Audiencja papieska dla przedstawicieli Instytutu Dziedzictwa Narodowego*, [online:] https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/audiencje/norwid_01072001.html [dostęp: 9.02.2022].

Czy pomyśleliście o talentach, które Bóg wam dał? Czy pomyśleliście, jak je spożytkować dla dobra innych? Nie zakopujcie talentów! Stawiajcie na wielkie

4 S. Wyszyński, *List Prymasa Polski do Rady Ministrów z 8 maja 1953 („Non possumus”)*, w: tegoż, *Dzieła zebrane*, t. 1, *1949–1953*, wstęp J. Glemp, wyd. Soli Deo, Warszawa 1991, s. 247.

ideały, na te ideały, które szerzej otwierają serce, na ideały służby, które pozwolą, by wasze talenty wydały owoce.

↑ Franciszek, *Audiencja generalna. „Życie uśpionych chrześcijan jest życiem smutnym”*, 24.04.2013, w: *Co Franciszek myśli o...?*, wybór i oprac. K. Pytlarz, Wydawnictwo WAM–Księża Jezuici, Kraków 2014, s. 167.

4.3. PISMO ŚWIĘTE

Podobnie też jest z królestwem niebieskim jak z pewnym człowiekiem, który mając się udać w podróż, przywołał swoje sługi i przekazał im swój majątek. Jednemu dał pięć talentów, drugiemu dwa, trzeciemu jeden, każdemu według jego zdolności, i odjechał. Zaraz ten, który otrzymał pięć talentów, poszedł, puścił je w obieg i zyskał drugie pięć. Tak samo i ten, który dwa otrzymał; on również zyskał drugie dwa. Ten zaś, który otrzymał jeden, poszedł i, rozkopawszy ziemię, ukrył pieniądze swego pana. Po dłuższym czasie powrócił pan owych sług i zaczął rozliczać się z nimi. Wówczas przyszedł ten, który otrzymał pięć talentów. Przyniósł drugie pięć i rzekł: „Panie, przekazałeś mi pięć talentów, oto drugie pięć talentów zyskałem”. Rzekł mu pan: „Dobrze, sługo dobry i wierny! Byłeś wierny w rzeczach niewielu, nad wieloma cię postawię: wejdź do radości twego pana!”. Przyszedł również i ten, który otrzymał dwa talenty, mówiąc: „Panie, przekazałeś mi dwa talenty, oto drugie dwa talenty zyskałem”. Rzekł mu pan: „Dobrze, sługo dobry i wierny! Byłeś wierny w rzeczach niewielu, nad wieloma cię postawię: wejdź do radości twego pana!”. Przyszedł i ten, który otrzymał jeden talent, i rzekł: „Panie, wiedziałem, żeś jest człowiek twardy: żniesz tam, gdzie nie posiałeś, i zbierasz tam, gdzie nie rozsypałeś. Bojąc się więc, poszedłem i ukryłem twój talent w ziemi. Oto masz swoją własność!”. Odrzekł mu pan jego: „Sługo zły i gnuśny! Wiedziałeś, że żnę tam, gdzie nie posiałem, i zbieram tam, gdzie nie rozsypałem. Powinieneś więc był oddać moje pieniądze bankierom, a ja po powrocie byłbym z zyskiem odebrał swoją własność. Dlatego odbierzcie mu ten talent, a dajcie temu, który ma dziesięć talentów. Każdemu bowiem, kto ma, będzie dodane, tak że nadmiar mieć będzie. Temu zaś, kto nie ma, zabiorą nawet to, co ma. A sługę nieużytecznego wyrzućcie na zewnątrz – w ciemności! Tam będzie płacz i zgrzytanie zębów”.

↑ Mt 25,14-30.

4.4. KATECHIZM KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO

Społeczność jest grupą osób powiązanych w sposób organiczny zasadą jedności, która przekracza każdą z nich. Społeczność, zgromadzenie widzialne i zarazem duchowe, trwa w czasie; dziedziczy przeszłość i przygotowuje przyszłość. Każdy

człowiek staje się dzięki niej „dziedzicem", otrzymuje „talenty", które wzbogacają jego tożsamość i których owoce powinien pomnażać (por. Łk 19,13.15). Słusznie więc każdy człowiek jest zobowiązany do poświęcania się na rzecz wspólnot, do których należy, i do szacunku wobec władz troszczących się o dobro wspólne.

↑ KKK 1880; por. 1879.

V. LITERATURA

Carriere J.C., Eco U., *Nie myśl, że książki znikną*, tłum. J. Kortas, Wydawnictwo W.A.B., Warszawa 2010.

Franciszek, *Audiencja generalna. „Życie uśpionych chrześcijan jest życiem smutnym"*, 24.04.2013, w: *Co Franciszek myśli o...?*, wybór i oprac. K. Pytlarz, Wydawnictwo WAM-Księża Jezuici, Kraków 2014, s. 167.

Garncarek P., *Przestrzeń kulturowa w nauczaniu języka polskiego jako obcego*, wyd. Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2006.

Ingarden R., *O dziele literackim*, wyd. PWN, Warszawa 1988.

Interpersonalność a Słowo Boże, czyli o języku biblijno-religijnym w tekstach kultury, red. K. Frąckiewicz, A.J. Najda, wyd. Instytut Papieża Jana Pawła II, Warszawa 2016.

Jan Paweł II, *Kościół potrzebuje sztuki. Przemówienie do artystów i dziennikarzy*, Monachium, 19.11.1980, w: tegoż: *Nauczanie papieskie*, III, 2, *1980*, red. F. Kniotek, wyd. Pallottinum, Poznań–Warszawa 1986, s. 693-699.

Jan Paweł II, *Z poezji Norwida emanuje światło. Audiencja papieska dla przedstawicieli Instytutu Dziedzictwa Narodowego*, [online:] https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/audiencje/norwid_01072001.html [dostęp: 9.02.2022].

Okoń W., *Nowy słownik pedagogiczny*, wyd. Żak, Warszawa 2017.

Reymont W.S., *Chłopi*, Wydawnictwo Greg, Kraków 2020.

Sacrum w literaturze, red. J. Gotfryd, M. Jasińska-Wojtkowska, S. Sawicki, wyd. TN KUL, Lublin 1983.

Wyszyński S., *List Prymasa Polski do Rady Ministrów z 8 maja 1953 („Non possumus")*, w: tegoż, *Dzieła zebrane*, t. 1, *1949-1953*, wstęp J. Glemp, wyd. Soli Deo, Warszawa 1991, s. 247-260.

Wybrane zagadnienia edukacji uczniów zdolnych, t. 1, *Zdolności i stymulowanie ich rozwoju*, red. W. Limont, J. Cieślikowska, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2005.

29. ARS POETICA

I. PROSPEKT WARTOŚCI

Czytanie poezji jest ważne, ale nie wszyscy zdają sobie z tego sprawę. Dla większości nastolatków wiersze są nudne lub trudne i niedostępne, ale jeśli tylko wykażą odrobinę chęci, może się okazać, że jest na odwrót. Poezja przekazuje wartości, uspokaja, kształci refleksyjne myślenie, rozwija kreatywność, uczy i bawi. Czytelnicy tomików poetyckich mówią, że wiersze nie starzeją się. Można je czytać wielokrotnie i za każdym razem interpretować w inny sposób.

1.1. CEL OGÓLNY
Rozwój intelektualny.

1.2. CEL SZCZEGÓŁOWY
Myślenie refleksyjne.

1.3. CEL WYCHOWAWCZY
Kultura słowa.

1.4. PROPONOWANE TEMATY

- Dlaczego warto czytać poezję?
- Mój ulubiony poeta.
- Czy poezja jest niemodna?

1.5. ZADANIA DLA UCZNIA, SAMOWYCHOWANIE

→ *NORMY*

- Wrażliwość na piękno poezji.
- Poezja przedstawia świat oczami innej osoby.
- Liryka zawiera wartości estetyczne i wychowawcze.

→ *ZASADY*

- Wiersze sprawiają, że myślę kreatywnie.
- Poezja rozwija sferę duchowo-emocjonalną człowieka.
- Każdy wiersz można interpretować na wiele sposobów.

1.6. ZADANIA DLA RODZICÓW

→ *NORMY*

- Poezja jest nośnikiem wartości.
- Dobieram wiersze adekwatnie do wieku odbiorcy.
- Poezja jest nieodłącznym elementem edukacji.

→ *ZASADY*

- Dbam o to, aby młode pokolenie znało twórczość czołowych polskich poetów.
- Uczestniczę w spotkaniach autorskich.
- Dzielę się przemyśleniami na temat przeczytanych wierszy.

1.7. ZADANIA DLA SZKOŁY, WYCHOWAWCY

→ *NORMY*

- Sztuka poetycka ma wielką moc.
- Poezja pozwala odpocząć.
- Nauczyciel zobowiązany jest do nieustannego doszkalania.

→ *ZASADY*

- Uczę młodych ludzi twórczego i krytycznego odbioru poezji.
- Wyjaśniam uczniom znaczenie środków stylistycznych.
- Wychowawca uczy przez poezję.

1.8. SPOSÓB REALIZACJI

Każdy z uczniów mówi, czy lubi poezję i uzasadnia swój wybór. Ci, którzy odpowiedzą twierdząco, mogą opowiedzieć o swoim ulubionym poecie.

1.9. OSIĄGNIĘCIA, EFEKTY

Warto czytać poezję, ponieważ rozwija wyobraźnię. Poeci często posługują się personifikacją, symbolem, powtórzeniem, epitetem, pytaniem retorycznym, porównaniem – te i inne środki stylistyczne uczą logicznego rozumowania. Czerpiąc wiadomości z tomów poetyckich, uczniowie wzbogacają wiedzę, uczą się historii, rozbudzają zainteresowania. Poezja zachęca do współodczuwania, uwrażliwia na wartości.

1.10. ZAGROŻENIA

Istnieje realne zagrożenie całkowitej rezygnacji z czytania poezji. Przyczyniają się do tego m.in. źle przeprowadzone lekcje języka polskiego. Słynne zdanie: „Co autor miał na myśli", budzi niechęć. Atrakcyjność aplikacji i gier komputerowych również wypiera sztukę poetycką. Media, łącząc słowo mówione z obrazem, są ekscytujące. Odejście od zwyczaju czytania tomików poetyckich na rzecz

obrazu medialnego zubaża język i wyobraźnię młodego człowieka, a dodatkowo nie dostarcza wielu wartości.

II. LITERATURA WYBRANA Z KOMENTARZEM

ARS POETICA
Echo z dna serca, nieuchwytne,
Woła mi: «Schwyć mnie, nim przepadnę,
Nim zblednę, stanę się błękitne,
Srebrzyste, przezroczyste, żadne!»

Łowię je spiesznie jak motyla,
Nie, abym świat dziwnością zdumiał,
Lecz by się kształtem stała chwila
I abyś, bracie, mnie zrozumiał.

I niech wiersz, co ze strun się toczy,
Będzie, przybrawszy rytm i dźwięki,
Tak jasny jak spojrzenie w oczy
I prosty jak podanie ręki.

↑ L. Staff, *Ars poetica*, w: *„Podobno jestem niemodny"… Jasność. Wiersze*, wstęp A. Czabanowska-Wróbel, wyd. Universitas, Kraków 2018, s. 51.

KOMENTARZ

Już sam tytuł przytoczonego wiersza jest bardzo wymowny. *Ars poetica* jest manifestem artystycznym Leopolda Staffa. To niejako przepis na tworzenie poezji. Temat sztuki poetyckiej pojawił się już w *Poetyce* Arystotelesa. Tytuł nawiązuje bezpośrednio do *Listu do Pizonów* Horacego, znanego też jako *Ars poetica*.

Staff uważał że reguły, którymi kierowali się antyczni poeci, można z powodzeniem stosować w dwudziestoleciu międzywojennym. Poeta udowodnił, że najlepsza jest najprostsza poezja: jasny styl, klarowny język, prosty tekst.

Jest to przykład liryki bezpośredniej – podmiot liryczny ujawnia się, świadczą o tym czasowniki w pierwszej osobie liczby pojedynczej. Wiersz ukazuje proces powstawania poezji w porządku chronologicznym: natchnienie poetyckie, podtrzymywanie weny, oddanie istoty i roli poezji. Według tego programu powstała większość twórczości Leopolda Staffa.

III. NAUCZANIE

3.1. SUGESTIE FILOZOFICZNE

W dyskursie filozoficznym często powtarzają się opinie o konieczności poszukiwania takich znaczeń i kontekstów, które ułatwiają zrozumienie świata i samego siebie. Człowiek ma skłonność do robienia tego najprostszą metodą – przez wykluczanie i ograniczanie. Wydaje się jednak, że najlepiej byłoby tego dokonać poprzez aksjologię. Dąży do tego również poezja, pojawiają się głosy na temat jej obecności we współczesnym świecie.

„Zacytujmy Hansa-Georga Gadamera: «Czy w naszej cywilizacji poeta ma jeszcze do spełnienia jakieś zadanie? Czy w czasach, gdy społeczny niepokój, dolegliwość życia w społeczeństwie anonimowej masowości zewsząd daje się we znaki, i wciąż pojawia się potrzeba odnalezienia albo stworzenia na nowo autentycznej solidarności – jest jeszcze pora na sztukę? Czy nie jest dewiacją uważać sztukę lub poezję nadal za integralny moment człowieczeństwa?». A jednak, mimo tych pytań, sposób oddziaływania sztuki poetyckiej jest stale ten sam: zacieranie granicy możliwości bycia świata i ustanawianie świata otwartego”[1].

1 M. Szulakiewicz, *Poezja i filozofia – o otwieraniu świata*, [online:] https://repozytorium.umk.pl/bitstream/handle/item/6602/Poezja%20i%20filozofia.%20O%20otwieraniu%20%C5%9Bwiata.pdf?sequence=1 [dostęp: 9.02.2022].

3.2. SUGESTIE DYDAKTYCZNE I PEDAGOGICZNE

Leopold Henryk Staff (1878-1957) – polski poeta, eseista i tłumacz. Zaliczany do grona najwybitniejszych twórców literatury XX wieku, przedstawiciel współczesnego klasycyzmu, prekursor poezji codzienności, związany także z franciszkanizmem i parnasizmem. Jego tomiki wierszy to m.in.: *Sny o potędze* (1901), *Dzień duszy* (1903), *Ptakom niebieskim* (1905), *Gałąź kwitnąca* (1908), *Uśmiechy godzin* (1910), *Wiklina* (1954), *Dziewięć muz* (1958).

Współcześnie uczniowie z poezją Staffa mają styczność raczej tylko na lekcji języka polskiego. Znaczną część czasu spędzają z telefonem komórkowym w ręku. Ma to zły wpływ na ich rozwój. Rolą rodziców i wychowawców jest właściwe ukierunkowanie młodego człowieka. Powinien on dużo czytać, mogą to być różne rodzaje literackie. Jednym z nich jest liryka. Wartość sztuki poetyckiej jest duża: bawi, uczy, rozwija język i wyobraźnię, uspokaja, wywołuje empatię. Poezja to nie tylko utwory pisane wierszem, ale również rodzaj wartości właściwych liryce, mogących występować poza nią. Najczęściej objawia się nacechowanym emocjonalnie stosunkiem do otoczenia.

3.3. SUGESTIE PSYCHOLOGICZNE

Natura ludzka dąży do porządkowania rzeczywistości. Człowiek lubi dzielić na to co blisko i co daleko, na dobre i złe, obce i swoje itd. Taka postawa powoduje, że widzimy siebie w świecie uporządkowanym, powiedzielibyśmy – zamkniętym. W świecie, w którym nie musimy już podejmować wysiłku weryfikacji, bo wszystko już wiadomo. „Uwolnienie się od takiego odbioru staje się najważniejszym zadaniem naszego życia. Musimy nauczyć się porządkować bez wykluczania i ograniczania, za to z uznaniem, że świat jest «jeszcze czymś innym» i ciągle ujawnia nieznane i ukryte obszary. Słowem: musimy otwierać siebie i świat”[2].

Rola poezji w psychologii jest znaczna. Podczas terapii można odwoływać się do twórczości poetyckiej na wiele sposobów. Są np. badania dotyczące wpływu rytmu i rymu na emocje odbiorcy. Zygmunt Freud uważał, że poezja odsłania przed człowiekiem to, co nieuświadomione, m.in. wrodzone popędy[3]. Z kolei Carl Gustav Jung sądził, że poezja jest projekcją nieświadomości zbiorowej[4].

---

2 Tamże.

3 Zob. S. Freud, *Wstęp do psychoanalizy*, tłum. S. Kempnerówna, W. Zaniewicki, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004.

4 Zob. J. Jacobi, *Świadomość i nieświadomość*, w: tegoż, *Psychologia C.G. Junga*, tłum. S. Ławicki, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 1968, s. 20-26.

IV. NAUCZANIE RELIGIJNE

4.1. TEOLOG

Człowiek jest istotą duchową. W pierwszej chwili słowo duchowość kojarzy się z wiarą i religijnością, ale nie tylko. Zdarza się przecież, że ktoś zobaczył piękny obraz czy wysłuchał koncertu i powiedział, że była to dla niego uczta duchowa. Lubimy doświadczać piękna i harmonii. Taki rodzaj duchowości zapewnia również poezja. Książki, po które sięgamy, są sejsmografem naszych uczuć. Piękno poezji wzbudza zachwyt, rozwija wyobraźnię, zachęca do działania. Poezja ma również ogromną rolę w rozwijaniu wrażliwości. Ukazuje nam rzeczy i zjawiska w niecodziennym wymiarze. Wiersz zostawia nas z natłokiem myśli. Właściwie wybrana poezja sprawia, że stajemy się lepszymi ludźmi.

Literaturoznawcy, przystępując do interpretacji poezji, często zauważają wpływ wiary, religii i Biblii na dany utwór[5]. Widać wówczas, że poeta ma hierarchię wartości i przekazuje ją czytelnikowi. Pewne osoby, przedmioty, dziedziny czy zjawiska należące do sfery świeckiej (*profanum*) poddane są sakralizacji.

Wiele tekstów objawionych jest zapisanych w formie poetyckiej, np. *Księga Psalmów* czy *Pieśń nad Pieśniami*. Są one przykładami poezji najwyższej próby, a jednocześnie źródłem wiary i objawienia. Teksty biblijne także często są przeplatane dodatkami poetyckimi, na przykład *Magnificat* – pieśń Maryi (por. Łk 1,46-56) czy pieśń Symeona (por. Łk 2,29-32).

W każdej epoce poezja czerpała z tradycji religijnej, a średniowiecze czy romantyzm wyraźnie tę tradycję preferowały. Różny jest stopień zachowania wierności prawdy religijnej – niektóre utwory są wręcz jej deformacją, parodią lub zaprzeczeniem.

4.2. NAUCZANIE PAPIESKIE

Drodzy państwo! Cieszę się bardzo z tego spotkania i przywiązuję do niego wielką wagę. Dlatego też, przygotowując się do niego, wróciłem do lektury pism Norwida i rozmawiałem z tymi, którym Norwid jest także bliski. To, co pragnę wam powiedzieć, jest w znacznej mierze owocem wymiany myśli z nimi. Chciałem rzetelnie spłacić mój osobisty dług wdzięczności dla poety, z którego dziełem łączy mnie bliska, duchowa zażyłość, datująca się od lat gimnazjalnych. Podczas okupacji niemieckiej myśli Norwida podtrzymywały naszą nadzieję pokładaną w Bogu, a w okresie niesprawiedliwości i pogardy, z jaką system ko-

5 Zob. *Sacrum w literaturze*, red. J. Gotfryd, M. Jasińska-Wojtkowska, S. Sawicki, wyd. TN KUL, Lublin 1983.

munistyczny traktował człowieka, pomagały nam trwać przy zadanej prawdzie i godnie żyć. Cyprian Norwid pozostawił dzieło, z którego emanuje światło pozwalające wejść głębiej w prawdę naszego bycia człowiekiem, chrześcijaninem, Europejczykiem i Polakiem.

↑ Jan Paweł II, *Z poezji Norwida emanuje światło. Audiencja papieska dla przedstawicieli Instytutu Dziedzictwa Narodowego*, [online:] https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/audiencje/norwid_01072001.html [dostęp: 9.02.2022].

Obecne czasy cechują, niestety, nie tylko negatywne zjawiska społeczne i ekonomiczne, ale także osłabienie nadziei, pewną nieufność w relacjach międzyludzkich, dlatego pojawia się coraz więcej oznak rezygnacji, agresji, desperacji. Istnieje też niebezpieczeństwo, że świat, w którym żyjemy, zmieni swe oblicze wskutek nie zawsze roztropnej działalności człowieka, który zamiast dbać o jego piękno, wykorzystuje bez skrupułów zasoby planety, z pożytkiem dla nielicznych, a nierzadko niszczy cuda natury. Cóż, jeśli nie piękno, może przywrócić entuzjazm i ufność, cóż może zachęcić ludzkiego ducha by odnalazł swoją drogę, by patrzył w horyzont, by marzył o życiu godnym swego powołania? Dobrze wiecie, drodzy artyści, że doświadczenie piękna, autentycznego piękna, nie ulotnego czy powierzchownego, nie jest w poszukiwaniu sensu i szczęścia czymś dodatkowym albo drugorzędnym, ponieważ nie oddala ono od rzeczywistości, a przeciwnie, dzięki bezpośredniemu odniesieniu do doświadczeń życia codziennego uwalnia je od mroków i przemienia, aby je uczynić pełnym światła, pięknym.

↑ Benedykt XVI, *Bądźcie zwiastunami i świadkami nadziei. Przemówienie podczas spotkania z artystami*, 21.11.2009, [online:] https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/benedykt_xvi/przemowienia/artysci_21112009.html [dostęp: 9.02.2022].

4.3. PISMO ŚWIĘTE

Śpiewajcie Panu pieśń nową,
śpiewajcie Panu, wszystkie krainy!
Śpiewajcie Panu, błogosławcie Jego imię,
dzień po dniu głoście Jego zbawienie!
Rozgłaszajcie Jego chwałę wśród narodów,
Jego cuda – pośród wszystkich ludów!
Bo wielki jest Pan i godzien wielkiej chwały,
wzbudza On większy lęk niż wszystkie bóstwa.
Bo wszystkie bóstwa pogan – to ułuda,
a Pan uczynił niebiosa.
Przed Nim kroczą majestat i piękno,
potęga i chwała w Jego przybytku.

↑ Ps 96,1-6; por. Ps 98,4-9.

4.4. KATECHIZM KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO

W celu zrozumienia *intencji autorów świętych* trzeba uwzględnić okoliczności ich czasu i kultury, „rodzaje literackie" używane w danej epoce, a także przyjęte w tamtym czasie sposoby myślenia, mówienia i opowiadania. Inaczej bowiem ujmuje się i wyraża prawdę w różnego rodzaju tekstach historycznych, prorockich, poetyckich czy w innych rodzajach wypowiedzi.

↑ KKK 110; por. 1157; 2501.

V. LITERATURA

Benedykt XVI, *Bądźcie zwiastunami i świadkami nadziei. Przemówienie podczas spotkania z artystami*, 21.11.2009, [online:] https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/benedykt_xvi/przemowienia/artysci_21112009.html [dostęp: 9.02.2022].

Brzostek D., *Od absolutnej oryginalności do kryptocytatu*, w: *Aluzja literacka. Teoria – interpretacja – konteksty*, red. A. Stoff, A. Skubaczewska-Pniewska, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2007, s. 80-97.

Fadiman A., *Ex libris. Wyznania czytelnika*, tłum. H. Pustuła, P. Piasecki, wyd. Znak, Kraków 2010.

Freud S., *Wstęp do psychoanalizy*, tłum. S. Kempnerówna, W. Zaniewicki, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004.

Jacobi J., *Świadomość i nieświadomość*, w: tegoż, *Psychologia C.G. Junga*, tłum. S. Ławicki, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 1968, s. 20-26.

Jan Paweł II, *Z poezji Norwida emanuje światło. Audiencja papieska dla przedstawicieli Instytutu Dziedzictwa Narodowego*, [online:] https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/audiencje/norwid_01072001.html [dostęp: 9.02.2022].

Lipnicka B., *Kształtowanie zdolności i talentu dziecka. Wspierająca funkcja rodziców*, Wydawnictwo Barbara, Wrocław 2000.

Sawicki S., *Wartość – sacrum – Norwid*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2017.

Staff L., *Ars poetica*, w: *„Podobno jestem niemodny"... Jasność. Wiersze*, wstęp A. Czabanowska-Wróbel, wyd. Universitas, Kraków 2018, s. 51.

Szulakiewicz M., *Poezja i filozofia – o otwieraniu świata*, [online:] https://repozytorium.umk.pl/bitstream/handle/item/6602/Poezja%20i%20filozofia.%20O%20otwieraniu%20%C5%9Bwiata.pdf?sequence=1 [dostęp: 9.02.2022].

Szymik J., *Poezja i teologia*, t. 2, wyd. Księgarnia św. Jacka, Katowice 2013.

Wybory i konsekwencje. Religijne inspiracje Lieberta, Bąka, Brandstaettera i Wojtyły, red. J. Banaszak, W. Trzeciakowski, Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2008.

Zarębianka Z., *Tropy sacrum w literaturze XX wieku*, Wydawnictwo Homini, Bydgoszcz 2001.

30. WARTOŚĆ TEATRU

I. PROSPEKT WARTOŚCI

Wykształcenie umożliwia człowiekowi korzystanie z osiągnięć kultury i sztuki. Teatr jest miejscem, w którym aktorzy są na wyciągnięcie ręki, a nie jak w telewizji za szklanym ekranem. Obserwujemy ich ruch, mowę, taniec, śpiew. Teatr łączy wielkie dzieła wybitnych dramatopisarzy z rozrywką. Jednak niekoniecznie trzeba oglądać tylko Szekspira, Słowackiego czy Wyspiańskiego. Współczesna komedia również może nieść wartości.

1.1. CEL OGÓLNY
Rozwój intelektualny.

1.2. CEL SZCZEGÓŁOWY
Poznawanie kultury.

1.3. CEL WYCHOWAWCZY
Umiejętność wartościowania duchowego dorobku społeczeństwa.

1.4. PROPONOWANE TEMATY

- Co nam daje teatr?
- Historia teatru związana jest z historią narodu.
- Czym charakteryzują się poszczególne rodzaje widowisk teatralnych?

1.5. ZADANIA DLA UCZNIA, SAMOWYCHOWANIE

→ *NORMY*

- Teatr nośnikiem kultury.
- Teatr uczy i bawi.
- Sztuka wywołuje głębokie przeżycia.

→ *ZASADY*

- Jestem członkiem teatru szkolnego.
- Znam zasady panujące w teatrze.
- Umiem wymienić różnice pomiędzy teatrem i kinem.

1.6. ZADANIA DLA RODZICÓW

→ *NORMY*

- Spektakle powinny nieść wartości.
- Teatr wpływa na rozwój kultury ogólnoludzkiej.
- Trzeba rozmawiać z młodzieżą o porozumieniu między widzem a aktorem.

→ *ZASADY*

- Chodzę do teatru.
- Dbam, aby przedstawienia były wartościowe.
- Rozmawiam o sztuce.

1.7. ZADANIA DLA SZKOŁY, WYCHOWAWCY

→ *NORMY*

- U podstaw sztuki leży wiedza.
- Teatr uczy i wychowuje.
- Do odbioru sztuki należy być przygotowanym.

→ *ZASADY*

- Organizuję szkolne koło teatralne.
- Mówię uczniom, że każde przedstawienie teatralne to wizja danego reżysera.
- Uczę wychowanków oceniania merytorycznego (gatunek) i moralnego (wpływ na osobowość) widowisk.

1.8. SPOSÓB REALIZACJI

Organizujemy klasowe wyjście do teatru, przedtem jednak przypominamy uczniom o zasadach tam panujących, np. o właściwym ubiorze czy o konieczności wyłączenia telefonu komórkowego. Na lekcji omawiamy przedstawienie pod kątem jego walorów artystycznych: analizujemy grę aktorów, ruch sceniczny, muzykę, scenografię, kostiumy. Co wynieśliśmy z tej inscenizacji? Podkreślamy wartości. Uczniowie mogą również wczuć się w rolę reżysera i zaproponować własne rozwiązania.

1.9. OSIĄGNIĘCIA, EFEKTY

Wizyta w teatrze może być wyjątkowym doświadczeniem, ponieważ sztuka poszerza horyzonty myślowe, pobudza wyobraźnię i rozwija wrażliwość estetyczną. Jest to spotkanie z kulturą na najwyższym poziomie. Czasem sposób na odstresowanie, bo nie każde przedstawienie jest poważne, o trudnej tematyce, można wybrać się na komedię. Warto chodzić do teatru, ponieważ jest on nośnikiem wartości[1].

---

1 „Dzięki teatrowi młody człowiek staje się silniejszy wewnętrznie, bardziej wrażliwy na sytuacje i losy ludzkie. [...] Teatr staje się inspiracją tworzenia własnego życia w głębszych wymiarach [...]. Człowiek może w nim być kimś więcej, niż jest". K. Chałas, *Autorska klasa teatralna szansą rozwijania twórczej aktywności ucznia i nauczyciela*, w: *Z problematyki teatrologii i pedagogiki. Księga jubileuszowa dedykowana Profesor Marii Barbarze Styk*, red. M. Nowak, E. Stoch, B. Borowska, wyd. KUL, Lublin 2015, s. 395.

1.10. ZAGROŻENIA

Łatwy dostęp do telewizji i Internetu sprawia, że młodzi ludzie coraz rzadziej chodzą do teatru. Istnieje także ryzyko, że reżyser dokona nadinterpretacji oryginalnego scenariusza, wówczas widz może być zawiedziony taką wizją danej sztuki. Należy jednak przestrzec uczniów, aby nie odbierali sztuk teatralnych bezkrytycznie, bez oceny moralnej postaci[2].

II. LITERATURA WYBRANA Z KOMENTARZEM

SZEWCY

Różnorodność przeżyć nigdy nie zaszkodzi,
Jeśli człek się przy tym nie bardzo zasmrodzi,
A gdy i to nawet, i tak nic nie szkodzi,
Bo właściwie mówiąc, kogo to obchodzi! Hej!

↑ S.I. Witkiewicz, *Szewcy*, Wydawnictwo SBM, Warszawa 2020, s. 58.

KOMENTARZ

Stanisław Ignacy Witkiewicz napisał *Szewców* w latach 1931-1934. Trudno określić ramy czasowe akcji, nie pozwala na to uniwersalizm utworu. W świecie przedstawionym w dramacie pojawiają się różne formacje ustrojowe: faszyzm, komunizm, anarchia, totalitaryzm. Autor zastosował Teorię Czystej Formy w dramacie. Jej główne wyznaczniki to: sztuka nie powinna służyć żadnej ideologii – widać tu nawiązanie do młodopolskiego postulatu „sztuka dla sztuki", a także pozbawienie sztuki rygorów realizmu i specyficzna kreacja bohatera, zwłaszcza języka, jakim się on posługuje.

Język bohaterów jest istotnym elementem budującym groteskową wizję świata. W dramacie napotykamy: kontrastowe łączenie słów, zestawienia słów niskich i wysokich, wtrącenia z obcych języków, wulgaryzmy, zgrubienia, zdrobnienia, neologizmy i gry słowne. Autor posługiwał się również parodią, świadczy o tym przytoczony powyżej fragment. Jest to przykład grafomańskiej przyśpiewki stylizowanej na przyśpiewkę ludową. Łamanie w teatrze stereotypów językowych podkreśla dezintegrację świata i kultury.

2 „Ponadto należy się troszczyć, aby szlachetna i klasyczna sztuka teatralna, którą środki masowego przekazu szeroko rozpowszechniają, wpływała na kulturę widzów i na kształtowanie obyczajów". DSP 14.

III. NAUCZANIE

3.1. SUGESTIE FILOZOFICZNE

W czasach cywilizacji grecko-rzymskiej teatr odgrywał rolę religijną. Widz doświadczał *katharsis* (gr. *katharsis* – oczyszczenie). Arystoteles jest twórcą tego pojęcia[3]. Sztuka silnie oddziaływała na odbiorcę, wywołując w nim litość i trwogę. Na skutek gwałtownych przeżyć widz doświadczał oczyszczenia, odrodzenia duchowego. W XX wieku powrócono do *katharsis*. Josef Breuer i Sigmund Freud[4] wprowadzili je do psychoanalizy.

Ludzka postawa wobec świata objawia się w twórczości kulturalnej. Zadaniem teatru jest doskonalenie człowieka, dlatego twórcy powinni tworzyć na podstawie wartości. Pisarz i aktor rozwijają swoje zdolności, a tym samym wzbogacają odbiorców, ponieważ ujawniają wartości. Praca jednej osoby wnosi nowe dokonania do dorobku całej ludzkości.

Teatr, poprzez różnorodność form, ułatwia komunikację międzyludzką, służy rozwojowi indywidualnemu i społecznemu, wpływa na postawy moralnie dobre. Jan Paweł II mówił: „Zasadniczym więc celem kultury jest doskonalić byt ludzki i zapewnić mu konieczne środki do rozwoju jego indywidualnego i społecznego charakteru”[5].

3.2. SUGESTIE DYDAKTYCZNE I PEDAGOGICZNE

Wiedza zdobyta w szkole umożliwia człowiekowi korzystanie z osiągnięć kultury i sztuki, m.in. z teatru. Uczniowie mogą uczestniczyć w przedstawieniach, ale mogą je również sami przygotować. Doskonałą formą zajęć pozaszkolnych lub pozalekcyjnych jest teatr szkolny. Młodzież sama przygotowuje sztukę, dzieląc się rolami. Należy wybrać: aktorów, charakteryzatorów, reżyserów, scenarzystów, osoby odpowiedzialne za przygotowanie widowni, a czasem nawet samemu napisać tekst – jest to pole do popisu dla początkujących dramaturgów. Wszystkie etapy przygotowywania sztuki odbywają się przy współudziale nauczyciela.

Teatr szkolny to część składowa procesu dydaktycznego i wychowawczego umożliwiająca nastolatkom osiągnięcie pełnego rozwoju osobowości. Dzieje się to poprzez pobudzenie rozwoju psychicznego wychowanka. Nie chodzi wy-

3 Zob. Arystoteles, *Poetyka*, tłum. i oprac. H. Podbielski, Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wydawnictwo, Wrocław 2006.

4 Zob. S. Freud, *Wstęp do psychoanalizy*, tłum. S. Kempnerówna, W. Zaniewicki, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004.

5 Jan Paweł II, *W dziele kultury Bóg sprzymierzył się z człowiekiem. Spotkanie z ludźmi kultury*, Rio de Janeiro, 1.07.1980, w: tegoż, *Nauczanie papieskie*, III, 2, *1980*, red. F. Kniotek, wyd. Pallottinum, Poznań–Warszawa 1986, s. 16.

łącznie o naśladowanie dyplomowanych aktorów i ich repertuaru, ale o wypracowanie własnych środków wyrazu i wystawianie tylko tych sztuk, które młodzież jest w stanie zrealizować. Odbywające się cyklicznie przeglądy i festiwale teatrów szkolnych pozwalają na skonfrontowanie efektów ich działań.

3.3. SUGESTIE PSYCHOLOGICZNE

Teatr jest ważnym elementem kultury narodowej. Jest to sztuka widowiskowa, w której aktorzy przedstawiają sztukę na żywo dla publiczności. Spektakle powinny być dobrane odpowiednio do wieku widza, ponieważ przenosi się on wtedy do innego świata, przeżywa i skupia na żywym obrazie scenicznym. Teatr pozwala przenieść się w odległe krainy, potrafi rozbawić, zasmucić, zachęca do refleksji. Sztuka teatralna wywołuje wszelakie emocje, a nawet *katharsis*.

Dobry spektakl sprawia, że jeszcze długo się o nim pamięta. Świadczy to o tzw. inteligencji emocjonalnej, czyli o zdolności rozpoznawania stanów emocjonalnych własnych oraz innych osób. Na inteligencję emocjonalną składają się cztery obszary: zauważenie emocji, wspomaganie myślenia za pomocą emocji, rozumienie ich i kierowanie się nimi. Dzięki temu możemy w teatrze spojrzeć na własne problemy z innej perspektywy[6]. Jeśli bohaterowie na scenie przeżywają rozterki podobne do naszych, spektakl może być rodzajem terapii.

6 Zob. K. Knopp, *Rola inteligencji emocjonalnej w życiu człowieka*, „Studia Psychologica" 6(2006), s. 221-236.

IV. NAUCZANIE RELIGIJNE

4.1. TEOLOG

Dzięki wrażliwości człowiek przyjmuje i przeżywa wartości wyższe. Artyści, którzy pod wpływem natchnienia tworzą sztukę kościelną, służą chwale Bożej i Kościołowi. W swoim działaniu dążą do naśladowania Boga i tworzą dzieła służące kultowi katolickiemu. Ich zadaniem jest formacja religijna wiernych i wzmocnienie ich pobożności.

„Kościół ma inspirować, stąd zawsze był przyjacielem sztuk pięknych, stale szukał ich szlachetnych usług i kształcił artystów, aby przedmioty należące do kultu, jako znaki i symbole rzeczywistości, były godne, ozdobne i piękne. Kościół słusznie uważał się jakby za arbitra w sprawach sztuki, osądzając, które z dzieł artystów wpajają ducha kościelnej i świętej liturgii wiarą, pobożnością i tradycyjnymi zasadami oraz czy nadają się do użytku sakralnego”[7].

7 R. Dulian, *Artyści*, w: *Encyklopedia nauczania społecznego Jana Pawła II*, red. A. Zwoliński, wyd. Polwen, Radom 2003, s. 45.

4.2. NAUCZANIE PAPIESKIE

Żyjąc i działając, człowiek określa swój stosunek do bytu, prawdy i dobra. Artysta w szczególny sposób obcuje z pięknem. W bardzo realnym sensie można powiedzieć, że piękno jest jego powołaniem, zadanym mu przez Stwórcę wraz z darem „talentu artystycznego". Rzecz jasna, także ten talent należy pomnażać, zgodnie z wymową ewangelicznej przypowieści o talentach (por. Mt 25,14-30).

Tutaj dotykamy samego sedna problemu. Kto dostrzega w sobie tę Bożą iskrę, którą jest powołanie artystyczne – powołanie poety, pisarza, malarza, rzeźbiarza, architekta, muzyka, aktora... – odkrywa zarazem pewną powinność: nie można zmarnować tego talentu, ale trzeba go rozwijać, ażeby nim służyć bliźniemu i całej ludzkości.

↑ LA 3.

Sztuka i wiara: dwie rzeczywistości istniejące razem w życiu Kościoła i Stolicy Apostolskiej od dwóch tysięcy lat, połączenie, które dziś również musimy w większym stopniu doceniać, przybliżając mężczyznom i kobietom naszych czasów Ewangelię, Boga, który jest Pięknem i nieskończoną Miłością.

↑ Benedykt XVI, *Droga piękna kieruje umysł i serce ku Bogu. Przemówienie Papieża po projekcji filmu «Sztuka i wiara – Via Pulchritudinis»*, 25.10.2012, [online:] https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/benedykt_xvi/przemowienia/viapulchritudinis_25102012.html [dostęp: 9.02.2022].

4.3. PISMO ŚWIĘTE

Na początku Bóg stworzył niebo i ziemię. Ziemia zaś była bezładem i pustkowiem: ciemność była nad powierzchnią bezmiaru wód, a Duch Boży unosił się nad wodami.

Wtedy Bóg rzekł: «Niechaj się stanie światłość!» I stała się światłość. Bóg, widząc, że światłość jest dobra, oddzielił ją od ciemności. I nazwał Bóg światłość dniem, a ciemność nazwał nocą.

I tak upłynął wieczór i poranek – dzień pierwszy.

A potem Bóg rzekł: „Niechaj powstanie sklepienie w środku wód i niechaj oddzieli ono jedne wody od drugich!". Uczyniwszy to sklepienie, Bóg oddzielił wody pod sklepieniem od wód ponad sklepieniem; a gdy tak się stało, Bóg nazwał to sklepienie niebem.

I tak upłynął wieczór i poranek – dzień drugi.

↑ Rdz 1,1-8; por. Mt 25,14-30.

4.4. KATECHIZM KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO

Spełnianie dobra łączy się z przyjemnością duchową i pięknem moralnym. Podobnie prawda łączy się z radością i blaskiem piękna duchowego. Prawda jest piękna sama z siebie. Prawda słowa, czyli racjonalne wyrażanie poznania rzeczywistości stworzonej i niestworzonej, jest konieczna w życiu człowieka obdarzonego rozumem. Prawda może jednak znaleźć też inne, uzupełniające formy ekspresji ludzkiej, zwłaszcza gdy chodzi o wywołanie tego, co w niej niewyrażalne, jak głębia ludzkiego serca, uniesienia duszy, tajemnica Boga. Bóg, zanim objawił się człowiekowi w słowach prawdy, objawia mu się w uniwersalnym języku stworzenia, dziele swojego Słowa, swojej Mądrości, w porządku i harmonii kosmosu. Odkrywają je zarówno dziecko, jak i uczony: „z wielkości i piękna stworzeń poznaje się przez podobieństwo ich Stwórcę" (Mdr 13,5), „stworzył je bowiem Twórca piękności" (Mdr 13,3).

↑ KKK 2500; por. 2501; 2513.

V. LITERATURA

Benedykt XVI, *Droga piękna kieruje umysł i serce ku Bogu. Przemówienie Papieża po projekcji filmu «Sztuka i wiara – Via Pulchritudinis»*, 25.10.2012, [online:] https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/benedykt_xvi/przemowienia/viapulchritudinis_25102012.html [dostęp: 9.02.2022].

Dulian R., *Artyści*, w: *Encyklopedia nauczania społecznego Jana Pawła II*, red. A. Zwoliński, wyd. Polwen, Radom 2003, s. 45-49.

Dziedzic A., *Teatr i edukacja*, wyd. Arka, Poznań 2004.

Freud S., *Wstęp do psychoanalizy*, tłum. S. Kempnerówna, W. Zaniewicki, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004.

Jan Paweł II, *List do artystów*, Watykan, 4.04.1999, w: *Jan Paweł II do artystów. Artyści do Jana Pawła II*, red. B. Drożdż-Żytyńska i in., wyd. Gaudium, Lublin 2006, s. 27-57.

Jan Paweł II, *W dziele kultury Bóg sprzymierzył się z człowiekiem. Spotkanie z ludźmi kultury*, Rio de Janeiro, 1.07.1980, w: tegoż, *Nauczanie papieskie*, III, 2, *1980*, red. F. Kniotek, wyd. Pallottinum, Poznań–Warszawa 1986, s. 14-20.

Knopp K., *Inteligencja emocjonalna oraz możliwości jej rozwijania u dzieci i młodzieży*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa 2010.

Knopp K., *Rola inteligencji emocjonalnej w życiu człowieka*, „Studia Psychologica" 6(2006), s. 221-236.

Levy S., *Teatr w Biblii*, tłum. W. Mond-Kozłowska, Wydawnictwo Homini, Kraków 2015.

Nęcka E., *Proces twórczy i jego ograniczenia*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 1999.

Rozwijanie twórczości i inteligencji emocjonalnej dzieci i młodzieży. Poradnik dla wychowawców i nauczycieli, red. B. Dyrda, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2004.

Sobór Watykański II, *Dekret o środkach społecznego przekazywania myśli* [*Inter mirifica*], w: tegoż, *Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, red. M. Przybył, wyd. Pallottinum, Poznań 2002, s. 118-133.

Witkiewicz S.I., *Szewcy*, Wydawnictwo SBM, Warszawa 2020.

BIBLIOGRAFIA

I. LITERATURA PODMIOTU

1. DOKUMENTY PAŃSTWOWE

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. 1997, nr 78, poz. 483, ze zm.

Konwencja o prawach dziecka. Przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 r., Dz.U. 1991, nr 120, poz. 526, ze zm.

Ministerstwo Edukacji i Nauki, *Działania edukacyjno-wychowawcze w szkołach*, 17.01.2019, „Serwis Rzeczypospolitej Polskiej", [online:] https://www.gov.pl/web/edukacja-i-nauka/dzialania-edukacyjno-wychowawcze-w-szkolach [dostęp: 30.03.2022].

Ministerstwo Edukacji Narodowej o programie wychowawczym szkoły, red. J. Dobrzyńska, „Biblioteczka Reformy" nr 37, wyd. MEN. Biuro Administracyjne, Warszawa 2001.

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej, Dz.U. 2017, poz. 356, [online:] http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20170000356/O/D20170356.pdf [dostęp: 14.03.2022].

Ustawa z dnia 25.02.1964 r. Kodeks rodzinny i opiekuńczy, tekst jedn. Dz.U. 2020, poz. 1359.

2. NAUCZANIE KOŚCIOŁA

2.1. PISMO ŚWIĘTE

Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Biblia Tysiąclecia, wyd. Pallottinum, Poznań 2012.

2.2. DOKUMENTY KOŚCIOŁA POWSZECHNEGO

Kongregacja ds. Wychowania Katolickiego, *Religijny wymiar wychowania w szkole katolickiej*, w: *Służyć wzrastaniu w prawdzie i miłości. Wybór dokumentów Kościoła na temat szkoły katolickiej i wychowania*, red. J. Poniewierski, wyd. AA, Kraków 2009, s. 431-476.

Kongregacja Nauki Wiary, *Katechizm Kościoła Katolickiego*, wyd. Pallottinum, Poznań 2002.

Papieska Rada ds. Świeckich, *Godność i posłannictwo ludzi starszych w Kościele i w świecie*, w: *Życie konsekrowane w trzecim wieku*, red. K. Wójtowicz, wyd. Alleluja, Kraków 2000, s. 104-169.

Papieska Rada Iustitia et Pax, *Kompendium nauki społecznej Kościoła*, tłum. D. Chodyniecki, wyd. Jedność, Kielce 2005.

Sobór Watykański II, *Deklaracja o wolności religijnej* [*Dignitatis humanae*], w: tegoż, *Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, red. M. Przybył, wyd. Pallottinum, Poznań 2002, s. 410-421.

Sobór Watykański II, *Deklaracja o wychowaniu chrześcijańskim* [*Gravissimum educationis*], w: tegoż, *Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, red. M. Przybył, wyd. Pallottinum, Poznań 2002, s. 314-324.

Sobór Watykański II, *Dekret o środkach społecznego przekazywania myśli* [*Inter mirifica*], w: tegoż, *Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, red. M. Przybył, wyd. Pallottinum, Poznań 2002, s. 118-133.

Sobór Watykański II, *Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym* [*Gaudium et spes*], w: tegoż, *Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, red. M. Przybył, wyd. Pallottinum, Poznań 2002, s. 526-606.

2.3. DOKUMENTY I NAUCZANIE PAPIESKIE

Benedykt XVI, *Auschwitz*, 28.05.2006, [online:] https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/benedykt_xvi/podroze/pl_20060528_3.html [dostęp: 9.02.2022].

Benedykt XVI, *Bądźcie zwiastunami i świadkami nadziei. Przemówienie podczas spotkania z artystami*, 21.11.2009, [online:] https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/benedykt_xvi/przemowienia/artysci_21112009.html [dostęp: 16.05.2022].

Benedykt XVI, *Brak sacrum zubaża kulturę. Homilia podczas Mszy św. w uroczystość Bożego Ciała,* 7.06.2012, [online:] https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/benedykt_xvi/homilie/bozecialo_07062012.html [dostęp: 7.02.2022].

Benedykt XVI, *Człowiek jest stworzony do pokoju. Homilia podczas Mszy św. w uroczystość Świętej Bożej Rodzicielki Maryi*, 1.01.2013, [online:] https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/benedykt_xvi/homilie/bmv-nowyrok_01012013.html [dostęp: 9.02.2022].

Benedykt XVI, *Droga piękna kieruje umysł i serce ku Bogu. Przemówienie Papieża po projekcji filmu «Sztuka i wiara – Via Pulchritudinis»*, 25.10.2012, [online:] https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/benedykt_xvi/przemowienia/viapulchritudinis_25102012.html [dostęp: 9.02.2022].

Benedykt XVI, *Encyklika Caritas in veritate*, Wydawnictwo M, Kraków 2009.

Benedykt XVI, *Encyklika Deus Caritas est*, Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne, Radom 2006.

Benedykt XVI, *Encyklika Spe salvi*, Wydawnictwo M, Kraków 2007.

Benedykt XVI, *Ewangelia daru i bezinteresowności*, Watykan, 19.05.2012, [online:] https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/benedykt_xvi/przemowienia/laikat_19052012.html [dostęp: 16.05.2022].

Benedykt XVI, *Małżeństwo a relacja między wiarą i porządkiem naturalnym. Przemówienie do członków Trybunału Roty Rzymskiej*, 26.01.2013, [online:] https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/benedykt_xvi/przemowienia/rota_26012013.html [dostęp: 10.02.2022].

Benedykt XVI, *Miłość musi owocować. Rozważanie przed modlitwą Anioł Pański*, Watykan, 13.11.2011, [online:] http://papiez.wiara.pl/doc/1006964.Miloscmusi-owocowac [dostęp: 9.06.2022].

Benedykt XVI, *Miłujcie się wzajemnie, tak jak Ja was umiłowałem. Orędzie na XXII Światowy Dzień Młodzieży*, Watykan, 27.01.2007, w: Jan Paweł II, Benedykt XVI, Franciszek, *Tryptyk o wierze*, wybór i oprac. S. Tasiemski, Wydawnictwo M, Kraków 2014, s. 139-145.

Benedykt XVI, *Posłannictwem Kościoła jest głoszenie prawdy. Homilia podczas Mszy św. we Frascati*, 15.07.2012, [online:] https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/benedykt_xvi/homilie/frascati_15072012.html [dostęp: 3.02.2022].

Benedykt XVI, *Trzy kobiety – trzy życiowe wybory. Przemówienie po projekcji filmu „Maryja z Nazaretu”*, [online:] https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/benedykt_xvi/przemowienia/fimmaryja_16052012.html [dostęp: 4.02.2022].

Benedykt XVI, *Życie, wolność, jedność, współodpowiedzialność. Homilia Papieża w wigilię uroczystości Zesłania Ducha Świętego*, 3.06.2006, [online:] https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/benedykt_xvi/homilie/ruchyk_03062006.html [dostęp: 8.02.2022].

Franciszek, *Adhortacja „Evangelii gaudium”. O głoszeniu Ewangelii w dzisiejszym świecie*, Wydawnictwo M, Kraków 2013.

Franciszek, *Adhortacja Amoris laetitia*, Wydawnictwo M, Kraków 2016.

Franciszek, *Audiencja generalna*, 10.06.2015, [online:] http://w2.vatican.va/content/francesco/pl/audiences/2015/documents/papa-francesco_20150610_udienza-generale.html [dostęp: 15.03.2022].

Franciszek, *Audiencja generalna. „Życie uśpionych chrześcijan jest życiem smutnym”*, 24.04.2013, w: *Co Franciszek myśli o...?*, wybór i oprac. K. Pytlarz, Wydawnictwo WAM–Księża Jezuici, Kraków 2014, s. 104 i 167.

Franciszek, *Cierpliwie i wytrwale zabiegamy o pokój. Rozważanie Ojca Świętego przed modlitwą „Anioł Pański”*, 8.09.2013, w: *Co Franciszek myśli o...?*, Wydawnictwo WAM–Księża Jezuici, Kraków 2014, s. 120.

Franciszek, *Encyklika Laudato si’*, wyd. Edycja Świętego Pawła, Częstochowa 2015.

Franciszek, *Kto rozgrzewa nasze serce. Audiencja generalna*, Watykan, 4.06.2014, [online:] http://www.vatican.va/content/francesco/pl/audiences/2014/documents/papa-francesco_20140604_udienza-generale.html [dostęp: 16.05.2022].

Franciszek, *Modlić się o bycie sprawiedliwym*, 1.10.2012, w: J.M. Bergoglio, *Kwiatki papieża Franciszka*, tłum. X. Bordas i in., Wydawnictwo M, Kraków 2013, s. 89.

Franciszek, *Msza św. w Domu św. Marty. „Posłuszeństwo to słuchanie, które wyzwala”* w: *Co Franciszek myśli o ...?*, wybór i oprac. K. Pytlarz, Wydawnictwo WAM–Księża Jezuici, Kraków 2014, s. 49.

Franciszek, *Odczuwanie miłosierdzia zmienia wszystko*, 17.03.2013, w: J.M. Bergoglio, *Kwiatki papieża Franciszka*, tłum. X. Bordas i in., Wydawnictwo M, Kraków 2013, s. 103.

Franciszek, *Prawda, Dobro i Piękno*, 16.03.213, w: J.M. Bergoglio, *Kwiatki papieża Franciszka*, tłum. X. Bordas i in., Wydawnictwo M, Kraków 2013, s. 99.

Franciszek, *Prawo*, 28.03.2001, w: J.M. Bergoglio, *Kwiatki papieża Franciszka*, tłum. X. Bordas i in., Wydawnictwo M, Kraków 2013, s. 52-53.

Franciszek, *Przemówienie podczas spotkania na rzecz wolności religijnej*, Filadelfia, 26.09.2015, [online:] http://www.vatican.va/content/francesco/pl/speeches/2015/september/documents/papa-francesco_20150926_usaliberta-religiosa.html [dostęp: 16.05.2022].

Franciszek, *Przemówienie podczas spotkania ze światem pracy na Largo Carlo Felice. Bez pracy nie ma godności*, Sardynia, 22.09.2013, w: *Co Franciszek myśli o...?*, wybór i oprac. K. Pytlarz, Wydawnictwo WAM-Księża Jezuici, Kraków 2014, s. 62.

Franciszek, *Przesłanie wideo papieża Franciszka do Polaków*, „L'Osservatore Romano" 2014, nr 5, wyd. pol., s. 12-13.

Franciszek, *Przy rodzinnym stole. Audiencja generalna*, Watykan, 11.11.2015, [online:] http://www.vatican.va/content/francesco/pl/audiences/2015/documents/papa-francesco_20151111_udienza-generale.html [dostęp: 16.05.2022].

Franciszek, *Serce wielkie i otwarte na Boga*, rozm. przepr. A. Spadaro, „La Civiltà Cattolica", „Deon.pl", [online:] http://www.deon.pl/religia/serwis-papieski/wywiady-franciszek/art,1,serce-wielkie-i-otwarte-naboga-calosc-wywiadu.html [dostęp: 16.05.2022].

Franciszek, *Spotkanie z uczniami i nauczycielami japońskiej szkoły. Nie ma pokoju bez dialogu*, 21.08.2013, w: *Co Franciszek myśli o...?*, wybór i oprac. K. Pytlarz, Wydawnictwo WAM–Księża Jezuici, Kraków 2014, s. 174-175.

Franciszek, *Sprzeciw wobec pracy niewolniczej*, „L'Osservatore Romano" 2013, nr 6, wyd. pol., s. 36-37.

Franciszek, *To niewiele, które staje się bogactwem*, Rzym, 30.05.2013, [online:] https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/franciszek_i/homilie/bcialo_30052013.html [dostęp: 16.05.2022].

Franciszek, *Upadek fundamentów*, 28.03.2001, w: J.M. Bergoglio, *Kwiatki papieża Franciszka*, tłum. X. Bordas i in., Wydawnictwo M, Kraków 2013, s. 16-17.

Jan Paweł II i dialog międzyreligijny, wybór i oprac. B.L. Sherwin, H. Kasimow, tłum. A. Nowak, Wydawnictwo WAM, Kraków 2001.

Jan Paweł II, *Adhortacja Christifideles laici*, w: tegoż, *Adhortacje apostolskie Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 1, red. M. Romanek, wyd. Znak, Kraków 2006, s. 351-490.

Jan Paweł II, *Adhortacja Ecclesia in Europa*, w: tegoż, *Adhortacje apostolskie Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 2, red. M. Romanek, wyd. Znak, Kraków 2006, s. 627-725.

Jan Paweł II, *Adhortacja Familiaris consortio*, w: tegoż, *Adhortacje apostolskie Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 1, red. M. Romanek, wyd. Znak, Kraków 2006, s. 91-216.

Jan Paweł II, *Apel Jasnogórski*, Częstochowa, 12.06.1987, w: tegoż, *Pielgrzymki do Ojczyzny: 1979, 1983, 1987, 1991, 1995, 1997, 1999, 2002. Przemówienia, homilie*, red. J. Poniewierski, wyd. Znak, Kraków 2006, s. 499-504.

Jan Paweł II, *Bądźcie poszukiwaczami, świadkami i głosicielami prawdy Chrystusa. List do młodzieży Rzymu*, 8.09.1997, w: tegoż, *Dzieła zebrane. Listy*, t. 3, red. P. Ptasznik, Wydawnictwo M, Kraków 2007, s. 443-446.

Jan Paweł II, *Błogosławiony Fra Angelico – sztuka jako droga ku doskonałości*, Rzym, 18.02.1984, w: tegoż, *Wiara i kultura. Dokumenty, przemówienia, homilie*, wybór tekstów i oprac. red. M. Radwan, S. Wylężek, T. Gorzkula, wyd. Polski Instytut Kultury Chrześcijańskiej. Fundacja Jana Pawła II–Redakcja Wydawnictw KUL, Rzym–Lublin 1988, s. 237-244.

Jan Paweł II, *Dziesięcioro przykazań prawem miłości i wolności człowieka. Homilia wygłoszona w czasie pielgrzymki do Ziemi Świętej*, Góra Synaj, 26.02.2000, w: C. Drążek, *Jan Paweł II. Wskazania na trzecie tysiąclecie*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2002, s. 191-192.

Jan Paweł II, *Encyklika Cantesimus annus*, w: tegoż, *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 2, red. S. Małysiak, Wydawnictwo Świętego Stanisława BM Archidiecezji Krakowskiej, Kraków 2005, s. 461-530.

Jan Paweł II, *Encyklika Dives in misericordia*, w: tegoż, *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 1, red. S. Małysiak, Wydawnictwo Świętego Stanisława BM Archidiecezji Krakowskiej, Kraków 1996, s. 57-99.

Jan Paweł II, *Encyklika Evangelium vitae*, w: tegoż, *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 2, red. S. Małysiak, Wydawnictwo Świętego Stanisława BM Archidiecezji Krakowskiej, Kraków 2005, s. 641-752.

Jan Paweł II, *Encyklika Fides et ratio*, w: tegoż, *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 2, red. S. Małysiak, Wydawnictwo Świętego Stanisława BM Archidiecezji Krakowskiej, Kraków 2005, s. 823-920.

Jan Paweł II, *Encyklika Fides et ratio*, w: tegoż, *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 2, red. S. Małysiak, Wydawnictwo Świętego Stanisława BM Archidiecezji Krakowskiej, Kraków 2005, s. 823-920.

Jan Paweł II, *Encyklika Laborem exercens*, w: tegoż, *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 1, red. S. Małysiak, Wydawnictwo Świętego Stanisława BM Archidiecezji Krakowskiej, Kraków 1996, s. 101-154.

Jan Paweł II, *Encyklika Redemptor hominis*, w: tegoż, *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 1, red. S. Małysiak, Wydawnictwo Świętego Stanisława BM Archidiecezji Krakowskiej, Kraków 1996, s. 1-53.

Jan Paweł II, *Encyklika Sollicitudo rei socialis*, w: tegoż, *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 1, red. S. Małysiak, Wydawnictwo Świętego Stanisława BM Archidiecezji Krakowskiej, Kraków 1996, s. 319-376.

Jan Paweł II, *Encyklika Veritatis splendor*, w: tegoż, *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 2, red. S. Małysiak, Wydawnictwo Świętego Stanisława BM Archidiecezji Krakowskiej, Kraków 2005, s. 533-634.

Jan Paweł II, *Homilia w czasie Mszy św. odprawionej pod Szczytem Jasnej Góry dla pielgrzymów z Dolnego Śląska i Śląska Opolskiego*, 4.04.1979, w: tegoż, *Pielgrzymki do Ojczyzny 1979, 1983, 1987, 1991, 1995, 1997, 1999, 2002. Przemówienia i homilie*, red. J. Poniewierski, wyd. Znak, Kraków 2012, s. 103-107.

Jan Paweł II, *Homilia wygłoszona w czasie liturgii słowa skierowana do młodzieży zgromadzonej na placu Mickiewicza*, Poznań, 3.06.1997, w: tegoż, *Pielgrzymki do Ojczyzny: 1979, 1983, 1987, 1991, 1995, 1997, 1999, 2002. Przemówienia, homilie*, red. J. Poniewierski, wyd. Znak, Kraków 2012, s. 917-924.

Jan Paweł II, *Homilia wygłoszona w czasie liturgii słowa skierowana do młodzieży zgromadzonej na Westerplatte*, Gdańsk, 12.06.1987, w: tegoż, *Pielgrzymki do Ojczyzny: 1979, 1983, 1987, 1991, 1995, 1997, 1999, 2002. Przemówienia, homilie*, red. J. Poniewierski, wyd. Znak, Kraków 2012, s. 476-484.

Jan Paweł II, *Homilia wygłoszona w czasie Mszy św. beatyfikacyjnej abpa Zygmunta Szczęsnego Felińskiego, o. Jana Beyzyma, Jana Balickiego i s. Sancji Janiny Szymkowiak*, Kraków, 18.08.2002, w: tegoż, *Pielgrzymki do Ojczyzny: 1979, 1983, 1987, 1991, 1995, 1997, 1999, 2002. Przemówienia, homilie*, red. J. Poniewierski, wyd. Znak, Kraków 2012, s. 1211-1215.

Jan Paweł II, *W imię przyszłości kultury. Przemówienie w UNESCO*, Paryż, 2.06.1980, w: tegoż, *Wiara i kultura. Dokumenty, przemówienia, homilie,* wybór tekstów i oprac. red. M. Radwan, S. Wylężek, T. Gorzkuła, wyd. Polski Instytut Kultury Chrześcijańskiej. Fundacja Jana Pawła II–Redakcja Wydawnictw KUL, Rzym–Lublin 1988, s. 51-68.

Jan Paweł II, *Jeśli pragniesz pokoju, wyjdź naprzeciw ubogim. Orędzie Ojca Świętego na Światowy Dzień Pokoju 1993 r.,* [online:] https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/przemowienia/pokoj1993_08121992.html [dostęp: 9.02.2022].

Jan Paweł II, *Kościół potrzebuje sztuki. Przemówienie do artystów i dziennikarzy*, Monachium, 19.11.1980, w: tegoż: *Nauczanie papieskie*, III, 2, *1980*, red. F. Kniotek, wyd. Pallottinum, Poznań–Warszawa 1986, s. 693-699.

Jan Paweł II, *Kultura i perspektywy przyszłości świata*, Coimbra, 15.05.1982, w: tegoż, *Nauczanie papieskie*, V, 1, *1982*, red. F. Kniotek, wyd. Pallottinum, Poznań 1993, s. 736-740.

Jan Paweł II, *List apostolski Dies Domini do biskupów, kapłanów i wiernych o świętowaniu niedzieli*, w: tegoż, *Dzieła zebrane. Listy*, t. 3, red. P. Ptasznik, Wydawnictwo M, Kraków 2007, s. 450-487.

Jan Paweł II, *List apostolski Juvenum patris*, w: tegoż, *Dzieła zebrane. Listy*, t. 3, red. P. Ptasznik, Wydawnictwo M, Kraków 2007, s. 713-724.

Jan Paweł II, *List apostolski Novo millennio ineunte do biskupów, duchowieństwa i wiernych na zakończenie Wielkiego Jubileuszu Roku 2000*, w: tegoż, *Listy apostolskie Ojca Świętego Jana Pawła II*, red. M. Romanek, wyd. Znak, Kraków 2007, s. 617-675.

Jan Paweł II, *List do artystów*, Watykan, 4.04.1999, w: *Jan Paweł II do artystów. Artyści do Jana Pawła II*, red. B. Drożdż-Żytyńska i in., wyd. Gaudium, Lublin 2006, s. 27-57.

Jan Paweł II, *List Gratissimam sane do rodzin*, w: tegoż, *Dzieła zebrane. Listy*, t. 3, red. P. Ptasznik, Wydawnictwo M, Kraków 2007, s. 358-399.

Jan Paweł II, *List Parati semper*, w: tegoż, *Listy apostolskie Ojca Świętego Jana Pawła II*, red. M. Romanek, wyd. Znak, Kraków 2007, s. 149-196.

Jan Paweł II, *List z okazji 700-lecia Sanktuarium Świętego Domu w Loretto*, Watykan, 15.08.1993, w: tegoż, *Dzieła zebrane. Listy*, t. 3, red. P. Ptasznik, Wydawnictwo M, Kraków 2007, s. 349-354.

Jan Paweł II, *O życiu. Aborcja, eutanazja, wojna*, red. A. Sujka, Wydawnictwo M, Kraków 2005.

Jan Paweł II, *Orędzie do środowisk uniwersyteckich*, Gwatemala, 7.03.1983, w: tegoż, *Wiara i kultura. Dokumenty, przemówienia, homilie*, wybór tekstów i oprac. red. M. Radwan, S. Wylężek, T. Gorzkula, wyd. Polski Instytut Kultury Chrześcijańskiej. Fundacja Jana Pawła II–Redakcja Wydawnictw KUL, Rzym–Lublin 1988, s. 206-212.

Jan Paweł II, *Pamięć i tożsamość*, wyd. Znak, Kraków 2005.

Jan Paweł II, *Pokój i młodzi idą razem. Orędzie na XVIII Światowy Dzień Pokoju – 1985 r.*, Watykan, 1.01.1985, w: tegoż, *Dzieła zebrane. Konstytucje apostolskie. Listy motu proprio i bulle. Orędzia na światowe dni*, t. 4, Wydawnictwo M, Kraków 2007, s. 715-721.

Jan Paweł II, *Pomnażajcie talenty otrzymane od Boga*, Watykan, 7.06.2003, w: tegoż, *Wypłyń na głębię. Ojciec Święty do młodych Polaków*, red. A. Wieczorek, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 2006, s. 246-247.

Jan Paweł II, *Prawo człowieka do pracy i do ziemi*, Nowy Targ, 8.06.1979, w: tegoż, *Nauczanie papieskie*, II, 1, *1979*, red. F. Kniotek, wyd. Pallottinum, Poznań 1990, s. 686-688.

Jan Paweł II, *Prymat wartości duchowych w wychowaniu młodych 2000*, Watykan, 18.03.1982, w: tegoż, *Nauczanie papieskie*, V, 1, *1982*, red F. Kniotek, wyd. Pallottinum, Poznań 1993, s. 387-389.

Jan Paweł II, *Przemówienie do rektorów wyższych uczelni zgromadzonych na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika*, Toruń, 7.06.1999, w: tegoż, *Pielgrzymki do Ojczyzny: 1979, 1983, 1987, 1991, 1995, 1997, 1999, 2002. Przemówienia, homilie*, red. J. Poniewierski, wyd. Znak, Kraków 2006, s. 1045-1050.

Jan Paweł II, *Przemówienie powitalne na lotnisku Okęcie*, 16.06.1983, w: tegoż, *Pielgrzymki do Ojczyzny 1979, 1983, 1987, 1991, 1995, 1997, 1999, 2002. Przemówienia i homilie*, red. J. Poniewierski, wyd. Znak, Kraków 2012, s. 213-214.

Jan Paweł II, *Przemówienie wygłoszone w Parlamencie*, Warszawa, 11.06.1999, w: tegoż, *Pielgrzymki do Ojczyzny 1979, 1983, 1987, 1991, 1995, 1997, 1999, 2002. Przemówienia, homilie*, red. J. Poniewierski, wyd. Znak, Kraków 2012, s. 1080-1087.

Jan Paweł II, *Solidarność z tym, który cierpi z powodu nieposzanowania praw człowieka. Homilia na Pasterce w Bazylice św. Piotra*, 25.12.1978, w: tegoż,

Nauczanie społeczne 1978-1979, red. B. Różycka, P. Nitecki, wyd. Ośrodek Dokumentacji i Studiów Społecznych, Warszawa 1982, s. 55-57.

Jan Paweł II, *Świat pozbawiony sztuki z trudem otwiera się na wiarę i na miłość*, Bruksela, 20.05.1985, w: tegoż, *Wiara i kultura. Dokumenty, przemówienia, homilie*, wybór tekstów i oprac. red. M. Radwan, S. Wylężek, T. Gorzkula, wyd. Polski Instytut Kultury Chrześcijańskiej. Fundacja Jana Pawła II–Redakcja Wydawnictw KUL, Rzym–Lublin 1988, s. 276-285.

Jan Paweł II, *W dziele kultury Bóg sprzymierzył się z człowiekiem. Spotkanie z ludźmi kultury*, Rio de Janeiro, 1.07.1980, w: tegoż, *Nauczanie papieskie*, III, 2, *1980*, red. F. Kniotek, wyd. Pallottinum, Poznań–Warszawa 1986, s. 14-20.

Jan Paweł II, *W imię przyszłości kultury. Przemówienie w UNESCO*, Paryż, 2.06.1980, w: tegoż, *Wiara i kultura. Dokumenty, przemówienia, homilie*, wybór tekstów i oprac. red. M. Radwan, S. Wylężek, T. Gorzkula, wyd. Polski Instytut Kultury Chrześcijańskiej. Fundacja Jana Pawła II–Redakcja Wydawnictw KUL, Rzym–Lublin 1988, s. 51-68.

Jan Paweł II, Wiele charyzmatów i ruchów, ale jedna misja. Przemówienie do przedstawicieli ruchów kościelnych, Rzym, 30.05.1998, [online:] https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/przemowienia/ruchy_30051998.html [dostęp: 7.02.2022].

Jan Paweł II, *Z poezji Norwida emanuje światło. Audiencja papieska dla przedstawicieli Instytutu Dziedzictwa Narodowego*, [online:] https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/audiencje/norwid_01072001.html [dostęp: 9.02.2022].

II. LEKTURY SZKOLNE

Arystoteles, *Etyka nikomachejska*, w: tegoż, *Dzieła wszystkie*, t. 5, tłum. D. Gromska, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000, s. 7-300.

Arystoteles, *Etyka wielka*, w: tegoż, *Dzieła wszystkie*, t. 5, tłum. W. Wróblewski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000, s. 301-383.

Baczyński K.K., *Wiersze*, wyd. Siedmioróg, Wrocław 2020.

Borowski T., *Pożegnanie z Marią i inne opowiadania*, wyd. Siedmioróg, Wrocław 2020.

Borowski T., *Proszę państwa do gazu*, wyd. WSiP, Warszawa 1992.

Bułhakow M., *Mistrz i Małgorzata*, tłum. L.A. Przebinda, G. Przebinda, I. Przebinda, wyd. Znak, Kraków 2016.

Conrad J., *Lord Jim*, tłum. A. Zagórska, Wydawnictwo SBM, Warszawa 2022.

Czarnyszewicz F., *Nadberezyńcy*, wyd. Arcana, Kraków 2017.

Czechowicz J., *Poezje*, red. P. Marszałek, wyd. C&T, Toruń 2013.

Gajcy T., *Poezje*, red. P. Marszałek, wyd. C&T, Toruń 2015.

Gombrowicz W., *Ferdydurke*, wyd. Nowy Teatr, Warszawa 2017.

Herling-Grudziński G., *Inny świat*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2020.

Huxley A., *Nowy wspaniały świat*, tłum. B. Baran, Warszawskie Wydawnictwo Literackie, Warszawa 2020.

Kafka F., *Proces*, tłum. B. Schulz, Wydawnictwo Greg, Kraków 2019.

Kant I., *Metafizyka moralności*, tłum. E. Nowak, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2015.

Kasprowicz J., *Księga ubogich*, w: *Ponad słowami. Podręcznik do języka polskiego dla liceum ogólnokształcącego i technikum. Zakres podstawowy i rozszerzony. Klasa 2, część 2*, red. M. Chmiel, E. Mirkowska-Treugutt, A. Równy, wyd. Nowa Era, Warszawa 2019, s. 46.

Krall H., *Zdążyć przed Panem Bogiem*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2020.

Leśmian B., *Dzieła wszystkie. Poezje zebrane*, oprac. J. Trznadel, wyd. PIW, Warszawa 2010.

Moczarski K., *Rozmowy z katem*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1995.

Nałkowska Z., *Granica*, Wydawnictwo Greg, Kraków 2020.

Nałkowska Z., *Medaliony*, Agencja Wydawnicza Morex, Warszawa 1993.

Przerwa-Tetmajer K., *Poezje*, wyd. C&T, Toruń 2012.

Reymont W.S., *Chłopi*, Wydawnictwo Greg, Kraków 2020.

Schulz B., *Sklepy cynamonowe*, Wydawnictwo Zielona Sowa, Kraków 2010.

Staff L., *„Niebo złote ci otworzę”... Anioł Biały. Wiersze*, wstęp B. Maj, wyd. Universitas, Kraków 2019.

Staff L., *„Podobno jestem niemodny”... Jasność. Wiersze*, wstęp A. Czabanowska-Wróbel, wyd. Universitas, Kraków 2018.

Tomasz z Akwinu św., *Dysputa o prawdzie. Dysputy problemowe o prawdzie. Kwestia 1*, tłum. A. Białek, wyd. Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu. Katedra Metafizyki KUL, Lublin 2018.

Witkiewicz S.I., *Szewcy*, Wydawnictwo SBM, Warszawa 2020.

Wojtyła K., *Miłość i odpowiedzialność*, wyd. TN KUL, Lublin 2015.

Wyspiański S., *Noc listopadowa*, w: tegoż, *Warszawianka. Lelewel. Noc listopadowa*, oprac. J. Nowakowski, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, Wrocław 2003, s. 169-425.

Wyspiański S., *Wesele*, Wydawnictwo Greg, Kraków 2018.

Zapolska G., *Moralność pani Dulskiej*, Wydawnictwo Greg, Kraków 2009.

Żeromski S., *Echa leśne*, Agencja Wydawnicza Morex, Warszawa 1994.

Żeromski S., *Przedwiośnie*, Wydawnictwo Greg, Kraków 2019.

Żeromski S., *Rozdziobią nas kruki, wrony...*, Wydawnictwo Greg, Kraków 2020.

III. LITERATURA PRZEDMIOTU

Abeln R., Kner A., *Odpowiedzi na pytania stawiane przez życie*, tłum. T. Semczuk, Wydawnictwo WAM, Kraków 2003.

Albińska E., *Człowiek w środowisku przyrodniczym i społecznym*, wyd KUL, Lublin 2005.

Alexander D., White R.S., *Nauka blisko wiary. Nowe wyzwania etyczne*, tłum. M. Pawlikowska, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 2006.

Aronson E., Aronson J., *Człowiek - istota społeczna*, tłum. J. Radzicki, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2011.

Aronson E., Wilson T.D., Akert R.M., *Psychologia społeczna*, tłum. J. Gilewicz, wyd. Zysk i S-ka, Poznań 2012.

Arystoteles, *Retoryka. Poetyka*, tłum. H. Podbielski, wyd. PWN, Warszawa 1988.

Babiński J., *Jana Pawła II teologia małych ojczyzn*, w: *Ojczyzna i naród w nauczaniu Stefana Kardynała Wyszyńskiego i Jana Pawła II*, red. J. Babiński, Z. Struzik, wyd. Instytut Papieża Jana Pawła II, Warszawa 2019, s. 11-22.

Bajda J., *Rodzina miejscem Boga i człowieka*, wyd. Fundacja „Pomoc Rodzinie", Łomianki 2005.

Bartnik C., *Chrześcijańska nauka o narodzie według prymasa Stefana Wyszyńskiego*, wyd. RW KUL, Lublin 1982.

Bednarek J., *Multimedia w kształceniu*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.

Berry R.J., *Bóg i biolog. Wiara a nauki przyrodnicze*, tłum. J. Kochanowicz, Wydawnictwo WAM, Kraków 2005.

Birch A., Malim T., *Psychologia rozwojowa w zarysie. Od niemowlęctwa do dorosłości*, tłum. J. Łuczyński, M. Olejnik, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.

Blachnicki F., *Życie moje oddaję*, Wydawnictwo Światło-Życie, Kraków 2013.

Błasiak A., *Młodzież – świat wartości*, wyd. Wyższa Szkoła Filozoficzno-Pedagogiczna „Ignatianum", Kraków 2002.

Błaszczak I., *Wspólnota klasy szkolnej*, w: *Encyklopedia aksjologii pedagogicznej*, red. K. Chałas, A. Maj, wyd. Polwen, Radom 2016, s. 1359-1360.

Boczar M., *Wartości w kulturze czynnikami ukierunkowującymi edukację (w kontekście pedagogiki B. Nawroczyńskiego)*, w: *Pedagogika ogólna. Problemy aksjologiczne*, red. T. Kukołowicz, M. Nowak, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1997, s. 157-158

Boorstin D.J., *Odkrywcy. Dzieje ludzkich odkryć i wynalazków*, tłum. M. Stopa, wyd. Bertelsmann Media, Warszawa 2000.

Boulad H., *Mistyka a zaangażowanie społeczne*, tłum. T. Semczuk, Wydawnictwo WAM, Kraków 2002.

Bronk A., *Rozumienie, dzieje, język. Filozoficzna hermeneutyka H.G. Gadamera*, wyd. RW KUL, Lublin 1988.

Brzostek D., *Od absolutnej oryginalności do kryptocytatu*, w: *Aluzja literacka. Teoria – interpretacja – konteksty*, red. A. Stoff, A. Skubaczewska-Pniewska, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2007, s. 80-97.

Budajczak M., *Edukacja domowa*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2004.

Być chrześcijaninem. Teologia dla szkół średnich, red. M. Rusecki, Wydawnictwo KUL, Lublin 2006.

Carriere J.C., Eco U., *Nie myśl, że książki znikną*, tłum. J. Kortas, Wydawnictwo W.A.B., Warszawa 2010.

Chadwick H., *Myśl wczesnochrześcijańska a tradycja klasyczna*, tłum. P. Siejkowski, wyd. W drodze, Warszawa 2000.

Chałas K., *Autorska klasa teatralna szansą rozwijania twórczej aktywności ucznia i nauczyciela*, w: *Z problematyki teatrologii i pedagogiki. Księga jubileuszowa dedykowana Profesor Marii Barbarze Styk*, red. M. Nowak, E. Stoch, B. Borowska, wyd. KUL, Lublin 2015, s. 389-396.

Chałas K., *Wychowanie ku wartościom narodowo-patriotycznym. Elementy teorii i praktyki*, t. 2, *Naród, ojczyzna, patriotyzm, państwo, pokój*, wyd. Jedność, Lublin–Kielce 2006.

Chałas K., *Wychowanie ku wartościom wiejskim jako szansa integralnego rozwoju wychowanka*, wyd. KUL, Lublin 2007.

Chlewiński Z., *Dojrzałość. Osobowość, sumienie, religijność*, wyd. W drodze, Poznań 1991.

Chronić i wspomagać ludzkie życie, red. K. Kaczmarczyk, Wydawnictwo Naukowe Papieskiej Akademii Teologicznej, Kraków 2000.

Cialdini R., *Wywieranie wpływu na ludzi*, tłum. B. Wojciszke, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Sopot 2016.

Człowiek – Kościół – Świat. Katolicka myśl społeczna u progu III tysiąclecia, red. A. Lepa, Archidiecezjalne Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 2002.

Czy rozum jest w konflikcie z wiarą? W X rocznicę ogłoszenia encykliki „Fides et ratio”, red. J. Krokos, M. Ryś, wyd. Instytut Papieża Jana Pawła II, Warszawa 2009.

Czynniki dezintegracji współczesnej rodziny polskiej. Studium socjologiczne, red. W. Majkowski, Wydawnictwo Księży Sercanów, Kraków 1997.

Davis M.H., *Empatia. O umiejętności współodczuwania*, tłum. J. Kubiak, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2001.

Dialogi konfucjańskie, [online:] https://pl.wikipedia.org/wiki/Dialogi_konfucja%C5%84skie [dostęp: 9.02.2022].

Doherty W.J., *Jak trzymać się razem w świecie, który chce nas rozdzielić*, tłum. E. Kopocz, Wydawnictwo WAM, Kraków 2006.

Doliński D., *Inni ludzie w procesach motywacyjnych*, w: *Psychologia. Podręcznik akademicki*, t. 2, *Psychologia ogólna*, red. J. Strelau, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2000, s. 493-510.

Dr hab. D. Gawin: nowoczesne społeczeństwo potrzebuje patriotyzmu, [online:] https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C540215%2Cdr-hab-d-gawin-nowoczesne-spoleczenstwo-potrzebuje-patriotyzmu.html [dostęp: 9.02.2022].

Drążek C., *Jan Paweł II. Wskazania na trzecie tysiąclecie*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2002.

Dulian R., *Artyści*, w: *Encyklopedia nauczania społecznego Jana Pawła II*, red. A. Zwoliński, wyd. Polwen, Radom 2003, s. 45-49.

Duma T., *Prawda*, w: *Encyklopedia aksjologii pedagogicznej*, red. K. Chałas, A. Maj, wyd. Polwen, Radom 2016, s. 868-873.

Dyczewski L., *Tradycja*, w: *Encyklopedia aksjologii pedagogicznej*, red. K. Chałas, A. Maj, Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne, Radom 2016, s. 1177-1181.

Dyczewski L., *Więź między pokoleniami w rodzinie*, wyd. TN KUL, Lublin 2002.

Dziedzic A., *Teatr i edukacja*, wyd. Arka, Poznań 2004.

Ecler B., *Rodzinne wychowanie do wysiłku*, Wydawnictwo Naukowe „Śląsk", Katowice 2001.

Edensor T., *Tożsamość narodowa, kultura popularna i życie codzienne*, tłum. A. Sadza, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2004.

Etyka coacha rodzinnego, w: *Coaching rodzinny: innowacyjne podejście do osób zagrożonych wykluczeniem społecznym*, red. A.J. Najda, M. Ozorowski, wyd. Wydział Studiów nad Rodziną UKSW–SPES Wydawnictwo, Warszawa–Łomża 2015.

Fadiman A., *Ex libris. Wyznania czytelnika*, tłum. H. Pustuła, P. Piasecki, Wydawnictwo Znak, Kraków 2010.

Fedeli M., *Temperamenty. Charaktery. Osobowości. Profil medyczny i psychologiczny*, tłum. P. Graczykowski, K. Trojan, Wydawnictwo WAM, Kraków 2003.

Freud S., *Wstęp do psychoanalizy*, tłum. S. Kempnerówna, W. Zaniewicki, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004.

Gadamer H.G., *Dziedzictwo Europy*, tłum. A. Przyłębski, Fundacja Aletheia–Wydawnictwo Spacja, Warszawa 1992.

Garncarek P., *Przestrzeń kulturowa w nauczaniu języka polskiego jako obcego*, wyd. Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2006.

Gaweł A., *Pedagodzy wobec wartości zdrowia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2003.

Goban-Klas T., *Cywilizacja medialna. Geneza. Ewolucja. Eksplozja*, wyd. WSiP, Warszawa 2007.

Gołembski F., *Kulturowe aspekty integracji europejskiej*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2008.

Grün A., *Otwórz serce dla miłości*, tłum. N. Stelmaszyk, wyd. Drukarnia i Księgarnia Świętego Wojciecha, Poznań 2007.

Grün A., *Rozwijać poczucie własnej wartości - przezwyciężać bezsilność*, tłum. A. Sibilak, Wydawnictwo Salwator, Kraków 2007.

Grzybowski J., *Nas dwoje. Przed nami małżeństwo*, Wydawnictwo M, Kraków 2009.

Hartman J., *Społeczeństwo obywatelskie*, w: *Słownik filozofii*, red. J. Hartman, Krakowskie Wydawnictwo Naukowe, Kraków 2009, s. 208.

Helios J., Jedlecka W., *Okrucieństwo wobec zwierząt z punktu widzenia psychologii i filozofii – zarys problemu*, [online:] https://repozytorium.uni.wroc.pl/Content/109189/PDF/04_Helios_J_Jedlecka_W_Okrucienstwo_wobec_zwierzat_z_punktu_widzenia.pdf [dostęp: 25.07.2022].

Hoffman M.L., *Empatia i rozwój moralny*, tłum. O. Waśkiewicz, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2006.

Houghton J., *Poszukiwanie Boga. Czy nauka może pomóc?*, tłum. A. Wójcik, wyd. W drodze, Poznań 2000.

Ingarden R., *O dziele literackim*, wyd. PWN, Warszawa 1988.

Interpersonalność a Słowo Boże, czyli o języku biblijno-religijnym w tekstach kultury, red. K. Frąckiewicz, A.J. Najda, wyd. Instytut Papieża Jana Pawła II, Warszawa 2016.

Israël L., *Eutanazja czy życie aż do końca*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2002.

Izdebska K.J., *Rodzina*, w: *Encyklopedia aksjologii pedagogicznej*, red. K. Chałas, A. Maj, wyd. Polwen, Radom 2016, s. 957-965.

Janik A., *Sprawiedliwość w szkole*, „Edukacja i Dialog" (185)2007, s. 2-7.

Jankowski D., *Szkoła, środowisko, współdziałanie*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2001.

Jarosz M., *Interpersonalne uwarunkowania religijności*, wyd. TN KUL, Lublin 2003.

Jelonek T., *Biblia a nauka. Czy nauka sprzeciwia się Biblii?*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2005.

Kalniuk J., *Pokój*, w: *Encyklopedia nauczania społecznego Jana Pawła II*, red. A. Zwoliński, wyd. Polwen, Radom 2003, s. 365-367.

Kalniuk J., *Sprawiedliwość*, w: *Encyklopedia nauczania społecznego Jana Pawła II*, red. A. Zwoliński, wyd. Polwen, Radom 2003, s. 482-484.

Kant I., *Metafizyka moralności*, tłum. E. Nowak, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2015.

Karasowska A., *Profilaktyka na co dzień. Alkohol w życiu nastolatków*, Wydawnictwo Edukacyjne Parpa, Warszawa 2005.

Kawula S., Bragiel J., Janke A., *Pedagogika rodziny*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2000.

Kawula S., *Kształty rodziny współczesnej. Szkice familiologiczne*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2005.

Kiciński A., *Wychowanie religijne*, w: *Encyklopedia aksjologii pedagogicznej*, red. K. Chałas, A. Maj, wyd. Polwen, Radom 2016, s. 1436-1438.

Kiereś H., *Humanistyka*, w: *Powszechna encyklopedia filozofii*, [online:] http://www.ptta.pl/pef/pdf/h/Humanistyka.pdf [dostęp: 6.06.2022].

Kiernikowski Z., *Dwoje jednym ciałem w Chrystusie*, wyd. Promic, Warszawa 2015.

Knez R., *Poznaję – wybieram. Programy integracyjno-profilaktyczne dla uczniów gimnazjum i szkół ponadgimnazjalnych*, wyd. Rubikon, Kraków 2003.

Knopp K.A., *Inteligencja emocjonalna oraz możliwości jej rozwijania u dzieci i młodzieży*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa 2010.

Knopp K.A., *Rola inteligencji emocjonalnej w życiu człowieka*, „Studia Psychologica" 6(2006), s. 221-236.

Kokurewicz D., *Poznaję zwierzęta Polski*, Wydawnictwo Europa, Wrocław 2006.

Kołakowski L., *Moje słuszne poglądy na wszystko*, wyd. Znak, Kraków 2011.

Kołakowski L., *O co nas pytają wielcy filozofowie*, wyd. Znak, Kraków 2005.

Kołodziejczyk I., *Człowiek i Bóg w nauce świętego Augustyna*, „Studia Philosophiae Christianae" 26/2, [online:] https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Studia_Philosophiae_Christianae/Studia_Philosophiae_Christianae-

r1990-t26-n2/Studia_Philosophiae_Christianae-r1990-t26-n2-s122-130/Studia_Philosophiae_Christianae-r1990-t26-n2-s122-130.pdf, s. 122-130 [dostęp: 30.03.2022].

Kołodziejczyk S.T., *Miłość*, w: *Słownik filozofii*, red. J. Hartman, Krakowskie Wydawnictwo Naukowe, Kraków 2009, s. 137-138.

Kornas-Biela D., *Seksualność*, w: *Encyklopedia aksjologii pedagogicznej*, red. K. Chałas, A. Maj, wyd. Polwen, Radom 2016, s. 1031-1044.

Kornas-Biela D., *Wokół początku życia ludzkiego*, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 2002.

Kościoły i związki wyznaniowe w II Rzeczypospolitej i PRL, w: *Zintegrowana Platforma Edukacyjna*, [online:] https://zpe.gov.pl/a/przeczytaj/D16b7qEo9 [dostęp: 28.02.2022].

Kowolik P., *Szkoła jako miejsce edukacji uczniów*, [online:] https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Nauczyciel_i_Szkola/Nauczyciel_i_Szkola-r2003t1_2_(18_19)/Nauczyciel_i_Szkola-r2003-t1_2_(18_19)-s91-109/Nauczyciel_i_Szkola-r2003-t1_2_(18_19)-s91-109.pdf [dostęp: 10.02.2022].

Kozielecki J., *Koncepcje psychologiczne człowieka*, wyd. Żak, Warszawa 2000.

Krąpiec M.A., *Człowiek, kultura, uniwersytet*, wyd. RW KUL, Lublin 1998.

Krąpiec M.A., *Rodzina*, w: *Powszechna encyklopedia filozofii*, [online:] http://www.ptta.pl/pef/pdf/r/rodzina.pdf [dostęp: 28.03.2022].

Krąpiec M.A., *Społeczeństwo*, w: *Powszechna encyklopedia filozofii*, [online:] http://www.ptta.pl/pef/pdf/s/spoleczenstwo.pdf [dostęp: 28.03.2022].

Krąpiec M.A., *Wolność*, w: *Powszechna encyklopedia filozofii*, [online:] http://www.ptta.pl/pef/pdf/w/wolnosc.pdf [dostęp: 28.03.2022].

Kruk R., *Autorytet wyzwalający – najlepszy*, „Edukacja i Dialog" 10(2005), s. 56-59.

Ku dojrzałej ludzkiej miłości, red. J. Augustyn, Wydawnictwo WAM, Kraków 1996.

Kultura pokoju w rodzinie i przez rodzinę, red. J. Śledzianowski, wyd. Zakład Resocjalizacji i Profilaktyki Społecznej Wydziału WSP, Kielce 2000.

Kunowski S., *Podstawy współczesnej pedagogiki*, Wydawnictwo Salezjańskie, Warszawa 2007.

Levy S., *Teatr w Biblii*, tłum. W. Mond-Kozłowska, Wydawnictwo Homini, Kraków 2015.

Lipnicka B., *Kształtowanie zdolności i talentu dziecka. Wspierająca funkcja rodziców*, Wydawnictwo Barbara, Wrocław 2000.

Löwith K., *Historia powszechna i dzieje zbawienia. Teologiczne przesłanki filozofii dziejów*, tłum. J. Marzęcki, wyd. Antyk, Kęty 2002.

Łobocki M., *Altruizm jako troska o dobro innych ludzi*, „Dydaktyka Literatury", t. 16, wyd. Lubuskie Towarzystwo Naukowe, Zielona Góra 1996, s. 43-52.

Łobocki M., *Wartości tworzywem wychowania*, w: *Wychowanie chrześcijańskie a kultura*, red. M. Nowak, T. Ożóg, wyd. RW KUL, Lublin 2000, s. 45-57.

Łopatkowa M., *Pedagogika serca w dobie globalizacji*, Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej, Warszawa 2006.

Łuczak H., *Odpowiedzialność chrześcijańska*, wyd. TUM, Wrocław 1992.

Łukowski W., *Społeczne tworzenie ojczyzn. Studium tożsamości mieszkańców Mazur*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2002.

Madre P., *Zranienie życia. Odrodzić się w swej tożsamości*, tłum. M. Deskur, Wydawnictwo Księży Marianów, Warszawa 2005.

Maj A., *Wychowanie*, w: *Encyklopedia aksjologii pedagogicznej*, red. K. Chałas, A. Maj, Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne, Radom 2016, s. 1370-1371.

Majdański K., *Małżeństwo i rodzina są dziełem Boga*, w: *Rodzina wiosną dla Europy i świata. Wybór tekstów z IV Światowego Kongresu Rodzin 11-13 maja, Warszawa 2007*, red. T. Mazan, K. Mazela, M. Walaszczyk, wyd. Fundacja „Pomoc Rodzinie", Łomianki 2008, s. 29-31.

Majewska-Opiełka I., *Wychowanie do szczęścia*, Dom Wydawniczy Rebis, Poznań 2016.

Małżeństwo i rodzina – od Biblii po współczesność, red. A.J. Najda, wyd. Instytut Papieża Jana Pawła II, Warszawa 2008.

Marek Z., *Katechizm Kościoła Katolickiego źródłem formacji chrześcijanina*, *„Studia Katechetyczne"*, t. 10, *Rok Wiary inspiracją refleksji katechetycznej*, Wydawnictwo Naukowe UKSW, Warszawa 2014, s. 111-128.

Marek Z., Pasierbek W., *Wychowanie moralne i sumienie człowieka*, „Kwartalnik Pedagogiczny" 2006, R. 51, nr 3, s. 7-23.

Marek Z., *Pedagogika towarzyszenia. Perspektywa tradycji ignacjańskiej*, wyd. Akademia Ignatianum, Kraków 2017.

Marek Z., Walulik A., *Pedagogika świadectwa. Perspektywa antropologiczno-kerygmatyczna*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum, Kraków 2019.

Marek Z., *Podstawy wychowania moralnego*, wyd. Wyższa Szkoła Filozoficzno-Pedagogiczna „Ignatianum", Kraków 2005.

Matczak A., *Zarys psychologii rozwoju*, wyd. Żak, Warszawa 2003.

Matulka Z., *Wychowanie do wolności jako podstawowy problem pedagogiczny*, w: *Pedagogika ogólna. Problemy aksjologiczne*, red. T. Kukołowicz, M. Nowak, wyd. RW KUL, Lublin 1997, s. 243-250.

Matyjas B., *Rodzina – szkoła – środowisko lokalne jako synergiczna przestrzeń socjalizacji*, „Horyzonty Wychowania" 16(38), s. 41-54.

Między życiem a śmiercią. Uzależnienia, eutanazja, sytuacje graniczne, red. W. Bołoz, Wydawnictwo Naukowe UKSW, Warszawa 2002.

Moneta-Malewska M., *Narkotyki w szkole i w domu. Zagrożenie*, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 2004.

Morgalla S., *Dojrzałość osobowościowa i religijna. Luigi Maria Rulla i jego teorie psychologiczne oraz poglądy antropologiczne*, wyd. Ignatianum–Wydawnictwo WAM, Kraków 2006.

Mroczkowski I., *Osoba i cielesność. Moralne aspekty teologii ciała*, wyd. Instytut Papieża Jana Pawła II, Warszawa 2008.

Müller W., *Być samemu nie znaczy być samotnym*, tłum. B. Szlagor, Wydawnictwo Salwator, Kraków 2007.

Murzyn A., *Filozofia edukacji u schyłku XX wieku. Wybrane kwestie*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2001.

Najda A.J., *Rodzina miejscem rozpoznania i dojrzewania powołania*, „Studia Ełckie" 19(2017), nr 4, s. 451-461.

Najda A.J., *Zwierzęta domowe w nauczaniu Jezusa*, „Studia Ecologiae et Bioethicae" 7(2009)2, s. 93-104.

Nawroczyński B., *Zasady nauczania*, wyd. WSiP, Warszawa 1987, s. 90.

Nęcka E., *Człowiek - umysł - maszyna. Rozmowy o twórczości i inteligencji*, wyd. Znak, Kraków 2007.

Nęcka E., *Proces twórczy i jego ograniczenia*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 1999.

Nie jesteś wyspą w morzu ludzi, red. K. Sielicki, wyd. Promic, Warszawa 2004.

Niepłodność. Zagadnienia interdyscyplinarne, red. E. Lichtenberg-Kokoszka, E. Janiuk, J. Dzierżanowski, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2009.

Noszczyk G., *Państwo*, w: *Encyklopedia nauczania społecznego Jana Pawła II*, red. A. Zwoliński, wyd. Polwen, Radom 2003, s. 340-345.

Nouwen H.J.M., *Błogosławieni, którzy wprowadzają pokój. Modlitwa, sprzeciw, wspólnota*, tłum. K. Stankiewicz, Wydawnictwo Salwator, Kraków 2006.

Nouwen H.J.M., *Intymność*, tłum. K. Stankiewicz, Wydawnictwo Salwator, Kraków 2007.

Nouwen H.J.M., *Otwarte dłonie*, tłum. M. Rusiecka, Wydawnictwo Salwator, Kraków 2006.

Ogińska-Bulik N., *Zachowania ryzykowne dzieci i młodzieży*, wyd. Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej w Łodzi, Łódź 2006.

Okoń W., *Nowy słownik pedagogiczny*, wyd. Żak, Warszawa 2007.

Olbrycht K., *Prawda, dobro i piękno w wychowaniu człowieka jako osoby*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2000.

Olbrycht K., *Wychowanie a wartości*, w: *Pedagogika ogólna. Problemy aksjologiczne*, red. T. Kukołowicz, M. Nowak, wyd. RW KUL, Lublin 1997, s. 45-51.

Olszewski M., *Filozofia a religia i teologia*, w: *Słownik filozofii*, red. J. Hartman, Krakowskie Wydawnictwo Naukowe, Kraków 2009, s. 65.

Opieka i wychowanie w rodzinie, red. C. Kępski, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2003.

Ostrowska K., *W poszukiwaniu wartości*, cz. 2, *Z Biblią przez życie*, wyd. Rubikon, Kraków 2004.

Ostrowska K., *Wokół rozwoju osobowości i systemu wartości*, wyd. Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej Ministerstwa Edukacji Narodowej, Warszawa 1998.

Owidiusz, *Przemiany*, [online:] https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/video-meliora-proboque-deteriora-sequor;3992719.html [dostęp: 9.02.2022].

Ożóg T., *Talent*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 19, red. E. Gigilewicz, wyd. Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, Lublin 2013, s. 462-463.

Ożóg T., *Zdrowie*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 20, red. E. Gigilewicz, wyd. Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, Lublin 2014, s. 1328-1331.

Pachociński R., *Oświata XXI wieku. Kierunki przeobrażeń*, wyd. Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 1999.

Pawełczak A., *Życie – nie zabijaj*, w: *Wychowanie ku wartościom w świetle nauczania Jana Pawła II. Elementy teorii i praktyki*, t. 3, red. K. Chałas, wyd. Jedność, Lublin–Kielce 2006, s. 121-125.

Paź B., *Szkoła, która ochrania*, wyd. Rubikon, Kraków 2002.

Pedagogika rodziny na progu XXI wieku. Rozwój, przedmiot, obszary refleksji i badań, red. A. Janke, Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń 2004.

Podrez E., *Godność*, w: *Powszechna encyklopedia filozofii*, [online:] http://www.ptta.pl/pef/pdf/r/rodzina.pdf [dostęp: 28.03.2022].

Pokolenie wygranych? Dzieci i młodzież w procesie transformacji społeczno-gospodarczej i politycznej Polski, red. J. Sztumski, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2001.

Pokój w teorii i praktyce stosunków międzynarodowych, red. J. Kukułka, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1991.

Pokrywka M., *Szczęście*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 19, red. E. Gigilewicz, wyd. Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, Lublin 2014, s. 7-9.

Polkinghorne J.C., *Nauka i opatrzność. Interakcja Boga ze światem*, tłum. M. Chojnacki, Wydawnictwo WAM, Kraków 2008.

Polska młodzież – zaburzenia, zagrożenia w aktualnej rzeczywistości społecznej, red. T. Sołtysik, M. Karwowska, wyd. Akademia Bydgoska im. Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2001.

Popławska A., *Kompetencje aksjologiczne*, w: *Encyklopedia aksjologii pedagogicznej*, red. K. Chałas, A. Maj, wyd. Polwen, Radom 2016, s. 484-490.

Półtawska W., *Przygotowanie do małżeństwa*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2002.

Prekop J., *Wczuwanie się czyli inteligencja serca*, tłum. M. Świętek, wyd. Media Rodzina, Poznań 2003.

Prymas Wyszyński a Niepodległa. Naród – patriotyzm – państwo w nauczaniu Prymasa Tysiąclecia, red. E. Czaczkowska, R. Łatka, wyd. IPN–Wydawnictwo Naukowe UKSW, Warszawa 2019.

Psychologia akademicka, t. 1, red. J. Strelau, D. Doliński, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2020.

Pulikowski J., *Ewa czuje inaczej. Warto zadbać o uczucia*, Inicjatywa Wydawnicza Jerozolima, Poznań 2008.

Ratzinger J., *Wiara, prawda, tolerancja. Chrześcijaństwo a religie świata*, tłum. R. Zajączkowski, wyd. Jedność, Kielce 2005.

Ratzinger J., *Wielość religii i jedno Przymierze*, tłum. E. Pieciul, wyd. W drodze, Poznań 2004.

Religia a sens bycia człowiekiem, red. Z.J. Zdybicka, wyd. RW KUL, Lublin 1994.

Rodzina fundamentem społeczeństwa, narodu i państwa, red. S. Kowolik, wyd. Fundacja Krzewienia Katolickiej Nauki Społecznej, Tarnowskie Góry 2004.

Rousseau J.J., *Umowa społeczna*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1966.

Rozwijanie twórczości i inteligencji emocjonalnej dzieci i młodzieży. Poradnik dla wychowawców i nauczycieli, red. B. Dyrda, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2004.

Sacrum w literaturze, red. J. Gotfryd, M. Jasińska-Wojtkowska, S. Sawicki, wyd. TN KUL, Lublin 1983.

Safjan M., *Prawo, wartości i demokracja*, „Chrześcijaństwo – Świat – Polityka. Zeszyty Społecznej Myśli Kościoła" 2008, nr 1(5), s. 5-23.

Sajdak-Burska A., *Edukacja kreatywna*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2008.

Sawicki S., *Wartość – sacrum – Norwid*, wyd. KUL, Lublin 2017.

Schmitt E.E., *Oskar i pani Róża*, wyd. Znak, Kraków 2011.

Ratzinger J., *Bóg i świat. Wiara i życie w dzisiejszych czasach*, rozm. przepr. P. Seewald, tłum. G. Sowiński, wyd. Znak, Kraków 2005.

Serafin K., *Doświadczenie wartości w obszarze «Ja» w ujęciu Józefa Tischnera*, „Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne" 2008, nr 1(12), s. 204-230.

Sękowski A.E., *Osiągnięcia uczniów zdolnych*, wyd. TN KUL, Lublin 2001.

Siemianowski A., *Szkice z etyki wartości*, wyd. Gaudentinum, Gniezno 2006.

Skolimowski H., *Pozytywne ekologiczne modele życia*, wyd. Komisja Ochrony Środowiska Senatu RP, Warszawa 2003.

Skorowski H., *Dialog*, w: *Encyklopedia nauczania społecznego Jana Pawła II*, red. A. Zwoliński, wyd. Polwen, Radom 2003, s. 105-109.

Skorowski H., *Solidarność*, w: *Encyklopedia nauczania społecznego Jana Pawła II*, red. A. Zwoliński, wyd. Polwen, Radom 2003, s. 471-477.

Słomski W., *Pojęcie sacrum w ekofilozofii Henryka Skolimowskiego = The Conception of Sacrum in Eco Philosophy by Henryk Skolimowski*, „Humanistyka i Przyrodoznawstwo" 7(2001), [online:] https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Humanistyka_i_Przyrodoznawstwo/Humanistyka_i_Przyrodoznawstwor2001 t7/Humanistyka_i_Przyrodoznawstwo-r2001-t7-s123135/Humanistyka_i_Przyrodoznawstwo-r2001-t7-s123-135.pdf [dostęp: 16.05.2022].

Słotwińska H., *Samokształcenie i samowychowanie elementami autoformacji*, „Paedagogia Christiana" 2007, nr 1(19), s. 65-81.

Słownik filozofii, red. J. Hartman, Krakowskie Wydawnictwo Naukowe, Kraków 2009.

Słownik języka polskiego, t. 3, red. M. Szymczak, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002.

Słownik małżeństwa i rodziny, red. E. Ozorowski, wyd. Fundacja „Pomoc Rodzinie", Warszawa-Łomianki 1999.

Stępniak M., *Społeczny wymiar wiary*, Archidiecezjalne Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 2002.

Strelau J., Doliński D., *Psychologia akademicka*, t. 1, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2020.

Struzik Z., *Dziękujemy za wartości. Katechezy na Dzień Dziękczynienia według nauczania Jana Pawła II*, wyd. Instytut Papieża Jana Pawła II, Warszawa 2009.

Struzik Z., *Obrona wolności narodu Księdza kardynała Stefana Wyszyńskiego Prymasa Polski w 100. rocznicę odzyskania niepodległości 1918-2018*, wyd. Instytut Papieża Jana Pawła II, Warszawa 2018.

Struzik Z., *Program wychowawczy oparty na wartościach według nauczania Jana Pawła II*, wyd. Instytut Papieża Jana Pawła II, Warszawa 2018.

Struzik Z., *Przesłanie Świętego Jana Pawła II. Materiały edukacyjne. Encykliki i adhortacje*, wyd. Instytut Papieża Jana Pawła II, Warszawa 2015.

Struzik Z., *Wprowadzenie do programu wychowawczego opartego na wartościach według nauczania Jana Pawła II*, wyd. Instytut Papieża Jana Pawła II, Warszawa 2017.

Struzik Z., *Wychowanie do wartości. Podręcznik dla liceów i techników. Poziom 4*, wyd. Instytut Papieża Jana Pawła II, Warszawa 2022.

Struzik Z., *Wychowanie do wartości. Szkoła podstawowa. Poziom 0*, wyd. Instytut Papieża Jana Pawła II, Warszawa 2020.

Struzik Z., *Wychowanie do wartości. Szkoła podstawowa. Poziom 1*, wyd. Instytut Papieża Jana Pawła II, Warszawa 2020.

Struzik Z., *Wychowanie do wartości. Szkoła podstawowa. Poziom 2*, wyd. Instytut Papieża Jana Pawła II, Warszawa 2020.

Struzik Z., *Wychowanie do wartości. Szkoła podstawowa. Poziom 3*, wyd. Instytut Papieża Jana Pawła II, Warszawa 2020.

Struzik Z., *Wychowanie do wartości. Szkoła podstawowa. Poziom 4*, wyd. Instytut Papieża Jana Pawła II, Warszawa 2020.

Struzik Z., *Wychowanie do wartości. Szkoła podstawowa. Poziom 5*, wyd. Instytut Papieża Jana Pawła II, Warszawa 2021.

Struzik Z., *Wychowanie do wartości. Szkoła podstawowa. Poziom 6*, wyd. Instytut Papieża Jana Pawła II, Warszawa 2021.

Struzik Z., *Wychowanie do wartości. Szkoła podstawowa. Poziom 7*, wyd. Instytut Papieża Jana Pawła II, Warszawa 2019.

Struzik Z., *Wychowanie do wartości. Szkoła podstawowa. Poziom 8*, wyd. Instytut Papieża Jana Pawła II, Warszawa 2021.

Struzik Z., *Zeszyt o Bożej Opatrzności nr 10. Teologia ciała w nauczaniu Jana Pawła II*, wyd. Instytut Papieża Jana Pawła II, Warszawa 2018.

Struzik Z., *Zeszyt o Bożej Opatrzności nr 11. Macierzyństwo wyrazem miłości Ojczyzny w nauczaniu papieskim*, wyd. Instytut Papieża Jana Pawła II, Warszawa 2019.

Struzik Z., *Zeszyt o Bożej Opatrzności nr 12. Wartość i ważność wieku dojrzałego*, wyd. Instytut Papieża Jana Pawła II, Warszawa 2019.

Struzik Z., *Zeszyt o Bożej Opatrzności nr 5. Wartość i godność rodziny w nauczaniu Jana Pawła II*, wyd. Instytut Papieża Jana Pawła II, Warszawa 2017.

Struzik Z., *Zeszyt o Bożej Opatrzności nr 6. Dziecięctwo Boże w nauczaniu księdza kardynała Stefana Wyszyńskiego i Jana Pawła II*, wyd. Instytut Papieża Jana Pawła II, Warszawa 2018.

Struzik Z., *Zeszyt o Bożej Opatrzności nr 8. Wartość przesłania encykliki Humanae vitae. Nauczania papieskie*, wyd. Instytut Papieża Jana Pawła II, Warszawa 2018.

Studia z psychologii rozwoju, red. J. Makselon, Wydawnictwo Naukowe PAT, Kraków 2002.

Styczeń T., *Cel*, w: *Powszechna encyklopedia filozofii*, [online:] http://www.ptta.pl/pef/pdf/c/cel.pdf [dostęp: 6.06.2022].

Styczeń T., *Rozum i wiara wobec pytania: Kim jestem?*, wyd. TN KUL, Lublin 2001.

Swieżawski S., *Dzieje europejskiej filozofii klasycznej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2011.

Swieżawski S., *Między średniowieczem a czasami nowymi. Sylwetki myślicieli XV wieku*, wyd. Więź, Warszawa 2002.

Szczap A., *Rodzina w poglądach wybranych filozofów*, [online:] https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/4106/Tom_007_Art_001_Agnieszka_SZCZAP.pdf?sequence=1 [dostęp: 10.02.2022].

Szczurski K., *Wszystkie koty kardynała*, „Mały Gość Niedzielny", [online:] https://www.malygosc.pl/doc/1107664.Wszystkie-koty-kardynala [dostęp: 10.02.2022].

Szulakiewicz M., *Poezja i filozofia – o otwieraniu świata*, [online:] https://repozytorium.umk.pl/bitstream/handle/item/6602/Poezja%20i%20filozofia.%20O%20otwieraniu%20%C5%9Bwiata.pdf?sequence=1 [dostęp: 9.02.2022].

Szymik J., *Poezja i teologia*, t. 2, wyd. Księgarnia św. Jacka, Katowice 2013.

Ślipko T., *Zarys etyki ogólnej*, Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy, Kraków 2009.

Śliwak J., *Osobowość altruistyczna. Osobowościowe korelaty altruizmu. Psychologiczne badania empiryczne*, wyd. RW KUL, Lublin 2001.

Tarasiewicz P., *Humanizm*, w: *Encyklopedia aksjologii pedagogicznej*, red. K. Chałas, A. Maj, Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne, Radom 2016, s. 408-412.

Tarnowski J., *Jak wychowywać?*, Oficyna Wydawniczo-Poligraficzna Adam, Warszawa 2009.

Tatarkiewicz W., *Dzieje sześciu pojęć*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.

Tatarkiewicz W., *Historia filozofii*, t. 1, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005.

Tatarkiewicz W., *Historia filozofii*, t. 2, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005.

Tatarkiewicz W., *O szczęściu*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005.

Tillmann K.J., *Teorie socjalizacji. Społeczność, instytucja, upodmiotowienie*, tłum. G. Bluszcz, B. Miracki, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005.

Timmel P. i C., *Dlaczego warto się zaręczać? Odpowiedź dla dwojga zakochanych*, tłum. J. Kotowska, wyd. Drukarnia i Księgarnia Świętego Wojciecha, Poznań 2005.

Tischner J., *Myślenie według wartości*, wyd. Znak, Kraków 2011.

Tokarczyk R., *Współczesne kultury prawne*, wyd. Wolters Kluwer, Warszawa 2012.

Tradycja, [online:] https://encyklopedia.pwn.pl/szukaj/tradycja.html [dostęp: 7.02.2022].

Tradycje różnorodności kulturowej i religijnej w Europie Środkowo-Wschodniej, red. J. Kłoczowski, S. Łukasiewicz, wyd. Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Lublin 2003.

Twardowski J., *Poczekaj*, w: tegoż, *Miłość której nie widać nie zasłania sobą*, wybór i wstęp M. Biżek, wyd. Edycja Świętego Pawła, Częstochowa 2004, s. 11.

Tytko M.M., *Teoria patriotyzmu i terminologia patriologiczna (pedagogika kultury narodowej)*, [online:] https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/bitstream/handle/item/6467/tytko_teoria_patriotyzmu_i_terminologia_patriologiczna.pdf?sequence=1&isAllowed=y [dostęp: 9.02.2022].

Wawrzak-Chodaczek M., *Internet w społeczeństwie polskim. Możliwości jego wykorzystania i zagrożenia*, Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej, Bydgoszcz 2005.

Wnuk M., Marcinkowski J.T., *Psychologiczne funkcje religii*, [online:] http://www.phie.pl/pdf/phe-2012/phe-2012-1-239.pdf [dostęp: 28.02.2022].

Wojciechowski M., *Przypowieści dla nas*, wyd. Edycja Świętego Pawła, Częstochowa 2007.

Wojciszke B., *Człowiek wśród ludzi. Zarys psychologii społecznej. Wykłady z psychologii*, t. 8, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2006.

Wojciszke B., *Psychologia miłości*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Sopot 2020.

Wojciszke B., *Psychologia społeczna*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2021.

Wojtyła K., *Miłość i odpowiedzialność*, wyd. TN KUL, Lublin 2015.

Wojtyła K., *Osoba i czyn oraz inne studia antropologiczne*, wyd. TN KUL, Lublin 2019.

Wojtysiak J., *Rozwój*, w: *Słownik filozofii*, red. J. Hartman, Krakowskie Wydawnictwo Naukowe, Kraków 2009, s. 195-196.

Wolański N., *Ekologia człowieka. Ewolucja i dostosowanie biokulturowe*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.

Wsparcie rodziny. Założenia i praktyka w ujęciu interdyscyplinarnym, red. A. Regulska, A.J. Najda, wyd. Instytut Papieża Jana Pawła II, Warszawa 2017.

Współcześni Słowianie wobec własnych tradycji i mitów. Sympozjum w Castel Gandolfo 19-20 sierpnia 1996, red. M. Bobrownicka, L. Suchanek, F. Ziejka, wyd. Universitas, Kraków 1997.

Wybory i konsekwencje. Religijne inspiracje Lieberta, Bąka, Brandstaettera i Wojtyły, red. J. Banaszak, W. Trzeciakowski, Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2008.

Wybrane zagadnienia edukacji uczniów zdolnych, t. 1, *Zdolności i stymulowanie ich rozwoju*, red. W. Limont, J. Cieślikowska, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2005.

Wypłyń na głębię! Ojciec Święty do młodych Polaków, oprac. A. Wieczorek, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 2006.

Wyszyński S., *Człowiek – istotą nieznaną?!*, „Ład Boży", R. 1(1945), nr 2, s. 3.

Wyszyński S., *List Prymasa Polski do Rady Ministrów z 8 maja 1953 („Non possumus")*, w: tegoż, *Dzieła zebrane*, t. 1, *1949-1953*, wstęp J. Glemp, wyd. Soli Deo, Warszawa 1991, s. 247-260.

Wyszyński S., *Miłość i sprawiedliwość społeczna. Rozważania społeczne*, wyd. Pallottinum, Poznań 2001.

Wyszyński S., *Proces odnowy w Ojczyźnie już się rozpoczął... Do kombatantów*, Warszawa, dom prymasowski, 24.01.1981, w: tegoż, KiPA, t. 67, Cz, s. 39.

Wyszyński S., *Wczoraj – dziś – i jutro... Polski katolickiej. Podczas Sumy w uroczystość św. Wojciecha*, Gniezno, 26.04.1964, w: tegoż, *Dzieła zebrane*, t. 12, *styczeń–maj 1964*, red. M. Bujnowska, I. Czarcińska, Z. Struzik i in., wyd. Instytut Papieża Jana Pawła II-*Soli Deo*, Warszawa 2013, s. 380-388.

Wyszyński S., *Wzajemna służba społeczna w narodzie polskim. Uroczystość Królowej Polski*, Jasna Góra, 3.05.1978, w: tegoż, KiPA, t. 60, Cz, s. 14-15.

Zabielski J., *Odpowiedzialność za życie*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2007.

Zarembowie A. i B., *Szkoła miłości, czyli jak po ślubie nie być samotnym?*, wyd. Gaudium, Lublin 2017.

Zarębianka Z., *Tropy sacrum w literaturze XX wieku*, Wydawnictwo Homini, Bydgoszcz 2001.

Zdybicka Z.J., *Człowiek i religia. Zarys filozofii religii*, wyd. TN KUL, Lublin 1997.

Zdybicka Z.J., *Religia i religioznawstwo*, wyd. Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, Lublin 2013.

Zdybicka Z.J., *Religia*, w: *Powszechna encyklopedia filozofii*, [online:] http://www.ptta.pl/pef/pdf/r/religia.pdf [dostęp: 28.02.2022].

Ziebertz H.G., *Religijność i wychowanie w świecie pluralistycznym*, tłum. A. Białek, P. Łacny, wyd. Wyższa Szkoła Filozoficzno-Pedagogiczna „Ignatianum", Kraków 2001.

Zieliński T., *Chrześcijaństwo starożytne a filozofia rzymska*, Wydawnictwo Armoryka, Sandomierz 2017.

Zuchniewicz P., *Szukałem Was. Jan Paweł II i Światowe Dni Młodzieży*, Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne, Radom 2005.

Żukowska A.M., *Sztuka jako wartość w życiu człowieka*, w: *Encyklopedia aksjologii pedagogicznej*, red. K. Chałas, A. Maj, wyd. Powen, Radom 2016, s. 1136.

Żukowska-Gardzińska D., *Ambicja*, w: *Encyklopedia aksjologii pedagogicznej*, red. K. Chałas, A. Maj, wyd. Powen, Radom 2016, s. 108-110.

WYCHOWANIE DO WARTOŚCI poziom 3

Zgodnie z zamysłem i założeniami autora w całym programie chodzi o edukację aksjologiczną uczniów, ukazanie, czym są wartości, norm i podmiotów w wychowaniu oraz szczególne podkreślenie takich podstawowych wartości preferowanych przez św. Jana Pawła II i zawartych w jego nauczaniu, jak: życie, solidarność, prawda, wolność, kultura ojczysta i europejska oraz dialog. Na uwagę zasługuje również w recenzowanej pozycji wyraźne podkreślenie podmiotowości i przedmiotowości w programie wychowawczym, o czym obecnie zbyt często się chyba zapomina, a także wyodrębnienie zadań dla ucznia, nauczyciela, rodziców, pedagoga jako podmiotów procesu wychowania.

Ks. prof. dr hab. Andrzej Jacek Najda

Wyjaśniając potrzebę świadomego podejmowania działań edukacyjnych w zakresie przyjmowania i życia wartościami, autor podręcznika podkreśla, że „współczesnym problemem w procesach wychowania jest odejście od wartości uniwersalnych, które kształtują osobowość człowieka oraz jego relacje z innymi ludźmi. Coraz trudniejsze staje się urzeczywistnienie wartości obiektywnych, które nie zależą od preferencji i subiektywizmu". Świadomość tego stanu rzeczy domaga się podejmowania inicjatyw, które będą wspomagać młode pokolenia w odpowiedzialnym nadawaniu kształtu własnemu życiu na drodze nawiązywanych relacji międzyosobowych. Temu też, w moim przeświadczeniu służyć ma oceniana publikacja.

Ks. prof. dr hab. Zbigniew Marek SJ

Instytut Papieża Jana Pawła II
ul. Ks. Prymasa Augusta Hlonda 1
02-972 Warszawa
tel. 22 213 11 90
e-mail: instytut@ipjp2.pl
www.ipjp2.pl

INSTYTUT PAPIEŻA JANA PAWŁA II W WARSZAWIE

Mazowsze. serce Polski